

ОЛЕНА ТЕРАСИМ'ЮК

РОЗСТРІЛЬНИЙ КАЛЕНДАР

© КОСЕНКО ІГОР

ОЛЕНА ТЕРАСИМ'ЮК

**РОЗСТРІЛЬНИЙ
КАЛЕНДАР**

ОЛЕНА ТЕРАСИМ'ЮК

РОЗСТРІЛЬНИЙ КАЛЕНДАР

ВІСНИК
УМОВИ
У ДОЗВІЛІ

ОЛЕНА ТЕРАСИМ'ЮК

РОЗСТРІЛЬНИЙ КАЛЕНДАР

ХАРКІВ **КЛУБ**
2017 **СІМЕЙНОГО**
ДОЗВІЛЯ

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
2016

ISBN 978-617-12-3813-8 (fb2)

Жодну з частин цього видання не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі без письмового дозволу видавництва

Електронна версія зроблена за виданням:

Герасим'юк О.

Г37 Розстрільний календар / Олена Герасим'юк. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. — 432 с.

ISBN 978-617-12-3404-8

Розстрільний календар — книга пам'яті жертв політичних режимів. Чи не щодня в історії України — арешти, допити, розстріли української інтелігенції. Серед героїв календаря — як письменники, митці та громадські діячі, так і прості селяни, що стали жертвами системи. Кожен день у календарі — це імена, історія життя українців, які зазнали політичних переслідувань.

УДК 94(477)

ББК ТЗ(4Ук)6-4

Науковий редактор

Юркова Оксана Віталіївна, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту історії України Національної академії наук України

Дизайнер обкладинки *Микита Тітов*

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2017

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2017

Передмова

Історія «Розстрільного календаря» почалася з невеликої акції на Майдані Незалежності, яку ми з історикинею Тетяною Швидченко влаштували 3 листопада 2013 року. У річницю трагедії в урочищі Сандармох (Карелія) ми зачитували імена людей, розстріляних там органами НКВС у 1937 році. Окрім активістів, громадського діяча, політв'язня радянських таборів Василя Овсієнка, медіа та істориків на зустріч завітали родичі репресованих. Вони розповідали власні родинні історії про важкий пошук правди в радянський період та час Незалежності, спотворення архівів і мовчання державних органів.

Уже за рік, під час російсько-української війни, Україну сколихнула безпрецедентна хвиля арештів добровольців. Завдяки підвищеному інтересу до процесів журналістів, волонтерів і письменників країна дізналась більше про пенітенціарну державну систему, а саме — про кричущі порушення прав людини, катування, ненормальні умови утримання людей у тюрмах, схеми допитів та жорстку роботу правоохоронців.

Проект «Розстрільний календар» почав роботу 1 січня 2016 року. Ми визначили головну мету — наочно показати схему роботи репресивної машини радянського часу через арешти, допити та розстріли людей до 1991 року та порівняти її з тим, що відбувається за ґратами у нашій демократичній країні.

Тоді ніхто з нас не думав, що невелика група у соціальній мережі, у якій ми щодня публікували статті вузької тематики та важкого наповнення, викличе такий великий ажіотаж. У січні кількість прочитань статей сягала десятків тисяч. Ми моніторили відгуки і були вражені: люди не мали ані найменшого уявлення про те, наскільки сильно були скалічені долі митців, творчість яких ми вивчаємо в школах, чиї вірші читаємо коханим та цитуємо на своїх сторінках. Попри те що всі джерела, використані у статтях, були відкритими і доступними в Мережі, читачі були шоковані вбивством автора «Щедрика» Миколи Леонтовича, табірною історією гумориста Остапа

Вишні, театральним судом над вигаданою «Спілкою визволення України», на який у прямому сенсі продавали квитки тощо.

Особливим досягненням проекту вже у перший рік його існування стала реабілітація імен отаманів Холодного Яру та зняття з них тавра злочинців. Це відбулося завдяки документам, що надав письменник Роман Коваль, та професійній роботі юриста Олександра Северина, який упродовж півроку листувався з державними органами, надсилав купу листів, невтомно відповідав на відмови та довів справу до суду. Зрештою суд визнав рішення так званого «революційного більшовистського трибуналу» від 1923 року недійсним та офіційно зняв з ватажків Холодноярської Республіки усі обвинувачення у надуманих злочинах.

Спостерігаючи за тим, як збільшується в геометричній прогресії аудиторія, що слідує за історіями смертей та каліцтв української інтелігенції минулого століття, ми розуміли, що робимо правильну справу. Ми розуміли, що даємо слово мертвим.

Історії, які ви прочитали у цій книжці, є невеликою частиною всього опублікованого на сторінці «Розстрільний календар» у Facebook¹. Ми обрали лише найдинамічніші речі, які є краплею в океані тюремної й табірної історії радянської України. Вони, звісно, не відтворюють усієї картини ХХ століття, але дають відповідь на багато питань, які ми часто боїмося навіть ставити перед собою.

Тема смерті та страждань в українській традиційній культурі табуована. І ця проблема стосується не тільки історії. Зверніть увагу, наскільки важко і туго розвивається в Україні паліативна медицина, у якому жахливому стані хоспіси та медичне забезпечення смертельно хворих морфієм та іншими знеболювальними ліками. Зверніть увагу, наскільки мало реакцій людей на знесення одного із символів злочинів радянської системи — Лук'янівської в'язниці. Зверніть увагу, скільки проблем у волонтерських спільнот на кшталт «Чорного тюльпану», які повертають додому загиблих на фронті російсько-української війни. Українці бояться говорити про смерть. Сотні років пригнічення позначились на нас. Ми знаємо: смерть несе за собою смерть, тому про неї треба мовчати. А смерть тим часом завжди ходить поруч. І вона повинна бути видимою. Вона не повинна бути настільки страшною.

Книга, яку ви тримаєте в руках, є частиною великої роботи з повернення пам'яті про закатованих та загиблих українців у часи

компартиїно-радянської системи. Маємо надію, що наша спільна з фаховими істориками, волонтерами та журналістами робота не лише сприятиме поширенню страшної правди про злочини радянської влади, а й допоможе змінити ставлення до сучасних в'язнів, особливо неповнолітніх, та створити реабілітаційну систему для їхньої соціалізації. Змінити ставлення українців до смерті, аби не лише безпрецедентні жахи змушували нас звертати увагу на законність, а щоб ми кожного дня вимагали законності — від усіх.

Аби ми нарешті відкрили очі на смерть. Перестали її боятись. І стали нарешті живими.

Дякую за допомогу у створенні книжки:

Тетяні Швидченко, Анастасії Євдокимовій, Олені Степаненко, Олені Кухар, Олександрі Очман, Катерині Рудик, Мілі Мороз, Олександрі Статкевич, Тетяні Григоренко, Ірині Скакун, Олександрю Северину та іншим.

Дякую багатьом благодійникам, які вірили і підтримували проект упродовж усього часу його існування.

Олена Герасим'юк

1

Адреса сторінки «Розстрільного календаря»:
<https://www.facebook.com/HitListUkr/>

Січень

1 січня 1934 року заарештований священник УАПЦ Володимир Хуторянський

Достатньо оголосити війну більшовикам, як на Україні миттю спалахне повстання. На колгоспників більшовикам не доводиться розраховувати, хоча вони популяризують усюди, що, мовляв, більшовики — друзі колгоспників і колгоспник — опора більшовиків. Це — ілюзія, ні більше, ні менше. Будь-який колгоспник встромить ніж у спину першому-ліпшому комуністу за першої можливості.

З агентурного повідомлення

Володимира Хуторянського заарештували за статтею 54-11 — «участь у контрреволюційній організації» — та, звинувативши у приналежності до «Спілки визволення України», нібито організованої Сергієм Єфремовим, засудили до п'яти років таборів. Покарання священник відбував у Дмитровлазі — таборі, створеному для будівництва каналу Москва—Волга імені Й. Сталіна.

Новини з волі Хуторянський отримував через завпошти, який приносив йому неперевірені вартою листи та передачі. Родичам священник надсилав «цілу плеяду розмов про тортури, муки, страждання в таборах».

За словами Володимира Хуторянського, понад половина в'язнів у таборі були українцями (за офіційними даними, кількість арештантів у 1934—1937 рр. у середньому коливалась від 88 до 180 тисяч осіб).

Станом на 1937 рік Володимира Хуторянського етаповано до Соловецького табору, про що свідчить виписана на його ім'я довідка. 9 жовтня 1937 року. Особлива трійка Управління НКВС СРСР Ленінградської області² засудила Володимира Хуторянського до найвищої міри покарання. Священника розстріляли 3 листопада 1937 року в урочищі Сандармох.

Джерела

Хуторянский Владимир Яковлевич // Открытый список: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/bmI9pM>

Шевченко Сергій. Список розстріляних у Сандармосі українців і вихідців з України // Радіо Свобода. — 2012. — 12 листопада. *Режим доступу:* <https://goo.gl/J1Lpzx>

Шаповал Юрій. Справа священника УАПЦ Володимира Хуторяньського на тлі сталінського терору // Людина і світ. — 1998. — № 1. — С. 13—19. *Режим доступу:* <https://goo.gl/A9KhKT>

Остання адреса: Розстріли соловецьких в'язнів з України у 1937—1938 роках: В 2 т. — 2-е вид., доопрац. і доп. — Київ: Сфера, 2003.

2 січня 1931 року засуджений письменник Клим Поліщук

Поїду і буду працювати; а як посадять, то напишу услонівську поему.

Клим Поліщук про переїзд до радянської України

Клима Поліщука заарештували 4 листопада 1929 року, за деякими даними — через донос дружини Галини Орлівни (Мневської). Саме на її вмовляння у 1927 році родина переїхала з Галичини до радянської України. «Мусив піддатися, бо ж любив я тебе й любив Лесю, і не міг дозволити собі лишатися там самому... Не міг дозволити, хоч знав, які наслідки можуть бути, передчував і у видженнях своїх бачив їх», — писав він згодом у листі до дружини.

У січні 1931 року Клима Поліщука засудили до 10 років таборів, які він відбував на Соловецьких островах.

Про останні роки письменника згадував політв'язень Соловків, історик Семен Підгайний: «Клим Поліщук був зовсім хворий, з зруйнованим здоров'ям. Був дуже нервовий. Не міг терпіти, наприклад, голосної розмови, грюкання, будь-якого шуму. Говорив дуже поволі, довго й тягуче, часом гублячи нитку розмови. А найбільше любив, притулившись спиною до груби, сидіти й мовчати. Щиро кажучи, своєю присутністю він ще збільшував страшну тугу, яка там панувала».

Клим Поліщук працював у таборі сторожем на складі. Під кінець строку захворів і лежав у госпіталі. 9 жовтня 1937 року Особлива

трійка Управління НКВС СРСР Ленінградської області винесла вирок — засудити понад тисячу осіб до найвищої міри покарання. Хворого письменника разом з іншими вивезли з островів і вбили в урочищі Сандармох 3 листопада 1937 року.

Джерела

Качуровський Ігор. Клим Поліщук. З тих, хто повернувся, щоб померти // Радіо Свобода. — 2012. — 29 лютого. *Режим доступу:* <https://goo.gl/sHDJyn>

Коцарев Олег. Фатальна помилка Кліма Поліщука // ЛітАкцент: [Електронний ресурс]. — 2009. — 17 вересня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/LdU1Le>

Поліщук Клим (1891—1937): [Біографія і твори] // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/eaHeut>

Підгайний Семен. Українська інтелігенція на Соловках. Спогади 1933—1941. — [Новий Ульм]: Прометей, 1947. — 93 с. *Режим доступу:* <https://goo.gl/SmuxxJ>

2 січня 1935 року заарештований письменник Борис Антоненко-Давидович

Після вбивства радянського партійного діяча Кірова, що сталося 1 грудня 1934 року, Радянським Союзом прокотилася чергова хвиля репресій. У грудні 1934 року було заарештовано та розстріляно ряд українських митців. Бориса Антоненка-Давидовича заарештували у Казахстані, де він працював, і етапували до Києва.

У вересні 1935 року військовий трибунал Київського військового округу звинуватив письменника у «націоналізмі» та «контрреволюційній діяльності» і засудив до 10 років таборів. У 1937 році до цього терміну додали ще 10 років.

«Мені довелося побувати тоді землекопом і шахтарем, слюсарем і бухгалтером, фельдшером і секретарем суворого начальника», — згадував Антоненко-Давидович.

Про перебування письменника у таборах оповідав і його товариш Олександр Хахуля. За його словами, бригадир Бакум, «широкий в кістках та досить товстий запорожець, з традиційно опущеними вниз

могутніми вусами», та оперуповноважений оперчекгрупи Джабаєв «зустріли» Антоненка-Давидовича у Востоклазі непривітно — подвійні прізвища мали в'язні, які раніше тікали із зони: «Всіма очима дивись, дивись за ним! Це втікач! Король тайги! Для нього лісові стежки, як в'їжджена дорога!»

Після звільнення з таборів Борис Антоненко-Давидович нелегально повернувся до України, однак у 1946 році був знову заарештований та згодом вивезений на вічне поселення до Красноярського краю. Але «вічність» була відмінена ХХ з'їздом КПРС: з 1956 року письменник жив і працював на батьківщині, а у 1957 році з його імені було знято тавро злочинця.

Борис Антоненко-Давидович знову став до літературної праці. Він планував написати книжку про табірний період свого життя. У спогадах Олександра Хахулі зафіксовано, що працівники КДБ, дізнавшись про намір письменника, у 1974 році провели в нього обшук, а один із них попередив: «Ми вас, звичайно, не заарештуємо. Але у нас є інші способи, рівнозначні арештові».

Згодом стало відомо, що інформаторами органів були люди з літературного середовища.

Джерела

Шановал Юрій. Голодомор і репресії в Україні (1932—1934 роки): [Remarks] // UA Historical Encounters — Taking Measure of the Holodomor. NYC, November 5—6, 2013. *Режим доступу*: <https://goo.gl/g3yK9I>

Борис Антоненко-Давидович — творчість ціною втраченого життя: краєзнавчий бібліографічний нарис / Укладач В. І. Салогуб. — Ромни, 2014. *Режим доступу*: <https://goo.gl/lZ5DGj>

Хахуля Олександр. Б. Антоненко-Давидович у пазурях чекістів. — Мельборн, 1987. *Режим доступу*: <https://goo.gl/UxubyX>

1. Антоненко-Давидович Борис (1899—1984): [Біографія і твори] // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. *Режим доступу*: <https://goo.gl/EIYAhv>

Від «Смерті» — в безсмертя: Б. Антоненко-Давидович та його доробок у ретроспекції часу: [Тематичний список літератури, упорядкований бібліографом Херсонської обласної універсальної

наукової бібліотеки ім. Олесь Гончара Т. Федько]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/WNMeeI>

3 січня 1934 року відбувся перший допит письменника-гумориста Остапа Вишні

З таким самим успіхом ви можете звинуватити мене у посяганні на честь Розі Люксембург.

Остап Вишня про причини свого арешту

Письменника-гумориста Павла Губенка, відомого під псевдонімом «Остап Вишня», звинувачували у підготовці замаху на Павла Постишева⁴, приналежності до «контрреволюційної організації» та «прагненні повалити радянську владу».

На першому ж допиті письменник «зізнався» оперуповноваженому Георгію Бордону, що здійснював контрреволюційну роботу на літературному фронті. За ці слова Трійка при колегії ОДПУ засудила Остапа Вишню до «найвищої міри соціального захисту» — розстрілу. На щастя, у березні вирок було змінено на 10 років виправно-трудових таборів, термін ув'язнення був визначений від дати арешту — 7 грудня 1933 року.

За чотири роки до Ухто-Печорського табору, де перебував Остап Вишня, дійшли чутки про арешт Павла Постишева. Довідавшись про це, письменник зіронізував: «Ми мали їх ліквідувати як ворогів держави чотири роки тому, бо за них сидимо. Нам повинні ордени дати за передбачливість».

До звільнення Остапа Вишні доклав зусиль режисер Олександр Довженко. Він переконав владу, що такого письменника потрібно звільнити, бо його слово в умовах війни так само необхідне, як вогонь «катюш». У 1943 році Особлива нарада при Народному комісаріаті внутрішніх справ СРСР повторно розглянула справу й ухвалила звільнити Остапа Вишню. 8 жовтня його етапували з табору до Москви.

Про цей період Остап Вишня розповів російському сатирику Леонідові Ленчу: «Привезли мене, раба Божого, посадили до «чорного ворона» й запхали у Бутирку. Наступного дня знову саджають до «воронка» й знову кудись везуть. Виявилось, на Луб'янку. Сів!

Сиджу... Час іде — місяць, другий, третій, четвертий... А тут розігралась у мене виразка шлунку... і потрапив я з Луб'янки до клініки лікувального харчування професора Певзнера...

Одного прекрасного дня приходять медсестра й каже: «Хворий, ідіть купатися, ми вас виписуємо». Пішов, викупався, сів до рідненького «чорного ворона» (він уже тут як тут). Приїхав, наглядач каже: «Ув'язнений, ідіть купатися!» — «Та я ж тільки...» — «Разговорчики! Марш!» Пішов, викупався, сів до камери. Раптом з'являється інший наглядач: «Ув'язнений Губенко, вас переводять до іншої тюрми, ідіть купатися!» — «Та я ж сьогодні вже двічі...» — «Разговорчики! Марш!» Пішов викупався, сів до «воронка» і поїхав на Луб'янку. Прийняли мене на Луб'янці, оформили, як належить, і знову: «Тепер ідіть, Губенко, купатися!» — «Та я...» — «Разговорчики! Марш!» Пішов викупався вчетверте за цей день гігієни і здоров'я...»

Джерела

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://bit.ly/1mXnPhP>

Абрамов Влад. Остап Вишня: «террорист», охотник и коллекционер // *Сегодня.* — 2009. — 11 ноября. *Режим доступу:* <https://bit.ly/1YUoDc7>

Пришутов Едуард. Засуджений до розстрілу за... усмішки // *Вечерние вести.* — 2011. — 3 жовтня. *Режим доступу:* <https://bit.ly/22FfN7J>

Гайн Олександр. Табірне пекло Вишні // *Міст.* — 2011. — 10 листопада. *Режим доступу:* <https://bit.ly/1IKHsNS>

Лавріненко Юрій. Остап Вишня // *Українське слово:* В 4 т. — Т. 1. — К.: Рось, 1994. *Режим доступу:* <https://bit.ly/1mXrYTa>

4 січня 1935 року відбувся допит письменника Петра Ванченка

— Ви визнаєте, що під виглядом «гнідої кобили» хотіли показати широкому читачеві Україну, яку «експлуатують», з якої «знущаються» і яку, врешті-решт, «замучили»; кучер Самсон, в особі якого ви подаєте представника пролетаріату, знущається з України до смерті?

— Ні, не визнаю.

Із протоколу допиту Петра Ванченка від 4 січня 1935 року

Петра Ванченка було заарештовано у грудні 1934 року, під час так званого «кіровського набору»⁵. В «Оповіданні про гніду кобилу», долученому до справи, оперуповноважений Георгій Бордон вичитав «злісний пасквіль на радянську владу».

Спочатку Петро Ванченко не визнавав своєї провини, проте 5 січня (за джерелами — після катувань) свідчення змінилися:

«Останнім часом питання ставилось так, що у Полтаві здійснити вбивство неможливо. Залишались Київ або Харків. Казали, що можна вбити на виході з обкому чи ЦК. Ще зручніше — на вокзалі, бо у натовпі легше підкрастись. Для цього потрібно було вибрати час, коли точно буде відомо про приїзд чи від'їзд Постишева. Казали, що потрібна така людина, готова пожертвувати собою. Це може бути хтось із розкуркулених. Говорив з Майфетом. З Ковінькою говорив у загальних рисах про бажаність терористичного акту проти будь-якого із членів уряду як відповідь на репресії проти українців».

Згодом письменника етапували до спецкорпусу в'язниці НКВС у Києві⁶. Йому інкримінували членство в «терористичній організації, яка планувала вчинити ряд терористичних акцій над вождями партії та уряду». Пізніше на допитах Ванченко стверджував: «Переконань терористичних у мене не було. Я не вірив у можливість здійснення акту».

На закритому судовому засіданні виїзної сесії Військової колегії Верховного Суду СРСР Петро Ванченко за «участь у контрреволюційній підпільній боротьбистській організації, що мала за мету повалення Радянської влади на Україні, відрив її від Радянського Союзу і створення незалежної української буржуазної держави» був засуджений до 10 років позбавлення волі з конфіскацією майна. Відбував покарання у Соловецькому таборі, потім, за деякими даними, був переведений до Пермського виправно-трудоного табору, де загинув 10 березня 1937 року.

Реабілітований у 1956 році.

Джерела

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу*: <https://goo.gl/foOWS8>

Уривки з оповідання Петра Ванченка «Оповідання про гніду кобилу, що мріяла про соціалізм» // Архів революційної культури України. *Режим доступу*: <https://goo.gl/oOgvOu>

Нагорний Сергій. Часом не вистачало шпал. Замість них клали й прибивали тіла замерзлих зеків // *Gazeta.ua*. — 2016. — 19 січня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/2fbYbq>

6 січня 1937 року відбувся одноденний всесоюзний перепис населення, матеріали якого за кілька днів були вилучені та засекречені

У 1934 році відділи рагсів перейшли під контроль НКВС, про що було оголошено в постанові РНК СРСР і ЦК ВКП(б): «Органи обліку часто використовувалися класовими ворогами (попи, куркулі, колишні білі), які пробирались в ці організації і проводили там контрреволюційну, шкідницьку роботу: реєстрація по кілька разів смерті одних і тих же осіб, недооблік народжень тощо». Сучасні дослідники переконані, що влада, звинувачуючи працівників рагсів у недбалості, намагалась приховати сліди Голодомору.

Щоб припинити поширення чуток про страшний голод 1932—1933 рр., Сталін зробив дві заяви: у січні 1934 року він з притиском наголосив на зростанні чисельності населення країни, а у грудні 1935 року виголосив легендарну фразу — «жить стало краще, жить стало веселіше» та озвучив приблизну, на його думку, кількість населення Радянського Союзу — 171 млн осіб.

Історики вважають, що керівники СРСР могли точно не знати, наскільки змінилась демографічна картина в країні після масового голоду. Провідні радянські демографи не орієнтувались у ситуації, бо для них могли бути закриті зведені дані органів держбезпеки. Експерти розцінюють заборону абортів 1936 року як спробу покращити показники напередодні перепису.

1 січня 1937 року ЦК ВКП(б) та Раднарком СРСР звернулися до народу з проханням серйозно поставитись до перепису, який «мовою

цифр має засвідчити перемогу соціалізму». Майже мільйон мобілізованих і навчених добровольців зробили у переддень перепису обхід населення. Результати мали бути надіслані в центр 10 січня, а остаточні дані оголошені — 16-го.

Та 10 січня на ім'я одного з керівників перепису було надіслано записку: «Результати перепису по УРСР, судячи з попередніх даних, роблять цей матеріал абсолютно секретним». Зафіксована станом на 1937 рік загальна чисельність населення УРСР засвідчила не «перемогу соціалізму», а тотальну катастрофу та наслідки геноциду. Офіційні джерела різко перестали говорити про перепис, ніби його й не було.

Лише у квітні 1989 року був оприлюднений офіційний лист начальника перепису статистика Івана Краваля до Сталіна і Молотова. У ньому було названо кількість населення СРСР — 162 млн осіб, серед яких майже 2 млн службовців РСЧА, внутрішніх військ та прикордонної охорони НКВС, а також майже 2,5 млн осіб спецконтингенту НКВС (тюрми і концтабори) і Наркомату освіти.

Звинувачення рагсів у недбалості абсурдне: для фальсифікації такого масштабу вони мали не реєструвати народжених узагалі, а кожну смерть фіксувати кілька разів. Компартійні діячі шукали причини низьких показників у відпливах за межі республіки, зміні кордонів, намагались виправляти цифри вручну тощо. Ставилось питання про дозвіл на публікацію «виправлених» даних перепису 1937 року. Але Сталін не погодився. Статистичні органи були зобов'язані провести новий перепис у 1939 році.

Джерела

Кульчицький Станіслав. Голодомор 1932—1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. — К.: Наш час, 2007. *Режим доступу:* <https://goo.gl/XAgY8Z>

Лившиц Феликс. Перепись с особым местом в истории // Демографические процессы в СССР. — М.: Наука, 1990. *Режим доступу:* <https://goo.gl/rdVpuY>

Андреев Евгений, Дарский Леонид, Харькова Татьяна. Население Советского Союза. 1922—1991. — М.: Наука, 1993. *Режим доступу:* <https://goo.gl/8Qs444>

Дудник Ігор. Переписи населення в Україні: карти, цифри, міфи та їх спростування // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2011. — 5 грудня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/Z85PIT>

6 січня 1948 року загін НКВС у селі Мальчиці Яворівського району Львівської області розстріляв різдвяний вертеп

Різдвяної ночі 13 мальчицьких юнаків вітали односельчан зі святом. В одному з будинків їх попередили: до села прибув загін НКВС на чолі з лейтенантом Плотніковим, нібито для забезпечення порядку. Але колядники, серед яких були колишні червоноармійці, учасники бойових дій, лише посміялись: «Ми на рідній землі, яку захищали, чого боятись?»

За кілька хвилин вертеп потрапив у засідку. Очевидець тих страшних подій Михайло Микитин згадував: «Обійшовши кілька сільських хат, біля садиби пана Янівського потрапили під град куль енкаведистів, що зробили на нас засідку. У цей Святий вечір з тринадцяти колядників живими залишилися двоє. Пізніше у своєму кожусі «Гуцула» я нарахував одинадцять кулевих отворів. Не загинув від німецької кулі, а отримав російську. На тілі вертепного «Ангела» нарахували шістнадцять куль».

Був убитий також Йосип Козак, який вийшов виглядати вертеп. Коли постріли стихли, уцілілі хлопці кинулись до найближчого будинку. Але щойно вони зачинили двері — окупанти знову відкрили вогонь. Кулі пробили дерев'яні двері і смертельно поранили Івана Колобича. За мить до хати увійшов лейтенант Плотніков.

«Зневажливо відсунув чоботом тіло Колобича, з презирством оглянув нас, виваляних у грязюці й переляканих, криво посміхнувся. Видно, йому сподобалася кривава «робота». Аж тут у хату ввірвався працівник сільради Микола Коваль. Міцно схопив енкаведиста за груди, затермосив: «Що ж ти накоїв, Плотніков?! За що брата вбив?!» Плотніков різко скомандував: «Тихо, тихо будь!» — і повернув до нього автомат», — розповідає Михайло Микитин.

Люди, які чули постріли, одразу зрозуміли, що сталося. Село заголосило.

Священик, який відспівував молодих хлопців, не згадав у промові про обставини їхньої смерті. У селі свідчать, що про трагедію довго

ніхто не згадував.

Нині у Мальчицях відбуваються фестивалі вертепів, на місцевому цвинтарі встановлено пам'ятний знак.

Джерела

Карпій Володимир. Різдвяного вечора шістдесят років тому п'яні енкаведисти по-звірячому розправилися з колядниками у селі Мальчиці Яворівського району Львівщини // Сільські вісті. — 2008. — 10 січня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/USDLMw>

Гижий Володимир. У Західній Україні в 1940—1950-х роках був звичайний російський тероризм // День. — 2015. — 5 березня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/hG4LNr>

«Ніч перед Різдом». Фільм, знятий у 2008 р. за історичними мотивами. У зйомках брали участь члени гуртка військово-історичної реконструкції пошукового товариства «Пам'ять».

8 січня 1934 року заарештований організатор і керівник Єдиної гідрометеорологічної служби СРСР Олексій Вангенгейм

Подружжя Вангенгеймів — Олексій Феодосійович і Варвара Іванівна — планували провести вечір зимового дня в театрі. Вони придбали квитки і домовились зустрітися перед входом. Варвара Іванівна прийшла задалегідь, проте так і не дочекалася чоловіка — вдень його заарештували.

Вченого-метеоролога звинувачували у передаванні стратегічно важливої інформації іноземним спецслужбам. Ні відмова свідчити проти себе, ні аргументи і докази не впливали на слідчих. Листи до Сталіна, який за рік до арешту публічно вітав контрольований Вангенгеймом успішний запуск першого стратостата «СРСР», залишались без відповіді.

Олексій Вангенгейм відбував 10 років ув'язнення у Соловецькому таборі. Відірваний від улюбленої справи, в обмежених і важких умовах таборового життя, він читав ув'язненим наукові лекції, займався розвитком музею в соловецькому кремлі.

Серед послань вченого з табору збереглися зворушливі листи до доньки — неймовірні «Методичні посібники» для розвитку та

навчання дитини: своєрідні уроки математики та природознавства, створені на основі зібраного на островах гербарію, акварельні замальовки полярного саява, рослин і тварин, загадки та художні твори.

За кілька років вчений домігся відповіді на запитання, за якими статтями його було засуджено. 9 жовтня 1937 року Особлива трійка Управління НКВС СРСР Ленінградської області винесла йому новий вирок — найвищу міру покарання.

Олексія Вангенгейма розстріляли 3 листопада 1937 року в урочищі Сандармох. У 1957 році родина отримала від держави фальшиве свідоцтво про смерть науковця від перитоніту 17 серпня 1942 року.

Джерела

Потанов В., Вангенгейм Э. Алексей Феодосьевич Вангенгейм: возвращение имени. — М.: Таблицы Менделеева, 2005. *Режим доступу:* <https://goo.gl/afUj3E>

Вангенгейм Алексей Феодосьевич // Виртуальный музей ГУЛАГа. Фонды. *Режим доступу:* <https://goo.gl/xsprkyv>

Шевченко Сергій. Список розстріляних у Сандармосі українців і вихідців з України // Радіо Свобода. — 2012. — 12 листопада. *Режим доступу:* <https://goo.gl/J1Lpzx>

Вангенгейм Алексей Феодосьевич (1881—1937) // Сахаровский центр. Воспоминания о ГУЛАГе и их авторы: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/eAIEse>

8 січня 1938 року страчений экс-міністр закордонних справ УНР мовознавець Микола Любинський

Мовчати примушує мене не страх перед відповідальністю. Справа не в страху. Страх скоріше примусив би говорити. Також тут і не впертість, бо впертість має свої межі й на стільки б її не вистачило. Коли й важить тут яке чуття, то виключно чуття обов'язку перед державою і суспільством. Обов'язок цей велить мені в цьому разі говорити тільки правду. І цю правду я вже сказав...

З матеріалів допиту Миколи Любинського

Миколу Любинського заарештували у 1930 році за участь у міфічній «контрреволюційній організації «УНЦ» (Український

національний центр), куди його нібито завербував історик Михайло Грушевський. Зі спогадів доньки: «Приїхали вночі, вчинили обшук. Мати носила передачі до Лук'янівської в'язниці. Згодом усе це припинилося: напевно, батька відправили з етапом, але куди — не сказали». Арешт проводив уповноважений ДПУ УСРР Михайло Пашницький.

Перші два тижні екс-міністр відбув у бупрі (будинку примусових робіт), а 23 жовтня написав слідчому Андрєєву прохання «...швидче викликати мене на допит, бо вдома мене чекає робота, а також родина залишилася абсолютно без грошей».

У додаткових свідченнях від 2 лютого 1931 року (справу вже вів інший слідчий — Погребинський) арештант наголошував: «...ні до якої таємної, нелегальної, конспіративної і контрреволюційної організації я не належав, всякі зв'язки з УПСР7 (організаційні і ідеологічні) я остаточно пірвав ще 1923 р. і назад до УПСР не повертався... злочинів не вчинив і винним себе визнати не можу». А за 10 днів у матеріалах справи з'явилася заява, явно надрукована чекістами: «Заявляю перед лицем трудящих і каюся, що я належав до контрреволюційної організації, яка ставила собі за мету повалення Радвлади на Україні шляхом повстання з допомогою інтервенції. Подрообиці діяльності цієї організації й моєї в ній участі я докладно оповім в окремій заяві. 11 лютого 1931 р. М. Любинський».

На допитах Любинський тримався мужньо, про що свідчить лист до слідчого Соломона Брука: «Ви радите, енергійно радите, написати докладне зізнання й щире каяття. Мотивуєте тим, що такого поводження від злочинця вимагає політичний момент, що від цього мені легше буде, вказуєте на приклад інших в'язнів, що вже розкалися. Нарешті кажете, що моя упертість викликає обурення проти мене, і що наслідком того я зазнаю різних мук, і, що найголовніше, все одно потім напишете, що ви радите...»

Любинський писав: «...ніколи не примусить мене також брехати й безпідставно й брехливо брати на себе вину, робити з себе контрреволюціонера, коли я насправді таким не був... Краще зазнати найлютішої кари, аніж прийняти на себе такий тяжкий наклеп». Харківські чекісти Семен Долинський і Генріх Люшков надіслали до Києва витяги з показань інших арештованих у справі «УНЦ», зокрема про «третю нараду членів ЦК УПСР у квартирі Голубовича», і радили

колегам використати ці матеріали «в цілях раскачки арестованного Любинського». Але той не здався і не зламався.

20 вересня 1931 року в'язень камери № 28 спецкорпусу бупру в Харкові подав заяву керівникові слідчого відділу відомства Семенові Долинському: «Протягом несподівано довгого десятимісячного слідства слідчі ДПУ страхали мене різними тортурами, арештом родини, пророкували найтяжчі кари, не виключаючи навіть розстрілу. До цих заяв можна було ставитися як до дуже впливових методів допиту, що не обов'язково мають здійснитися. Але цими днями, розмовляючи зі мною, Ви також сказали, що мене чекає десятилітня ізоляція від суспільства. Ваші слова я повинен брати серйозно й, не погоджуючись з Вашим висновком, дозволяю собі, поки ще не пізно, проти такого проекту енергійно заперечити й запротестувати... Взагалі в процесі слідства я свідомо мало, а може, й недостатньо підкреслював додатні сторони мого життєпису... За радянської влади — десять років роботи в Академії⁸, п'ять років роботи в КВЗІ⁹, три роки в Робітничому університеті, активна участь у переведенні українізації, в профроботі, в житловій кооперації, в радянській пресі... Невже ж все це нічого не важить? Невже ж все це треба завершити десятима роками суворої ізоляції??! За що?! Кажуть, що на мене є викази інших. Припустімо, що й так. Напевне, цих виказів небагато. Дуже може бути, що автори деяких виказів вже позрікалися своїх слів. Напевне, ці викази одне одному суперечать, бо ж не можуть усі однаково брехати... Цих виказів я не читав і не бачив і з авторами очних ставок не мав... Справді, це дуже принадна думка — рятувати себе тим, що брехати на інших. Мабуть, так і міркували ті, що на мене виказували. Я таким шляхом не міг піти й не пішов. Чому? Не знаю. Може, це альтруїзм, може, ідеалізм, може, звичка говорити тільки правду... Це ніяка заслуга й тим більше не геройство. Але це й не злочин... Карати мене — це карати ту інтелігенцію, яка щиро пішла на радянську роботу, повірила, що між пролетаріатом і інтелігенцією нема ворожнечі, повірила, що давні помилки забуто і прощено... Ні! Мене не треба й не можна карати. Це буде помилка. ...Один зі слідчих сказав, що якби я був інженер, то, може, мене й випустили б, але оскільки я тільки лінгвіст, то без мене революція не постраждає. Це дуже невлучний дотеп! Міркуючи так, можна б поодинці половину населення винищити...

Я думаю, що мовознавці-лінгвісти дуже потрібні й будуть потрібні навіть тоді, коли зайва буде міліція й червона армія...»

Обвинувальний висновок у справі Миколи Любинського склав уповноважений Секретно-політичного відділу (СПВ) ДПУ УСРР Георгій Бордон. Затвердив документ помічник начальника цього відділу Борис Козельський. В обвинувальному висновку харківські чекісти записали: «В марте 1931 года ГПУ УССР была ликвидирована украинская контрреволюционная организация «УНЦ», ставившая своей целью — свержение Соввласти на Украине. Материалами следствия установлено, что активную руководящую роль в организации играл Любинский Николай Михайлович».

Любинський відбував термін покарання у Карелії. Дружина і доньки тільки у 1933-му дізналися, що Любинський живий і перебуває в Медвеж'єгорську.

З архівів: «Любинский Николай... проживал в с. Повенец Карельской АССР, работал архивариусом Управления Беломорканала. Арестован 12 ноября 1937 г. Особой тройкой УНКВД Ленинградской области 15 декабря 1937 г. приговорен к высшей мере наказания. Расстрелян в Карельской АССР (Сандармох) 8 января 1938 г.»

Архівно-слідча справа М. Любинського перебуває у Центральному державному архіві громадських об'єднань України.

Джерела

Ведєнєєв Дмитро. Політичні репресії 1920—1980-х та проблеми формування національної пам'яті // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2012. — 26 грудня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/78yF7l>

Шевченко Сергій. Архіпелаг особливого призначення. — К.: Фенікс, 2006. *Режим доступу:* <https://goo.gl/JVLHYK>

Шевченко Сергій. Микола Любинський і логіка червоного терору. Невідомі сторінки українського Розстріляного відродження // Дзеркало тижня. — 2008. — 18 квітня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/p0Zuaw>

11 січня 1935 року відбувся допит письменника Валер'яна Підмогильного

Ну, вообще-то, если откровенно, то надо было бы всю Украину уничтожить. Но поскольку это невозможно, то вас, украинских

интеллигентов, мы точно уничтожим.

Слова слідчого НКВС, що вів справу Валер'яна Підмогильного (зі спогадів репресованого Григорія Майфета)

«Я нічого не буду підписувати до того моменту, поки ви мені не дасте купку паперу, олівець чи ручку, щоб я дописав оцей роман. Бо цей роман мене мучить. Я вважаю, що там я можу сказати те, чого ще ніхто не говорив у літературі», — за словами Григорія Майфета, таку умову Підмогильний висунув слідчим. І слідчий дозволив писати. Йшлося про «Повість без назви».

8 грудня 1934 року Валер'яна Підмогильного було заарештовано за звинуваченням в «участі у роботі терористичної організації, що ставила собі за мету організацію терору проти керівників партії».

На всіх допитах Підмогильний відповідав слідчим: «Винним себе не визнаю». Коли допити стали жорстокішими, зробив офіційну заяву: «Беручи до уваги, що за Вашою заявою матеріал у моїй справі достатній для віддання мене до суду..., я даю таке сумарне зізнання.

Ніколи ні до якої терористичної організації я не належав і не належу.

Ніколи ніякої терористичної діяльності я не проводив.

Про існування подібних організацій, про їхню діяльність або діяльність осіб, зв'язаних з ними, я ніколи нічого не знав, інакше як з виступів представників Радвлади й партії в пресі й на прилюдних зборах.

Тому всякі зізнання інших осіб та обвинувачення мене в приналежності до терористичної організації і в терористичній діяльності я рішуче відкидаю як брехливі й наклепницькі».

11 січня 1935 року в протоколі з'явилось «зізнання» Підмогильного про те, що він нібито належав до «групи письменників-націоналістів з терористичними настроями у ставленні до вождів партії». Начебто так звана «група» складалась із 17 осіб, серед яких Микола Куліш, Григорій Епик, Олесь Ковінька, Євген Плужник. У провину Підмогильному ставилося і його твердження про те, що «політика колективізації привела українське село до голоду». На допиті 19 січня 1935 року прокуророві Українського військового округу Підмогильний сказав: «Я не належав до організації. Я вважав, що постанови партії по національному питанню в життя не проводяться... Для мене

представниками партії в літературі були Хвильовий, Яловий, Шумський».

Без свідків і адвокатів виїзна сесія Військової колегії Верховного Суду СРСР 27—28 березня 1935 року засудила Валер'яна Підмогильного та інших заарештованих у цій справі на 10 років з конфіскацією особистого майна. Невдовзі Підмогильний був доправлений до Соловецького табору особливого призначення.

У листах з табору Підмогильний неодноразово згадував про те, що працював над романом «Осінь 1929», у якому йшлося про початок колективізації в Україні. Збереглося 25 листів до дружини, у яких письменник розповідає про свої переклади, розпочаті повісті, оповідання.

9 жовтня 1937 року Особлива трійка Управління НКВС СРСР Ленінградської області винесла новий вирок — розстріл, який був виконаний 3 листопада. Разом із Валер'яном Підмогильним в урочищі Сандармох у Карелії впродовж 27 жовтня — 3 листопада було вбито понад тисячу в'язнів, серед яких Микола Зеров, Валер'ян Поліщук, Григорій Епик, Лесь Курбас, Микола Куліш, Мирослав Ірчан, Юліан Шпол та інші.

Джерела

Вдовиченко Галина. Проект «Воскресіння Розстріляного Відродження». Валер'ян Підмогильний. «Цей роман мене мучить...» // Сьогодні. — 2015. — 12 мая. *Режим доступу:* <https://goo.gl/71TNjL>

Підмогильний Валер'ян (1901—1937): [Біографія і твори] // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/ip30On>

Розстріляний. Відродження. Фільм про Валер'яна Підмогильного.

Частина 1. *Режим доступу:* <https://goo.gl/1h9vd7>

Частина 2. *Режим доступу:* <https://goo.gl/BS8GaJ>

12 січня 1972 року Україною прокотилася хвиля арештів української інтелігенції: КДБ УРСР здійснював масштабну операцію «БЛОК»

Того дня були заарештовані: у Києві — поет Василь Стус, літературний критик Іван Світличний, філософ Євген Сверстюк,

математик і публіцист Леонід Плющ, багатолітній в'язень сталінських таборів Данило Шумук, лікар Микола Плахотнюк, інженер-економіст Зиновій Антонюк, мистець-реставратор, інженер-механік Олесь Сергієнко, поет-шістдесятник Іван Коваленко; у Львові — публіцист і літературний критик В'ячеслав Чорновіл, журналіст Михайло Осадчий, релігійний діяч Іван Гель, мисткиня-килимарка Стефанія Шабатура, поетеса Ірина Стасів-Калинець та інші.

З перших днів січня 1972 року КДБ УРСР розпочав масовий погром опозиційної інтелігенції. Вироки заарештованим виносились набагато суворіші, ніж у середині 1960-х років.

Унаслідок оперативно-розшукових заходів у поле зору КДБ потрапили учасники різдвяної коляди. Ініціатором вертепу у Львові стала учасниця правозахисного руху лікарка Олена Антонів, колишня дружина В'ячеслава Чорновола. Загалом у вертепі взяло участь близько 45 осіб: подружжя Калинців, художниця Стефанія Шабатура, психолог Михайло Горинь та його дружина педагог Ольга Горинь, педагог і літературний критик Володимир Іванишин, Марія Антонів, Марія Ковальська, Ярослав Мацелюх, учителька Любомира Попадюк, художник Богдан Сорока із дружиною Любою, Роман та Леся Лещухи, Марія Гель, Мар'ян Гатала, Ярослав Лемик, Степан Бедрило, Любомир Криса, Раїса Мороз, Микола Білоус, Василь Стус та інші.

Приводом для арештів стало затримання громадянина Бельгії, студента Ярослава Добоша: він намагався вивезти за кордон фотокопії «Словника рим української мови» Святослава Караванського, тодішнього політв'язня, фотокопії «Українського вісника» та самвидав. Добоша звинуватили «у проведенні підривної антирадянської діяльності». Після належної «обробки» він дав свідчення, що у Львові та Києві «обмінювався інформацією» з кількома шістдесятниками. Примітивна авантюра зі «шпигунськими» пристрастями закінчилася прес-конференцією Добоша 2 червня 1972 року. Ретельно опрацьований звіт про неї республіканське телебачення показало 5 червня. Того самого дня газета «Радянська Україна» опублікувала старанно зредагований текст під назвою «Українські буржуазні націоналісти — найманці імперіалістичних розвідок: прес-конференція в Києві». Після цього Добоша «видворили» із СРСР.

Суспільна атмосфера 1972—1973 рр. була гнітючою. Поодинокі спроби протестувати проти арештів присікалися якнайжорстокіше.

Так, перекладач Микола Лукаш запропонував ув'язнити себе замість Івана Дзюби. Йому пригрозили «психіатричкою» і перестали публікувати його переклади.

Філософ Василь Лісовий 5 липня 1972 року подав до ЦК КПУ «Відкритий лист членам ЦК КПРС і ЦК КП України», який закінчувався так: «Зважаючи на умови, в яких подається цей лист, мені важко вірити в конструктивну реакцію на нього. Хоч я не виступаю ні в ролі відповідального, ні в ролі свідка, ні в ролі якимось чином причетного до тієї справи, що нині іменується «справою Добоша», після подання цього листа я безперечно опинюся в числі «ворогів». Мабуть, це й правильно, бо Добоша звільнено, а «справа Добоша» — це вже просто справа, обернена проти живого українського народу і живої української культури. Така «справа» дійсно об'єднує всіх заарештованих. Але я вважаю себе теж причетним до такої справи — ось чому прошу мене також заарештувати і судити».

Згодом Ярослав Добош «розкається»: «Мене попросили зробити заяву такого змісту... Виконуючи завдання ОУН, я 27 грудня 1971 р. виїхав у Радянський Союз. В обумовлених місцях я зустрівся з І. Світличним, З. Франко і Л. Селезненком і при сприянні Селезненка зустрівся з А. Коцуровою. Усіх цих осіб я проінформував про антирадянську діяльність українських організацій на Заході і про те, що українські націоналісти у своїй діяльності співпрацюють з сіоністами, а від них я отримав політичну інформацію, яка була мені потрібна, і документи. 3 січня я приїхав у Львів. 4 січня я зустрівся з С. Гулик. Під час цієї зустрічі я... отримав від неї потрібну нам політичну та іншу інформацію і передав їй для підтримки 30 рублів. Виконавши повністю завдання... На прикордонній станції Чоп мене заарештували за скоєний мною злочин. Я визнав, що скоїв тяжкий злочин проти радянської держави. Під час слідства я розповів про свою ворожу діяльність на Україні... Запевняю радянський уряд, що ніколи в житті я більше не буду займатись антирадянською діяльністю, і якщо мені дадуть можливість повернутись у Бельгію, то я ніколи не вчинятиму жодних дій проти Радянського Союзу».

Усіх, хто не давав показів проти заарештованих і виявляв найменші ознаки співчуття до них, карали. Чи не найвідоміша «чистка» академічних інститутів: у цей час звільнені з АН УРСР Михайло Брайчевський, Олена Апанович, Олена Компан, Василь Скрипка,

Микола Роженко, Світлана Кириченко, Ярослав Дзира, Сергій Кудря тощо. Інших викидали з черг на квартири, їх або їхніх дітей не допускали до вищої освіти або відраховували з інститутів, закривали будь-які можливості службового зростання і творчого оприлюднення (друк, виставки тощо).

Хто хотів вижити — мусив принизливо каятися, писати криводушні пасквілі на своїх недавніх друзів або закордонних «українських буржуазних націоналістів — найманців іноземних розвідок». Хтось писав «оди», співався, накладав на себе руки, найстійкіші надовго йшли у «внутрішню еміграцію».

За даними правозахисниці, історика Людмили Алексеєвої, у 1972—1974 рр. за участь в українському національно-демократичному русі було заарештовано понад 122 особи. За даними Харківської правозахисної групи, у 1972—1974 рр. в Україні заарештували 193 особи, у тому числі за антирадянську пропаганду — 100 осіб, за релігійні переконання — 27 осіб.

Джерела

Овсієнко Василь. КГБ проти дисидентів. Сорок років погрому шістдесятників // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2012. — 12 січня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/fCPY7C>

Гриців Марія. Арештована коляда, або Погром 12 січня 1972-го // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2011. — 12 січня. *Режим доступу*: <https://bit.ly/1TQRbTE>

Безсмертний-Анзіміров Андрій. Операція «БЛОК» // День: Україна Incognita. — 2015. — 12 січня. *Режим доступу*: <https://bit.ly/1Ryk8pQ>

Захаров Борис. Сорок років від дня «Генерального погрому» // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2012. — 10 січня. *Режим доступу*: <https://bit.ly/1OM8gOw>

Український самвидав. — 2007. — № 1 (20), березень. *Режим доступу*: <https://bit.ly/1N3JGmw>

Овсієнко Василь. Особистість проти Системи. До 40-річчя арештів 1972 року // Україна молода. — 2012. — 12 січня. *Режим доступу*: <https://bit.ly/1W1tVnk>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — Київ: Смолоскип, 2012.

Операція «БЛОК»: заарештований поет Василь Стус

Суд — це пластична операція наді мною. Задумано знищити мене — в цій гидкій, накиненій мені подобі, яка сповнена трупних запахів, яка для мене просто нестерпна.

Але для чого? За що?

Це незбагнено.

Це моторошно.

Це страшно.

Василь Стус (із заяви першому секретарю ЦК КПУ Володимирі Щербицькому від 12 вересня 1972 р.)

Обшук у квартирі Василя Стуса тривав увесь день. Увечері в перевернуте догори дном помешкання повернулись дружина і син. Малий Дмитрик, злякавшись незнайомих чоловіків у формі, сховався за кріслом і стріляв по них з іграшкового лука. «Ану слідіте за ребьонкам!» — крикнув один з кадебістів.

Уранці наступного дня Василя Стуса заарештували і доправили до внутрішньої тюрми КДБ (нині — будівля Служби безпеки України за адресою: вулиця Володимирська, 33). Слідчий Логінов постановив порушити проти поета кримінальну справу за статтею 187 Карного кодексу УРСР — «поширювання завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад». Прокурор УРСР Глух підтвердив, що Логіновим «по справі зібрані достатні докази про те, що СТУС на протязі 1968—1971 років виготовляв та розповсюджував документи та вірші, що зводять наклепи на радянський державний та суспільний лад».

Після принизливих обшуків Стуса повели у камеру: кам'яні стіни, маленьке віконечко під стелею, паркет, у кутку — п'ятилітрова каструля, нари і тумбочки.

Слідчий Логінов розпитував про збірки віршів, статті, зокрема «Феномен доби», листи на захист ув'язнених та інше. Після допиту Василь Стус поставив умову — повернути йому вилучений томик Гете, інакше він відмовляється говорити зі слідчим.

Джерела

Стус Дмитро. Василь Стус: життя як творчість. — К.: Факт, 2004. — 368с. *Режим доступу*: <https://1576.ua/books/1951>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

Операція «БЛОК»: заарештований літературний критик Іван Світличний

Одного разу Іван запитав кагебівського начальника на своєму допиті, як кажуть, просто з моста, чому в їхній установі працює так багато дурнів, — і той так само відверто відповів: «А, думаєте, багато розумних піде на таку роботу?»

Зі спогадів Надії Світличної

До квартири Івана Світличного постукали вранці. Семеро — «шмональники» та поняті — почали обшук: переглядали кожен папірець, книжку, зошит. Дружина Леоніда згадувала, що вилучили багато книжок, машинописів, магнітофонних стрічок з унікальними записами Василя Симоненка, Василя Стуса, Бориса Мамайсура та інших (Світличний кілька років збирав аудіоархів українських поетів-шістдесятників).

Обшук тривав майже добу — без перерви. «Хотілося кричати криком, вити пораненим звіром, — я ж мусила тримати себе в руках...» — писала Леоніда у книжці «Доброокий. Спогади про Івана Світличного».

27—29 січня 1973 року відбувся закритий судовий процес, де було винесено вирок: 12 років позбавлення волі (7 років таборів суворого режиму і 5 років заслання) за «антирадянську агітацію і пропаганду, виготовлення та поширення самвидаву. На судові засідання ні дружину, ні матір Івана Світличного не допустили.

Іван Світличний відбував покарання у таборах Пермської області, у селищах Всесвятське й Кучино (ВС-389/35, 36). Попри інвалідність і невітний стан здоров'я (хвороба нирок, рецидиви туберкульозу, постійний головний біль та носові кровотечі) намагався працювати разом з усіма. Майже весь останній табірний рік Світличний провів у лікарні.

Він мав незаперечний моральний авторитет серед політв'язнів — його називали табірною совістю. Василь Стус писав про Світличного: «1974 р. Світличного на 56-й день голодовки (він важив тоді 46 кг) відправили етапом на виховну «профілактику» до Києва і, не досягши бажаного результату, повернули назад до табору».

Місцем заслання для Івана Світличного було призначено селище Усть-Кан Горно-Алтайської області. Він працював нічним сторожем, палітурником у бібліотеці. Від червня 1979 року до кінця заслання разом зі Світличним була його дружина Леоніда. Згодом їм дозволили перебраться в селище Майма.

20 серпня 1981 року у Світличного стався інсульт. Він пережив клінічну смерть, складну нейрохірургічну операцію в непристосованих умовах, післяопераційні ускладнення, підозру на рак хребта, гіпсове ліжко, частковий параліч. Вижив тільки завдяки самовідданому доглядові дружини. Термін відбув повністю.

Джерела

Світличний Іван (1929—1992): [Біографія, твори, критика] // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/3K0сru>

Доброокий. Спогади про Івана Світличного / Упорядники Леоніда і Надія Світличні. — К.: Час, 1998. *Режим доступу:* <https://goo.gl/fTggK4>

Дисиденти. Документальний фільм. Автор сценарію Ігор Малишевський, режисери Олександр Фролов, Ігор Шкурін. Студія «Контакт» на замовлення ТРК «Студія 1+1». 2006. *Режим доступу:* <https://goo.gl/NKOLsv>

Швець Леонід. Семен Глузман: «Чим менше в країні героїв і фанатиків, тим краще живуть люди» // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2010. — 12 листопада. *Режим доступу:* <https://goo.gl/3NuANO>

Кіндрась Катерина. Дві історії кохання // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2008. — 13 лютого. *Режим доступу:* <https://goo.gl/y9HRWw>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

***Операція «БЛОК»: заарештований письменник,
багатолітній в'язень сталінських таборів Данило Шумук***

...прошу Президію Верховної Ради СРСР звільнити мене від громадянства СРСР. Мені легше буде померати... в тяжкій неволі за межами України, не будучи громадянином СРСР.

Із табірної заяви Данила Шумука

Під час обшуку в помешканні оперативники вилучили спогади Данила Шумука про десятки років перебування у таборах. Дисидента звично обвинуватили в «антирадянській агітації та пропаганді».

5—7 липня 1972 року Київський облсуд засудив Шумука до 10 років таборів суворого режиму та 5 років заслання. Покарання він відбував у Мордовії, у таборі Сосновка. Оголошений «небезпечним рецидивістом», украй виснажений, Шумук написав офіційного листа з проханням позбавити його громадянства СРСР. Заяву надсилав також у 1973 та 1974 роках.

Попри контроль і терор у таборах Шумук брав участь у численних акціях протестів, голодівках, кілька разів потрапляв до лікарень у непритомному стані. Наприкінці 1980-х років група в'язнів (Є. Кузнєцов, О. Мурженко, М. Осадчий та В. Романюк) звернулись до парламенту Канади з проханням допомогти звільнити та виїхати з країни Данилові Шумуку.

Донька дисидента Віра Калач-Шумук так згадувала день звільнення батька: «Із Каратобе він виїхав до Уральська, звідти літаком до Москви. Просто на летовище під'їхала машина посла Канади в СРСР, і високі дипломатичні чини прослідкували, щоб колишній в'язень без проблем сів на рейс до Канади. Казали, що жодного дисидента ще так не проводжали, як Данила Шумука».

У 1987 році президент США Рональд Рейган у Білому домі приймав найвизначніших дисидентів світу з нагоди річниці Декларації прав людини. Україну представляв Данило Шумук: «Було б добре, якби Декларація про права людини стала законом. Тоді б і не було таких, як я...»

Джерела

ЖИВИЙ ГОЛОС: Данило Шумук про Норильське повстання 1953 року // З архіву Богдана Нагайла. *Режим доступу:* <https://goo.gl/ROJxTt>

Стех Ярослав. Майже половина життя — в ув'язненні // Наше слово. — 2014. — 30 листопада. *Режим доступу:* <https://goo.gl/mxXEIw>

Шумук Данило. Пережите і передумане: Спогади й роздуми українського дисидента-політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921—1981). — Детройт, 1983. *Режим доступу:* <https://goo.gl/rRftSK>

Шумук Данило Лаврентьевич (1914—2004) // Сахаровский центр. Воспоминания о ГУЛАГе и их авторы: [Електронний ресурс]. *Режим*

доступу: <https://goo.gl/Po8qId>

Шумук Данило. За східнім обрієм. — Париж, Балтимор: Смолоскип, 1974. *Режим доступу:* <https://goo.gl/kRhGTn>

Зінкевич Осип. Про спогади Данила Шумука і «всезнаюче» КДБ // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2011. — 18 березня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/jP2zKI>

Шумук Данило. Я також знав Василя Стуса // Не відлюбив свою тривогу ранню... Василь Стус — поет і людина: Спогади, статті, листи, поезії / Упоряд. Орач (Комар) О.Ю. — К.: Укр. письменник, 1993. *Режим доступу:* <https://goo.gl/ilRpxn>

Бобир Антін. Тюремний «хрест». Український дисидент Данило Шумук майже 43 роки просидів у польських, німецьких та радянських таборах і 15 років прожив у вимушеній еміграції // Україна молода. — 2010. — 3 серпня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/EXRJKM>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

Операція «БЛОК»: заарештований лікар Микола Плахотнюк

Лікаря Миколу Плахотнюка було заарештовано під час другої хвилі репресій проти української інтелігенції. Експертиза Інституту ім. Сербського в Москві поставила йому традиційний діагноз: «шизофренія з манією переслідування», внаслідок чого Плахотнюка було вчергове засуджено до примусового перебування у психлікарні. Початком «хвороби» слідство вважало відмову Плахотнюка свідчити на закритому суді над студентом Гевричем у березні 1966 року.

22 травня 1967 року біля пам'ятника Шевченку міліція заарештувала кількох учасників мирного мітингу. Люди оточили міліціонерів, скандували «Ганьба!», проте ті від'їхали, забравши затриманих. Плахотнюк, який брав участь у мітингу, запропонував піти до ЦК і вимагати звільнення заарештованих. Близько 300 осіб вирушили до адмінбудівлі на вулицю Орджонікідзе (нині — вул. Банкова). Люди йшли щільною колоною — не співали, не кричали, щоб не дати приводу для звинувачень у порушенні громадського порядку. Дорогою їх обливали водою пожежні машини. О пів на другу

ночі прибув міністр охорони громадського порядку Головченко і запропонував демонстрантам викласти свої претензії.

Оксана Мешко виклала вимогу звільнення заарештованих. Міністр пообіцяв, що до ранку їх відпустять, просив уранці прислати до ЦК делегацію демонстрантів, а зараз розійтись. Більшість послухалась, а приблизно 40 осіб залишилися чекати. О третій ночі заарештованих звільнили. А за декілька днів після демонстрації Плахотнюка було звільнено з роботи.

Під час примусового «лікування» у психіатричній клініці Микола Плахотнюк звертався до лікарів із проханням згадати клятву Гіппократа і не завдавати шкоди арештантам. Неодноразові висновки медичних комісій про припинення «лікування» 1974, 1976, 1977 та 1979 рр. систематично відхилялися судом Київської області. У листопаді 1980 року Плахотнюка повезли до Москви в Інститут ім. Сербського, де дійшли висновку, що йому давно пора бути вдома. 5 березня 1981 р. Плахотнюка нарешті виписали з Черкаської лікарні.

Микола Плахотнюк багато років очолював Музей шістдесятництва у Києві.

Джерела

Рибаків Дмитро. Музей шістдесятництва: головні фонди — по квартирах і спогадах // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2012. — 30 березня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/QxYnAm>

Презентація книги Миколи Плахотнюка «Коловорот: Статті, спогади, документи» (К.: Смолоскип, 2012). 2013. Відеозапис. *Режим доступу:* <https://goo.gl/W31RGv>

Плахотнюк Микола. Коловорот: Статті, спогади, документи. — К.: Смолоскип, 2012. *Режим доступу:* <https://goo.gl/b9jyOj>

Рапп Ірина, Овсієнко Василь, Харківська правозахисна група. Помер Микола Плахотнюк // Права людини: Бюлетень. — 2015. — № 4. *Режим доступу:* <https://goo.gl/K9y6HX>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

***Операція «БЛОК»: заарештований публіцист
і літературний критик В'ячеслав Чорновіл***

Перебираючи в пам'яті тюремні роки, пригадую, як було важко у перші дні після першого арешту. Мене кинули в камеру смертників. Хотіли відразу зламати. Але мене не можна було зламати, адже я вже тоді написав свої книжки «Правосуддя чи рецидиви терору» і «Лихо з розуму» — про те, як дехто ламався, а дехто вистояв. Ці мої книжки сприймалися як своєрідна інструкція поведження на слідстві. Вже пізніше тюремщики не раз казали в'язням: «Що? Навчилися у Чорновола?» Це було журналістське дослідження на власному досвіді. Ні, зламатися я не міг.

З автобіографії В'ячеслава Чорновола

У 1967 році Вячеслава Чорновола заарештували за публікацію за кордоном праці «Правосуддя чи рецидиви терору?», у якій він доводив, що судові процеси 1966 року та досудове слідство відбувалися з кричущими порушеннями радянського законодавства. Та навіть з-за ґрат публіцист зумів дати ляпаса системі: писав статті, оголосив голодування, що тривало 48 діб, а після звільнення вирішив видавати журнал.

У 1969 році Чорновіл розпочав роботу над першим номером часопису, що отримав назву «Український вісник». Журнал готувався у конспіративних умовах: безпосередньо до випуску були причетними лише кілька осіб. А от розповсюдженням журналу та збиранням інформації займалося набагато більше людей, які й не знали, хто і де видає часопис. Лише наприкінці 1980-х років Чорновіл почав поступово відкривати імена тих, хто невтомно працював над важливою справою: Олена Антонів, Надія Світлична, Ніна Строката, Валентин Мороз, Юрій Шухевич, Алена Пашко, Людмила Шереметьєва, Ярослав Кендзьор, Михайло Косів, Микола Плахотнюк та інші.

Уже після виходу першого випуску «Українського вісника» органи держбезпеки заходилися шукати видавця. За Чорноволом було встановлено спостереження, та довести його причетність ніяк не могли. Чекістам вдалося тільки затримати кур'єра, але прізвища членів редколегії залишались нез'ясованими. Добре продумана конспірація певний час рятувала В'ячеслава Чорновола. Відчуваючи наближення арешту, він використовував кожну вільну хвилину, аби підготувати матеріал ще на кілька випусків. Рукописи для шостого

випуску Чорновіл передав Михайлові Косіву. Як виявилось, вчасно: 12 січня 1972 року В'ячеслава Чорновола було заарештовано.

Довести причетність Чорновола до видання «Вісника» слідство довго не могло. Протоколи його допитів вирізнялися лаконічністю: він навідріз відмовлявся давати будь-які свідчення, вважаючи свій арешт незаконним. Тоді чекісти вдалися до шантажу, затримавши сестру публіциста Валентину та дружину Атену Пашко. На знак протесту Чорновіл оголосив сухе голодування. 12 квітня 1973 року Львівський обласний суд виніс вирок: 6 років позбавлення волі у таборах суворого режиму та 3 роки заслання. А черговий номер «Українського вісника» таки вийшов — за три місяці після арешту Чорновола.

Джерела

Чорновіл В'ячеслав. Автобіографія // Рух прес. — 2016. — 14 червня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/7n4MSF>

Самохіна Варвара. Той, хто розбудив Україну — В'ячеслав Чорновіл // Останній bastion. — 2014. — 24 грудня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/0kZWPq>

Зайцев Юрій. Кадебістський погром 1972-го. Судова розправа над «шестидесятниками». *Режим доступу:* <https://goo.gl/9IC2aA>

В'ятрович Володимир. Історія з грифом «Секретно»: Операція «БЛОК». Дія перша // ТСН.ua. — 2011. — 3 березня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/LvAa9O>

Чорновіл В'ячеслав (1937—1999): [Біографія, твори, критика] // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/OWxNuj>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

Операція «БЛОК»: заарештована мисткиня-килимарка Стефанія Шабатура

Все можна витерпіти: і той карцер, і ті нари-дошки з величезними щілинами, і холод, бо опалювалося лише один раз на добу. Оскільки я думала, що не витримаю і дня в тюрмі, то я витримала ще й не таке. Людина ніколи не знає, як вона буде поводитися в екстремальних

ситуаціях, просто не знає своїх можливостей, доки не прийдеться пережити подібне.

З інтерв'ю Стефанії Шабатури

Причиною арешту майстрині Стефанії Шабатури став подарунок. За спогадами відомого учасника національного руху опору 1960—1980-х років Івана Геля, на день народження Стефанія Шабатура отримала від нього у подарунок самвидавчу книжку поезій Миколи Холодного «Крик з могили». Цю книжку разом із іншими знайшли у неї під час обшуку.

«У Харківській тюрмі я сиділа в камері смертника, ліжко було коване з металу, таке як гріб, на нього дають матрац і все. Це все до землі прикручене, прибите, таке жахливе. Я надивилася на ті тюрми, а потім був концтабір. Там були свої: Ніна Караванська, старі політв'язні Дарка Гусяк, Марія Пальчак, була єврейка Сільва Залмансон. Там була ще така Наташа з Сибіру, вона була там, тому що чоловік мав українське прізвище. Ще група молоді, яка палила дачі комуністам, їх за це посадили», — згадувала дисидентка в інтерв'ю.

Ткалю звинуватили в антирадянській агітації та пропаганді, інкримінуючи розповсюдження машинописних збірок Василя Стуса «Веселий цвинтар», згаданого вже «Крику з могили» Миколи Холодного і статті Валентина Мороза «Серед снігів». Під час обшуку вилучили й приватне листування мисткині.

Улітку 1972 року Стефанію Шабатуру засудили за статтею 62 ч. 1 Карного кодексу УРСР до 5 років ув'язнення у таборах суворого режиму та 3 років заслання. Покарання вона відбувала у жіночому концтаборі у Мордовській АССР, потім була на засланні до села Макушино Курганської області.

«Була невеличка територія, де ми квіти садили, а між тими квітами замасковували якусь редиску або моркву. Але наглядачі завжди перевіряли: “А что это? А это что? Потом увидим, когда это вырастит”. То була редиска, листочки ми обскубували, щоб не було видно. Одного разу посадили насіння культивованої лободи, коли росте, то має лапаті м'ясисті листя, які ми обламували і їли.

— А что это такое?

— Это цветок.

— А какой?

— Не знаю.

— А почему вы его листики обрываете?

— Говорят, что быстрее будет цвести», — згадувала жінка в інтерв'ю.

У таборі Стефанія Шабатура разом з іншими в'язнями оголошувала голодування, писала листи до влади з вимогами дотримувати прав людини, припинити арешти тощо. Мисткиня розповідала, що спільною акцією протесту в'язні змусили тюремників відправити хворого Василя Стуса на лікування.

«Ми як українці повинні були пройти свою дорогу і зіграти роль у долі нашої держави, нашого народу. Коли ми вже повернулися, то ще там знали, що Україна вже буде. До кінця всі відсиділи, але ми знали, що буде Україна. Не просто вірили (я все життя вірила), а от знали. Звідкись там були знання, мабуть, від Бога теж», — Стефанія Шабатура.

Джерела

Садова Вікторія. Подарунок на день народження. Як виглядали доповідні КГБ 1970-х // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2010. — 16 листопада. *Режим доступу*: <https://goo.gl/ZswrzY>

Малюк Ірина. Стефанія Шабатура: «Я знала, що Україна буде...»: [Інтерв'ю] // Радіо Свобода. — 2014. — 18 грудня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/kI6SzX>

Померла політв'язень Стефанія Шабатура. 5 фактів з її життя // Твоє місто. — 2014. — 17 грудня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/6sgH1b>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

Операція «БЛОК»: заарештований математик і публіцист Леонід Плющ

Математик Леонід Плющ був заарештований за «антирадянську агітацію і пропаганду з метою підриву радянської влади». У січні 1973 року суд постановив, що Плющ вчинив злочин у неосудному стані. Влада вводила в обіг жорсткий засіб покарання — запроторення до «психушки». Нормальних людей лікарі, озброєні галоперидолом та

концепцією академіка Снежневського про «вялотекущую шизофрению», за лічені місяці перетворювали на напіврослинних істот. Улітку того самого року Міжнародний конгрес математиків у Ванкувері поширив заяву про негайне звільнення Плюща.

Леонідові Плющу пощастило: він пробув у спецпсихлікарні «лише» три роки. Західні комуністичні вожді під тиском однопартійців і з огляду на виборців змушені були вимагати від Брежнєва звільнення дисидента.

23 жовтня 1975 року в Парижі було організовано великий мітинг на захист Плюща. Керівники компартій Франції, Англії й Італії висунули вимоги звільнити його. І радянська влада здалась. Поза бажання самого Плюща його у січні 1976 року було відправлено до Франції на поруки генсека Французької компартії Жоржа Марше. Французькі лікарі швидко встановили відсутність у Плюща будь-яких психічних захворювань. Невдовзі він одержав французьке громадянство.

Джерела

Відеолекція Оксани Забужко та Леоніда Плюща — Як кожен може боротися з тоталітарною пропагандою (Центр літературної освіти). 2014. *Режим доступу*: <https://goo.gl/cRd2On>

Помер публіцист та літературознавець Леонід Плющ // Українська правда: [Електронний ресурс]. — 2015. — 4 червня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/BAХuPd>

Грабовський Сергій. Недооцінений Леонід Плющ // День. — 2015. — 11 червня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/zxJ0CT>

Терещук Галина. 40 років тому у Львові та Києві розпочався погром шістдесятників // Радіо Свобода. — 2012. — 12 січня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/mhN5vq>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

Операція «БЛОК»: заарештований журналіст Михайло Осадчий

Жити можна. Тут можна, як ніде. Якщо була колись найдемократичніша держава, то це був лише (конц-)табір.

Михайло Осадчий. Більмо

Разом із іншими представниками української інтелігенції Михайла Осадчого звинувачували в «антирадянській агітації й пропаганді». Окрім стандартного формулювання Осадчому інкримінували ще й написання статей, віршів і прози, зокрема слідство звернуло увагу на твір «Більмо». Рецензії на його твори писали доктор філологічних наук Микола Матвійчук, кандидат філологічних наук Михайло Нечиталюк і поет Георгій Книш. Їхні висновки стали підставою для засудження Осадчого.

5 вересня 1972 року на закритому судовому засіданні Осадчого було засуджено за статтею 62 Кримінального кодексу УРСР до 7 років таборів особливо суворого режиму і 3 років заслання. Публіциста й письменника визнали особливо небезпечним рецидивістом. Удруге він відбував покарання в таборі ЖХ-385-1 у с. Сосновка Zubovo-Полянського району Мордовії.

Наприкінці 1974 року в'язня Осадчого перевели з табору суворого режиму до тюрми КДБ. Тамтешні офіцери лейтенант Єрмоленко і старший лейтенант Шумейко запропонували йому співпрацю в обмін на свободу. Коли Осадчий відмовив, вони пообіцяли розправитись із його родиною. Після того у рідному селі Осадчого невідомі побили його 70-річну матір Олену. Про це Михайлові розповів співкамерник-сексот Громов. Брата Володимира, який мешкав у Сумах, викликав на розмову до Львова генерал КДБ Полудень і запропонував співпрацю, але брат теж не бажав мати нічого спільного із «кагебістами».

5 січня 1975 року Осадчого побили «кримінальники» Гуцуляк і Бельмьосов. 10 лютого, напередодні повернення з тюрми до табору, Бельмьосов попередив Осадчого, що його вб'ють на засланні, а брата — на волі.

У березні 1975 року Володимир Осадчий за посередництва одного з колег познайомився з «кримінальниками», які відбували покарання у Сумах на будівництві. Вони пограбували крамницю, а Володимира Осадчого затримали як свідка у справі. Тіло Володимира Осадчого було знайдене посеред вулиці у квітні, після того як він вийшов з ізолятора. Його вбили ударом у скроню.

Через смерть брата Михайло голодував 39 днів. За той час вдалося дізнатися тільки, що було проведено дві експертизи: перша засвідчила вбивство Володимира, друга — ненасильницьку смерть. Михайло Осадчий неодноразово звертався з концтабору до всіх знайомих

з проханням приватно вивчити справу загибелі його брата. Він продовжував голодування: як у день народження Володимира — 16 листопада, так і в день його смерті — 5 квітня.

Джерела

Петренко Микола. Авторський екземпляр Михайла Осадчого // *Zaxid.net.* — 2011. — 24 червня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/HyQL3J>

Іванущенко Геннадій. Осадчий Михайло Григорович: витяг зі справи КГБ // Сумський історичний портал: [Інтернет-ресурс]. — 2011. — 25 жовтня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/YehxBZ>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

Операція «БЛОК»: заарештована поетеса Ірина Калинець

Ірина була дуже обдарована і мудра. Я навіть не прагнув досягнути рівня її історичних розвідок, біблейських. Нічого не друкувала, крім казок, бо вважала основними дослідження про Біблію. Перед смертю навіть праву руку зламала і писала лівою. Гора списаних паперів залишилась.

Зі спогадів Ігоря Калинця

Під час слідства у справі Ірини Калинець на допити викликали її учнів. Але зі ста школярів, які пройшли свідками, лише двоє чи троє свідчили проти неї: мовляв, читала вірші, присвячені В'ячеславу Чорноволу, давала читати твори Валентина Мороза, говорила про незалежну Україну. Слідчі не змогли довести причетність Ірини Стасів-Калинець до «групи» В'ячеслава Чорновола та її участь у виданні нелегального журналу «Український вісник». У липні 1972 року суд розглянув справу про звинувачення Ірини Стасів-Калинець та Стефанії Шабатури за статтею 62 Карного кодексу УРСР («антирадянська агітація і пропаганда») і засудив Калинець до 6 років ув'язнення в таборах суворого режиму та 3 років заслання. За півроку такий самий вирок дістав її чоловік — Ігор Калинець. Маленька донька була розлучена з батьками на дев'ять років.

Покарання Ірина відбувала у таборі ЖХ-385/3, селище Барашево, Мордовія, разом зі Стефанією Шабатурою, Надією Світличною та іншими. Брала участь у всіх акціях жіночої політзони: підписала листа

в прокуратуру, у якому табірне начальство звинувачувалось у перешкоджанні святкування Великодня; листа Генеральному секретареві ООН з проханням сприяти справедливому судовому розгляду в присутності представників ООН; колективного листа на підтримку Андрія Сахарова; звернення до табірної адміністрації про дозвіл внести гроші до Фонду допомоги жертвам чилійської хунти і послати делегаток на з'їзд Міжнародної демократичної асоціації жінок; лист до Комітету прав людини ООН зі скаргою на табірні умови і з проханням надіслати представника тощо. Разом з іншими голодувала та вимагала надання статусу політв'язня; відмовлялась від тяжкої фізичної праці у 1975 році у зв'язку з Міжнародним роком жінок; голодувала на знак протесту через відмову в побаченні з рідними. Багато разів Ірині Калинець довелося зазнати жорстоких репресій з боку табірних властей.

На засланні Ірина Калинець перебувала у Читинській області разом з чоловіком. Звільнена у 1981 році.

Джерела

Калинець Ірина (1940—2012): [Біографія, твори] // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nI6AnU>

Палажій Галина. «Ми ще живі, коли нас хтось кохає, коли на вічну пам'ять споминає», — Ірина Калинець. 6 грудня вечір пам'яті Ірини Калинець // ЗІК. — 2015. — 7 грудня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nAR9HZ>

Терещук Галина. Зібрання творів Ірини Калинець: 10 томів для роздумів // Радіо Свобода. — 2012. — 6 грудня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/W0epRh>

Легін Софія. Спогад про Ірину Калинець // Фотографії Старого Львова: [Інтернет-ресурс]. — 2015. — 14 грудня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/4p dv2Q>

Калинець Ігор. Про 10 діб арешту Ірини Калинець: [Відео]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nqA6I3>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

Операція «БЛОК»: заарештований мистець-реставратор, інженер-механік Олесь Сергієнко

Інженера Олеся Сергієнка заарештували за «антирадянську агітацію та пропаганду» і ув'язнили на 7 років таборів та 3 роки заслання. Відбував покарання у таборі суворого режиму ВС-389/36 у селищі Кучино Чусовського району на сході Пермського краю.

За участь в акціях протесту в таборі був ув'язнений іще на три роки. Покарання відбував у Володимирському централі. У цей час його матір Оксана Мешко розгорнула кампанію на захист сина. Вона була однією із засновниць Української Гальсінської групи, а після арешту Миколи Руденка виконувала обов'язки її керівника.

У січні 1977 року Сергієнка повернули етапом до Кучина, де він захворів на бронхіт. Є свідчення, що оперативниця з Києва під виглядом медсестри зробила хворому небезпечне щеплення. Оксана Мешко досі намагалася звільнити сина, але зазнавала переслідувань. У 1980 році її помістили у психлікарню на 75 діб, визнали осудною і заарештували.

Різдвяного вечора 1981 року Київський міський суд виніс 76-річній жінці вирок за статтею 62 ч. 1 Карного кодексу УРСР — «антирадянська агітація і пропаганда» — та засудив до 6 місяців ув'язнення і 5 років заслання. Оксану Мешко етапували до місця позбавлення волі протягом 108 діб.

У жовтні 1981 року Олесь Сергієнко повернувся до Києва. За півроку поїхав до Хабаровського краю навідати матір, яку привозили на обстеження до лікарні (відвідати її у закритій зоні в Аяні було неможливо).

Після звільнення Оксана Мешко й Олесь Сергієнко продовжували громадську діяльність.

Джерела

Овсієнко Василь. Сергієнко Олесь (Олександр) Федорович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2007. — 15 липня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/7J3NMB>

Овсієнко Василь. Козацька Матір (Оксана Мешко). Воздвиження чесних хрестів // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 19 липня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/fVKe3N>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

13 січня 1933 року засуджений до розстрілу історик Петро Бовсунівський

У червні 1932 року до квартири Петра Бовсунівського (Київ, вулиця Енгельса, 25 — нині Лютеранська) увірвались із обшуком енкаведисти. Слідство було умовним, хоча і тривало майже півроку. 13 січня 1933 року науковця було засуджено судовою трійкою при колегії ДПУ УСРР до розстрілу. Але 24 січня трійка замінила розстріл на 10 років виправно-трудоих таборів.

У жовтні 1937 році у справі № 103010-37 Особлива трійка Управління НКВС СРСР Ленінградської області засудила 134 так званих «українських буржуазних націоналістів», які вже перебували на Соловках. Оперативна частина Соловецької тюрми звинуватила їх у тому, що вони начебто залишились на попередніх контрреволюційних позиціях та, продовжуючи контрреволюційну націоналістичну шпигунську (на Соловках!) і терористичну діяльність, створили контрреволюційну організацію «Всеукраїнський центральний блок».

«Це були люди, які ще б створили неоціненні духовні скарби, володіючи якими ми стали б у рівень з іншими цивілізованими народами. Сама присутність таких людей у суспільстві робить його кращим. Але постріли малограмотного ката Матвеева — виконавця волі чужої, глибоко ворожої нам російської комуністичної влади — змінили хід нашої історії...» — писав дисидент Василь Овсієнко.

До «Соловецького етапу» енкаведист Ейхманс дібрав інтелігенцію практично всіх народів СРСР. Серед них було майже 300 українців. У списку «українських буржуазних націоналістів» виявився і Петро Бовсунівський. Його було розстріляно 3 листопада 1937 року в урочищі Сандармох (Карелія).

Джерела

Білокінь Сергій. Соловки. Режим доступу: <https://goo.gl/GdcvyM>
Реабілітовані історією. Київська область. Книга друга. — К.: Видавництво «Основа», 2006. Режим доступу: <https://goo.gl/mrUZPU>

Шевченко Сергій. Список розстріляних у Сандармосі українців і вихідців з України // Радіо Свобода. — 2012. — 12 листопада. *Режим доступу:* <https://goo.gl/J1Lpzx>

Овсієнко Василь. Убієнним синам України // Меморіал. — 2004. — 13 серпня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/M3Wrnt>

Операція «БЛОК»: заарештований філософ і публіцист Євген Сверстюк

Я ніколи, за жодних обставин просити помилування не буду. Я залишаюся й надалі стоятиму на своїх позиціях у національному питанні. Свою діяльність буду продовжувати. Я буду боротися проти існуючого ладу.

Євген Сверстюк

З обшуком до Євгена Сверстюка прийшли 12 січня 1972 року. Передчуваючи такий розвиток подій, дисидент заховав або викинув усі речі, що могли б викликати підозру. Залишився тільки заклеєний конверт, що його передав Іван Світличний. У конверті був твір Василя Рубана «Програма у-комуністів». Під час обшуку, який проводив начальник слідчого відділу старший лейтенант Пархоменко, конверт було виявлено та долучено до справи.

Через погане самопочуття, підтверджене лікарем, Євгена Сверстюка залишили вдома. Однак уже 14 січня, на старий Новий рік, за ним прийшов кагебіст. Із розмов, що велись на допиті, дисидент зробив висновок, що слідство не має жодних матеріалів для його арешту. Але через вилучення конверту з текстом Рубана про вихід на волю не могло бути й мови.

На одному з допитів Сверстюк не витримав.

« — Ви всі однакові шулери. Що оцей лайдак, якого ви приводили, що ви — у вас одна спільна мова. Про що ви можете зі мною розмовляти?

— Ви ображаєте слідство! Ви прокуратуру ображаєте! Ми проти вас порушимо окрему справу.

— От якраз буде чудово, якщо ви проти мене порушите окрему справу — отут-то я скажу, хто ви такі і до чого ви опускаєтеся. Ви

все ж таки повинні триматися пристойно, коли розмовляєте з пристойними людьми.

— Ви забагато про себе думаєте!»

Суд відбувся наступного року. Євгена Сверстюка засудили на 7 років таборів і 5 років заслання. Головував суддя Дишель, прокурором був Погорелий, слідчим у справі — Чорний.

«А взагалі, мені здається, я в багатьох моментах допускав помилки. Мені здається, що я даремно підписував протоколи. Василь Стус мав більшу рацію, що взагалі не підписував багатьох протоколів. То для внутрішньої сатисфакції, тому що вже зараз, дивлячись із віддалі часу, все має інші виміри й інші оцінки», — згадував Євген Сверстюк у розмові з Василем Овсієнком.

Джерела

В'ятрович Володимир. Історія з грифом «Секретно»: Заблокована країна: 1972 рік // ТСН.ua. — 2011. — 10 березня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/zUuOT5>

Гриців Марія. Арештована коляда, або Погром 12 січня 1972-го // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2011. — 12 січня. *Режим доступу:* <https://bit.ly/1TQRbTE>

Овсієнко Василь. КГБ проти дисидентів. Сорок років погрому шістдесятників // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2012. — 12 січня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/fCPY7C>

Овсієнко Василь. Євген Сверстюк. Портрет на осінньому плесі // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 23 листопада. *Режим доступу:* <https://goo.gl/DjP7DK>

15 січня 1937 року заарештований студент-сценарист

Аркадій Добровольський

Обшук та арешт проводили молодший лейтенант управління держбезпеки Гольдфарб і сержант Лейбович. Аркадія Добровольського звинуватили у контрреволюційній націоналістичній та терористичній діяльності.

Знущань слідчих Аркадій зазнав іще у 1934 році, коли йому поламали ребра і вибили зуби, готуючи до процесу над Миколою Вороном. Вороного тоді звинуватили у «контрреволюційному

трубадурстві», доводили, що він був «ідеологом української національної буржуазії».

Після фізичних знущань Добровольському оголосили вирок: 7 років ув'язнення і 5 років позбавлення у політичних правах. Покарання колишній студент відбував у тресті «Дальбуд» (район Верхньої Колими). Не врятувало молодого сценариста навіть те, що картину «Трактористи», над якою він працював, показали Йосипу Сталіну і «вождь народів» визнав, що ця кінокартина дуже потрібна для стимуляції активної колгоспної праці.

Прем'єра «Трактористів» відбулася 2 березня 1938 року. А один із авторів сценарію вже майже рік рубав ліс на Північній Колімі під Магаданом. Можна тільки уявити, як почувався Аркадій Добровольський, коли одного разу ув'язнених з лісоповалу завели до клубу і оголосили, що показуватимуть новий фільм; зблиснули титри: кінострічка називалася «Трактористи». Режисер Іван Пир'єв, сценарій... Замість Аркадієвого стояло ім'я Євгена Помещікова.

Після відбуття строку трибунал військ НКВС знову засудив Добровольського до 10 років позбавлення волі з черговим наступним п'ятирічним позбавленням у правах. Підставою став написаний ним вірш «Мудрий Кролик», у якому слідчі побачили натяк на культ вождя.

Надзвичайно важким було повернення Аркадія із заслання. Уже відшумів знаменитий XX з'їзд КПРС. Багато людей повернулося додому, а Добровольського не звільняли. Варлам Шаламов, який на Колімі товаришував із ним, розповів про свого тюремного побратима Борисові Пастернаку, уточнив, де, у якому саме місці той перебуває. Пастернак повідомив про це Миколі Бажану. І ось депутати Верховної Ради СРСР Максим Рильський та Микола Бажан підготували листа на ім'я Микити Хрущова.

Військова колегія Верховного Суду СРСР скасувала вирок щодо Аркадія Добровольського 7 вересня 1957 року. Звільнили Добровольського 2 вересня 1958 р., коли прокуратура Магаданської області закрила його справу.

Джерела

Горобець Олександр. Гулагівська одісея творця радянських культових кінострічок // ЛІГА. Блоги. — 2015. — 13 травня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/I4EXyO>

Горобець Олександр. Жінка, перед якою Аркадій Добровольський став навколішки... // *Gazeta.ua*. — 2015. — 21 квітня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/CWcY0x>

Горобець Олександр. Со кому до tego? // ЛІГА. Блоги. — 2015. — 26 лютого. *Режим доступу*: <https://goo.gl/hVKJUУ>

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу*: <https://goo.gl/TWJqbI>

***16 січня 1938 року розстріляний літературознавець,
мовознавець, педагог Володимир Дурдуківський***

Завтра Новий рік, а настроїв в мене важкий, сумний, сумний. Не бачу просвіту. Темно, глухо, безпорадно навкруги. Гниємо, пропадаємо, гниємо. Страх, біль, мука й огида до себе, до всіх нас, до всього людства, що довели до такого жахливого, безпорадного, огидного, обурливого для людської гідності становища. Гурток змовників, мало не карних злочинців, безпринципних, аморальних людей, що зветься Комуністичною партією, всіх і все давить і глушить, не дає жити, дихати, позбавив усіх і все прав і волі, робить страшні, нечувані в історії насильства. Все це прикриває машкарою комунізму, а всі мовчать, слухаються, коряться, вихваляють своїх гнобителів, не зупиняються ні перед якими жертвами, щоб догодити їм. Боляче й страшно, страшно за наш край і людей...

Запис у щоденнику Володимира Дурдуківського від 31 грудня 1928 року

Володимира Дурдуківського заарештували за «антирадянську діяльність» у справі «Спілки визволення України» 4 липня 1929 року. Він дуже важко переносив ув'язнення, допити; через хворобу перебував під постійним наглядом лікаря. Показовий судовий процес проходив у Харківському оперному театрі з 9 березня до 19 квітня 1930 року.

Як свідчили очевидці, до Києва Дурдуківський повернувся немічною, хворою людиною, яка, не відчуваючи за собою ніякої провини, сподівалась на розуміння й підтримку колег, вихованців, педагогів. Але його зустріла серія публікацій у провідних українських

журналах, де він особисто і керована ним школа піддавалися брутальній, нищівній критиці, звинуваченням у «буржуазному націоналізмі», «українському фашизмі».

У періодичній пресі почалося цькування Дурдуківського. У журналі «Шлях освіти» було опубліковано статтю С. Чавдарова «Шкідництво на педагогічному фронті», спрямовану проти Дурдуківського та його колег: «Це все оголив пролетарський суд, виявив він ідеолога бандитизму Єфремова, хамелеона Гермайзе, верткого спекулянта на педагогіці Іваницю... Він (Дурдуківський) не тільки агітує за ніби аполітичний ідеал гармонійного виховання, він діє цілком політично, як свідомий класовий ворог. Як же інакше розцінювати його рецепт гармонійним вихованням вилікувати і оздоровити народне та державне життя. Народне для Дурдуківського — то не державне й державне — не народне. Це ж неприхована антирадянська агітація зарозумілого контрреволюціонера».

Збірник Володимира Дурдуківського «З практики трудової школи» та ідеї, висвітлені в ньому, розцінювалися як теоретичні засади «педагогіки українського фашизму». Цей збірник вийшов у 1923 р. і нічого «контрреволюційного» чи «фашистського», звісно, не містив. Але прискіпливий погляд рецензента майже за 10 років після публікації угледів крамолу в декларованому Дурдуківським індивідуальному підході до виховання та його бажанні забезпечити гармонійний розвиток дитини.

Наприкінці грудня 1937 року Дурдуківського знову заарештували. 31 грудня 1937 року особливою нарадою УНКВС Київської області його було засуджено до розстрілу.

У 1964 році слідчу справу № 408370 було переглянуто. Постанову Особливої трійки від 31 грудня 1937 року відносно Володимира Дурдуківського було відмінено, а справу закрито «за відсутністю складу злочину». Ухвалою Верховного Суду України від 11 серпня 1989 року було закрито всю справу «Спілки визволення України» через відсутність складу злочину з повною реабілітацією всіх осіб.

Джерела

Санівський Олександр. В. Ф. Дурдуківський — видатний український педагог 20-х років ХХ століття // Психолого-педагогічні

проблеми сільської школи: зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту ім. П. Тичини. — Умань, 2012. — Вип. 42, ч. 2. *Режим доступу:* <https://goo.gl/IV0VQw>

Дурдуківський Володимир Федорович // Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн. — Кн.2: Навч.посібник / За ред. О. В. Сухомлинської. — К.: Либідь, 2005. *Режим доступу:* <https://goo.gl/MAHy7T>

Даниленко Віктор. Один з 45-ти. В. Дурдуківський // З архівів ВУЧК—ГПУ—НКВД—КГБ. — 1998. — № 1/2 (6/7). *Режим доступу:* <https://goo.gl/9aeXnR>

Куліш Аліна. Школа — моє життя (до 140-річчя від дня народження Володимира Федоровича Дурдуківського): [Електронна колекція творів на веб-сайті Педагогічного музею України Національної академії педагогічних наук України]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/J7GDcM>

***19 січня 1974 року засуджений один із провідників
кримськотатарського національного руху Мустафа
Джемілев***

Три роки колонії молодий активіст отримав за, як зазначалось у вирокі, «распространение заведомо ложных измышлений, порочащих советский государственный и общественный строй». У справі також проходили генерал Петро Григоренко та поет Ілля Габай. Григоренка було відправлено на примусове психіатричне лікування, проти нього було застосовано каральну психіатрію.

Габай і Джемілев вимагали від суду перевірки фактів та документів справи, від чого суд ухилився. Стенограму процесу було оприлюднено у самвидаві, а промова Мустафи Джемілева стала одним з найяскравіших документів в історії правозахисного руху в СРСР: «Каким бы я ни подвергался репрессиям и преследованиям, я твердо могу сказать, что никто, никогда и ни при каких обстоятельствах не сможет меня заставить отказаться от исполнения обязанностей, налагаемых честью, национальным достоинством и гражданским долгом».

У своїй захисній промові та в останньому слові Мустафа Джемілев розповів про боротьбу кримських татар за повернення на батьківщину та відновлення державності. Він надав суду список опублікованої

белетристики і публіцистики, яка містила наклепи на кримськотатарський народ; розповів про гоніння, яким піддаються з боку місцевої влади і каральних органів кримські татари, що намагаються повернутися на батьківщину.

На знак протесту проти переслідування кримських татар і судового свавілля Мустафа Джемилев оголосив тридцятиденне голодування: «Батьківщина або смерть!»

Джерела

Бекирова Гульнара. Омский процесс Мустафы Джемилева // Бекирова Г. Крымские татары. 1941—1991 (Опыт политической истории). — Т. 1. — Симферополь, 2008. Режим доступу: <https://goo.gl/72UErM>

Омский процесс: как судили Мустафу Джемилева в 1976-м: [Публикация Сахаровского центра на веб-портале Slon.ru]. *Режим доступу: <https://goo.gl/QMnciU>*

Бекірова Гульнара. Сторінки кримської історії. «Я хотів би, щоб біль чужий жив у мені щемливим в серці болем...» // Крим. Реалії. — 2015. — 19 січня. Режим доступу: <https://goo.gl/nV7YqQ>

Джемилев Мустафа (р. 1943) // Сахаровский центр. Воспоминания о ГУЛАГе и их авторы: [Електронний ресурс]. *Режим доступу: <https://goo.gl/o3Hic7> 19 січня 1939 року вбитий поет Михайло Драй-Хмара*¹⁰

19 січня 1939 року на колимському засланні загинув поет-неокласик, літературознавець і перекладач Михайло Драй-Хмара — за офіційною версією, «від ослаблення серцевої діяльності».

Позиція НКВС щодо Драй-Хмари досить чітко була сформульована у псевдопоказі ще одного репресованого з п'ятірного грона неокласиків Павла Филиповича: «Драй-Хмара нам всем был хорошо известен как украинский националист, и своими литературными националистическими работами (стихи и историко-литературные статьи) занял довольно видное место в националистических кругах».

За Михайлом Драй-Хмарою каральні органи полювали ще з початку 1930-х років. Його сонети трактувалися партійними діячами «оригінально», не гірше ніж затятими літературознавцями. Досить примітивно сфабрикована справа № 3391, яку відкрили у 1933 році проти Драй-Хмари за його начебто приналежність до

контрреволюційної організації у Кам'янець-Подільському університеті, була закрита за рік за відсутністю доказів.

А 5 вересня 1935 року було виписано ордер № 28, і вже наступного дня оперуповноважені Сергієвський і Бондаренко заарештували Драй-Хмару в його київському помешканні. Звинувачення було стандартне: «націоналістична контрреволюційна діяльність». Драй-Хмара досить різко і принципово його заперечував. Тоді 30 жовтня 1935 року його справу під № 101 з'єднали зі справою Филиповича під № 99, а 22 листопада справи Павла Филиповича і Михайла Драй-Хмари були «підверстані» до так званої справи «Зерова і його групи» за № 1377.

В результаті більшість заарештованих вимушено підписали зізнання і низку фальшивих свідчень щодо колег і товаришів. М. Зерова було засуджено до 10-річного ув'язнення. Стільки ж отримали П. Филипович та А. Лебідь, а також інші «учасники групи», котрі познайомилися одне з одним лише під час очних ставок. Деяко менше отримали поет М. Вороний — вісім років, працівник українського історичного музею Б. Пилипенко та педагог із Чернігова Л. Митькевич — по 7 років. Вжити вдалося тільки Митькевичу.

Проте й тут Михайло Драй-Хмара був одним із небагатьох, хто на допитах не зламався і не свідчив ні проти себе, ні проти товаришів. Слідчі були змушені повернутися до справи № 101. Її розгляд відбувся 28 березня 1936 року в Москві на засіданні Особливої наради при НКВС СРСР під порядковим номером 88. Вирок був лаконічним: «Драй-Хмара Михаил Афанасьевич — за контрреволюционную деятельность заключить в исправтрудлагерь сроком на пять лет, считая с 5.9.35 г.». Так Драй-Хмара опинився на Колимі.

Згодом, постановою Особливої трійки Управління НКВС Дальбуду від 27 травня 1938 року, Михайлові Панасовичу додали ще 10 років за нібито участь в антирадянській організації й антирадянську пропаганду в таборі.

Існує ймовірніша за офіційну версія смерті Михайла Драй-Хмари — хоча і з сумнівною датою. Михайло Добровольський, який до 1937 року очолював комсомольську організацію Удмуртської АРСР, а згодом був засланий на Колиму і відбував покарання разом із Драй-Хмарою, згадував: «Одного сонячного квітневого дня 1939 р., коли було по-колимськи відносно тепло, а наша бригада поралася на дорозі,

до нас наблизилося легкове авто — «емка». Конвой вишикував шеренгою бригаду із сорока доходяг.

З «емки» вилізли троє із сусманського управління, притримуючи при боках маузери. Усі, як завжди тоді, «під мухою»... Підійшли. Конвой щось їм доповів... Один із трьох повільно витяг маузер із дерев'яної кобури і, підійшовши за кілька кроків до першого в'язня, — трах, до п'ятого — трах... Ми з Драєм стояли аж у четвертому десятку поряд, а з другого боку стояв київський студент Володя, з чийм батьком Драй дружив колись у Кам'янці. Отож, коли почали нізащо розстрілювати щоп'ятого, Драй умить обрахував, що під кулю потрапить саме студент Володя...

Щойно кат наблизився до чергової п'ятірки, до Володі, як Драй рвучко відштовхнув студента і став на його місце зі словами: «Не чіпай, кате, молоде життя, бери моє»... З цими словами він плюнув прибульцеві межі очі... Все відбулося блискавично... Тієї ж миті кат упритул випустив у груди Драя решту набоїв... Драй ще встиг прохрипіти «Гад!..» і, відштовхнувшись правицею від мого лівого плеча, бездиханно упав горілиць із розплющеними в небо очима...»

Лише 25 жовтня 1939 року київський рагс повідомив дружину про смерть Драй-Хмари, що сталася 19 січня 1939 року. Місце і причина смерті вказані не були. Акти про смерть і поховання Драй-Хмари, які зберігаються в особовій справі ув'язненого в Управлінні внутрішніх справ Магаданського облвиконкому, засвідчують, що Михайло Панасович помер 19 січня 1939 року о 23:15 у приміщенні медпункту лікарняної ділянки Устьє Тайожна. Поховано його було на правому березі річки Паутова, могила № 3 за 300 м від річки, а від табірної пункту Горна Лаврюкова — до 1 км.

Письменник був реабілітований після перевірки табірної справи у Магаданській області 28 листопада 1989 року.

Джерела

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/TWJqbl>

Сохацька Євгенія. Михайло Драй-Хмара та українська національна ідея // *День.* — 2009. — 2 жовтня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/WCDNFB>

Сьогодні — 125-річчя з дня народження Михайла Драй-Хмари // Рідна Черкащина. — 2014. — 10 жовтня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/2uRKJt>

20 січня 1972 року заарештований священник Василь Романюк, у 1993—1995 рр. — Патріарх Київський і всієї Руси-України Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ КП) Володимир

І вся моя вина була в тому, що я, священник, чоловік інакомислячий, наважився виступити на захист безвинно репресованого історика Валентина Мороза. Місцеві партійні бюрократи схарактеризували мене як «небажану особу для соціалістичного суспільства», а потім вже працівники КДБ почали збирати про мене різні сміхотворні чутки... і я названий «особливо небезпечним державним злочинцем». Тобто зрівняли мене з убивцями, диверсантами і насильниками.

Патріарх Володимир (Василь Романюк)

Василя Романюка звинувачували в «антирадянській агітації і пропаганді» в рамках великої кадебістської операції «БЛОК», в результаті якої багатьох українських інтелігентів було заарештовано. Священника визнали «особливо небезпечним рецидивістом» і визначили термін покарання — 7 років позбавлення волі з подальшим трирічним засланням. Під час слідства було залучено і розглянуто справи обвинуваченого 1944 та 1946 років, отримані матеріали з Магаданської області, де він відбував попереднє ув'язнення, матеріали інших кримінальних справ, допитано безліч людей.

Спочатку отець Василь Романюк відбував покарання у Володимирській тюрмі, тодішній каральній цитаделі союзного масштабу, в якій утримувались «особливо небезпечні» політв'язні, а на початку 1974 року його етапували до Мордовії, у I табір ЖХ-389/1-8 особливого режиму — село Сосновка, неподалік залізничної станції Потьма.

«Ніякого миру й дружби між народами немислимо до тих пір, доки люди будуть топтати справедливість і пригнічувати один одного, а саме таке робиться в СРСР — країні, яка демагогічно називає себе твердиною миру, а в себе вдома топче всяку справедливість

і елементарні людські права», — писав Василь Романюк навесні 1976 року.

Разом з іншими ув'язненими дисидентами Романюк готував програмні документи, на базі яких об'єднувались правозахисники всього Радянського Союзу, що перебували в таборах. Василь Романюк та Олекса Тихий створили «Кодекс політв'язня», у якому виклали моральні постулати поведінки «в'язнів сумління» за ґратами.

Джерела

Цікаві факти із життя та смерті Патріарха Володимира (Василя Романюка) // Фонд пам'яті блаженнішого митрополита Мефодія: [Електронний ресурс]. — 2015. — 9 грудня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/G9DsGW>

Стех Ярослав. Голгофа Патріарха Романюка: До 90-річчя народження та 20-річчя смерті Патріарха Володимира Романюка // Галичина. — 2015. — 10 березня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/YV05iN>

Аксьонова Валентина. Патріарху Володимиру Романюку мало б виповнитися 85 років // Радіо Свобода. — 2010. — 9 грудня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/CHqWAE>

Зінчук Дмитро. Судовий процес над Василем Романюком 1972 року // Схід. — 2007. — № 2 (80). Березень—квітень. *Режим доступу:* <https://goo.gl/AXKCZq>

20 січня 1938 року вбитий художник Володимир Гагенмейстер

Щоб задавити Кам'янець-Подільську художньо-промислову школу як українознавчий осередок, у 1931 році більшовики звузили її профіль, перетворивши учбовий заклад на склокерамічний технікум. Органи НКВС попередили викладачів колишньої школи, зокрема директора Володимира Гагенмейстера: «Чрезмерно популяризируете украинское народное искусство».

На запрошення старого товариша з кам'янецької «Просвіти» Антона Середи Гагенмейстер переїхав до Харкова, де став викладати у поліграфічному інституті. Художник Василь Касіян згадував: «Я подивляв його методиці викладання. Окремі вузлові місця його лекції він демонстрував крейдою, рисуючи на чорній дошці. Це було незвично, дивувало і доносило до слухачів ясність змісту. Не кожен художник наважиться на таке супроводження лекції».

У 1936 році Гагенмейстер став завідувачем експериментальними художніми майстернями при Музеї українського мистецтва. Там йому так само закидали: «Специально возвышаете украинское народное искусство, принижая русское, прививаете национализм».

Заарештували Гагенмейстера в ніч проти 12 грудня 1937 року, звинуватили в участі в українській націоналістичній організації та в шпигунстві на користь буржуазної Польщі.

«З приводу останнього, йому, мабуть, згадали те, що він робив замальовки Подільських Товтр для ілюстрації книги Володимира Гериновича «Товтри Західного Поділля». А то ж було поблизу кордону, отже — «шпигунство», — розповідала донька художника. — ...То були страшні часи, не можу згадувати без сліз. Я довго чекала тата, хоча бачила, як його забирали, й усе розуміла. Мені казали, що він повернеться...»

У подальші роки рідкісні кам'янецькі українознавчі видання — праці «викритого ворога народу» — вилучали і знищували.

«Була повна конфіскація всього майна, всі двері були опечатані. Забрали навіть чудові художні килими та вишивки моєї мами. Згодом, після реабілітації, я писала, просила, щоб повернули хоча б фотографії. Не повернули взагалі жодних речей — лише вартість конфіскованого майна, по суті, бібліотеки. Коли я запитала в КДБ, куди поділися книги, автором яких був тато, мені сказали, що вони пішли «на користь народу», в бібліотеки. За ці роки мені вдалося розшукати 60 творів тата, на жаль, про багато його праць є лише згадування, самі їх знайти не вдалося».

20 січня 1938 року Володимира Гагенмейстера розстріляли у підвалах Жовтневого палацу в Києві. Похований у Биківнянському лісі.

Джерела

Будзей Олег. Прибалт, що став українцем // Вічний Кам'янець. — 2013. — 14 листопада. *Режим доступу:* <https://goo.gl/fBliyE>

Семенова Наталія. Гагенмейстер // НПП «Подільські Товтри»: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/Fe21So>

Бишкевич Ярослав. Репресована школа // Нескорені. — 2010. — №11 (207). *Режим доступу:* <https://goo.gl/9J5rFh>

Медведчук Галина. Чим завинив В. М. Гагенмейстер? // Гарбуз: [Електронний ресурс]. — 2009. — 20 листопада. *Режим доступу:* <https://goo.gl/VkXZKe>

21 січня 1978 року вчинив самоспалення політв'язень Олекса Гірник

«Я ішов простою дорогою, тернистою. Не зблудив, не схибив. Мій протест — то сама правда, а не московська брехня від початку до кінця. Мій протест — то пережиття, тортури української нації. Мій протест — то прометеїзм, то бунт проти насилля і поневолення. Мій протест — то слова Шевченка, а я його тільки учень і виконавець», — писав Олекса Гірник.

Обгоріле тіло в характерній для загиблих від вогню «позі боксера» виявив постовий міліціонер. Недалеко, під каменем, було знайдено

прощальну записку:

Протест проти російської окупації на Україні!

Протест проти русифікації українського народу!

Хай живе Самостійна Соборна Українська держава!

(Радянська, та не російська).

Україна для українців!

З приводу 60-річчя проголошення самостійної України Центральною Радою 22 січня 1918 р. — 22 січня 1978 р. на знак протесту спалився Олекса Гірник з Калуша.

Тільки в цей спосіб можна протестувати в Радянському Союзі?!

Міліціонери Олександр Гнучий і Роман Крамаренко зібрали близько 970 листівок, розкиданих Олексою Гірником. Попри сувору заборону з боку КДБ будь-що говорити про подію саме від цих міліціонерів увесь Канів дізнався ім'я Олекси Гірника з Калуша. Віра Гнуча, дружина одного з них, зачитувала листівки людям у Каневі, Львові, Дрогобичі, Трускавці.

У дружини Гірника було проведено обшук, тіло віддали на поховання у закритій труні без дозволу відкривати, повідомили, що Олекса згорів в автокатастрофі. Оглядав тіло лікар-анатомопатолог Михайло Іщенко, який згодом опублікував низку статей і книжку про вчинок Гірника.

Попри заборони й замовчування щороку 21 січня на місце самоспалення хтось клав червону калину.

Джерела

Овсієнко Василь, Гірник Євген. Гірник Олекса Миколайович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2007. — 13 липня. Режим доступу: <https://goo.gl/Q11DmR>

Смолюскіп (самоспалення Олекси Гірника): [Відео]. Режим доступу: <https://goo.gl/4j4dxF>

Тупілко Віктор. Олекса Гірник. Протест ціною життя: спалився за Україну // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2012. — 27 березня. Режим доступу: <https://goo.gl/UI1zxa>

***У ніч проти 23 січня 1921 року вбитий композитор
Микола Леонтович***

Гнат Яструбецький записав спогади батька про той день.

«Була шоста година вечора по сонцю... До хати зайшов молодий чоловік. Гарно вбраний. Пальто з овечим коміром. Розмова російська, солдатська. Попросився переночувати. Якби ж Леонтовичі знали, що дають нічліг вбивці... Прибулий казав, що в Марківці має багато діла. Що він чекіст (інформатор). Проводить боротьбу з місцевим бандитизмом. Пропонував роздивитися документи з печатками Гайсинської ЧК. Особливо пропонував це зробити Миколі Дмитровичу... Леонтович роздивився їх і, повертаючи власникові, сказав: «З такими документами небезпечно будь-де ночувати». Непроханий гість називав себе на прізвище Грищенко.

Звук пострілу розбудив отця... На ліжку під вікном сидів напівзігнутим Леонтович і зляканим голосом допитувався: «Що це, вибух?» Промовивши ці слова, впав на подушку. Над його ліжком стояв Грищенко. Він був босий, в одній білизні. В руках тримав зброю, викидаючи стрілянну гільзу... Лаявся брудними словами. Вимагав грошей. На очах у всіх витрушував усе з гаманця Миколи Дмитровича. Забрав 5000 карбованців різною валютою. Все поперекидав у будинку. Шукав речі. І з речами вийшов. У цей час Леонтович лежав нерухомо з розплющеними очима. На ліжку й на підлозі була калюжа крові. На крик пана-отця прибігли інші люди... Наклали пов'язку на рану потерпілого. Леонтович ще встиг сказати: «Тату, я помираю». Коли приїхав лікар, Леонтович був уже мертвий».

При спробі затримати його в містечку Теплику Грищенко важко поранив міліціонера, який згодом помер у лікарні. Ось що писав у рапорті начальнику Подільської губернської міліції від 9 лютого 1921 року начальник Гайсинської повітової міліції: «У ніч на 23 січня агент повітчека Грищенко пострілом із гвинтівки вбив сина священника села Марківки Кубличської волости Миколу Леонтовича 43-х років, у якого Грищенко ночував, а 26 січня Грищенко, що переховувався в містечку Теплику при переслідуванні його чинами міліції, пострілом із гвинтівки поранив у живіт міліціонера Твердохліба». Чи шукали б убивцю, якби той не вистрілив у «свого»?

Шаленіла така хурделиця, що за кілька кроків нічого не було видно. Леонтовича поклали у нефарбовану, білу труну, зроблену з осокора. Провести небіжчика в останню путь зібралось багато людей. 25 січня 1921 року о п'ятій годині вечора труну опустили в могилу.

Джерела

Кузик Валентина. Як загинув Микола Леонтович // Літературна Україна. — 1996. — 23 травня.

Житкевич Анатолій. Правда про вбивство Миколи Леонтовича // InfoUkes: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://goo.gl/pqD5uJ>
24 січня 1972 року заарештований поет Тарас Мельничук¹¹

Формальною причиною арешту стала збірка віршів «Чага».

Судова колегія встановила, що «підсудний Мельничук Т. Ю., будучи незадоволеним радянською дійсністю по дріб'язкових мотивах особистого характеру, з метою підриву та ослаблення радянської влади, незважаючи на неодноразові попередження його органами радянської держави, протягом 1965—71 років виготовляв, зберігав та розповсюджував в усній та письмовій формі віршовані твори, в яких зводив злісний наклеп на радянський державний і суспільний лад, закликав до боротьби проти радянської влади».

Мельничук відбував покарання у Пермських таборих, вийшов на волю в березні 1975 року. Перебував під наглядом органів безпеки.

Чимало своїх творів і щоденникових записів поет не вивіз із неволі, багато забрали при обшуку. А ще доведений до відчаю поет і сам спалював свої твори. У протоколі допиту від 3 липня 1972 року, приміром, є пояснення причин спалення в листопаді 1971-го другого примірника збірки віршів «Чага», віршів із циклу «Диво син».

У квітні 1979 року — через спровокований КДБ інцидент, за «вчинення опору працівникові міліції» (а насправді за так звану «антирадянську діяльність») — Тарас Мельничук був заарештований на 4 роки. Далі — кілька років адміністративного нагляду, поневіряння у пошуках роботи.

Після повернення із тюрми Тарас Мельничук багато пив. Застереження друзів та спроби допомогти не діяли. Врешті-решт поет опинився у спеціальній лікарні у Джурові на Снятинщині. Імовірно, таким чином КДБ розраховував підважити авторитет поета й одночасно підірвати стан його здоров'я. У 1985 році після втечі з Джурова Мельничука було запроторено до психлікарні. Звільнений він був лише 27 квітня 1986 року, одразу після Чорнобильської аварії. Поету згодом повідомили, що на нього тоді очікувало нове ув'язнення, але увагу радянських спецорганів було відвернуто техногенною катастрофою.

Джерела

Виступ Тараса Мельничука на врученні Шевченківської премії 1992 р.: [Відео]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nW7aNI>

Качкан Володимир. Земні дороги небожителя // Качкан В. Віщі знаки думки, серця і руки: Антологія українського автографа. — Т. 1. — Львів, Івано-Франківськ, Коломия: Вік, 2010. *Режим доступу:* <https://goo.gl/4GGLOY>

31 січня 1933 року заарештований письменник та політичний діяч Василь Атаманюк-Яблуненко

В «обвинувальному висновку» зафіксовано: «Атаманюк був одним із керівників київської організації УВО (Українська військова організація). З його ініціативи і під його керівництвом була створена в Києві організація галицьких письменників «За плуг», перейменована в 1923 р. в «Західну Україну», що ставила своєю метою організацію контрреволюційних повстанських сил». Письменника звинувачували в тому, що він проводив «активну контрреволюційну діяльність, спрямовану на повалення радянської влади і встановлення української буржуазно-демократичної республіки».

Вимучений тортурами, Атаманюк вимушено «визнав» себе винним і звів на себе й на деяких інших письменників наклеп. Засуджений судовою трійкою при Колегії ОДПУ УСРР 1 жовтня 1933 за статтею 54-11 Карного кодексу УСРР на 5 років ув'язнення.

Перебуваючи у концтаборі «Карлаг» (Карагандинський виправно-трудовий табір, один із найбільших у СРСР, на території Казахстану), 1 березня 1935 року Атаманюк звернувся до особливого уповноваженого НКВС у Москві із проханням про помилування. У листі він писав: «Після арешту неймовірними зусиллями деяких слідчих, які знущалися наді мною, били, двадцять діб не дозволяли спати і лягати, заставляли безперервно бігати, загрожували різними тортурами і т. і., помістили серед польських шпигунів. Мене довели до безвольного, несвідомого стану, і я вимушений був зізнатися під диктування в неіснуючих злочинах».

Згодом Василь Атаманюк-Яблуненко відбував покарання на Соловках. Прохання про помилування він надсилав і до Йосипа Сталіна (19.5.1937), і до Андрія Вишинського (29.5.1937). Проте вони

не полегшили його долі. 9 жовтня 1937 року Особлива трійка Управління НКВС СРСР Ленінградської області у справі № 103010/37 засудила до розстрілу 1825 соловецьких в'язнів. Більшість із них були українці, 134-х із них атестували як «українських буржуазних націоналістів». У розстрільному списку, поряд із Лесем Курбасом, Миколою Кулішем, Марком Вороним, Миколою Зеровим, Валеріаном Підмогильним, Павлом Филиповичем, Омеляном Волохом, Антоном Крушельницьким, Юрієм Мазуренком, Климом Поліщуком та іншими був Василь Атаманюк. Усіх їх безпідставно було звинувачено у тому, що «залишаючись на контрреволюційних позиціях, продовжуючи контрреволюційну шпигунську терористичну діяльність, вони створили контрреволюційну організацію».

Джерела

Атаманюк-Яблуненко Василий Иванович // Жертвы политического террора в СССР: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/ATZocL>

Шевченко Сергій. Список розстріляних у Сандармосі українців і вихідців з України // Радіо Свобода. — 2012. — 12 листопада. *Режим доступу:* <https://goo.gl/J1Lpzx>

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/DZZLPR>

Стенула Надія. Атаманюк-Яблуненко передбачив свою долю // Радіо Свобода. — 2012. — 24 лютого. *Режим доступу:* <https://goo.gl/8AnzM8>

2

Особлива трійка НКВС — орган позасудового винесення вироків у СРСР. Трійки діяли у 1937—1938 рр. під час Великого терору. Вони формувались на рівні області та склалися з начальника підрозділу НКВС, секретаря обкому партії і прокурора. Часто фігурувала у документах просто як «трійка».

3

УСЛОН (рос.: Управление Соловецких лагерей особого назначения Наркомата внутренних дел СССР) — Управління Соловецьких таборів особливого призначення Наркомату внутрішніх справ СРСР.

4

Павло Постишев — радянський партійний діяч. Відомий як один із погромників українського національного відродження та згортання українізації, ініціатор знесення пам'яток церковної архітектури в Україні. У 2010 році Апеляційний суд міста Києва визнав Постишева винним в організації Голодомору.

5

«Кіровський набір» — публіцистична назва репресій, розпочатих у СРСР Йосипом Сталіним після вбивства радянського партійного діяча Сергія Кірова 1 грудня 1934 року.

6

Нинішня адреса — місто Київ, вулиця Липська, 16. Наразі тут розміщуються: Український фонд культури, Український інститут національної пам'яті, Організація ветеранів України, інші громадські організації.

7

УПСР — Українська партія соціалістів-революціонерів.

8

Мається на увазі Всеукраїнська академія наук.

9

Йдеться про Київський ветеринарно-зоотехнічний інститут.

10

Текст Ірини Скакун.

11

Текст Міли Мороз.

Лютий

1 лютого 1964 року заарештований генерал Петро Григоренко¹²

У моїй душі царював розлад. Мені важко було мовчки терпіти лицемірство правителів, та одночасно я розумів, що виступ буде коштувати мені способу життя, що цілком мене влаштував [...] з особливою силою навалилася на мене думка, що давно вже переслідувала мене: «Треба виступати. Не можна мовчати».

Петро Григоренко

7 вересня 1961 року Петро Григоренко виступив на партконференції Ленінського району Москви із закликом «підсилити демократизацію виборів і широку змінюваність, відповідальність перед виборцями». Після цього усе враз змінилося: 54-річний генерал був позбавлений депутатського мандата з формулюванням «за політичну незрілість», негайно був усунутий від викладання у Військовій академії ім. М. В. Фрунзе, одержав сувору догану по партійній лінії та моментально був висланий на службу на Далекий Схід.

Восени 1963 року, перебуваючи у відпустці у Москві, Григоренко організував підпільну «Спілку боротьби за відродження ленінізму». Написав сім листівок, які були поширені у Москві, Володимирі, Калузі, військах Ленінградського і Середньоазіатського округів. У листівках ішлося про бюрократичне переродження радянської держави, її каральну політику стосовно робітників, причини продовольчої кризи в країні.

1 лютого 1964 року Григоренка вперше арештували співробітники КДБ. На допиті він відхилив пропозицію голови КДБ В. Семичасного «покаятися», щоб уникнути арешту і суду, після чого був звинувачений за статтю 70 («антирадянська агітація та пропаганда») Кримінального кодексу РРФСР, а потім направлений на судово-психіатричну експертизу до Інституту ім. Сербського. Експертиза визнала його

неосудним із діагнозом «параноїдальний розвиток особистості, що виник в особи з психопатичними рисами характеру».

22 квітня 1965 року генерали вирішили, що Григоренко одужав.

Коли Брежнєву принесли документи про звільнення, він запитав, де, власне, колишній генерал. Дізнавшись, що він уже звільнений з лікарні, вимовив: «Даремно поквапились».

Джерела

Бекірова Гульнара. Сторінки кримської історії. Петро Григоренко. Закінчення // Радіо Свобода. — 2015. — 16 жовтня. Режим доступу: <https://goo.gl/o19kQX>

Зубарєв Дмитро, Кузовкін Геннадій. Григоренко Петро Григорович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2007. — 14 липня. Режим доступу: <https://goo.gl/q6Wnsb>

Корсун Лідія. Ген дисидентства. Сини Петра Григоренка і Сергія Єсеніна підтримують дух правозахисту в Америці // Україна молода. — 2005. — 27 жовтня. Режим доступу: <https://goo.gl/XRaxm6>

Овсієнко Василь. Петро Григоренко — радянський генерал, який став дисидентом // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2012. — 21 лютого. Режим доступу: <https://goo.gl/F8BBdV>

Сюндюков Ігор. Генерал, що рятував честь українців // День. Україна Incognita. — 2012. — 21 лютого. Режим доступу: <https://goo.gl/MQvdi8>

Шаповал Юрій. Нестандартний генерал // День. — 2007. — 13 жовтня. Режим доступу: <https://goo.gl/dSm9Ns>

Генерал Петро Григоренко: Спогади, статті, матеріали / Упоряд. та передм. О.Обертаса. — К.: Смолоскип, 2008.

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

4 лютого 1934 року завершено розгляд справи «групи Зерова»: поетів Миколи Зерова, Павла Филипovichа, Марка Вороного, літературознавця Ананія Лебеда, мистецтвознавця Бориса Пилипенка і художника Леоніда Миткевича

Чотири дні слідство розглядало кримінальну справу проти «групи Зерова» — усіх звинувачували «у приналежності до контрреволюційної націоналістичної групи, що готувала повалення радянської влади в Україні, а також терористичні акти проти радянських і партійних керівників».

«С моей стороны был только один раз сделан призыв к террору — в форме прочтения стихотворения *Кулиша* на собрании у Рыльского», — «зізнався» Микола Зеров на суді.

Зеров, Лебідь та Филипович отримали по 10 років таборів, Марко Вороний — 8 років, Пилипенко та Митькевич — по 7.

Узимку 1936 року «банда» вирушила на етап за маршрутом Ведмежа Гора — Кем — Соловки.

Микола Зеров на дозвіллі займався перекладами та історико-літературними дослідженнями. Марко Вороний вивчав мови та багато читав.

Павло Филипович, як згадують очевидці, був сильно пригнічений та перебував у стані глибокої депресії.

Восени 1937 року «справу Зерова» переглянула Особлива трійка Управління НКВС СРСР Ленінградської області. Зеров, Филипович, Вороний і Пилипенко були розстріляні в урочищі Сандармох 3 листопада 1937 року. Ананій Лебідь був вбитий у грудні того самого року в Ленінграді.

Вижити вдалось лише Леоніду Митькевичу, чиї свідчення про фальсифікацію процесу були заявлені під час процесу реабілітації у 1957 році.

31 березня 1958 року справу було анульовано за відсутністю складу злочину: «Проверкой установлено, что бывший сотрудник НКВД УССР Овчинников, принимавший участие в расследовании данного дела, за нарушение социалистической законности осужден, а бывший сотрудник НКВД Литман за фальсификацию следственных материалов из органов госбезопасности уволен по фактам, дискредитирующим звание офицера» (Митькевич свідчив, що Явіц Літман катував учасників сфальсифікованої справи, аби витягнути потрібні слідству свідчення).

Джерела

Безсмертний-Анзіміров Андрій. Павло Филипович // День. Україна Incognita. — 2015. — 2 вересня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/qХа4SI>

Джувага Вадим. Микола Зеров: «неокласик» і «терорист» // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2012. — 17 червня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/vZzJGs>

Жертвы политического террора в СССР: [Електронний ресурс]. *Режим доступу*: <https://goo.gl/hVMxNE>

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу*: <https://goo.gl/631bUj>

Белкіна Тетяна. Функція поета // День. — 1999. — 13 жовтня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/E3xwka>

Украинские «националисты» в СЛОНе // Соловки: Енциклопедия: [Електронний ресурс]. *Режим доступу*: <https://goo.gl/rXrIOj>

Шевченко Сергій. Соловецький реквієм. — К.: Експер-Поліграф, 2013. **8 лютого 1946 року заарештували колгоспницю Анну Гричаник-Вітт13**

Нюся Гричаник була простою дівчиною з Тернопільщини, не писала віршів, не переховувала партизанів УПА, не переказувала політичні анекдоти — вона так ніколи і не зрозуміла, чим заслужила звання «ворога народу». Ця історія маленької людини, яка через обмову ув'язненої сусідки потрапила під каток політичних репресій, схожа на сотні тисяч інших. Подібні справи велися механічно і безособово, на місці Анни міг би опинитись кожен.

Вона згадувала: «Прошел слух, что в село приехали военные. Остановились они в школе и вызывают молодежь и что-то спрашивают, но меня это не тревожило. В 2 часа ночи они пришли за мной, мама плакала, падала на колени, просила не забирать меня... Усадили меня на сани, рядом солдат с винтовкой, и повезли в школу, ту, где я училась... Сразу повели на допрос. Спрашивали такое, что я в жизни не слышала и не видела. Заставили раздеться. В то время зашел старший по чину, уже немолодой человек, и сказал мне: одевайся. Увели в подвал, там я просидела до утра. На следующий день меня увезли в городок Котыченцы, в 7 км от нашей деревни. Там опять допрос и ночь в подвале, так длилось целую неделю. Потом поездом увезли в город Чортков, уже в настоящую тюрьму, одиночную

камеру. На допрос вызывали ночью, а днем не давали спать. Следователь был очень строг, унижений было много, требовал говорить то, чего я не знала, а он все что-то писал. Так длилось до 11 мая 46-го года».

Після трьох місяців безкінечних і беззмістовних допитів суд над Анною Гричаник тривав аж... п'ять хвилин. Дівчину було засуджено до 10 років ув'язнення і 5 років обмеження в правах.

Ми ніколи не дізналися би про це, Нюся Гричаник розчинилася б у морі інших жертв режиму, якби на її долю не випала участь в одній із найтрагічніших подій постсталінського ГУЛАГУ — Кенгірському повстанні. Чоловіча і жіноча зони злилися та на 40 днів утворили власну «республіку», населення якої, до речі, більше ніж на 46 % складалося з репресованих українців. Тут Анна встигла посправжньому обвінчатися зі своїм коханим Костянтином Віттом. Бунт придушили танками.

Джерела

Гричаник-Витт. Анна. Тяжелая молодость// Воля : Журнал узников тоталитарных систем. — 1994. — № 2—3.

Кенгір. Сорок днів свободи: [Документальний фільм]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/uN5YY0>

Повстання у таборі Кенгір, спогади Ольги Годяк: [Документальний фільм]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/V8Fqw9>

Формозов Микола. Танки врзалися просто у натовп... // Новая газета. — 2012. — 10 декабря. *Режим доступу:* <http://goo.gl/zrPcTK> (переклад Олени Бондаренко)

8 лютого 1946 року загинув мистецтвознавець Сергій

Гіляров

Раздел готического искусства Гиляров читает с таким воодушевлением, что непосвященный студент может сделать вывод, что это было настоящее искусство и что пролетариату не под силу строить свое искусство.

Из анонимной статьи у журналі «Кино-кадры»

Колекція музею художнього мистецтва, де працював після звільнення Гіляров, була ідеологічно ворожа режиму. Працівникам

доводилося виправдувати сам факт існування світового мистецтва та необхідність ознайомлення з ним.

Знавець світової культури Гіляров, звісно ж, був невіїзним, не мав достатньо літератури та довідників, але листувався з колегами іноземними мовами. Цього вистачило, щоб у 1933 році посадити його до в'язниці за «активну участь у контрреволюційній організації і шпигунському характері зв'язку із закордоном». Після десятків жорстоких допитів та семимісячного ув'язнення його випустили через відсутність доказів. Згодом він зміг повернутися до рідного Музею мистецтв при ВУАН (нині — Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків).

Коли почалася війна, Гіляров відмовився евакуюватися з Києва і лишився на окупованій німцями території — хранитель мав перебувати біля експонатів. На жаль, Сергій Олексійович не зміг запобігти пограбуванню музею. Проте, щоб хоч частину шедеврів залишити нащадкам, Гіляров погодився бути директором музею, щодня ходив туди на роботу. В газеті «Нове українське слово» вийшла низка його публікацій про діячів культури німецького походження. Він завжди і скрізь писав про художників, але водночас наголошував на раніше табуйованих темах: колгоспах, Голодоморі, церквах, знищених більшовиками у Києві... На виставці Музею-архіву Переходової доби, створеного групою київських науковців у 1942 році, були продемонстровані тисячі документів, фото, свідчень. Професор Гіляров одним із перших розповів світові про знищення більшовиками найдавніших храмів, пам'яток культури та мистецтва.

30 грудня 1945 року мистецтвознавця заарештували вдруге. Його звинувачували у співробітництві з нацистською владою під час тимчасової окупації Києва. В «особистому свідченні» зафіксовано діалог дослідника зі слідчим:

— Чому ви залишилися на окупованій території і працювали на німців?

— Я усвідомлював, що моя поведінка, мої антирадянські випадки в епоху окупації не можуть минуться для мене безкарно, якщо повернеться радянська влада. «Ми залишимося тут до останнього подиху або до переможного кінця», — казав я всім, хто радив мені їхати.

Гіляров зізнався, що його лякала політика червоного терору: «Я не міг прийняти деяких реформ у сфері народного просвітництва, коли на посади професорів призначалися люди без необхідної кваліфікації... До колективізації в мене було внутрішньо негативне ставлення. Через ці суворі й жорстокі методи... Неприйнятною була для мене й художня політика радянського уряду. Продаж через Держторг за кордон музейних цінностей як наших, українських, так і столичних музеїв. Я схильний бачити в цьому шкідливу антирадянську ініціативу. Я намагався в порядку відомчої підлеглості протестувати проти цього, але, звичайно, дарма... Нарешті, я дуже негативно ставився до знищення пам'яток архітектурної давнини в Києві. Протестувати чи виступати проти цих руйнацій я не бачив можливості, оскільки вони були санкціоновані вищими урядовими органами».

До справи долучили доноси й посилання на гіляровський коментар до картини Пітера Брейгеля «Сліпі». Мовляв, хтось чув під час його лекції, як народ іде за сліпцями і впаде вслід за ними в провалля...

Сергій Гіляров помер 8 лютого 1946 року у Лук'янівській в'язниці Києва. Офіційною причиною смерті було названо запалення легень. Згодом з'ясувалося, що науковець помер від виснаження — відмовився від їжі, оголосивши голодування.

Джерела

Безручко Олександр. Професор Сергій Гіляров: Етапи творчого і педагогічного шляху // Студії мистецтвознавчі. — 2010. — № 3(31).
Режим доступу: <https://goo.gl/7wJfha>

Безручко Олександр. Сергій Олексійович Гіляров: доля вченого та мистецтвознавця на тлі війни // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. — 2011. — № 1 (36). <https://goo.gl/9JJciv>

Гедз Віталій. Музеї Києва під час нацистської окупації // Історія повсякденності: теорія та практика: матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14—15 трав. 2010 р. — Переяслав-Хмельницький, 2010. *Режим доступу:* <https://goo.gl/vVEnqP>

Гіляров Сергій Олексійович // Київський національний університет імені Тараса Шевченка : Незабутні постаті. — К.: Світ Успіху, 2005.
Режим доступу: <https://goo.gl/rmwlrp>

*Іванов Юрій. Гілярови — на всі часи. Історія одного родоводу // Дзеркало тижня. — 2005. — 8 липня. Режим доступу: <https://goo.gl/Mu1ovN> 9 лютого 1923 року 38 борців українського національно-визвольного руху підняли повстання у Лук'янівській в'язниці*¹⁴

Після революційно-воєнних 1917—1921 років боротьба проти окупантів України звузилася до невеликого за розмірами острівка надії на свободу. Серцем його був Холодний Яр. 1922 рік почався новою, відчайдушною хвилею опору тих небагатьох «лицарів абсурду», які ще мали силу опиратися. Але на той час більшовицька репресивна машина отримала міцне підґрунтя і працювала на повну силу.

ЧК переграла українських повстанців руками самих українців. У тому самому 1922 році чекістами була проведена серія операцій зі знешкодження повстанського ядра в запіллі. Вони створили фальшивий повстанський штаб, від імені якого працювали завербовані колишні старшини УНР. Агенти виходили на зв'язок з отаманами й активно розробляли їхнє оточення. Здавалося б, їхня діяльність мала викликати підозру в загартованих не одним роком війни бойовиків, але загальна виснаженість, зневіра і хитра радянська політика непу зіграли свою роль.

У середині вересня 1922 року багатьма губерніями прокотилася хвиля арештів працівників місцевих повстанських комітетів та інших підпільників, ув'язнили майже тисячу осіб. А наприкінці вересня відбулася сумнозвісна нарада отаманів під Звенигородкою, яку скликали агенти ЧК Петро Трохименко («Гамалій») та Юхим Терещенко («Завірюха»). Ця операція зі знешкодження повстанської верхівки мала дві назви: «Заповіт» або «Щириє». В результаті майже всі ключові воєначальники українського повстанського руху опинилися у Лук'янівській в'язниці.

Вирок «рыцарям бандитизма» винесли 2 лютого 1923 року — розстріл. Звичайно ж, на повстанців не поширювалася проголошена тоді амністія до 5-річчя Жовтневої революції. Та, програвши свою війну, засуджені на смерть лицарі духу вирішили не віддавати ворогові останню битву.

9 лютого 1923 року, о 8:30, в одну з камер, де сиділо 14 холодноярівських отаманів, як зазвичай, подали бак з окропом. Обливши окропом охоронця, в'язні забрали ключі та револьвер. Бій

точився близько чотирьох годин. Повстанці прекрасно розуміли, що шанси на життя дорівнюють нулю. Захопивши в тюремної охорони кілька рушниць, менше ніж 30 чоловік билися як леви проти переважаючої сили ворога, на озброєнні якого були навіть кулемети. Рештки набоїв використали для себе — «щоб від своєї, не чекістської». «Живе Україна!» — останні слова, що, ймовірно, промовив Андрій Чорнота, виринули й потонули у глухих стінах кам'яної пастки людських долі.

Тих, хто вижив, свідомо не стріляли на місці. Після катувань комендант Лук'янівки М. Ріхтер власноруч постинав їм голови сокирою.

Загибель очільників одного з найлегендарніших рухів українського опору окреслила початок довгого і темного етапу для всього українського народу. Але Лук'янівська в'язниця стала свідком того, як з уламків дійсності народжується надія на майбутнє. І сьогодні вже від нас залежить, чи буде воно переможним. **10 лютого 1969 року намагався вчинити самоспалення вчитель Микола Береславський¹⁵**

Береславський планував провести акцію біля пам'ятника Тарасу Шевченку, але передумав робити це просто неба — був дуже сильний мороз, падав сніг, тому в парку майже нікого не було. Взявши з собою заздалегідь виготовлені транспаранти з гаслами «Боріться за законні права української мови» та «Свободу діячам української культури!», Береславський зайшов до вестибюлю головного корпусу Київського університету.

Заховавши каністру з бензином за два кроки від себе, за дверима, він голосно звернувся до студентів та викладачів зі словами: «Хай живе самостійна Україна!», «Припиніть дискримінацію українського народу!»

Більше нічого зробити Береславський не встиг. «Я ще не скінчив говорити, — згадував він, — коли до мене підскочили, зірвали з мене ці транспаранти, руки скрутили — там здорові такі, я вже не пам'ятаю, бо я в такому нервовому стані був — чи це були молоді студенти, чи це були вже немолоді люди, але знаю одне, що були міцні та здорові. Схопили і, видно, телефонували, бо мене протримали недовго в такій невеличкій кімнатці».

Швидкість та злагодженість дій вражає: студенти чи викладачі, які схопили Береславського, добре знали, що робити. Вже за 10—15 хвилин до університету приїхали представники КДБ. Активіста повезли спочатку до республіканського КДБ, а потім — до обласного. Микола Береславський впродовж 1960-х років активно поширював самвидав та інформацію про арешти й переслідування української інтелігенції, писав протести до вищих інстанцій про порушення законів. 10 лютого 1969 року він заходив до університету, обвішаний транспарантами, маючи на утриманні трьох неповнолітніх дітей і хвору матір.

30 травня 1969 року Береславський був засуджений Київським обласним судом за статтею 62-1 («Публічні заклики до зради Батьківщини, вчинення терористичного акту або диверсії») Кримінального кодексу УРСР до 2,5 року ув'язнення в мордовських таборах суворого режиму. Там Береславський неодноразово голодував на знак протесту проти тюремних порядків.

В інтерв'ю 2001 року він згадував: «Лежав у лікарні, не давали мені лікування те, що треба. Я відчував сильний біль — головні болі та інші, у мене виразка шлунка, а вони не давали терміново ліків — я оголошував голодівку. Потім був такий випадок. Один молодий в'язень, хлопець, кинувся на заборонену зону, почав там кричати, матір кликати. Він був хворою людиною. Його охоронці застрелили. Ми оголосили акцію протесту проти цього. За це теж карали — ШІЗО».

Після звільнення в 1971 році Микола Береславський намагався творчо працювати і мати зв'язки з видавництвами, співпрацював із самвидавними журналами «Український вісник», «Пороги», «Монастирський острів», з газетами. Його невеликі дописи, повідомлення, нариси потрапляли за кордон, друкувалися в Америці, Канаді, Франції.

Береславський жив у Дніпропетровську, де довгі роки після звільнення за ним стежили і здійснювали обшуки. Ще невеличкий витяг зі спогадів дисидента: «Після звільнення був на мене різноманітний тиск. Наприклад, у мене декілька разів були обшуки, забрали дуже багато мною написаного. Або за совєцької влади були заборонені деякі твори відомих людей — їх вилучали. Бувало, що при одному трусові вилучали більше сотні різних документів. Ці обшуки бували частенько, десь разів вісім-десять, і весь час щось забирали».

Під час радянських свят дисиденту заборонялося виходити з квартири, з двору...

Лише за рік після проголоення незалежності України, 28 серпня 1992 року, Береславського реабілітували.

Джерела

Захаров Борис. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956—1987). — Х.: Фоліо, 2003. *Режим доступу:* <https://goo.gl/80NQ1E>

Овсієнко Василь. Інтерв'ю Миколи Олександровича Береславського 2 квітня 2001 р. // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2008. — 7 липня. *Режим доступу:* <http://goo.gl/RTrh39>

Рапп Ірина. Береславський Микола Олександрович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 18 квітня. *Режим доступу:* <http://goo.gl/rShNGr>

11 лютого 1963 року в Києві розпочалася Республіканська конференція з питань культури української мови.

Учасники конференції порушили питання про надання українській мові статусу державної

Організаторами конференції були Київський державний університет та Інститут мовознавства Академії наук УРСР. Громадський резонанс мали виступи й культурно-мовна діяльність письменників Максима Рильського, Костянтина Гордієнка, Бориса Антоненка-Давидовича, Миколи Шумила, Петра Панча, Дмитра Білоуса, мовознавців Михайла Жовтобрюха, Віталія Русанівського, Миколи Пилинського та багатьох інших.

Конференція стала публічним протестом проти політики партійно-радянського керівництва у мовній сфері. Учасники конференції виступили за надання українській мові статусу державної.

Конференція проходила у «жовтому» корпусі Київського університету на бульварі Шевченка. Інформаційний вибух стався, коли слово для виступу дали молодій дослідниці Лідії Орел. Вона розповіла про реальний стан української мови, про витіснення її з усіх сфер життя.

Наступним виступив диктор Петро Бойко. Він пропонував усунути такі слова, які вважалися нібито українськими, але були скальковані

з російської мови. Того самого вечора в ефірі він зачитав відредагований текст, без «радянських» адаптацій.

На конференції прозвучало 27 доповідей. Учасники форуму звернулися до ЦК КПУ та уряду України з клопотанням ввести в усіх дошкільних, загальноосвітніх і середніх спеціальних навчальних закладах українську мову навчання, усю документацію в установах, підприємствах, на транспорті і в торгівлі вести рідною мовою. У клопотанні йшлося також про збільшення видання наукових праць, художніх книжок і підручників українською мовою та виробництва українських фільмів.

Джерела

Грабовський Сергій. Від «Культури мови» до «Інтернаціоналізму чи русифікації?»: напівзабута сторінка українського життя у лютому 1963 року // Радіо Свобода. — 2008. — 13 лютого. *Режим доступу:* <https://goo.gl/lw8RER>

Грабовський Сергій. Непокора-1963: забуттю підлягає? *Режим доступу:* <https://goo.gl/ZVqdwW>

Єрмоленко Світлана. Культура мови. *Режим доступу:* <https://goo.gl/N9yBHS>

У Києві розпочалася конференція з питань культури української мови: календар <https://goo.gl/7zXIX7> **19 лютого 1973 року заарештований поет Степан Сапеляк**¹⁶

Я не можу сьогодні розповідати конкретні судові справи, конкретні долі... Я просто назву тут, у цьому залі, імена деяких відомих мені в'язнів. Як уже ви чули вчора, я прошу вас уважати, що всі в'язні совісті, усі політв'язні моєї країни розділяють зі мною честь Нобелівської премії Миру...

Із Нобелівської промови академіка Андрія Сахарова

Серед 129 прізвищ в'язнів совісті — 74-тим у списку — Нобелівський лауреат назвав прізвище письменника і правозахисника Степана Сапеляка. 19 лютого 1973 року його та ще сімох членів підпільного націоналістичного угруповання на чолі з Володимиром Мармусом заарештувало КДБ. У лютому-червні того самого року було взято під варту інших учасників групи.

За рік до арешту Сапеляк почав протестувати, зокрема, проти агресивного компартійного свавілля та арештів української інтелігенції — він написав на ім'я генсека ЦК КПРС Брежнєва та першого секретаря ЦК КПУ Щербицького відкриту заяву.

У січні 1973 року хлопець вступив до створеної в його рідному селі підпільної патріотичної організації. Окрім очільника Володимира Мармуса її учасниками були Володимир Сеньків, Петро Вітів, Петро Винничук, Микола Мармус, Микола Слободян, Андрій Кравець, Микола Лисий.

У ніч проти 22 січня 1973 року, до 55-тої річниці проголошення УНР та 54-тої річниці Акту злуки ЗУНР з УНР, юнаки вивісили над установами Чорткова чотири національні прапори та розповсюдили 19 написаних від руки великих листівок з гаслами «Ганьба політиці русифікації!», «Хай живе зростаючий український патріотизм!», «Свобода слова, друку, мітингів!», «Свободу українським патріотам!».

24 вересня 1973 року Степан Сапеляк був засуджений Тернопільським обласним судом за «антирадянську агітацію і пропаганду» та «організаційну діяльність та участь в антирадянській організації» до 5 років позбавлення волі та 3 років заслання. Також йому інкримінували зберігання рукописної книжки Володимира Мармуса з повстанськими піснями та написання вірша антирадянського змісту, прослуховування закордонних радіостанцій і поширення «наклепницьких вигадок, що ганьблять радянський державний і суспільний лад».

У в'язниці Сапеляк голодував, протестував, нелегально передавав листи на волю, за що не раз потрапляв до карцеру. Він був одним з наймолодших, тому ним опікувалися вояки УПА — «25-літники». 23 червня 1974 року Степана побили наглядачі, і наступного дня вибухнув страйк, у якому взяли участь 45 політв'язнів різних національностей.

У лютому 1978 року Степана Сапеляка етапували на заслання до села Богородське Ульяновського району Хабаровського краю. Звільнений у 1981 році.

Джерела

Овсієнко Василь. Сорокаріччя арештів 1972 року // Слово Просвіти. — 20120. — 19 січня. *Режим доступу:* <http://goo.gl/vxEk0n>

Рапп Ірина, Овсієнко Василь. Степан Сапеляк Режим доступу: <http://goo.gl/KXp9Di>

***20 лютого 1932 року мистецтвознавець Микола
Макаренко відмовився від участі у створеній українським
радянським урядом «ліквідаційній комісії», що мала
готувати наукове підґрунтя для знищення старовинних
церков***

Зі встановленням радянської влади в Україні почалась ідеологічна «переоцінка» культури. Мистецтвознавці змушені були відстоювати існування чи не кожної історичної пам'ятки та перешкоджати вивезенню за кордон цінних експонатів. Особливо дісталось церквам та соборам.

У Києві було заплановано створення нового урядового кварталу. Замість ансамблю собору Софії Київської, Михайлівського Золотоверхого монастиря та Трьохсвятительської церкви влада вирішила спорудити будівлі Раднаркому і ЦК КП(б)У, а посередині поставити пам'ятник вождю революції — Леніну.

Для оцінки проектів скликали спеціальну комісію, до якої запросили відомого мистецтвознавця Миколу Макаренка. Він розкритикував «ліквідаційний план» і написав телеграму особисто Сталіну, аби захистити культові споруди.

Разом із вченими, завідувачами музеїв та архівів, художниками та істориками він звернувся з листом-протестом до Раднаркому УРСР. Кожен з підписантів отримав відповідь з вимогою відкликати підпис і заспокоїтись. Макаренко відмовився мовчати, і за два роки його заарештували фактично за відмову ставити підпис під актом про знесення Михайлівського Золотоверхого собору: «за контрреволюционную деятельность, выразившуюся в противопоставлении проводимым мероприятиям».

Упродовж трьох років заслання у Казані Макаренко не кидав справу всього свого життя: консультував Центральний історичний музей, викладав у художньому технікумі та стежив за новинами з Києва. У 1936 році його знову заарештовували за «принадлежность к контрреволюционной фашистски настроенной группе, систематическом проведении антисоветской агитации среди коллег

и студентов» і вислали на три роки до Томської виправно-трудової колонії № 2. 15 грудня 1937 року — знову арешт і страшний вирок.

4 січня 1938 року Миколу Макаренка стратили у таборі. Місце поховання невідоме. Реабілітований у 1965 році.

Джерела

Бугрим Валентин. Микола Макаренко і брати Реріхи. *Режим доступу:* <https://goo.gl/TEB6ON>

Висока доля Миколи Макаренка // Кримська світлиця. — 2007. — 28 грудня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/FEUuXw>

Єфремова Валентина. Микола Омелянович Макаренко. *Режим доступу:* <https://goo.gl/ws5jsj>

История археологии: личности и школы: Материалы Международной научной конференции к 160-летию со дня рождения В. В. Хвойки (Киев (5—8.10.2010)). — СПб: Нестор-История, 2011. *Режим доступу:* <https://goo.gl/dC9WdV>

Макаренко Микола. Орнаментация української книжки 16—17 століть. — К., 1926. *Режим доступу:* <https://goo.gl/TmfPJW>

Макаренко Николай Емельянович (1877—1938) // Люди и судьбы. Биобиблиографический словарь востоковедов — жертв политического террора в советский период (1917—1991). — СПб, 2003. *Режим доступу:* <https://goo.gl/9U5YAz>

Макаренко Николай Емельянович // Жертвы политического террора в СССР: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/fKJ6Ff>
20 лютого 1972 року заарештований поет Микола Холодний

Його поважали. Проте навіть після смерті колишні політв'язні не визнають його «своїм», а колеги делікатно кажуть: «людина складної долі» або «контroversійна персона».

За словами правозахисника Василя Овсієнка, в університеті вірші Миколи Холодного цитували як молитви. Самвидавські журнали називали його найпопулярнішим поетом в Україні. Його легендарна збірка «Крик з могили» вийшла друком у Франції, США, Канаді, Чехословаччині, Польщі. Це була книжка, спрямована проти національної політики КПРС. Щоправда, вона вийшла під назвою «Захлявні вірші з України» і без прізвища автора. Але в ній містилася низка творів, які вже публікувалися, тому зорієнтуватись було

не складно. Звичайно, це спонукало КДБ подумати про «перевиховання» поета.

Різкий, принциповий і конфліктний, Микола Холодний мав унікальний талант виводити каральні органи з рівноваги. Він був на чолі ходи зі смолоскипами до пам'ятника Іванові Франку, з нагоди дня філолога виступив в університеті з віршем про «300-ліття возз'єднання України з Росією», після чого на дуби став увесь університет, озвіріло КДБ, партком і керівництво.

У квітні 1965 року Микола Холодний зазіхнув на гостро табуйовану тему. На студентській науковій конференції у доповіді він цілеспрямовано згадував, звичайно в позитивному контексті Симона Петлюру й Уласа Самчука. А в серпні того самого року поїхав у карпатське село Шешори на відкриття забороненого пам'ятника Тарасові Шевченку, де з В'ячеславом Чорноволом, Зіновією Франко та іншими дисидентами влаштував мітинг протесту. За це довелося попроситися з університетом і «гордим званням» комсомольця.

Поет згодом згадував, що незадовго до відрахування він наклеїв на факультетській дошці пошани отримані від Чорновола фотопортрети заарештованих Святослава Караванського, Івана Світличного, Валентина Мороза та ще кількох українських дисидентів.

Микола Холодний поширював лист до пленуму Спілки письменників України з питань роботи з творчою молоддю. У зв'язку з арештами шістдесятників звертався до лідера Китаю Мао Цзедуну з проханням надати політичний притулок.

20 лютого 1972 року Миколу Холодного заарештували за звинуваченням в антирадянській агітації і пропаганді (стаття 62 ч. 1 Кримінального кодексу Української РСР) Але замість учергове показати характер Холодний пішов на компроміс зі своїми принципами і совістю.

7 липня 1972 року славнозвісна газета «Літературна Україна» опублікувала сфабрикованого КДБ листа «На терези совісті» за підписом Холодного. Автор ніби зрікався своїх «політично хибних віршів» та осіб, які штовхали його в «антирадянську трясовину». Холодного звільнили зі слідчого ізолятора КДБ УРСР на підставі постанови про припинення кримінальної справи.

Звичайно, ні талант, ні бунтарські звички нікуди не зникають. Холодний і далі мав активну громадську і життєву позицію. Але усе

своє життя повторював, що він жив до 1972 року і помер саме тоді. Миколу Холодного знайшли до смерті закатованого у власній квартирі. Він помер, імовірно, у березні 2006 року.

Джерела

Горобець Олександр. Однокрила доля поета Миколи Холодного // *Gazeta.ua*. — 2011. — 6 травня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/rprk70>

Овсієнко Василь. Холодний Микола Костьович: [Інтерв'ю Миколи Холодного 6 жовтня 1999 року; творчий вечір 13 вересня 1999 року; вірші] // *Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей*. — 2007. — 13 листопада. *Режим доступу*: <https://goo.gl/j3VdJx>

Панченко Володимир. Пекло Холодного // *ЛітАкцент*: [Електронний ресурс]. — 2009. — 17 грудня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/cuKeJH>

Черкаська Ганна. Народився на світ я людиною, а, на жаль, помираю борцем. *Режим доступу*: <https://goo.gl/ZGdqv1> **20 лютого 1972 року. Операція «БЛОК»: заарештований учасник національно-визвольного руху Василь Долішній 18**

Василь Долішній ще у віці 13 років став зв'язківцем УПА, а 16-річним хлопцем витримав катування НКВС. На його долю випали три арешти і двадцять років таборів та в'язниць: сидів Долішній при Сталіні, Брежнєві, Андропові й Горбачові.

Перший арешт — 1946 рік. Зв'язківцем УПА селянський підліток з Франківщини був з 1944 року, а в листопаді 1946 року потрапив до НКВС, де зазнав тортур — їв землю, лежав долілиць, поки енкаведисти стріляли повз вуха, був підвішений за ноги, але нікого не видав. Потім утримувався в Тисменицькій та Станіславській тюрмах. Врешті-решт був засуджений до 10 років ув'язнення, які до 18-річного віку відбував у Княжівській тюрмі під Львовом, а потім був етапований до Норильлагу, де працював на шахтах. Долішній був звільнений за амністією 1954 року.

Другий арешт — 1972 рік. Після повернення з ГУЛАГу Долішній не заспокоївся. Після багатьох спроб він вступив на заочне відділення Івано-Франківського інституту нафти й газу, а потім, коли вже почав працювати за фахом і їздити містами, — поширював самвидав, зокрема роботу Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», та багато розмовляв з людьми.

Так звана «операція БЛОК», розпочата КДБ у січні 1972 року проти українського національного руху, торкнулася й Долішнього. В результаті цього «полювання на відьом» список заарештованих, серед яких були Василь Стус, В'ячеслав Чорновіл, Євген Сверстюк, сягнув сотні осіб.

Долішнього заарештували 21 лютого 1972 року і за статтею «антирадянська агітація і пропаганда» засудили до 7 років таборів суворого режиму і 3 років заслання.

Утримували Долішнього в Мордовських таборах, де він близько спілкувався з Чорноволом і Стусом. У 1975 році був етапований у табори Пермської області, там неодноразово потрапляв до карцеру за акції протесту. Після трьох років заслання у Сибіру, у грудні 1981 року, Долішнього звільнили.

Третій арешт — 1984 рік. Це було схоже на глузування: 54-річного Долішнього, у якого на той час була зламана рука, звинуватили у «злісному хуліганстві» — нападі на міліціонера. Ці цинічні сфабриковані звинувачення були частиною нової хвилі репресій проти українських дисидентів, цього разу — проти учасників Української Гельсінської спілки. Василя Долішнього на три роки відправили до табору суворого режиму в Комі АРСР. Звільнений він був лише під час «перебудови», у 1987 році. Йому лишалося 40 діб до кінця терміну.

Після звільнення політв'язень продовжував активну діяльність: організовував відновлення могил воїнів УПА, поширював самвидав, був одним із засновників Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих.

Джерела

Обрії особистості: Книга на пошану Івана Дзюби. — К.: Дух і літера, 2011.

Овсієнко Василь. Долішній Василь Михайлович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 19 квітня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/CmNkBX>

*22 лютого 1938 року заарештований компартійній діяч
Павло Постишев*

Ми мали його ліквідувати як ворога держави чотири роки тому, бо за це сидимо. Нам повинні ордени дати за передбачливість.

Остан Вишня про «замах» на Постишева

Перебуваючи на високих партійних посадах в Україні, Постишев твердо заявляв: треба раз і назавжди знести з лиця землі весь цей «історичний мотлох, який своїм існуванням живить коріння українського буржуазного націоналізму», а саме церкви та храми. За безпосередньою вказівкою Йосипа Сталіна він з насолодою громив українське національне відродження. Був одним із організаторів Голодомору.

У 1937 році для Постишева почався зворотній відлік. Після спроби побачити «ворога народу» у наркомі шляхів сполучення СРСР Лазарі Кагановичі його звільнили з посад першого секретаря Київського обкому і другого секретаря ЦК КП(б)У та відправили до російської глибинки секретарем Куйбишевського крайкому ВКП(б). Зміни приголомшили активного винищувача всього нерадянського, і він став шукати ворогів ще завзятіше.

Першими жертвами Постишева на Поволжі стали фотограф та цинкограф місцевої газети. «На фото товарища Буденного, размещенном в газете “Волжская Коммуна”, пятиконечная звезда на его рукаве имеет форму свастики. Требую наказать врага за нескрываемую вылазку», — писав партійний діяч. Згодом його заяви і зовсім перетворилися на торжество абсурду — на зрізі ковбаси Постишев помітив силует Троцького і відразу ж відзвітував політбюро та Сталіну: «Я предлагаю прокуратуре и НКВД за такую колбасу посадить людей из 200 бывших торговых работников, а 20 из них судить и расстрелять».

Та згодом «судить и расстрелять» вирішили саме Постишева. Діяч з перших хвилин арешту активно «співпрацював» зі слідством та здав усіх, кого було «потрібно», зокрема і Станіслава Косіора, з яким разом морив Україну голодом. Із Бутирської тюрми, де сидів Постишев, на ім'я Єжова надходили листи: «Готов дать следственным органам откровенные показания о контрреволюционной деятельности против партии и народа, которую я проводил в течение многих лет».

26 лютого 1939 року Постишева розстріляли. Слідство встановило, що він був «членом центру правотроцькістської організації в Україні.

У проведенні ворожої роботи був зв'язаний з Косіором, Чубарем, Балицьким, Якіром, Ашраф'яном, Вегером, Косарєвим та іншими. Брав активну участь в організації та керівництві диверсійно-шкідницькою роботою в Україні. З 1920 р. був агентом японської розвідки, яку постачав найважливішими шпигунськими відомостями по Радянському Союзу».

У 1956 році Постишева реабілітували. Хрущов навіть називав його «честным, принципиальным большевиком», «хорошим человеком». У 2010 році Апеляційний суд міста Києва визнав Постишева винним в організації Голодомору, без підстав для оскарження.

Джерела

Музиченко Ярослава. Вирок голоду // Україна молода. — 2010. — 15 січня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/WcEZVq>

Стригун Юрій. Павло Постишев з'їхав з глузду, вишукуючи «ворогів народу» // Gazeta.ua. — 2014. — 28 лютого. *Режим доступу:* <https://goo.gl/A6JjYC>

22 лютого 1933 року письменниця Агата Турчинська дала свідчення проти десяти колег

За показами Агати Турчинської, українські письменники Федір Малицький, Михайло Козоріс, Дмитро Рудик, Дмитро Загул, Мелетій Кічура та інші були «прибічниками єдиної незалежної України, а їхня спілка письменників «Західна Україна» являла собою контрреволюційну організацію, яка мала на меті повалення радянської влади і відновлення Великої Соборної України». Такі слова були серйозною підставою для арешту і розстрілу названих осіб.

Літературна організація «Західна Україна» діяла у 1925—1933 рр. як підрозділ письменницької спілки «Плуг». До її складу входили митці — вихідці із західноукраїнських земель в Одесі, Полтаві, Харкові, Дніпропетровську, Києві. Програма й завдання організації були спрямовані «на висвітлення тяжкого становища і революційної боротьби трудящих Західної України; на пропаганду досягнень Країни Рад серед народних мас західноукраїнського краю; на підготовку до возз'єднання з Радянською Україною».

У 1934 році в організації розпочались внутрішні «чистки». «Західна Україна» мала увійти до складу новоствореної Спілки письменників України, статут якої зобов'язував радянських письменників до «активної участі в соціалістичному будівництві і підпорядкуванні політиці комуністичної партії». Єдиним дозволеним для радянської літератури творчим методом визнавався «соціалістичний реалізм, в основу якого покладено засади партійності та народності».

Агата Турчинська також була членом літературної організації «Західна Україна». У своїх творах вона опрацьовувала тему повернення загнобленої Галичини до радянської «Батьківщини». Можливо, вона не вірила в ідею незалежної України, що в майбутньому допомогло їй пережити інших та стати членом КПРС.

Поетові Федору Малицькому, єдиному з тих, проти кого свідчила Турчинська, вдалося подати клопотання про реабілітацію. 15 липня 1958 року Малицький звернувся до Прокуратури Київської області УРСР із заявою, в якій заперечив зведений на себе наклеп, стверджував, що його арешт був незаконним, а тому просив переглянути судово-слідчу справу. У зверненні до КДБ при Раді Міністрів СРСР по Ярославській області від 16 вересня 1958 року він викрив «механізм» тиску органів, які у 1933 році домоглися від нього потрібних їм зізнань: «Мені були зачитані свідчення, написані і підписані слідчим, в яких містилося стільки фальші і домислів, що я їх повністю відкидаю».

9 серпня 1959 року Президія Київського обласного суду на підставі протесту прокурора Київської області ухвалила: «Постанову Трійки при Колегії ДПУ УРСР від 9 травня 1933 р. скасувати, а справу щодо Малицького Федора Михайловича припинити у зв'язку з недоведеністю звинувачень».

Джерело

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/fvbLNw> **23 лютого 1934 року письменника-гумориста Остапа Вишню засудили до розстрілу**¹⁹

«Застосувати... найвищу міру соціального захисту — розстріл», — ішлося у рішенні суду. На щастя, згодом найвищу міру замінили на

10 років виправних робіт.

Остап Вишня відбував покарання у виправному таборі Чиб'ю поблизу річки Печори. Там письменник навіть врятував якоесь конвоїра. Ось фрагмент спогадів його товариша-в'язня: «Конвоїр, який мав виконати вирок, упав на півдорозі від гострого нападу апендициту, а фельдшер Губенко та ще один приречений дотягли його і гвинтівку до табору. “І це вороги народу?” — мовив комендант і відправив на полегшені роботи».

У 1943 році Остапа Вишню несподівано звільнили. Однією з причин були успіхи УПА на військовому та ідеологічному фронтах. Сталін вирішив, що колишній петлюрівець своїми гуморесками має спростовувати «наклепи націоналістів» про те, що улюбленця цілої України — Остапа Вишню — нібито закатувала Москва. Перед письменником стояло завдання висміювати «буржуазних націоналістів», насамперед УПА. Так у 1945—1946 рр. з'явився сатиричний цикл Остапа Вишні «Самостійна дірка» — голос гумориста з могили.

«Буржуазні націоналісти» й повстанці привітали звільнення Остапа Вишні, частину заслуги в якому цілком слушно приписали і собі, та подякували гумористові, що він першим у широкій радянській пресі поінформував світ, що УПА активно діє та перемагає.

Повернення в літературу було для Остапа Вишні болісним. Хоча Павло Губенко і був на волі, жилося йому не дуже добре. Він постійно перебував під наглядом агентів. Ярлик контрреволюціонера й терориста, причеплений на суді у березні 1934 року, зняти «забули». Звичайно, все це позначалося на подальшій творчості Остапа Вишні. Лише 25 жовтня 1955 року письменника реабілітували.²⁰

Джерела

Остап Вишня. Самостійна дірка. Режим доступу: <https://goo.gl/H7cyHK>

23 лютого 1918 року розстріляний автор гімну кримських татар Номан Челебіджіхан

Я присягнувся перед народом його горе остудити
Скільки можна гнити живими і під вічною тлінню жити?

Якщо ж я зможу спокійно цей біль перенести,
Хай захолоне чорною кров'ю серце у мене в грудях.

З гімну кримськотатарського народу «Ant Etkenmen» («Я присягнувся»)

Номан Челебіджіхан, він же Челебі Челебієв, очолював уряд Кримської Народної Республіки у 1917—1918 рр., до моменту, коли у січні 1918 року владу на півострові захопили більшовики. Кримська Народна Республіка була одним із перших у світі проектів демократичної республіки мусульман.

Челебіджіхан вітав утворення Української Народної Республіки, підтримував зв'язки з Українською Центральною Радою. Кримськотатарська делегація у складі 10 осіб Мусульманського виконкому у вересні 1917 року підтримала рішення З'їзду народів Росії, що відбувся у Києві, перетворити Росію на федерацію рівноправних республік. Утім, Українська Народна Республіка, по суті як і Тимчасовий уряд Росії, так і не змогла остаточно визначитись із правовим статусом Кримської Народної Республіки.

Поєднуючи «республіканське з релігійним», Челебіджіхан став першим муфтієм мусульман Криму, Литви, Польщі і Білорусі. Політик вів боротьбу за кримськотатарський народ, вибирав ситуативних союзників задля Кримської держави. За це його заарештовували і за царя, і за Тимчасового уряду, і за більшовиків.

Челебіджіхан не раз твердив, що «у Криму дружньо живуть різні національності, мов різні квіти і троянди в одному квітнику. Ми хочемо з цих різних кольорів скласти букет, і поставити його перед європейськими державами, і вимагати від них гарантій нейтральності і недоторканності до Кримського букету і самого Криму.

Ми будемо працювати спільно на процвітання Криму. Ми закликаємо до цієї роботи всі національності незалежно від раси. Крим повинен стати нейтральною і антиімперіалістичною країною і зразковою державою».

Після того як більшовики безперешкодно захопили владу у Сімферополі, Челебіджіхана заарештували. 23 лютого 1918 року він був розстріляний у Севастопольській в'язниці. Тіло викинули в Чорне море.

Джерела

Громенко Сергій. Ant Etkenmen (Я Поклявся): до 130-річчя Номана Челебіджихана // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2015. — 28 грудня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/zfRhpg>

Якубович Михаил. Номан Челебіджихан: жизнь как подвиг // Ислам в СНГ. — 2013. — 13 февраля. *Режим доступу:* <https://goo.gl/9AxY2k>
23 лютого 1938 року заарештований письменник, бандурист Гнат Хоткевич21

Як мені далі жити? Мене позбавили праці й хлібних карток. Ми голодуємо. Я спроможний купити лише один кухоль квасолі на день, із якої варимо на всіх юшку... На двох дітей маємо тільки одну пару чобіт, а їм же треба ходити до школи... В нас нічим топити... Вода в хаті замерзає...

Із листа Гната Хоткевича

Щойно Хоткевич, абсолютний невдаха у справах любовних, після двох гучних розлучень нарешті отримав шанс налагодити особисте життя, як на його голову посипалися біди.

Його твори зняли з друку — за «невідповідне ідейне спрямування». Видавництво вимагало повернути гонорар. Щоб розрахуватися з боргами, письменник змушений був розпродавати власні речі та працювати на декількох роботах одночасно, незважаючи на інвалідність. Але злидні не відступали, хоча він вже давно був мало не легендою в театральних, музичних і письменницьких колах. Хоткевичу не допомогла ні Спілка письменників України, ні Академія наук УРСР.

На нього полювали досить давно — він зазнав переслідувань ще за участь у керівництві політичним страйком у 1905 році й був вимушений переїхати з Харкова до Галичини. Методом нехитрих міграцій Україною і закордоном йому досі вдавалося уникати відкритих сутічок з каральними органами.

23 лютого 1938 року було виписано ордер на арешт Хоткевича як «учасника антирадянської української націоналістичної організації». Водночас відбувся трус на його квартирі, вилучили паспорт письменника, профквиток і мисливську рушницю.

Далі «гріхи» Хоткевича перед радянською владою тільки зростали. У постанові НКВС УРСР від 3 березня 1938 року його вже звинувачували в участі у «контрреволюційній українській повстанській організації» і в тому, що він «як агент німецької розвідки протягом тривалого часу проводив активну контрреволюційну націоналістичну організаційну і шпигунську діяльність».

Під постановою підписався оперуповноважений III відділу управління державної безпеки Ейдук. У протоколі допиту від 23 травня 1938 року, який вів той самий Ейдук, Хоткевичу інкримінувалося, що він «переконаний український націоналіст...

протягом всього існування соціалістичної держави вів активну боротьбу з радянською владою».

Внаслідок вжитих «заходів фізичного впливу» письменник був змушений визнати себе німецьким шпигуном і «зізнатися у всіх скоєних злочинах».

У справі Хоткевича, надісланій на розгляд НКВС СРСР, як доведений факт стверджувалося, що у 1923 році у Харкові він був завербований для шпигування на користь Німеччини, а також був не лише пов'язаний з «Українською військовою організацією», а й «проводив активну діяльність по лінії цієї контрреволюційної організації».

Про останній момент у житті Гната Хоткевича свідчить «Виписка із протоколу № 69 засідання Особливої трійки УНКВС по Харківській області» від 29 вересня 1938 року: обвинуваченого розстріляти, а особисте майно конфіскувати.

Вирок виконаний 8 жовтня 1938 року.

Джерело

Самчинська Тетяна. Гнат Хоткевич: німецький шпигун із бандурою // Друг читача. — 2010. — 6 липня. Режим доступу: <https://goo.gl/vpZCFx>

24 лютого 1973 року заарештований керівник національно-патріотичної підпільної організації у селі Росохач Чортківського району Тернопільської області Володимир Мармус

Нас дуже вразила розправа над дисидентами 1972 року, як казали, «покіс». Ми вирішили, що треба і нам щось робити, протистояти.

Зі спогадів Володимира Мармуса

Дев'ятеро хлопців із села Росохач готувались до визвольної боротьби серйозно: тренувались у лісі, мали вогнепальну зброю, поширювали містом листівки з протестними заявами, вмикали біля кінотеатрів, де збиралось чимало людей, записи із закликами до боротьби за Україну. Мали навіть свою печатку: козак з рушницею, вгорі тризуб, а по колу напис «Українська держава».

Наслідуючи традиції борців-попередників, хлопці (а це були Володимир та Микола Мармуси, Петро Вітів, Володимир Сеньків, Микола Слободян, Микола Лисий, Василь Лотоцький, Петро Винничук, Степан Сапеляк) присягали перед образом Пресвятої Богородиці на верхівці гори Лаканець у Росохачі — там, де колись відбувалися зібрання повстанців.

Святкування 55-річчя проголошення Української держави увійшло в історію. У ніч проти 22 січня 1973 року хлопці вивісили над Чортковом українські національні прапори: над кінотеатром «Мир», педагогічним училищем, критим ринком та будівлею лісгоспу. Реакція влади була моментальною. Відразу була порушена кримінальна справа за фактом «розповсюдження антирадянських листівок і вивішування націоналістичних прапорів», яка була направлена до столичного КДБ.

Співробітники органів обійшли всі домівки Чорткова і допитали чимало людей. Таким чином вийшли на подружку Степана Сапеляка, а далі і на всю групу. У селі Росохач кадебісти, задіявши понад 10 осіб, кілька місяців проводили спеціальну операцію.

24 лютого 1973 року Володимира Мармуса та його товаришів заарештували. У тюрмі кадебісти влаштували їм нічні допити, тиснули фізично і морально, застосовували психотропні речовини, щоб вибити зізнання, «що по молодості, по п'яні отаке зробили».

Судові процеси були закритими. Перший секретар КПУ Володимир Щербицький під грифом «совершенно секретно» звітував московському начальству, що заарештовано і притягнуто до відповідальності керівника і шістьох учасників «групи націоналістически настроенной молодежи», що «ставили своей конечной целью отторжение Украины от СССР». Мармус отримав 6 років концтабору і 5 років заслання. У газетах з'явилась інформація, що хлопців засудили не за українські прапори, а за «зв'язок з американською розвідкою».

Співробітники КДБ намагались налаштувати односельців проти сімей «ворогів», казали: «Подякуйте своїм хлопцям, бо якби не вони, то ніхто б вас не турбував». А у Чорткові по вокзалу стала ходити жінка, яка голосно жалілася, що їй «бандерівці повідрізали груди».

«Наш арешт і перебування в ув'язненні марно не пропали. Сам цей факт свідчив, що Україна продовжує боротися», — стверджував Микола Мармус.

Джерела

Захаров Борис. Росохацька група // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 24 травня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/gjgYD7>

Музиченко Ярослава. Концтабір за символ // Україна молода. — 2005. — 16 липня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/vHN8vw>

Овсієнко Василь. Відкритий лист дисидента Овсієнка дисиденту (і фантазеру) Сапеляку // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2011. — 29 серпня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/IWDoon>

Овсієнко Василь. Мармус Володимир Васильович: [Інтерв'ю 2 квітня 2000 р., с. Росохач] // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 14 липня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/EGePkF>

Сапеляк Степан, Овсієнко Василь. Мармус Володимир Васильович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 19 квітня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/G1lltG> **26 лютого 1933 року заарештований поет, кіносценарист Володимир Ярошенко²²**

У Ярошенка була доволі яскрава молодість. Наприкінці 1910-х — на початку 1920-х років він активно друкувався. Тоді вийшли його збірки віршів «Світодень», «Луни», оповідань та повістей «Кримінальна історія», «Гробовище», п'єси. Спілкувався та співпрацював спочатку з символістами (об'єднання «Музагет»), потім — з футуристами (був учасником Асоціації панфутуристів та Асоціації комуністичної культури).

У середині 1920-х років Ярошенко завідував київським Будинком літераторів, писав гумористичні поеми, у яких поетизував радянський побут і колективізацію. Про нього казали: Ярошенко подав образи зразкових радянських кооператора, жінки-активістки. Потім був завідувачем сценарного відділу Київської кінофабрики ВУФКУ.

А згодом за ним прийшли.

Уперше Ярошенко був заарештований 26 лютого 1933 року. Звинувачували його в участі у міфічній націоналістичній контрреволюційній організації. Через 2,5 місяця ув'язнення Ярошенка звільнили через «відсутність складу злочину».

Другий арешт відбувся через 3,5 року — 3 листопада 1936 року. У скомпонованому оперуповноваженим IV відділу УДБ НКВС УСРР

молодшим лейтенантом держбезпеки Акімовим доносі було сказано, що Володимир Ярошенко є «учасником української контрреволюційної націоналістичної фашистської терористичної організації, яка зв'язана з контрреволюційною троцькістсько-зінов'євською організацією, що здійснила 1 грудня 1934 р. злочинське вбивство т. Кірова і готувала в наступні роки терористичні акти проти керівників ВКП(б) і радянського уряду; проводив контрреволюційну фашистську агітацію і терористичну пропаганду, по контрреволюційній роботі був зв'язаний з учасником організації Ковтуном-Вухналем та ін.».

Гуморист та сатирик Іван Ковтун-Вухналь був також заарештований. 26 червня 1937 року «справи 1-ї категорії» Ярошенка та Ковтуна-Вухналя разом із справами ще 22 киян були передані до Військової колегії Верховного Суду СРСР. Перша категорія передбачала розстріл. Підписи під документом поставили Сталін, Каганович та Ворошилов.

Військова колегія 13 липня 1937 року на закритому засіданні у Києві офіційно засудила Володимира Ярошенка до розстрілу. Дата виконання вироку в джерелах розходиться. Найімовірніше, Ярошенка розстріляли 15 липня 1937 року.

Одночасно з Ярошенком та Ковтуном-Вухналем смертний вирок був винесений письменникам Віталію Чигирину, Василю Чечвянському-Губенку, Олексію Гедзю, Борису Коваленку, Івану Каляннику, Гнату Проню, Дмитру Чепурному, Анатолію Волковичу; художникам Михайлу Бойчуку та чотирьом його учням, економісту Корнію Тараненку, директору Державної бібліотеки ВУАН Василю Іванушкіну, директору театру «Березіль» Олексію Лозорішаку.

У липні 1962 року правління Спілки письменників України звернулося до КДБ з клопотанням про реабілітацію Ярошенка. У вересні того самого року та сама Військова колегія, що засудила Ярошенка до розстрілу, ухвалила: «Вирок Військової колегії Верховного Суду СРСР від 13 липня 1937 р. щодо Ярошенка В. М. за нововиявленими обставинами скасувати і справу щодо нього припинити за відсутністю складу злочину».

Джерела

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник,

1991. *Режим доступу:* <http://goo.gl/vVbzR3>

«Край рідний в очах спалахне...» (пам'яті репресованих маловідомих письменників-полтавців) [Електронний ресурс] // Полтавська обласна бібліотека для юнацтва ім. Олесея Гончара. *Режим доступу:* <http://goo.gl/24a8ho>

Сталинские списки: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <http://goo.gl/a7rM6x>

***26 лютого 1934 року засуджений журналіст, один
із засновників літературної організації «Західна Україна»
Іван Ткачук***

Органи Харківського ДПУ звинуватили письменника Івана Ткачука у приналежності до Української Військової Організації та підготовці терористичного акту: «Займався підготовкою кадрів для УВО, а також взяв на себе безпосереднє завдання по підготовці теракту над Постишевим».

Не врятували Ткачука від арешту ані багатолітня участь у підпільних марксистських гуртках, за що він був виключений з української Коломийської гімназії, ані редакторська та журналістська робота в більшовицьких виданнях Катеринослава і Харкова, ані перебування у Червоній армії, ані керівництво літературною організацією письменників Галичини «Західна Україна», ані навіть праця інструктором ЦК КП(б)У.

26 грудня 1933 року під час допиту, який проводив слідчий Віктор Блюман (розстріляний у 1938 році), Ткачук «зійзнався»: «Ми дійшли висновку, що терор, який принципово наша організація завжди визнавала, зараз ставиться на порядок денний як конкретна реальна справа. ...З приходом в Україну Постишева й Балицького роботу тут поставлено так, що коли ми не станемо діяти більш енергійно й рішуче, включаючи до нашої діяльності й терористичні акти, то всю нашу роботу буде геть паралізовано й розбито».

Слідство тривало недовго. 26 лютого 1934 року за рішенням Особливої трійки при ДПУ УСРР Ткачук отримав 5 років позбавлення волі у «виправно-трудоxих таборах, без обмеження в правах». 7 січня 1936 року Ткачук спробував утекти з табору. Був впійманий та засуджений додатково ще на 3 роки.

Звільнений 1939 року. Ймовірно, повернувся на Західну Україну, в село Старий Лисець на Станіславщині. Під час війни був примусово вивезений на роботи до Німеччини. Після Другої світової поновив літературну діяльність.

«Стараюся скоро приїхати на пару днів до Києва наладити свої літературні справи, але мені це нелегко зараз — у важкому я стані», — писав Ткачук 10 серпня 1945 року в листі до Агати Турчинської. 9 жовтня 1948 року він помер у Львові. 17 квітня 1957 року Судова колегія з кримінальних справ Верховного суду УРСР посмертно реабілітувала Івана Ткачука — за відсутністю складу злочину.

Джерела

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/631bUj>

Рубльов Олександр, Черненко Юрій. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20-ті — 40-ві роки ХХ ст.). — К.: Наукова думка, 1994. *Режим доступу:* <https://goo.gl/7Tf5ph>

26 лютого 1922 лютого засуджений до розстрілу отаман Орлик

Зі зміною політичної ситуації в Україні полковник Армії УНР Федір Артеменко (таким було справжнє ім'я отамана) розпочав партизанську боротьбу проти більшовицьких інтервентів. Загони отамана Орлика налічували до 400 піших і 120 кінних вояків. Незважаючи на складні часи, підрозділи мали добре спорядження та озброєння.

У зверненні «До населення» від 1 лютого 1921 року отаман Орлик закликав: «Селяни та Робітники України! Ми, партизани 1-го Партизанського Загону ім. С. В. Петлюри, високо підняли прапор України і пішли на велике — святе діло, на боротьбу проти тих гнобителів, котрі привели наш великий рідний край до такої Руїни, як було 250 років тому назад... Кров'ю умиласть УКРАЇНА, своєю, не чужою... Смерть ворогам нашої неньки УКРАЇНИ! Смерть зрадникам, котрі запродують і запродались нашим ворогам. Помста!

Страшна помста над всіма ворогами нашої УКРАЇНИ, котрі кують для нас тяжкі кайдани».

Отаман Орлик був полковником Армії УНР та мав бойовий досвід. Під час Першої світової війни у листопаді 1916 року після добровільного вступу до армії закінчив Київську школу прапорщиків. Солдати обрали його членом полкової ради. У 1917 році перебував на фронті у районі Гусятина на Поділлі, отримав звання поручника за успішне командування ротою та бойові заслуги. Вступивши на службу до Українського війська, у березні 1918 року проходив службу в київській комендатурі; очолював штаби Фастівського і Козятинського гарнізонів та штаб Східного фронту УНР; обіймав посаду помічника командира бронепотяга; був старшим ад'ютантом начальника Могилів-Подільського гарнізону.

Найвідомішого на Київщині отамана Української революції 1917—1921 рр. чекісти заарештували 22 січня 1922 року в селищі Буча, де Артеменко лікував поранені під час бою хребет та руку. Один з полонених козаків після жорстоких катувань виказав його місцезнаходження.

29 січня 1922 року Київська губерньська ЧК звітувала, що «спіймала петлюрівського отамана Орлика, захопивши його штаб і заарештувавши 139 членів збройного загону, яким командував Орлик». Точна дата і місце смерті отамана невідомі. Знаємо лише, що 26 лютого 1922 року Орлик був засуджений до розстрілу з конфіскацією майна.

За висновком прокуратури Київської області від 7 липня 1994 року Артеменко Федір Петрович (отаман Орлик) не реабілітований.

Джерела

Коваль Роман. Оповіді про отамана Орлика та орликівців. *Режим доступу:* <https://goo.gl/S0uHbY>

Коваль Роман. Отаман Орлик повернувся. *Режим доступу:* <https://goo.gl/kFwумT>

Коваль Роман. Отамани Гайдамацького краю. *Режим доступу:* <https://goo.gl/pu4sFu>

Національно-визвольний повстанський рух в Україні наприкінці 1920—1921 рр. Анотований покажчик. Справа «Петлюрівські

отамани» / Упоряд.: В. М. Василенко, В. М. Даниленко. — К., 2011.
Режим доступу: <https://goo.gl/2Ifpx8>

26 лютого 1933 року заарештований поет Дмитро Загул

Дмитро Загул був учасником двох відомих літературних угруповань — «Музагет» та «Західна Україна». Участь в останньому стала для поета і його колег фатальною. Письменниця Агата Турчинська на одному з допитів 22 лютого 1933 року дала свідчення проти десятиох літераторів, зокрема і проти Загула.

Тяжкохворий старший науковий співробітник ВУАН Дмитро Загул був заарештований без санкції прокурора. Уповноважений Київського обласного відділу ДПУ УСРР Шмуль Бренер 26 лютого 1933 року «знайшов, що поет... був членом контрреволюційної організації, яка ставила собі за мету повалення радянської влади шляхом збройного повстання». За кілька місяців, згідно з рішенням судової трійки ДПУ УСРР від 9 травня 1933 року, Загула засудили до 10 років ізоляції в концтаборах.

Поет відбував покарання у Забайкаллі на залізничній станції Урульга, працював редактором багатотиражної газети «Строитель БАМа», намагався добитись перегляду справи. Відомо про дві його заяви до ЦК КП(б)У з проханням посприяти у перегляді судової справи, оскільки він вважав себе «ні в чому не винним».

Точна дата та місце смерті поета невідомі. За свідченням репресованого російського літератора Федора Тихменьова, «Дмитро Загул, відбувши 1943 року визначений строк, просив законного звільнення, але йому, як і іншим, відповіли, що до «особливого розпорядження» вони «сидітимуть» далі. Після звістки про можливе довічне ув'язнення Загул занепав духом, на важких роботах фізично ослаб і помер від паралічу серця влітку 1944 року на Колимі, в одному з таборів між Магаданом і Ягодним».

На північно-східні табори Колими Загула перевели після вбивства Сергія Кірова. Тут йому довелось бути і асистентом фельдшера, і помічником маркшейдера, і заготівельником деревини, і обліковцем на вивезенні торфу та золотоносних пісків, і обмірником забоїв, і днювальним у бараку, і різноробочим.

Дмитро Загул реабілітований посмертно. 9 серпня 1957 року Військовий трибунал Київського військового округу ухвалив «постанову судової Трійки при Колегії ДПУ УСРР від 9 травня 1933 р. щодо Загула скасувати і справу про нього припинити за відсутністю складу злочину».

Джерела

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/fvbLNw>

Історія української літератури ХХ століття: у 2 кн.: 1910—1930-ті роки: Навч. посібник/ за ред. В. Г. Дончика. — Кн. 1. — К.: Либідь, 1993. *Режим доступу:* <https://goo.gl/3VHrfy>

26 лютого 1935 року затверджено обвинувальний висновок у справі поета і перекладача Василя Мисика

Уночі 4 листопада 1934 року до квартири Василя Мисика у харківському будинку «Слово» увірвались із обшуком. Поета звинувачували у «приналежності до ОУН і підготовці терактів проти керівних діячів партії та уряду».

Обвинувачення базувалось на доносі Біленького-Березинського, слідство велось у Києві. У в'язниці Мисик відкидав будь-які «факти» своєї провини. Чотири дні голодував, не пив навіть води, аби довести свою невинуватість. Це не врятувало його від таборів, але, можливо, врятувало від смерті. 13—15 грудня 1934 року виїзна сесія Військової колегії Верховного суду СРСР під головуванням Василя Ульріха засудила 28 звинувачуваних у цій справі до розстрілу. Справу Мисика, який, попри всі тортури, категорично відмовився визнати себе винним, направили на додаткове розслідування — разом зі справами ще вісьмох звинувачуваних.

26 лютого 1935 року з'явився висновок, де було вказано на відсутність достатніх даних для передання справи Мисика до суду. 19 липня 1935 року Особлива нарада при НКВС СРСР ухвалила ув'язнити його у виправно-трудовому таборі строком на 5 років через «належність до священицької родини» та зв'язок з «українськими націоналістичними елементами», що перетворило поета на «соціально

небезпечну особу». Покарання відбував на Соловках. У таборових паперах письменником не значився.

Згодом Василь Минко — сусід Василя Мисика по будинку «Слово» — розповів про прикру помилку: насправді шукали його, Минка, а не Мисика. Дружина Мисика згадувала: «Брат Василя Минка, працівник Харківського КДБ, вирішив урятувати свого брата, попередивши його заздалегідь про арешт. Він негайно виїхав до Московської області, залишивши навіть родину. ...Коли прийшли заарештовувати Василя Минка, його вже не було в Харкові, а жив він над Василем Олександровичем. Тоді, за вказівкою брата (КДБ), заарештували Василя Олександровича (Мисика), показавши йому (на його прохання) ордер на арешт Василя Минка.

Таким чином, брат поставив галочку проти Василя Минка в Харкові, а Василя Мисика в списку направив до Києва. ...Василя Минка ніхто не шукав, хоч Миколу Зерова знайшли і в Москві й доправили до Києва. Треба сказати правду про чесність Василя Минка, який počував себе завжди винним перед Василем Олександровичем: він сам узяв довідку про реабілітацію, знявши з неї копію в нотаріальній конторі, і прислав Василеві Олександровичу, листувався з ним, допомагав йому, підписуючись: «Завжди Ваш»».

Навесні 1940 року Василь Мисик після відбуття каторги повернувся в Україну. У 1956 році з нього зняли всі звинувачення, а 16 жовтня того самого року ухвалою Військового трибуналу Київського військового округу реабілітували.

Джерела

Дика Ганна. Мисик Василь: «Хочеться додому, до роботи, сняться книги і аркуші» // Українська літературна газета. — 2013. — 13 грудня. *Режим доступу:* <http://goo.gl/WKUJUA>

Мисик Василь Олександрович (1907—1983): [Біографія і твори] // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <http://goo.gl/IUPNEp>

Никанорова Олена. Василь Мисик: таємниці долі // День. — 2012. — 22 червня. *Режим доступу:* <http://goo.gl/AdWSt0>

Руденко Наталя. Дядя Вася — Василь Олександрович Мисик, яким я його пам'ятаю // Радіо Свобода. — 2012. — 24 червня. *Режим доступу:* <http://goo.gl/26iFF2>

Слабошпицький Михайло. Цей скромний, тихомовний поет // Слово Просвіти. — 2015. — 10 вересня. *Режим доступу:* <http://goo.gl/ITqigG>

Стріха Максим. Василь Мисик — той, хто вижив на Соловках // Радіо Свобода. — 2012. — 22 лютого. *Режим доступу:* <http://goo.gl/HpPObR> **27 лютого 1930 року заступник голови ДПУ УСРР Карл Карлсон** **23** звітував про виселення за межі України **17 294** розкуркулених

На XI з'їзді КП(б)У генеральний секретар ЦК КП(б)У Станіслав Косіор повідомив, що загальна кількість знищених господарств досягла 90 тисяч, а вартість конфіскованого майна — близько 65 млн крб. Усього у 1928—1931 рр. в Україні було ліквідовано 352 тисячі селянських господарств. Вирішальну роль у цьому зіграли проведені злочинними методами колективізація і «розкуркулення». Наприкінці 1932 року в Україні було колективізовано майже 70 % селянських господарств і понад 80 % посівної площі.

Відповідно до постанови ЦК ВКП(б) від 30 січня 1930 року розкуркулені ділилися на три категорії. Перша — селяни, які брали участь в антирадянських і антиколгоспних виступах. Вони підлягали арешту, а їхні родини — виселенню у віддалені райони країни. Друга — «великі куркулі та колишні напівпоміщики, які активно виступали проти колективізації». Їх разом з родинами виселяли у віддалені райони країни. Третя категорія — «куркулі», їх розселяли у спеціальних селищах у межах тих самих адміністративних районів. У всіх куркулів конфісковували засоби виробництва, худобу, господарські та житлові будівлі, підприємства з переробки сільськогосподарської продукції та запаси насіння.

Основна маса заарештованих повинна була виїхати до таборів. «Найбільш злісний актив» розстрілювали. Родини заарештованих або розстріляних «куркулів» висилалися до північних районів СРСР. Для розгляду справ першої категорії при повноважних представництвах ОДПУ РНК СРСР (ПП ОДПУ) створювалися «трійки», до яких входили представники крайкому ВКП(б) або ЦК союзної республіки та прокуратури. Для безпосереднього керівництва операцією з виселення куркулів другої категорії та їхніх родин в округах та окрвдділах ОДПУ створювалися «трійки» на чолі з начальником окрвдділу ОДПУ. На випадок ускладнень при ПП ОДПУ створювалися мобільні групи з частин ОДПУ. Там, де «чекістсько-військового резерву» не вистачало,

дозволялося використовувати «у скритому вигляді військові групи з надійних, профільтрованих Особливими органами ОДПУ частин Червоної армії».

Джерела

Голодомор 1932—1933 рр. Харківська область: [Електронний ресурс]. *Режим доступу*: golodomor.kharkov.ua

Нестор-літописець Голодомору // // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2014. — 21 листопада. *Режим доступу*: <http://goo.gl/1B0tXJ>

Пам'ять про Голодомор 1932—1933. *Режим доступу*: <http://goo.gl/6A1KrC>

Патриляк Богдан. Сталін як Путін. Голодомор — реакція на мільйонний селянський «Майдан» початку 1930-х // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2014. — 19 листопада. *Режим доступу*: <http://goo.gl/Yr9N5g>

12

Див. також: «12 березня 1964 року генерал Петро Григоренко направлений на психіатричну експертизу» (с. 120).

13

Текст Олександри Очман.

14

Текст Тетяни Швидченко.

15

Текст Олени Кухар.

16

Текст Ірини Скакун.

17

Текст Ірини Скакун.

18

Текст Олени Кухар.

19

Див. також: «3 січня 1934 року відбувся перший допит письменника-гумориста Остапа Вишні» (с. 12).

20

Текст Міли Мороз.

21

Текст Ірини Скакун.

22

Текст Олени Кухар.

23

Карл Карлсон визнаний СБУ одним з організаторів Голодомору.

Березень

*2 березня 1972 року в газеті «Радянська Україна»
опубліковано «лист-зізнання» вченої-мовознавця Зиновії
Франко*

Боротьба онуки Івана Франка з радянським режимом розпочалась із публічного виступу-підтримки заарештованих шістдесятників. Зиновія Франко брала участь у правозахисному русі та редагувала книжку Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Зі славістичного з'їзду в Болгарії, де представляла українське мовознавство, вона привезла три примірники літературного журналу «Сучасність», що видавався у Мюнхені.

У 1969 році Зиновію Франко заарештували та як націоналістку звільнили з Інституту літератури АН УРСР. На неї було зібрано п'ять томів агентурних даних, де зафіксовано її детальні розмови з різними знайомими, у тому числі іноземцями.

Михайлина Коцюбинська згадувала, що після січневих арештів 1972 року кадебісти вирішили змусити її та Зиновію Франко покаятись і осудити заарештованих друзів. Метою було показати співпрацю шістдесятників із іноземними розвідками. «Каяття» Франко та «викриття» нею зв'язків з Ярославом Добошем мали відіграти у цій схемі значну роль.

Франко шантажували дітьми, конфіскацією квартири, до якої збиралася переїхати її родина. Зрештою вона написала свій варіант зізнання, але цей текст не прийняло КДБ. Довелося залучити «спеціалістів».

2 березня 1972 року газета «Радянська Україна» надрукувала «відкритий лист» Зиновії Франко, у якому вчена «зізнавалася» у поширенні наклепницьких та антирадянських матеріалів. Вона «визнала», що «грунтувалася на неправильному і викривленому сприйманні та інтерпретації окремих недоліків і труднощів» у радянському житті, та підтвердила, що Добош був агентом іноземної

ворожого розвідки. У тексті, під яким стояв підпис Зиновії Франко, зокрема, йшлося: «Останнім часом зарубіжні радіостанції і преса посилено роздувають вигадане ними питання про переслідування в радянській Україні діячів культури. (...) Я звертаюсь до Вас з відкритим листом як людина, на сумлінні якої є провина перед своєю Батьківщиною, провина, яку кримінальний кодекс справедливо кваліфікує як антирадянську діяльність. Настав час тверезо й критично оглянути ті свої вчинки, звільнитись від їх тягарів і повернутись обличчям до своїх сучасників — трударів радянської країни...»

Пізніше Франко змусили також виступити на телебаченні.

У 1972 році Зиновія змогла повернутись на роботу, але переслідування та політичний шантаж не згасав аж до вимушеної пенсії. У 1990-х роках вона стала одним із центрів, довкола якого формувався Народний рух України, що об'єднав людей різних політичних переконань задля боротьби за державну незалежність. Зиновія Франко виступала за реабілітацію УГКЦ, захищала голодувальників Студентської революції на граніті.

Джерела

Захаров Борис. Сорок років від дня «Генерального погрому» // Главное. — 2012. — 12 січня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/6VAben>

Про Патронесу. Зиновія Франко // Пласт. К. ч. ім. Зеновії Франко [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/c3wIZt>

Франко Оксана. З родинних стосунків Зеновії Франко // Слово і час. — 2006. — № 8. *Режим доступу:* <https://goo.gl/Cmcbzd> **3 березня 1934 року письменника Сергія Пилипенка засудили до розстрілу**

Справа «Української військової організації», або «справа УВО», вважається одним з векторів діяльності чекістів під час Голодомору: їм було наказано шукати «націоналістичну контрреволюцію» не лише на селі, а й серед інтелігенції.

Оперуповноваженим ОДПУ в Україні на той момент був Всеволод Балицький. Він писав в оперативному наказі: «Ми зіткнулися з єдиним, ретельно опрацьованим планом організації збройного повстання на Україні на весну 1933 року з метою повалення радянської влади і встановлення капіталістичної держави». Додаткові матеріали для розвитку такої лінії чекістам вдалося отримати від заарештованого у квітні 1931 року наукового співробітника Харківського фізико-

технічного інституту Кондрашенка. Кондрашенко на десятий день ув'язнення, очевидно під тиском чекістів, написав до ДПУ заяву щодо УВО та нібито власної участі в ній, назвав багато прізвищ, розказав про міфічні міжнародні конференції та масштабні плани щодо повстання в Україні. Кондрашенка засудили до трьох років таборів, а у 1938 році розстріляли...

Але у 1932 році процес пішов. Арешти почалися в грудні. Першим заарештували викладача німецької мови Миколу Сіяка, нібито за участь в УВО, але насправді — за місцем народження («Львівський округ провінції Галичина Австро-Угорської імперії»). Упродовж січня — липня 1933 року було заарештовано кілька десятків «увістів» — переважно галичан-реемігрантів 1924—1927 років. На час арештів вони працювали в держустановах, вишах, дослідницьких інститутах.

Заарештованих оголосили членами контрреволюційної націоналістичної «Української військової організації», що мала на меті «повалення радянської влади шляхом збройного повстання та встановлення в Україні фашистської диктатури».

Навесні 1933 року для проведення слідства у «справі УВО» було сформовано «ударно-слідчу групу» на чолі з начальником Секретно-політичного відділу ДПУ УСРР Михайлом Александровським.

3 березня 1934 року Колегія ОДПУ в Харкові розглянула слідчу справу № 737 щодо звинувачення так званої групи терористів із «Української військової організації» у складі 9 осіб. Серед них була «терористична трійка» письменників — Олесь Досвітній, Остап Вишня, Сергій Пилипенко.

Пилипенко-літератор мав широко відоме прізвисько «папаша» — він очолював у Харкові пролетарсько-селянську літературну організацію «Плуг». «Папаша» Пилипенко видав 30 книжок і, як свідчили колеги, мав колосальний досвід редактора та видавця. Він керував Інститутом літератури імені Т. Шевченка фактично від часу заснування. Постійною деталлю пилипенківського іміджу був «знаменитий портфель». Критики називали Пилипенка «українським Генрі», причому «мабуть, єдиним».

Під час репресій, пов'язаних зі «справою УВО», 21 серпня 1933 року Пилипенка було виключено з партії «як небільшовика за

спотворення національної політики, ідеологічну нестійкість і примирливе ставлення до буржуазно-націоналістичних елементів».

29 листопада 1933 року в його квартирі у відомому харківському будинку «Слово», де жили українські письменники, пройшов обшук, Пилипенка заарештували. Його звинуватили у злочинах, передбачених статтями 54-8 і 54-11 Карного кодексу УСРР: «був активним учасником української контрреволюційної організації — національний блок УВО, яка прагнула повалити радянську владу на Україні шляхом збройного повстання, і належав до терористичної групи, особисто очолював терористичну трійку в організації замаху на Голову Раднаркому УСРР тов. Чубаря».

23 лютого 1934 року судова трійка порушила клопотання перед Колегією ОДПУ застосувати до Пилипенка «найвищу міру соціального захисту», тобто розстріл. 3 березня 1934 року Колегія цю пропозицію затвердила.

Є свідчення, що вирок було виконано того самого дня.

Сергій Пилипенко реабілітований посмертно 30 квітня 1957 року. Вирок у його справі було скасовано, а справу припинено за відсутністю складу злочину.

Джерела

Реабілітовані історією. Харківська область. Книга перша. — Ч. 2. — Київ, Харків: Оригінал, 2008. *Режим доступу:* <https://goo.gl/10sDLF>

Шаповал Юрій. Голодомор і репресії в Україні (1932—1934 роки): [Remarks] // UA Historical Encounters — Taking Measure of the Holodomor. NYC, November 5—6, 2013. *Режим доступу:* <https://goo.gl/g3yK9I>

Райхель Юрій. «Кого не поставимо на коліна — перестріляємо!» Як в Україні починався Великий терор // День. — 2015. — 15 серпня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/6K6Ekl>

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/f1ZSuh>

Левіцький В'ячеслав. Змієві вали академіка Єруслана // ЛітАкцент: [Електронний ресурс]. — 2008. — 18 квітня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/NSaJlc>

*4 березня 1952 року вбитий художник, вояк Української
повстанської армії Ніл Хасевич*

Я не можу битися зброєю, але б'юся різцем і долотом. Я, каліка, б'юся в той час, коли багато сильних і здорових людей в світі навіть не вірять, що така боротьба взагалі можлива... Я хочу, щоб світ знав, що визвольна боротьба триває, що українці б'ються. Така моя думка, думка рядового підпільника. Слава Україні!

Ніл Хасевич за рік до загибелі

До лав УПА Ніл Хасевич, художник із важкою, але цікавою долею, вступив у 1943 році. У повстанській друкарні, де відповідав за роботу та пропаганду, він разом із командою створював підпільні видання, карикатури і сатиричні ілюстрації, розробляв проекти прапорів, печаток, бланків для грошей та відзнак, ескізи нагород УПА — Хреста Заслуги і Хреста Бойової Заслуги та медалі «За боротьбу в особливо важких умовах».

Згодом Хасевич очолив політико-пропагандистську ланку групи УПА «Північ». Після Другої світової війни відмовився від еміграції і продовжив повстанську боротьбу у криївках та на виїздах.

Плакати Хасевича миттєво поширювались, передавались до ООН. Радянська влада була занепокоєна, адже малюнки краще за слова свідчили, що в Україні триває боротьба проти режиму. Знайти художника та поквитатись доручили капітану держбезпеки, колишньому контррозвіднику Борисові Стекляру.

Стекляр влаштував засідки на Хасевича та його побратимів, намагався виманити художника на зустріч за допомогою інформаторів, але марно. Згодом в одному з бункерів кадебісти знайшли зашифровану записку із інформацією про передання митцеві для роботи паперу та вишневого дерева. Було зазначено і місце зустрічі — криївка на хуторі біля села Сухівці Рівненської області.

Стекляр, капітан Маркелов, капітан Кудрицький та інші оточили хутір.

— Виходьте! Інакше закидаємо гранатами! — крикнув Стекляр, але ніхто не відповів. Зловмисники вкинули у криївку гранату, почекали кілька хвилин, і Стекляр повторив: — Хто живий — виходьте! Інакше пустимо в хід гранати!

Ніл Хасевич і двоє його охоронців — В'ячеслав Антонюк «Матвій» та Антон Мельничук «Гнат» — загинули. Обставини їхньої смерті досі точно не встановлені: за різними версіями, повстанці могли загинути і від розриву гранати, і від кулі радянських силовиків, і покінчити життя самогубством перед страшнішою небезпекою.

На жаль, свідок та виконавець — Борис Стекляр, який на момент виходу цієї книжки мешкає у Рівному, — не коментував трагедію та чинив перепони у доступі до власної особової справи. Невідоме також місце поховання Хасевича. За розповідями свідків, тіла загиблих, привезені в село, щоб залякати місцевих мешканців, за кілька днів були вивезені у невідомому напрямку.

Джерела

Бухало Гурій. Ніл Хасевич: Крізь терни творчості // Рівненська обласна бібліотека для молоді: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/1UvbLX>

Гніда В. За повстанським художником Нілом Хасевичем радянські спецслужби полювали до березня 1952-го // *Gazeta.ua.* — 2012. — 5 березня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/3vPm5M>

Гупало Сергій. Лицар свободи. До 100-річчя від дня народження головного художника УПА Ніла Хасевича // *День.* — 2005. — 2 грудня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/CpSj2l>

Єзерська Ірина. Ніл Хасевич. Людина, яка створила візуальний образ УПА // *Історична правда:* [Інтернет-ресурс]. — 2011. — 4 березня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/S50tKT>

Ільницька Тетяна. Гравюри Ніла Хасевича повернулися в Україну. У Рівне зі США їх передав дослідник Петро Содоль // *День.* — 2015. — 22 вересня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/xYW8Qq>

Малімон Наталія. Ніл Хасевич — повернення. Волинські знахідки про героїв УПА // *День.* — 2011. — 10 червня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/t3Yxsg>

Папакін Георгій. Українські визвольні змагання 1939—1956: джерельний контент. — Вип. 1: Проблеми класифікації й змісту джерел повстанського та радянського походження. — К.: Інститут історії України, 2012. *Режим доступу:* <https://goo.gl/Ch8bak>

***5 березня 1953 року помер секретар ЦК КПРС, голова Ради
Міністрів СРСР Йосип Сталін***

1 березня 1953 року Сталіна знайшли на підлозі в одній із кімнат резиденції. Лікарі діагностували параліч. 4 березня вся країна дізналась про хворобу вождя, по радіо щокілька годин передавали бюлетені про стан його здоров'я, говорили про інсульт, знепритомнення, параліч, агонічне дихання тощо.

5 березня 1953 року о 21 годині 50 хвилин чоловік, який побудував одну з найжорстокіших імперій світу, помер. Про це народ дізнався наступного ранку. 6—9 березня радянська держава прощалась зі Сталіним.

У день похорону Сталіна в натовпі загинуло, за різними даними, від кількох сотень до 2—3 тисяч осіб. Точна кількість загиблих засекречена.

Джерело

Проект 05/03/53: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://050353.ru/> **5 березня 1973 року заарештований публіцист Василь Овсієнко**²⁵

Я іронічно ставлюся до тих, хто каже, що я в неволі «боровся». Я не боровся. Я стояв як паля в брудному потоці, дбаючи, щоб не похилитися.

Василь Овсієнко

Працю Василя Овсієнка та її значення для історії дисидентського руку важко переоцінити. «Я сам — музей», — сказав він із усмішкою в інтерв'ю 2014 року. У свої 68 років, 13,5 з яких віддав системі радянського «правосуддя», пан Василь їздив школами, музеями, бібліотеками, зустрічався з учнями та студентами і розповідав: про технологію репресій КДБ, про Василя Стуса, з яким сидів в одній камері, про справу дисидентського підпілля. Буденні й дрібні деталі переказував ретельно та без пафосу.

Улітку 1972 року Овсієнко брав безпосередню участь у підготовці та розповсюдженні широко відомого «Відкритого листа членам ЦК КПРС і ЦК КП України» Василя Лісового, у якому автор висловив підтримку українським політв'язням — жертвам «покоосу»

1972 року — та попросив заарештувати самого себе. За ним прийшли вже наступного дня, а Василь Овсієнко чекав арешту, в якому не сумнівався ні секунди, ще багато місяців — частину літа, осінь та зиму, аж до річниці зі дня смерті Сталіна.

5 березня 1973 року Василь Овсієнко був заарештований за звинуваченням в антирадянській агітації і пропаганді (ст. 62 ч. 1 Карного кодексу УРСР) через розповсюдження літератури самвидаву. 6 грудня того самого року він був засуджений Київським обласним судом до 4 років позбавлення волі в таборах суворого режиму.

Ось яскравий фрагмент зі спогадів Овсієнка про його перший термін ув'язнення: «Мене познайомили зі старійшинами. Це українські повстанці. Люди рідкісних біографій, твердої позиції і високої моралі. Я це кажу дуже відповідально. Скажімо, Дмитро Синяк, який мав 20 років ув'язнення, або Микола Кончаківський — 29 років ув'язнення, Роман Семенюк — 28 років. Був Іван на прізвище Мирон — 25 років, Михайло Жураківський — 25 років, двадцятип'ятилітній отець Денис Лукашевич. Василь Долішній, який у 16 своїх роках дістав за повстанський рух 10 років ув'язнення, а тепер має 7+3 за антирадянщину. Я близько з ними зійшовся, вони ставилися до мене як до сина, хоча здебільшого самі вони — постарілі в неволі парубки. З чистою юнацькою психологією, з пієтетом до матері, до дівчини».

Звільнили Овсієнка 5 березня 1977 року. З таборів він привіз два зошити віршів Василя Стуса, записані з його слів у тюремній камері. Перше, що Овсієнко зробив удома (у рідному селі на Житомирщині), — закинув на грушу мідного дрота як антену і налаштував старенького приймача «та й припадав до нього вухом вечорами та ранками». У провінції, як згадує політв'язень, далеко від глушителів, можна було почути майже все, що передавали радіо «Свобода» і «Голос Америки», тим більше що повідомлення повторювалися.

Припиняти діяльність, розпочату до ув'язнення, Василь не збирався, хоча наслідки — усвідомлював.

Для Української Гельсінської групи він написав матеріали про становище заарештованих та піднаглядних, підготував перший варіант спогадів «Світло людей». 18 листопада 1978 року був затриманий

міліцією у зв'язку з приїздом до нього членів Української Гельсінської групи Оксани Мешко та Ольги Бабиш-Орлової. Пояснення давати Овсієнко відмовився, через що міліціонер вилаяв його і виштовхнув із сільради. Тоді Овсієнко подав на міліціонерів і кагебіста до суду. В результаті проти нього було порушено кримінальну справу за звинуваченням у вчиненні насильницького опору — ніби він відірвав міліціонерові два гудзики. Після суду, який більше скидався на цирк, Овсієнка засудили до 3 років ув'язнення.

За три роки Василеві запропонували написати покайну заяву до обласної газети в обмін на свободу на 8 місяців раніше завершення терміну. Альтернатива, яку під час розмови окреслив майор КДБ Чайковський, — 10 років ув'язнення, 5 років заслання та «почесний титул» особливо небезпечного рецидивіста. Овсієнко обрав альтернативу, бо вирішив: «Мене оголошено членом Української Гельсінської групи. Отже, я вже не сам по собі. Очевидно, моє ім'я стоїть під деякими документами Групи. Це найважливіше і найпочесніше, що нині є в Україні».

Гірка та важлива деталь: дізнавшись 1995 року, що в Житомирі помер начальник обласного управління СБУ і на його місце мають призначити цього самого Леоніда Чайковського, пан Василь написав листа голові СБУ: «Кого ви призначаєте? Та він же боровся проти незалежності України, моя справа — тому доказ». Прийшла чемна відповідь: ми вам співчуваємо, але Чайковський тодішніх законів не порушував.

Тоді Овсієнко написав листа Президентові Леоніду Кучмі. Відповідь прийшла знову з СБУ, але вже не така чемна. А Чайковський відбув на згаданій посаді три роки, після чого спокійно вийшов на пенсію.

Джерела

Україна єдина. Василь Овсієнко: [Відео]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/chskd0>

Василь Овсієнко читає вірші на Майдані 10 січня 2014 р.: [Відео]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/N3xr4M>

Випуски з паном Василем на Громадському радіо. *Режим доступу:* <https://goo.gl/1xJgYD>

Рапп Ірина. Овсієнко Василь Васильович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 19 квітня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/4wdbda>

Захаров Борис. Інтерв'ю з Василем Овсієнком для Харківської правозахисної групи в кінці березня 1997 року. З доповненнями в лютому 2004 року // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2011. — 15 листопада. *Режим доступу:* <https://goo.gl/yjuZCO>

5 березня 1950 року загинув головнокомандувач Української повстанської армії Роман Шухевич

Облава на провідника українського повстанського руху готувалась чекістами не один рік. Останній, успішний для окупантів «План чекістсько-військової операції по захопленню чи ліквідації “Вовка”» (псевдо Романа Шухевича у радянських документах) затвердили особисто заступник міністра держбезпеки УРСР Віктор Дроздов і представник МДБ СРСР генерал-лейтенант Павло Судоплатов.

Точне місце перебування Романа Шухевича не було невідоме. Визначили п'ять об'єктів, де він міг би переховуватись. До ранку 5 березня 1950 року вся територія була блокована радянськими силовиками, підтягнуті резервні війська — 350 вояків на випадок непередбачуваних ситуацій.

Чекісти розпочали обшук у будинку, у якому теоретично міг перебувати Шухевич. Як стверджують сучасні дослідники Д. Веденєєв та Г. Биструхін, «криївка» головнокомандувача УПА була добре замаскована і, на їхню думку, «в такому сховищі можна було пересидіти обшук, не виявивши себе». Але, можливо, через надзвичайно складне становище командир не витримав і, почувши кроки на східцях, здійснив спробу прориву. Шухевич вбив начальника відділення Управління 2-Н МДБ УРСР майора Ревенка і збив з ніг полковника Фокіна. Але на виході з будинку був убитий.

У записці по «ВЧ», терміново надісланій 5 березня 1950 року Судоплатовим, Дроздовим і Майструком на ім'я міністра держбезпеки СРСР Абакумова і міністра держбезпеки УРСР Ковальчука, стисло повідомлялося, що Шухевич «вчинив збройний спротив, відкрив вогонь з автомата» і «попри вжиті заходи до захоплення живим під час перестрілки був вбитий сержантом 8 СР 10 СП ВВ МДБ». У документі

також повідомлялось, що тіло Шухевича було впізнане його сином Юрієм, колишньою зв'язковою проводу ОУН Катрусєю Зарицькою («Монета») і колишнім господарським референтом проводу ОУН З. Благим («Шпак»).

Загибель Шухевича стала непоправною втратою для українського визвольного-революційного руху. З огляду на його авторитет замінити його на керівних посадах революційного підпілля було практично неможливо.

Як свідчили документи радянських спецслужб, «після смерті Шухевича рух спротиву в Західній Україні пішов на спад і незабаром згас».

Джерела

Ведєнєєв Дмитро. Як загинув Шухевич і що могло статися з його тілом // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2011. — 11 листопада. *Режим доступу:* <https://goo.gl/ВН9QVP>

Документальний фільм про головнокомандувача Українською Повстанською Армією Романа Шухевича. Автор сценарію та режисер Тарас Каляндрук. 2007. *Режим доступу:* <https://goo.gl/S17Kyg>

Ісаюк Олеся. Загибель Романа Шухевича: в кадрі і за ним // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2015. — 5 березня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/G0FCtB>

Особисте листування головнокомандувача УПА Романа Шухевича // Електронний архів українського визвольного руху. *Режим доступу:* <https://goo.gl/bAhStx>

7 березня 1938 року розстріляний кубанський письменник Гаврило Доброскок

У 1904 році Гаврило Доброскок приїхав до Краснодару і почав працювати у бібліотеці ім. О. Пушкіна. За короткий час він перетворив її на сховище різноманітної літератури та зброї, явку для революціонерів, які приїжджали в край.

Збереглися спогади Гаврила Васильовича про ці дні: «У бібліотеку я вступив, щоб вона не потрапила до рук чорносотенців, а перед цим збирався їхати до Харкова навчатися. Раніше завідуючим працював Попов, але й він від'їжджав, й мене запросили попрацювати

тимчасово, до серпня, щоб зберегти нелегальну літературу. Я погодився, а потім робота сподобалась, я втягнувся, відтак й залишився аж до 1917 року. Довкола бібліотеки групувалися представники всіх без винятку партій... усі ховали літературу. Як згодом з'ясувалося, декотрі працівники, яким ми цілком й повністю довіряли, виявилися провокаторами... 1905 року в бібліотеці було багато конспіративного. Між іншим, зберігалася там й зброя цілими ящиками. Ми домовилися, що револьвери ховалися за книжками із червоними палітурками, й, таким чином, хто хотів, то міг прийти й взяти. У червоних палітурках в нас були «Отечественные записки» за цілий рік, й, щоб не виникло підозри, ми поставили їх біля самого виходу, де відбувався обмін літератури. Невдовзі виявилось, що це не було таємницею, багато сторонніх заходило до бібліотеки, й їм без усяких перешкод видавалася зброя».

Утім, щороку бібліотечні фонди зростали і люди могли знайомитись із цінними зразками світової та української класики і документами з історії Чорноморського краю.

Дослідники вважають, що Гаврило Доброскок відіграв провідну роль у формуванні оригінальної кубанської драматургії. Аби більше глядачів побачили його п'єси «Козачі прадіди» та «Січовий орел», було навіть облаштовано спеціальний театр-вагон, який їздив від станції до станції.

Гаврила Доброскока заарештували у лютому 1938 року за звинуваченням в організації української націоналістичної групи в Краснодарі. Усі заслуги драматурга були моментально перекреслені, дехто вимагав психіатричної експертизи.

Слідчий інтерпретував матеріали справи так, ніби Доброскок з перших днів перебування на Кубані підривав основи СРСР. Заарештованого били, шантажували, вимагали не ускладнювати ще більше і без того складне становище. «Інспектор Доброскок, — писав слідчий Проскурін, — не зупиняється ні перед погрозами, ні перед насильством по відношенню до вчителів і дітей в своєму прагненні проводити українізацію до нестями».

І Доброскок зламався: підписав свідчення, де був список начебто «членів його організації», потім «визнав» себе її керівником та «зізнався», що хотів створити буржуазну республіку. 14 лютого

1938 року Особлива трійка НКВС винесла йому вирок, а 7 березня 60-річного драматурга розстріляли.

Джерела

Польовий Ренат. Кубанська Україна. — К.: Діокор, 2002. *Режим доступу:* <https://goo.gl/wOyAvK>

Лучинський Юрій. Запрет на язык: «лингвистические проблемы» кубанской прессы начала XX века // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 18. — Донецьк, 2007. *Режим доступу:* <https://goo.gl/E988Wf>

8 березня 1946 року на псевдособорі ліквідували Українську греко-католицьку церкву

У післявоєнний період Україною пройшли кілька хвиль репресій — влада «прибирала» тих, хто збирав цінні дані про злочини, і встановлювала жорсткіший контроль за населенням.

На псевдособор у Львові у 1946 році примусом зігнали 216 священників. У соборі Святого Юра, без особливих промов та обговорень, 8 березня відбулось перше голосування. Проте його результати не відповідали планам енкаведистів, тому наступного дня під тиском була проголошена ліквідація Української греко-католицької церкви і «возз'єднання» її з Російською православною церквою.

«Ініціативна група з возз'єднання ГКЦ із РПЦ» направила звернення до уряду УРСР з проханням схвалити і визнати право Групи на «об'єднувальну» кампанію та обґрунтування рішення «бажанням народних мас».

Примусове злиття церков тривало у різних регіонах до 1949 року. Право на відкрите існування Греко-католицька церква отримала тільки у 1989 році.

Джерела

Хрущов — Сталіну: «Очікую Ваших розпоряджень»: Дослівний переклад листа тодішнього керівника української компартії Микити Хрущова Сталіну про ліквідацію «уніатської» церкви // DW: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/xmX88U>

Федик Ігор. Псевдоліквідація Української Греко-Католицької Церкви // Вголос: [Електронний ресурс]. — 2016. — 28 лютого. *Режим*

доступу: <https://goo.gl/CSDo5Z>

Документи Кардинала Йосифа Сліпого: [Документи з видання: Dragan A. Our Ukrainian Cardinale. — New York, N.Y., 1966] // Патріарх Йосиф Сліпий: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/ipBp8e>

Терещук Галина. Псевдособор 8 березня 1946 року — це важкий злочин проти Української Греко-Католицької Церкви // Радіо Свобода. — 2006. — 8 березня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/ILgGXN>

11 березня 1944 року відбулося засідання трибуналу у справі перекладача Григорія Кочура

Кочур під час тимчасової німецько-фашистської окупації належав до організації українських націоналістів, підтримував зв'язки з представниками Центрального проводу ОУН, від яких одержував відповідну літературу й розповсюджував її серед своїх знайомих.

*Із обвинувачувального висновку старшого слідчого УНКДБ
Лоскутова*

Слідство та допити тривали кілька місяців. Враховуючи відсутність будь-яких речових доказів, органам дізнання необхідні були «факти». Їх «отримали» за допомогою залякування та погроз. Справа, передана до суду, зводилася до того, що подружжя Кочурів нібито дало своїй знайомій прочитати анонімну листівку, а та на допиті не витримала побоїв і «зізналась», що її вербували в ОУН. Пізніше Кочур в інтерв'ю згадував: «Приїздили хлопці зі Львова, привезли вірші Антонича. До того я не знав, що існує такий поет. А потім я взнав, що до мене їздили “націоналісти” і що ми “мечтали отторгнуть Україну от великого Советского Союза”».

11 березня 1944 року під час закритого судового засідання трибуналу військ НКВС Полтавської області Григорій Кочур заявив: «Винним у пред'явленому обвинуваченні себе не визнаю. Учасником оунівської організації я ніколи не був, завдань її не одержував і ніякої літератури не розповсюджував». Але вирок уже був готовий: Кочур та його дружина Ірина Воронович отримали по 10 років виправно-трудових таборів з подальшим позбавленням прав на 5 років.

Подружжя до 1953 року відбувало покарання на каторжних роботах шахт системи ГУЛАГ міста Інта (Комі АРСР). Кочур перекладав, писав вірші, вивчав іноземні мови. Таким чином він посів провідне місце в інтернаціональному гуртку репресованої інтелігенції.

7 вересня 1956 року Григорій Кочур та Ірина Воронович звернулись до прокурора Київського військового округу з заявою про реабілітацію, пояснивши, що під час слідства на них чинили тиск. 8 січня 1957 року військовий трибунал Київського військового округу скасував вирок, справа була припинена за відсутністю складу злочину.

Григорій Кочур оселився і почав працювати в місті Ірпінь. Він активно писав та перекладав, згодом став однією з ключових фігур українського шістдесятництва. За словами Михайлини Коцюбинської, його будинок «був справжнім “ірпінським університетом” для багатьох українських інтелігентів».

Після першої хвилі арештів серед української інтелігенції в 1965 році Кочур підписав знаменитий «Лист-протест 139-ти» на ім'я Леоніда Брежнєва, Олексія Косигіна та Миколи Підгорного з вимогою припинити практику протизаконних політичних судових процесів.

У 1970-х роках науковець зазнав нових утисків. Його виключили зі Спілки письменників України, адже він зустрічався з українськими літераторами з-за кордону та не дав потрібних КДБ показів проти Євгена Свєрстюка.

Джерела

Коломієць Лада. Григорій Кочур — перекладач, який володів понад трьома десятками мов // Мистецька сторінка: [Електронний ресурс].
Режим доступу: goo.gl/dAhHgq

Коцюбинська Михайлина, Рапп Ірина, Кочур Андрій. Кочур Григорій Порфирович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 19 квітня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/YOt0rl>

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://bit.ly/1mxnPhP>

Стріха Максим. Нові риси до портрету Григорія Кочура — дослідника, енциклопедиста, громадянина. *Режим доступу:* <https://goo.gl/H1wlGT>

12 березня 1964 року генерал Петро Григоренко направлений на психіатричну експертизу

У листопаді 1971 року психіатр Семен Глузман підготував незалежну заочну судово-психіатричну експертизу у справі Петра Григоренка. Згідно з нею генерала було визнано психічно здоровим — усупереч позиції політичного режиму в СРСР. Експертиза доводила незаконність застосування проти Петра Григоренка методів репресивної психіатрії, а попередній його діагноз як психічно хворого визнавався підробкою фахівців Інституту судової психіатрії ім. Сербського. У 1972 році Семен Глузман був засуджений за цей вчинок на 7 років концтаборів та 3 роки заслання. Він відбував покарання разом із Іваном Світличним, Євгеном Сверстюком, Левком Лук'яненком.

2 лютого 1964 року Григоренка заарештували за статтею 70 Кримінального кодексу РРСФР — за публічний виступ із критикою радянської системи. Разом з генералом заарештували і його синів. Після суду Петра Григоровича доправили до 4-го відділення Інституту ім. Сербського, яке функціонувало спеціально для розгляду справ політичних в'язнів. Експертизу проводили лікарі А. Снежневський, Г. Морозов, Д. Лунц. Вони «діагностували» у Григоренка «параноїдальний розвиток особистості, що виник у особистості з психопатичними рисами характеру».

19 квітня 1964 року генерала було визнано неосудним і з діагнозом «психопатія» переведено до Лефортівської в'язниці. Під час закритого розгляду справи Воєнна комісія позбавила Григоренка звань. У серпні 1964 року він був етапований до Ленінградської спецпсихлікарні, де ні таблеток, ні ін'єкцій не отримував. Наступного року Григоренко був визнаний здоровим.

Джерела

Глузман Семен. Расширенная судебно-психиатрическая заочная экспертиза по делу Петра Григоренка. *Режим доступу:* <https://goo.gl/xpZwdl>

Психиатрическая экспертиза Григоренко П. Г.: [Документальная публикация]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/xAqrwL>

Голотюк Ирина. Генерал Петро Григоренко: «Чтобы упаковать в смирительную рубашку и принудительно накормить, на меня наваливалось больше десятка санитаров...» // Факты. — 2012. — 24 февраля. *Режим доступу:* <https://goo.gl/2M1Vfs>

Лубчак Вадим. Почему все украинцы должны знать о генерале, спасавшем честь Украины // День. — 2014. — 16 мая. *Режим доступу:* <https://goo.gl/6LSSyv>

13 березня 1961 року в Києві потужний селевий потік із Бабиного Яру крізь прорвану дамбу затопив Куренівку

Уперше в художній літературі тему Куренівської трагедії порушив Леонід Кисельов у вірші «Тринадцатое марта, Куреневка...» у 1963 році (вірш було опубліковано лише за 30 років!). Люди говорили, що Бабин Яр помстився. А у 1961 році трагедію замовчували.

16 березня, за три дні після трагедії, по київському радіо прозвучало коротке оголошення, масштаби катастрофи були дуже зменшені. Спецслужби досліджували настрої людей та доносили про «неправильні» реакції. Київ на кілька тижнів «відірвали» від світу. Листи та телеграми доходили до адресатів з великим запізненням, літаки змінювали курс, щоб пасажери не розгледіли в ілюмінатори масштаби трагедії, понівечені тіла людей ховали на різних кладовищах, змінюючи дати смерті.

На початку 1950-х років виконком Київміськради дозволив заповнити Бабин Яр відходами виробництва Петровських цегляних заводів. Земляні породи змішувались із водою й у вигляді пульпи по трубах відводились у Бабин Яр. Намив виконувався на рівні 40—60 м над рівнем району Куренівки. Замість міцної бетонної дамби звели земляний вал. Це не відповідало ні нормам безпеки, ні проекту.

За кілька днів до трагедії через дамбу почали переливатись струмочки води, а вранці 13 березня її прорвало. Потоки пульпи хлинули на місто і залили площу близько 30 гектарів.

Потік перевертав і відносив автомобілі, автобуси, трамваї, валив стовпи електричних мереж, рвав дроти. Один із автобусів зіткнувся з вантажівкою і запалав.

У таємному режимі прокуратурою УРСР було порушено кримінальну справу, проведено слідство. Закритий суд ув'язнив шістьох посадових осіб. Згідно з висновком експертної комісії, причина аварії — «помилки в проекті гідровідвалів і дамби». Незадовго до завершення слідства раптово помер голова міськвиконкому Олексій Давидов, який у 1952 році підписав рішення про початок скидання пульпи до Бабиного яру. Вже наступного року на його честь було названо вулицю на Русанівці. Кажуть, що водії трамваїв оголошували зупинку «Бульвар Олексія Давидова» як «Бульвар Дениса Давидова», висловлюючи таким чином протест проти дій влади, внаслідок яких у березні 1961 року загинуло біля 50 працівників Подільського трамвайного депо.

У 2016 році бульвар Олексія Давидова було перейменовано на бульвар Ігоря Шамо.

Джерела

Логвиненко Богдан. Запикана куренівська трагедія // Тиждень. — 2011. — 13 березня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/ybZCjZ>

Євстаф'єва Тетяна. Куренівська трагедія. Як і чому це сталося // Исторична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2011. — 13 березня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/i0NA0F>

Хазан Любовь. Мы к вам пришли. Не мы — овраги // Бульвар Гордона. — 2011. — № 10. *Режим доступу:* <https://goo.gl/DMFr3X>

Чернобай Татьяна. «Тринадцатое марта, Куренёвка...». *Режим доступу:* <https://goo.gl/Uyk5eH>

14 березня 1984 року засуджений літературознавець Валерій Марченко

На засіданні Київського міського суду під час розгляду справи Валерія Марченка головував суддя Григорій Зубець (згодом, за часів незалежної України, він працював радником голови Державної судової адміністрації, членом Вищої кваліфікаційної комісії суддів, головою Київського міського суду, нагороджений Подякою Верховної Ради України та іншими відзнаками).

Для Валерія Марченка другий арешт 1983 року став фатальним. В'язня оглянув лікар-уролог і повідомив, що з такою хворобою нирок

той, скоріш за все, загине у таборі. Незважаючи на пряме попередження про імовірну смерть підсудного, за «изготовление и распространение среди советских граждан документов, клеветующих на советский общественный и государственный строй» (Марченко виступав проти інструкції міністерства освіти УРСР щодо посилення вивчення російської мови у школах України та називав це рішення «свіжим Валуєвським указом») дисидента засудили на 10 років особливого режиму та 5 років таборів. Жодних покаючих записок, щиросердних зізнань та інших спроб пом'якшити «провину» Валерій не робив. В останньому слові він сказав, «що вірить у Бога та в добре начало в людях», що «завжди намагався робити людям добро» і що «держава мільйон разів звинила перед громадянами» та що він «протестуватиме проти цього до кінця свого життя».

Кілька місяців покарання Валерій Марченко відбував у пермських таборах. Помер у тюремній лікарні у Ленінграді у жовтні 1984 року. Його мати змогла дістати дозвіл на видачу тіла та поховати Валерія біля Києва поруч із батьком — українським істориком Михайлом Марченком.

Джерела

Безсмертний-Анзіміров Андрій. Валерій Марченко // День. Україна Incognita. — 2015. — 16 вересня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/6FWYyN>

Крыловский Владимир. Валерий Марченко. Хроника убийства // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2006. — 28 березня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nV790H>

Овсієнко Василь. Марченко Валерій Веніамінович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 19 липня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/5NXuz8>

Материнське слово: Стенограма інтерв'ю Ніни Михайлівни Марченко, матері українського правозахисника Валерія Марченка (1947—1984). Записано Олександром Дубковим у 1997 році. Розшифровка — Вячеслав Баумер // Громадянська Освіта. — 2006. — № 12. *Режим доступу:* <https://goo.gl/gV1wlM>

16 березня 1943 року загинув бандурист Степан Жарко

Сім років таборів артист Кубанського симфонічного оркестру Степан Жарко отримав за виступ перед пораненими червоноармійцями. 14 лютого 1943 року він вирішив підтримати солдатів, які лікувалися у госпіталі, і заспівати для них народних пісень. Жарко професійно займався музикою — викладав співи у різних школах, ініціював виготовлення бандур місцевими майстрами, за його проектом були сконструйовані перші хроматичні бандури на Кубані.

Втім, ідея не сподобалась радянським правоохоронцям. Влада досить вороже ставилась до кобзарства, вбачаючи в ньому відродження українського духу. Спроби зберегти та поширити це мистецтво обривались.

Степана Жарка заарештували за статтею 58-10 ч. 2 Карного кодексу РРФСР — «пропаганда або агітація, що містять заклик до повалення, підризу або ослаблення радянської влади або до вчинення окремих контрреволюційних злочинів», що за певних супровідних обставин могла загрожувати не лише таборами, а й смертним вироком.

4 червня (за іншими даними — 24 липня) Військовий трибунал військ НКВС засудив Жарка до 7 років виправно-трудових таборів із обмеженням у правах на 2 роки. Бандуриста етапували до Красноярського краю, де він загинув у таборі для інвалідів у місті Марійськ.

Згідно з постановою прокурора РРФСР від 29 вересня 1989 року, Степан Жарко реабілітації не підлягав. Даних щодо його реабілітації досі немає.

Джерела

Жарко Степан Сергеевич // Жертвы политического террора в СССР: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/8JXBzX>

Нирко Олексій. Доля українських кобзарів-бандуристів на Кубані. Неповний реєстр кубанських кобзарів-бандуристів // Етнічна історія народів Європи. — К., 2001. — Вип. 10. *Режим доступу:* <https://goo.gl/LKLb8O>.

Польовий Ренат. Кубанська Україна. — К.: Діокор, 2002. *Режим доступу:* <https://goo.gl/EFQuHA>

*21 березня 1933 року заарештований географ, академік
ВУАН Степан Рудницький*

У 1926 році Степан Рудницький приїхав до СРСР, щоб очолити кафедру топології і картографії Геодезичного інституту. Згодом він заснував та очолив Український науково-дослідницький Інститут географії і картографії в Харкові, ініціював наукові експедиції територією України, став одним із засновників української геоморфології, антропогеографії, політичної, соціально-економічної та демографічної географії.

У 1933 році життя Степана Рудницького стрімко змінилося: чекісти підбурювали проти нього студентів, яким він відмовив у присвоєнні наукових звань, та колег, яких не призначив на високі посади. Було організовано провокації. Лист-наклеп, нібито написаний Василем Баб'яком, зятем Рудницького, став причиною для арешту вченого в інспірованій ДПУ УСРР справі «Української військової організації».

Досвід викладання у провідних університетах Європи відразу став підставою для звинувачень у шпигунстві, «пособництві міжнародній буржуазії» та іншій маячні. 23 вересня 1933 року судова трійка при колегії ДПУ УСРР засудила Рудницького до 5 років позбавлення волі за статтями 54-4 та 54-6 Карного кодексу УСРР.

У слідчому ізоляторі Харкова Степан Рудницький писав книжку «Геономія (астрономічна географія)», на об'єктах Біломорсько-Балтійського каналу — «Ендогенна динаміка земної кори», наукові дослідження продовжував на Соловках. Семен Підгайний згадував, що Рудницький «тримав себе цілком незалежно і ніколи не звертався ні за якими проханнями до будь-якого урядництва, — він просто його ігнорував і вчив молодь географії».

9 жовтня 1937 року Особливою трійкою Управління НКВС Ленінградської області науковець був засуджений до найвищої кари. 3 листопада він був розстріляний в урочищі Сандармох. Його рідних оголосили ворогами народу.

11 травня 1965 року Степана Рудницького було реабілітовано за відсутністю складу злочину, а 30 березня 1990 року — поновлено у складі Академії наук України.

Джерела

Відомі географи, географічні персоналії. Рудницький Степан Львович. *Режим доступу*: <https://goo.gl/BpXK7y>

Ігнат'єва Алла. Справа «Української військової організації» та викладачі Харківських вищих навчальних закладів // Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПІ»: Актуальні проблеми історії України. — 2012. — № 24. *Режим доступу*: <https://goo.gl/RuuFkg>

Пеленська Оксана. Визнаний винним у любові до батьківщини // Радіо Свобода. — 2012. — 19 липня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/iNFviT>

Попович Жанна. Степан Рудницький і на Соловках продовжував дослідження // Дзеркало тижня. — 2007. — 21 грудня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/BzCywm>

Шевченко Сергій. Список розстріляних у Сандармосі українців і вихідців з України // Радіо Свобода. — 2012. — 12 листопада. *Режим доступу*: <https://goo.gl/J1Lpzx>

21 березня 1941 року засуджений поет, перекладач Іван Вирган

У листопаді 1940 року Івана Виргана викликали до обкому КП(б)У, де органи НКВС за наклепницьким доносом (ймовірно, письменника Дмитра Косарика) заарештували його, звинувативши у «злісній антирадянській пропаганді». Підставою став... лист від дружини.

Восени Спілка письменників України відрядила Виргана до Чернівців уповноваженим по роботі з місцевими літераторами. Дружина, яка залишилась у Харкові з дітьми, описувала в листі до Виргана скрутні умови, в яких перебувала за його відсутності. А «невдячний» письменник поскаржився товаришам, ще й лихим словом згадав «вождя всіх трудящих» Сталіна, який «довів до такого животіння народ».

Працівники органів намагались вибити тортурами зізнання не лише у «пропаганді», а й у організації злочинної банди. Іван Вирган виявився стійким.

10 років покарання письменник відбував в Ухто-Печорських таборах. 17 липня 1944 року його справу переглянули і за постановою Ярославського обласного суду Виргана достроково звільнили.

А в жовтні 1944 року він був відправлений на фронт. Після демобілізації в січні 1946 року Іван Вирган повернувся до літературної діяльності. Мешкав у Харківському будинку літераторів «Слово». Реабілітований 18 листопада 1961 року.

Джерела

Дукина Наталка. Додому, до «Слова», або Хто, де, коли? *Режим доступу:* <https://goo.gl/AzPtYz>

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://bit.ly/1mxnPhP> **21 березня 1933 року заарештований поет Михайло Драй-Хмара**²⁶

Арешт у березні 1933 року був першою — і невдалою — спробою слідства звинуватити класика літератури та науковця у приналежності до контрреволюційної організації. 11 травня його випустили на волю, проте розслідування «справи» Київським відділом ДПУ тривало понад рік. Драй-Хмару звільнили з роботи, перестали друкувати, він не міг виїжджати за межі міста. Зрештою, 16 липня 1934 року справу припинили і всі підозри з поета зняли.

За рік, 5 вересня 1935 року, Михайла Драй-Хмару знову арештували — у так званій «справі Зерова» — та звинуватили в націоналізмі та контрреволюції. 28 березня 1938 року Особлива нарада НКВС СРСР у Москві засудила письменника до 5 років виправно-трудоих таборів.

Є інформація, що Драй-Хмара у квітні 1939 р. став на місце смертника під час одного з чергових розстрілів кожного п'ятого в шерензі, врятувавши молоду людину.

Реабілітований посмертно.

Джерела

Драй-Хмара. Останні сторінки. — Київнаукфільм, 1990. — Режисер Леонід Анічкін. *Режим доступу:* <https://goo.gl/bzA6qa>

Герасименко Миша. Розстріляне Відродження: Михайло Драй-Хмара та Микола Куліш. *Режим доступу:* <https://goo.gl/N4ANfA>

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник,

1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/YS2K2q> **21 березня 1980 року вчинив самоспалення пенсіонер Валентин Бадиляк²⁷**

З висоти Ратуші я помітив полум'я — в районі гідранта. Здалеку я бачив, що саме відбувається. Помітив, що якийсь чоловік наче горів. Вже на бігу бачив, що якийсь чоловік кружляв навколо палаючого і що той, хто палав, впав на землю і горів увесь. Коли добіг, то запитав когось, що сталося. (...) Хтось сказав, що той чоловік на очах у всіх підійшов до гідранта, обмотався ланцюгом і підпалив себе.

З міліцейського звіту

Валентин Бадиляк — колишній пекар, член Армії Крайової під час війни — здійснив самоспалення о 07:55 21 березня 1980 року в Кракові на площі Ринок. Як засвідчено у міліцейському звіті, медики приїхали досить швидко, один з них намагався загасити полум'я піною з вогнегасника, але той перестав працювати. Пожежники прибули за хвилину, але Бадиляк був уже мертвий.

З металевої таблички з вигравіюваним написом, знайденої на шиї Бадиляка, виходило, що він віддав життя «за Катинь». Що змусило людину похилого віку вчинити самоспалення за 40 років після Катинської трагедії?

Перший вузол, який розрубав Бадиляк у 1980 році, зав'язався ще до війни, коли молодий пекар одружився. Під час німецької окупації його дружина стала колаборанткою та навіть віддала сина до «Гітлер'югенду». Бадиляк розлучився з дружиною і став до лав Армії Крайової.

Після війни Бадиляк повернувся до своєї основної професії, заснував пекарню і знов одружився. Перший чоловік його коханої Ірен, офіцер-артилерист, навесні 1940 року був розстріляний НКВС у Катині. Ось і другий вузлик: інформацію про злочин Бадиляк отримав із перших вуст.

За п'ять років після смерті Ірен Валентин Бадиляк зробив останній запис у щоденнику: «Кохані, якщо там нема нічого, але є братні душі, підтримуватиму вас, і у тяжкі хвилини ви відчуєте мою присутність».

Про самоспалення Бадиляка повідомила лише краківська преса — дуже коротко проінформувала про смерть «психічно хворого». Служба безпеки швидко сфабрикувала щодо Бадиляка справу, де було зазначено, що той уже багато років лікувався від хронічного психічного захворювання.

Однак місцеві мешканці майже відразу почали ставити коло гідранта лампади, приносити квіти. У 1990 році онук Валентина, ксьондз Войцек Бадиляк, відкрив біля гідранта меморіальну дошку.

Джерела

Nasza Historia. 35 lat temu Walenty Badylak spalił się na Rynku // Gazeta Krakowska. — 2015. — 20 marca *Режим доступу:* <https://goo.gl/ihb9HJ>

Święty ogień: [Документальний фільм]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/zRiekn>

Катынские материалы: Документы, свидетельства, исследования, полемика. *Режим доступу:* <https://goo.gl/zolVvT>

Грабовський Сергій. Катинська трагедія та політичні пристрасті навколо неї // Радіо Свобода. — 2010. — 7 квітня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/MBsjlf>

Кініані Вахтанг. Злочин без кари. Катинь. Хроника необъявленной войны // Исторична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2011. — 1 квітня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/85KJXe>

24 березня 1981 року заарештований правозахисник Іван Кандиба

Перший термін за «зраду Батьківщині» Іван Кандиба, тоді ще студент Львівського університету, отримав у 1953 році. Разом із Левком Лук'яненком він заснував Українську робітничо-селянську спілку, метою діяльності якої був вихід України із СРСР. У листопаді однодумці зібрались на перше обговорення програми спілки, а за три місяці автори неприйнятної для УРСР ідеї були заарештовані і відправлені до мордовських таборів на 15 років.

У таборах Явасу і Всехсвятки Чусовського району Пермської області Іван Кандиба протестував: писав першому секретарю ЦК КПУ Петрові Шелесту про безпідставні репресії щодо членів Української робітничо-селянської спілки; разом із Левком Лук'яненком та Михайлом Горинем надсилав листи до Комісії з прав людини при ООН про фармакологічні отруювання політв'язнів у СРСР.

У 1976 році Івана Кандибу звільнили і дозволили повернутись до України без права прописки у Львові (прописку, до речі, пропонували в обмін на публічне каяття). У Пустомитах, де оселився, Кандиба з однодумцями продовжив підпільну правозахисну діяльність: кілька відчайдухів уже в листопаді 1976 року заснували легендарну громадську організацію для сприяння виконанню Гельсінських угод — Українську Гельсінську групу.

Діяльність Української Гельсінської групи не була секретом для органів держбезпеки: вони не раз викликали Івана Кандибу та його товаришів на допити, відмовляли у виїздах, вишукували порушення режиму, щоб продовжити офіційний нагляд...

Вдруге Івана Кандибу заарештували 24 березня 1981 року в Пустомитах. Дисидента доставили у тюрму на Лонцького. Львівський обласний суд засудив його до 10 років таборів особливого режиму та 5 років заслання за «антирадянську агітацію та пропаганду» за статтею 62 ч. 2 Карного кодексу УРСР як «особливо небезпечного рецидивіста».

У таборах Кандиба відмовлявся працювати, за що на початку 1988 року отримав 65 діб у штрафному ізоляторі. У карцері перебував з перервами: «...день-два — і знову туди. Не більше двох днів. Мене

випустять — і я знов не пішов на роботу. То на другий день чи на третій мене знову саджали...» — згадував він.

У вересні 1988 року указом Президії Верховної Ради СРСР Івана Кандибу було достроково випущено з-під варти. Зі Львівської тюрми його звільнили після оголошення ним голодування та втручання у його справу президента США Рональда Рейгана. Загалом Іван Кандиба відбув у неволі 22,5 року.

Реабілітований за першим вироком у 1991 році, за другим — у 1992 році. У 2006 році отримав Орден «За мужність» I ступеня.

Джерела

Безсмертний-Анзіміров Андрій. Іван Кандиба // День: Україна Incognita. — 2015. — 7 червня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/vNa1g4>

Адресний покажчик політв'язнів Калюжного Володимира, Кандиби Івана, Карпача З., Каспрова Станіслава від грудня 1981 року // Електронний архів українського визвольного руху. *Режим доступу:* <https://goo.gl/kgg6Tk>

Касьянов Георгій. Незгодні. Українська інтелігенція в русі опору 1960—80 років. — Київ, 1995. *Режим доступу:* <https://goo.gl/FI0M2T>

Овсієнко Василь. Інтерв'ю Івана Кандиби 6—7 жовтня 1998 року // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2007. — 18 листопада. *Режим доступу:* <https://goo.gl/h8oX6I>

Рапп Ірина. Переклав Василь Овсієнко. Кандиба Іван Олексійович. *Режим доступу:* <https://goo.gl/9WmuY2>

25 березня 1999 року загинув політик В'ячеслав Чорновіл

Трагедія сталася на шосе Бориспіль—Золотоноша. Водій В'ячеслава Чорновола не помітив КамАЗ із причепом, який розвертався посеред дороги, та врізався в нього. В результаті ДТП В'ячеслав Чорновіл і його водій Євген Павлов загинули на місці, а прес-секретар Народного Руху України Дмитро Понамарчук отримав тяжкі травми і був госпіталізований.

Наступного дня міністр МВС України Юрій Кравченко заявив, що аварія — нещасний випадок. Свідок ДТП — экс-міністр закордонних справ Геннадій Удовенко, який їхав слідом за машиною Чорновола, — також наголошував на цій версії.

Встановленню істини завадила смерть важливого свідка — Івана Шолома, одного з трьох пасажирів КамАЗу. Є різні припущення щодо його смерті — від серцевого нападу (офіційна версія) до отруєння. Володимир Кудель, який, за версією слідства, був за кермом КамАЗу, теж помер від серцевого нападу.

Нові подробиці про смерть лідера Руху з'являлись одна за одною: заступник генпрокурора Микола Голомша заявив, що «Чорновола добила, ймовірно, кількома ударами кастета», проте результати ексгумації тіла, проведеної у 2011 році без дозволу та навіть попередження рідних, не виявили слідів на черепі. У 2006 році помічник міністра внутрішніх справ Микола Степаненко розповідав в інтерв'ю: «...водію КамАЗа Володимиру Куделі наказали зупинитися на трасі о 22 годині ще в КСП (якому належить КамАЗ). У призначений час до нього в кабінку підсів незнайомец з зброєю, який спочатку наказав водію набрати швидкість 15 км/годину, а потім оголосив, що машину необхідно розвернути. Після ДТП цей незнайомец негайно залишив місце злочину...»

Під час Революції Гідності, 21 січня 2014 року, Бориспільський міськрайонний суд Київської області закрит справу за обвинуваченням Куделі в загибелі Вячеслава Чорновола, визнавши аварію нещасним випадком. Причиною могло стати те, що сплив 10-річний термін давності справи.

У 2015 році син Чорновола Тарас звертався до Генеральної прокуратури щодо створення оперативно-слідчої групи для розслідування загибелі Вячеслава Чорновола за ознаками злочину, передбаченого статтею 112 («посягання на життя державного чи громадського діяча») Кримінального кодексу України. Одна з головних версій — убивство: Чорновіл був серйозним проукраїнським кандидатом на майбутніх президентських виборах.

Колеги та однодумці Вячеслава Чорновола вважають аварію спланованим вбивством, а відсутність характерних ушкоджень на тілі не переконує їх у тому, що смертельне ДТП не може бути спланованим злочином.

Джерела

15 років без Вячеслава Чорновола. Життя і безсмертя у фото // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2012. — 25 березня. *Режим*

доступу: <https://goo.gl/bDDqX8>

Семенець Георгій. Как убили Чорновила // Аргумент. — 2012. — 22 лютого. Режим доступу: <https://goo.gl/UB89va>

Ромашова Наталія. Стойко: у нас є докази того, що Чорновіл помер не своєю смертю // Обозреватель. — 2011. — 8 червня. Режим доступу: <https://goo.gl/i0mwGP>

28 березня 1935 року засуджені літератори Андрій Панів, Валер'ян Підмогильний, Валер'ян Поліщук, Василь Вразливий-Штанько, Володимир Штангей, Григорій Епик, Григорій Майфет, Данило Кудря, Євген Плужник, Левко Ковалів, Микола Куліш, Микола Любченко, Олександр Ковінька, Олександр Полоцький, Петро Ванченко, Семен Семко-Козачук, Юрій Мазуренко та інші

Галча моє!

Це не дрібничка, що пишу я тобі чорнилом, але разом з тим — це величезну має вагу: я хочу, щоб надовго, на все своє й моє життя, зберегла цей лист — найрадісніший, вір мені, з усіх листів, що я коли-небудь писав тобі.

Галю, ти ж знаєш, як рідко я радів і як багато треба для того, і от тепер, коли я пишу тобі, що сповнює мені груди почуття радості — так це значить, що сталося в моїм житті те, чому й ти разом зо мною — я знаю — радітимеш. У мене мало зараз потрібних слів — мені б тільки хотілося пригорнути тебе так міцно, щоб відчула ти всім єством твоїм, що пригортає тебе чоловік, у якого буває життєва сила і в м'язах, і в серці, і в думках.

Я пишу тобі, а надворі, за вікном, сонце — і мені, їй-богу, так важко стримати себе, щоб не скрикнути: яке хороше життя, яке прекрасне майбутнє в людини, що на це майбутнє має право! Я цілую тебе, рідна моя, і прошу: запам'ятай дату цього листа, як дату найкращого з моїх днів.

28.03.35

Твій Євген28

Убивство Кірова стало каталізатором нових «подвигів» радянських спецслужб. В історії репресій цей етап має назву «кіровський потік». Одна з перших наймасштабніших хвиль злочинів характеризувалась

не лише потужною пропагандою, а й змінами у кримінально-процесуальному кодексі: саме тоді були організовані сумнозвісні «трійки», що мали повноваження проводити «слідство» швидко.

На межі 1934 та 1935 років в Україні була сфабрикована справа «підпільної контрреволюційної боротьбистської організації», до якої входили видатні митці та колишні члени Української комуністичної партії (боротьбистів). Очолював Виїзну сесію Військової колегії Верховного Суду СРСР Василь Ульріх. Десяткам новоспечених «членів Центру боротьбистської організації» інкримінували створення підпільної організації, що начебто проводила всередині КП(б)У роботу «по нагромадженню націоналістичних сил», та створення місцевих терористичних груп у Полтаві, Харкові і в Києві.

Під час закритого судового розгляду Андрій Панів, Валер'ян Підмогильний, Валер'ян Поліщук, Василь Вражливий-Штанько, Володимир Штангей, Григорій Еп'ік, Григорій Майфет, Данило Кудря, Євген Плужник, Левко Ковалів, Микола Куліш, Микола Любченко, Олександр Ковінька, Олександр Полоцький, Петро Ванченко, Семен Семко-Козачук, Юрій Мазуренко та інші отримали від 7 до 10 років позбавлення волі.

Над справою працювали начальник 2-го відділення та помічник начальника Секретно-політичного відділу (СПВ) УДБ НКВС УСРР Семен Долинський-Глазберг (розстріляний у лютому 1938 року), начальник СПВ УДБ УНКВС по Харківській області Марк Говліч (Говбіндер) (розстріляний у 1938 році), які разом з оперуповноваженими СПВ УДБ НКВС УСРР Сергієм Пустовойтовим (розстріляний у 1937 році) та Миколою Грушевським (розстріляний 7 вересня 1937 року) були нагороджені за «роботу» грошовою премією в розмірі двох місячних окладів.

28 березня 1935 року нарком внутрішніх справ УСРР Всеволод Балицький (розстріляний 27 листопада 1937 року) у наказі № 261 констатував: «СПВ УДБ НКВС УСРР викрито і ліквідовано контрреволюційну організацію українських есерів-боротьбистів. Попереднім та судовим слідством встановлено, що боротьбистська організація мала за мету відторгнення України від Радянського Союзу і перетворення її в колонію німецького та польського фашизму. Організація ставила своїм безпосереднім завданням вбивство керівників радянської влади та комуністичної партії, склавши для

безпосереднього виконання терористичних актів кілька терористичних груп у Києві, Харкові та Полтаві. Учасники боротьбистської контрреволюційної організації засуджені...»

4 серпня 1956 року рішенням Військової колегії Верховного Суду СРСР учасники «справи боротьбистів» були реабілітовані, а кримінальна справа проти них припинена.

Джерела

Махун Сергій. Бійня на «літературному фронті». Сьогодні — День пам'яті жертв політичних репресій і Голодоморів в Україні // Дзеркало тижня. — 2007. — 23 листопада. *Режим доступу:* <https://goo.gl/5SiJcK>

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/YS2K2q>

Політичні репресії в УРСР кін. 1920-х — 1-й пол. 1930-х рр. // Територія терору: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/4DxZQE>

Шевченко Сергій. Список розстріляних у Сандармосі українців і вихідців з України // Радіо Свобода. — 2012. — 12 листопада. *Режим доступу:* <https://goo.gl/J1Lpzx>

Шандрович Зенон. В боях за волю України. Червоний терор в Україні 1917—1953 рр, боротьба з національно-визвольним рухом. *Режим доступу:* <https://goo.gl/CfErWs>

Шаповал Юрій. Фатальний бренд. 70 років тому, у 1935-му, було сфабриковано «Справу боротьбистів» // День. — 2005. — 19 лютого. *Режим доступу:* <https://goo.gl/myRdMn>

Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. — К.: Абрис, 1997. *Режим доступу:* <https://goo.gl/VTMb84>

31 березня 1934 року засуджений письменник Микола Вороний

Попереднє слідство у справі Миколи Вороного розпочалось 28 березня 1934 року. Слідчі вишукували у діяльності 60-річного митця елементи «контрреволюційної діяльності». Цього дня на

Вороного була заповнена анкета обвинуваченого та проведений допит «трубадура націоналістичної контрреволюції».

Того самого дня допитали чотирьох свідків у його справі — Любомира Дмитренка, Аркадія Добровольського, Івана Ле та Петра Колесника: «Допитані свідки Іван Ле, Колесник, Дмитерко і Добровольський показали те, що Вороний є ідеологом української націоналістичної буржуазії, що всі його праці є контрреволюційними і Вороний, з моменту приїзду з еміграції, вів контрреволюційну націоналістичну агітацію», — йшлося в обвинувальному акті.

Згодом ці свідчення були представлені на допиті Вороному. Письменник відхилив висунуті проти нього звинувачення, заперечував участь у контрреволюційному підпіллі.

Особлива нарада колегії ДПУ УСРР 31 березня 1934 року винесла ухвалу: «Вороного Миколу Кіндратовича ув'язнити у виправтрудтабір строком на три роки, рахуючи строк з 28 березня 1934 року, з заміною засланням у Казахстан на той же строк, на місце заслання направити одиночним порядком».

Джерела

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/YS2K2q>

Коваль Роман. Нариси з історії Кубані. Український революціонер Кубані Степан Ерастов. *Режим доступу:* <https://goo.gl/EP4Jqr>

Костюк Григорій. Микола Вороний. // Сучасна Україна. — Мюнхен, 1951. — Ч. 25. — 23 грудня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/uF6fFQ>

Орел Світлана. Микола Вороний: остання трагічна сторінка // Дзеркало тижня. — 2006. — 16 червня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/mL1wxg>

Сюндюков Ігор. Микола Вороний, його сучасники, друзі та вороги // День: Україна Incognita. — 2013. — 3 жовтня. *Режим доступу:* goo.gl/WXqT2R

Шепель Федір. Останній товариш Миколи Вороного // День. — 2002. — 27 грудня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/yDFzaX>

25

Текст Олени Кухар.

26

Див. також: «19 січня 1939 року вбитий поет Михайло Драй-Хмара» (с. 53).

27

Текст Олени Кухар.

28

Лист написано після оголошення Євгенові Плужнику смертного вироку.

Квітень

1 квітня 1938 року заарештований авіаконструктор Костянтин Калінін

У 1930-х роках майже всі виступи та звернення очільників радянської держави рябіли повідомленнями про викриття шпигунів, диверсантів і шкідників... Репресії накривали не тільки митців, а й конструкторів, винахідників, науковців.

Костянтина Калініна заарештували 1 квітня 1938 року на дачі конструктора Павла Гроховського, де він тимчасово мешкав, аби брати участь у випробуваннях літака К-13. За іншими даними, це сталося на день раніше у Воронежі — там Калінін працював головним конструктором конструкторського бюро заводу № 18.

У в'язниці йому «пригадали» і навчання в Одесі, і службу в лавах Армії УНР та УГА, і виключення з Інституту інженерів Червоного повітряного флоту ім. М. Жуковського. За «шпигунство» та ще якусь параноїдальну маячню геніальний конструктор (навіть перебуваючи за ґратами, авіатор створив ескіз літака К-15 з трикутним крилом) був знищений. Точна дата та обставини смерті Калініна досі невідомі: одні джерела вказують на розстріл, інші — на загибель від катувань. Відомо лише, що останні дні Костянтин Калінін перебував у Воронежській тюрмі НКВС в очікуванні «найвищої міри покарання».

Джерела

Калинин Константин Алексеевич // Жертвы политического террора в СССР: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/bvthG1>

Згуровський Михайло. Калінін Костянтин Олексійович. Перерваний політ // Зеркалов Д.В. НТУУ «КПІ». Минуле і сьогодні. — К.: Основа, 2012. *Режим доступу:* <https://goo.gl/L1M10r>

Грабовський Сергій, Стріха Максим. «Країна Інкогніта». Знову авіаційна тема: Костянтин Калінін // Радіо Свобода. — 2003. — 20 травня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/a81HcK>

Репресоване «відродження» / Упоряд. О. І. Сидоренко, Д. В. Табачник. — К.: Україна, 1993. *Режим доступу:* <https://goo.gl/swz0u2>

Тинченко Ярослав. Герої українського неба. Пілоти визвольної війни 1917—1920 рр. — К.: Темпора, 2010. **У ніч проти 3 квітня 1983 року правозахисник Вілен Очаківський відправлений на примусове лікування до спецпсихлікарні²⁹**

Вілен «потроху» бунтував ще з кінця 1950-х років, але йому щастило залишатися на волі, хоча він постійно ходив по лезу ножа. Ще у 1958 році в армії він, радіорозвідник-перехоплювач, який мав підслуховувати американців і турків, частенько ставив «неправильні» запитання пропагандисту полку, тому був усунутий від ефіру як неблагонадійний. У 1960 році написав фейлетон про міліцію «Школа держиморд» і відправив до журналу «Советская милиция» і газети «Комсомольская правда». У 1961 та 1975 роках Вілена попереджали про можливість арешту.

У 1979 році Вілен Очаківський разом із дружиною і двома дітьми перебрався до Олександрії Кіровоградської області, де влаштувався підземним гірничим робітником на шахту. Починаючи з цього часу Очаківський готував листівки-фотоколажі зі своїми карикатурами і віршами — та розкидав їх (одного разу — у Донецьку, іншого — у Москві).

У Москві листівки були розкидані під час Олімпійських ігор 1980 року. Ось що було в тексті: «Товарищи маршалы и генералы! Офицеры и солдаты Таманской и Кантемировской дивизий ждут вашей команды прийти на Красную площадь, оцепить Кремль и арестовать преступную банду политбюро, чтобы предать их суду второго Нюрнбергского процесса».

«Я писав на ватмані рукою, — згадував Вілен в інтерв'ю 2008 року, — а мій співучасник, подільник, який, слава Богу, не сидів, бо я його так і не викрив, робив світлини.... До речі, я дуже боявся, що коли оце мене кололи отим барбамілом, щоб не розколотися. Слава Богу, я нічого не видав».

Очаківського заарештували 11 жовтня 1982 року під час робочої зміни. Прийшли за ним через те, що він був за кілька кроків від створення вільної профспілки шахти, установча конференція якої мала відбутися за шість днів (це була би перша вільна профспілка в СРСР).

В результаті обшуку в Очаківського виявили самвидав та приклеєні між сторінками негативи листівок.

Слідчим був Валерій Миколайович Карелов. Станом на 2008 рік він працював слідчим в особливо важливих справах Генеральної прокуратури України. До слова, працівник прокуратури Кіровоградської області на прізвище Чорновол, який 1982 року підписував Очаківському «путівку» до СІЗО, згодом став секретарем комісії з реабілітації жертв політичних репресій Олександрійського району.

Слідчий Карелов відправив Очаківського на психіатричну експертизу до Одеси. Експертиза тривала 10 хвилин і завершилася діагнозом «шизофрения непрерывнотекущая, параноидный вариант».

Слідчий Олег Миколайович Туменко в ніч проти 3 квітня 1983 року відправив Вілена на лікування до Дніпропетровської сцещпсихлікарні. Лікарем Очаківського була Людмила Андріївна Чинчик. Вона вводила Віленові нейролептики та аміназин, від чого той непритомнів, у нього падав тиск, не відходила сеча. Чинчик призначила п'ять сеансів «накачки» — введення рідини у стегно, що викликало страшенний біль.

Лише 22 квітня 1986 року Очаківського перевезли до Кіровоградської обласної психлікарні у смт. Новий, а 27 листопада 1986 року звільнили.

Очаківський дуже вдячний Горбачову і вважає, що без перебудови досі лежав би на ліжку психлікарні. Він став першим з радянських політв'язнів, кому вдалося позбутися діагнозу «шизофренія». У травні 1990 року Очаківський отримав постанову Верховного суду про реабілітацію за відсутністю в своїх діях складу злочину.

«Я ніколи не був націоналістом і зараз ним не є, — каже Очаківський. — Якщо визначити мою позицію, то я є патріот, і то не гучний. Я люблю Україну, але я це кажу пошепки, я не можу кричати в мікрофон, що я люблю Україну... Я не хочу себе стукати в груди, що я націоналіст, «слава Україні» — я це не хочу кричати. Я знаю одно, що перший ковток води у своєму житті я зробив із Дніпра, я хочу, щоб і останній теж був із Дніпра».

Джерела

Овсієнко Василь. Інтерв'ю з Віленом Очаківським від 8 березня 2001 року // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2008. — 24 листопада. *Режим доступу*: <https://goo.gl/2XHd7p>

Овсієнко Василь. Очаківський Вілен Якович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2008. — 27 листопада. *Режим доступу*: <https://goo.gl/GmWYR4>

3 квітня 1994 року помер радянський партійний і державний діяч Костянтин Литвин

В атмосфері нищівної критики «українського буржуазного націоналізму», про який Олександр Довженко записав у щоденнику: «Господи, як мені остогидли за чверть століття слова — “український націоналізм!”», пропагандистська преса закликала «працівників ідеологічного фронту України бути особливо пильними до проявів буржуазно-націоналістичної ідеології». «Державні мужі» не оминали нагоди поборотись не тільки з митцями, а й з їхніми творами.

Костянтин Литвин під приводом боротьби з українським буржуазним націоналізмом у мистецтві брав надзвичайно активну участь в організації знищування та розграбовування експонатів у західноукраїнських музеях.

Навесні 1952 року, коли Литвин був секретарем Львівського обласного комітету Компартії України, було складено список з 2115 мистецьких творів львівського Музею українського мистецтва, що підлягали вилученню та знищенню. Серед вилучених музейних предметів — полотна видатних українських художників О. Новаківського, М. Сосенка, Ф. Красицького, П. Холодного, М. Бойчука, С. Гординського, О. Кульчицької, М. Глуценка, Г. Нарбута, портрети січових стрільців, діячів Греко-католицької церкви, роботи митців, засуджених як «буржуазних націоналістів». Ще до того, у серпні 1951 року, з фондів музею було вилучено понад 2500 книжок. На початку серпня 1952 року, скориставшись відпусткою директора музею Іларіона Свенціцького, Литвин підписав наказ, згідно з яким культурні цінності двома вантажівками за три рейси перевезли до Львівської бібліотеки АН УРСР «для знищення націоналістичних антирадянських експонатів». Раніше сюди ж звезли 4,5 тисячі

історичних книжок та 2 ящики музейної зброї. За словами свідків, крематорій для мистецтва димів над містом кілька днів.

У 1955 році Костянтин Литвин, перебуваючи на посаді міністра культури УРСР, наказом зобов'язав керівництво чільних львівських музеїв — історичного, українського мистецтва, картинної галереї — скласти списки експонатів, «пов'язаних з діяльністю різних українських і польських буржуазно-націоналістичних організацій, та картин, які за своєю ідейною спрямованістю не можуть експонуватися», для вилучення з фондів. Проте у квітні 1956 року новий міністр культури УРСР І. Шаблій скасував це рішення і повернув списки назад, зазначивши, що «знищувати ці матеріали недоцільно, тому що вони можуть мати інтерес для окремих дослідників при вивченні історичних матеріалів».

Джерела

Маньковська Руслана. Знищення музейних збірок в УРСР у післявоєнний період (друга половина 1940-х — 1950-х рр.) // Історія України: маловідомі імена, події, факти. — 2011. — Вип. 37. *Режим доступу:* <https://goo.gl/SbfbCZ>

5 квітня 1938 року засуджений письменник Пилип Капельгородський

У 1930 році Капельгородський зізнався, що «хотів би закінчити повість свого життя словами: «Страшенно цікаво й радісно жити, працювати й творити, товариші!» Не судилось...

Уперше Капельгородський почав боротьбу за свої права у 1902 році, очоливши заворушення на Полтавщині. Його заарештувала поліція, але письменник зумів втекти на Кубань і продовжити участь у революційно-визвольних змаганнях, за що потрапив до армавірської тюрми. «Речовим доказом» у справі став вірш «Не стріляй!».

Після довгих та виснажливих мандрів Азією Капельгородський повернувся до України. Після революції 1917 року взявся до літературної праці: працював у редакціях газет «Вісті ревкому», «Червона Лубенщина», «Більшовик Лубенщини», публікував статті, гуморески, фейлетони, які стали класикою української радянської

літератури. Арештовували письменника регулярно: спочатку більшовики — за «петлюрівщину», потім він постраждав від денікінських погромів, згодом чекісти з метою перевиховання змусили письменника читати лекції з політграмоти у в'язниці.

19 березня 1938 року влада востаннє його заарештувала.

Довідка про смерть Пилипа Капельгородського, видана доньці у січні 1957 року Полтавською прокуратурою, свідчила, що він помер 21 лютого 1942 року «від запалення легень» у виправно-трудових таборах. Та згодом дослідники встановили, що 5 квітня 1938 року Особливою трійкою Управління НКВС Полтавської області Капельгородського як «найзапеклішого ворога компартії і радвлади» було засуджено до розстрілу на підставі вигаданих звинувачень в участі «у підпільній націоналістичній контрреволюційній військово-повстанській організації, яка ставила своїм завданням підготовку збройного повстання з метою повалення радянської влади і відновлення капіталістичного ладу на Україні».

Вирок було виконано 19 травня 1938 року. У січні 1956 року Пилип Капельгородський був посмертно реабілітований.

Джерела

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/TWJqbI>

Історія української літератури ХХ століття: у 2 кн.: 1910—1930-ті роки: Навч. посібник/ за ред. В. Г. Дончика. — Кн. 1. — К.: Либідь, 1993. *Режим доступу:* <https://goo.gl/3VHrfy>

5 квітня 1931 року заарештований історик Микола Горбань

В очах радянських органів Микола Горбань був не просто науковим співробітником кафедри історії української культури Харківського інституту народної освіти, а велетнем революційного духу.

Можливо, за зв'язки з істориком Гетьманщини Левом Окіншевичем, можливо, за знання семи мов, можливо, за «козакофільські» твори, а може, і просто так Миколу Горбаня заарештували в інспірованій чекістами справі «Українського

національного центру» (у цій справі «проходили» також історики Михайло Грушевський і Матвій Яворський). 7 лютого 1932 року науковцеві присудили 3 роки заслання в Казахстан.

В Алма-Аті Горбань займався архівною роботою аж до другого арешту — у грудні 1933 року його засудили до 3 років заслання в Іркутську. Обвинувачення не вирізнялись оригінальністю — агітація, пропаганда, контрреволюція.

Після звільнення Микола Горбань до України не повернувся, працював в Омську. Реабілітований у 1989 році.

Джерела

Горбань, Николай Васильевич // Историческая энциклопедия Сибири: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/rA68XG>

Горбань Николай Васильевич // Жертвы политического террора в СССР: [Електронний ресурс]. *Режим доступу* <https://goo.gl/gVu8Ia>

Пристайко Володимир, Шаповал Юрій. Михайло Грушевский: Справа «УНЦ» и останні роки (1931—1934). — К.: Критика, 1999.

7 квітня 1935 року в СРСР ухвалено закон «Про заходи боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх»

Цим законом ЦВК СРСР та РНК СРСР постановили (цитуюмо мовою оригіналу):

«1) Несовершеннолетних начиная с 12-летнего возраста, уличенных в совершении краж, в причинении насилий, телесных повреждений, увечий, в убийстве или в попытках к убийству, привлекать к уголовному суду с применением всех мер уголовного наказания.

2) Лиц, уличенных в подстрекательстве или в привлечении несовершеннолетних к участию в различных преступлениях, а также в понуждении несовершеннолетних к занятию спекуляцией, проституцией, нищенством и т. п. — карать тюремным заключением не ниже 5 лет.

3) Отменить ст. 8 «Основных начал уголовного законодательства Союза ССР и Союзных Республик».

4) Предложить Правительствам Союзных республик привести уголовное законодательство республик в соответствие с настоящим

постановленням».

У Наркоматі внутрішніх справ, мабуть, виникли дискусії, що вважати «усіма заходами» щодо 12-річних дітей, адже в той час діяв закон 22 Карного кодексу РРФСР, який забороняв застосовувати смертну кару до осіб, які не досягли 18 років, та вагітних жінок. 26 квітня 1935 року на засіданні Політбюро закон деталізували. Особам, котрі підбурювали чи змушували неповнолітніх до участі в спекуляції, проституції і бродяжництві, загрожувало лише ув'язнення від 5 років.

Джерела

Документи к процессу «Евгений Джугашвили против “Эха Москвы”» . *Режим доступу:* <https://goo.gl/oa8atw>

О мерах борьбы с преступностью среди несовершеннолетних // Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства РСФСР. — 1936. — № 1. — Ст.1. *Режим доступу:* <https://goo.gl/jrpiZQ>

3 березня до квітня 1924 року тривав показовий судовий процес у справі організації «Київський обласний центр дій»

За ініціативою паризького політичного російського емігрантського угруповання «Центр дій» у Києві була створена обласна філія. Зв'язок між Києвом і Парижем здійснювався через Новоград-Волинський і Рівне. У цих містах були резиденти організації, які згодом були обвинувачені на суді.

У справі нібито контрреволюційного «Київського обласного центру дій» (КОЦД) було заарештовано 22 особи, серед яких два брати — колишній міністр освіти в уряді гетьмана Павла Скоропадського академік Всеукраїнської академії наук Микола Василенко і журналіст, діяч меншовицької партії, член Української Центральної Ради, комісар Тимчасового уряду Костянтин Василенко. До кримінальної відповідальності також був притягнений історик і архівіст Віктор Романовський.

Діяльність КОЦД була ефектнішою в уяві чекістів, ніж насправді. Задля формування кримінальної справи перебільшувалось і її значення, і активність. Унаслідок фальсифікацій, що мали місце на

судовому засіданні, було покарано 18 осіб — чотирьох засудили на умовний термін, двох — до 5 років позбавлення волі, одного до 7 років позбавлення волі; братів Василенків і ще чотирьох чоловіків — до 10 років позбавлення волі. Ще четверо були засудженні до найвищої міри покарання. Щоправда, одного з обвинувачених було виправдано й звільнено з-під варти в залі суду.

Вищі посадові особи Франції надіслали на ім'я наркома закордонних справ СРСР Чичеріна телеграму на захист засуджених у справі професорів. Згодом 13 засуджених, у тому числі брати Василенки, виступили з заявою, ймовірно зробленою під тиском репресивних органів, у якій вони «протестували» проти «всякого рода вмешательства иностранных правительств во внутренние дела Республики».

Завдяки тиску громадськості та власним ініціативам засуджених рішення Київського губернського суду було змінене. Засуджені до страти отримали 10 років позбавлення волі; частині засуджених до 10 років позбавлення волі скоротили термін. Професор Микола Василенко отримав 5 років перебування у виправно-трудових таборах, але завдяки клопотанням Всеукраїнської академії наук та особисто академіка Михайла Грушевського його звільнили 24 листопада 1924 року. Костянтинові Василенку пощастило менше — він відсидів 6 років у Лук'янівській в'язниці та відбув 3 роки заслання у Сибіру. Наприкінці травня 1938 року Костянтин Василенко був повторно заарештований та засуджений до 5 років виправно-трудових таборів.

Джерела

Реабілітовані історією. Сумська область: У 3 книгах. Книга перша. — Суми, 2005. *Режим доступу*: <https://goo.gl/llzIDf>

Сухих Лідія. Київський обласний центр дії та причетність до нього М. П. Василенка та В.О.Романовського // Український археографічний щорічник. — Київ, 2009. — Вип. 13/14. *Режим доступу*: <https://goo.gl/RGxwCn>

Усенко Ігор. «Київського обласного центру дії» справа 1923—1924 // Енциклопедія історії України. — Т. 4. — К.: Наукова думка, 2007. *Режим доступу*: <https://goo.gl/jrCmcW>

Справа «Київського обласного центру дій»: Микола Василенко

Колишнього міністра освіти Української Держави академіка Миколу Василенка заарештували 24 вересня 1923 року.

Його свідчення збереглись у Галузевому державному архіві СБУ. Незадовго до арешту Микола Василенко зустрічався з представником російського емігрантського центру М. Вакаром. Також час від часу на зустрічі з'являлись викладачі київських вишів, зараховані згодом до складу «Київського центру». Василенко передавав за кордон журнал «Новь» та новини.

Спочатку Василенка засудили до 10 років волі, але після клопотань прем'єр-міністра Франції термін ув'язнення скоротили вдвічі. Звернення науковців та, зокрема, академіка Михайла Грушевського посприяли амністії.

За царату Микола Василенко також потрапляв за ґрати — за правозахисну діяльність відсидів у петербурзьких «Крестах», пізніше через звинувачення в «українському сепаратизмі» був відсторонений від лекцій у Київському університеті.

Верховним судом УРСР Микола Василенко був реабілітований 28 червня 1991 року.

Джерела

Реабілітовані історією. Сумська область: У 3 книгах. Книга перша. — Суми, 2005. *Режим доступу:* <https://goo.gl/llzIDf>

Рінгіс Людмила. Звільнено з числа викладачів як засудженого... *Режим доступу:* <https://goo.gl/UeOw3f>

Сухих Лідія. Київський обласний центр дії та причетність до нього М. П. Василенка та В. О. Романовського // Український археографічний щорічник. — К., 2009. — Вип. 13/14. *Режим доступу:* <https://goo.gl/RGxwCn>

Усенко Ігор. «Київського обласного центру дії» справа 1923—1924 // Енциклопедія історії України. — Т. 4. — К.: Наукова думка, 2007. *Режим доступу:* <https://goo.gl/jrCmcW> **7 квітня 1919 року загинув лікар Іван Луценко**³⁰

Іван Митрофанович Луценко не був професійним військовим, хоча знав, що таке війна, — служив полковником медичної служби

російської армії під час Першої світової. Але основною діяльністю Луценка була медицина, точніше — гомеопатія. Це була дуже відома людина в Одесі: секретар і скарбник Одеського товариства послідовників гомеопатії, лікар-практик; він також брав активну участь у створенні в Одесі «Просвіти».

У квітні 1917 року Луценка обрали членом Центральної Ради. Згодом він виявив себе як організатор Вільного козацтва — на першому з'їзді в Чигирині Луценка обрали Генеральним хорунжим та членом Генеральної ради Вільного козацтва.

У грудні 1917 року Луценко став лідером Української партії соціалістів-самостійників і послідовно захищав інтереси України. Коли 2 квітня 1918 року російські есери порушили питання допомоги військовослужбовцям колишньої російської армії, Луценко зауважив, що не можна допомагати збільшовиченим частинам російського війська, оскільки вони вороже настроєні до України і тому «треба проти них боротись і боротись... насамперед ми мусимо допомогти своїм». Луценка характеризували як «першого самостійника в Українській Центральній Раді» та «ідеаліста... фанатика, який ненавидів все російське».

У 1918 році Луценко покинув медицину і вдався до організації українських груп в Одесі та Херсонській губернії для опору впливу чорносотенців — до України з усієї колишньої імперії стікалися промонархічні елементи. Луценко брав участь у підготовці антигетьманського повстання. Під час наступу більшовиків на Київ Луценко у віці 54 років верхи на коні воював на чолі загону гайдамаків.

7 квітня 1919 року поблизу залізничної станції Красилів на Волині його було вбито. За одними даними, Луценко потрапив у полон до більшовиків та був розстріляний, за іншими — загинув у бою. За спогадами побратимів, його, вже тяжкопораненого, більшовики порубали шаблями біля залізниці.

Достеменно відомо, що надвечір 6 квітня 1919 року командир 1-го Подільського січового куреня Іван Луценко отримав наказ вирушити на Старокостянтинів і вибити звідти «большевицькі банди». Уже майже діставшись місця, козаки виявили, що «банди» — це ціла дивізія з двома батареями... Відомо також, що в ніч проти 7 квітня бій тривав понад шість годин. Старшина 1-го Подільського січового

куреня Василь Мірошник у спогадах про Луценка написав: «Довідавшись, хто він, москалі в нечуваний, нелюдський спосіб замордували [його] коло семафора станції Красилів». Там Луценко і був пізніше похований.

Джерела

Вінцковський Т. С., Музичко О. Є. Іван Луценко в українському національному русі кінця XIX — початку XX ст. // Український історичний журнал. — 2009. — № 4. *Режим доступу:* <https://goo.gl/DQDE4L>

Коваль Роман. Багрянні жнива Української революції. — К.: Діокор, 2005. *Режим доступу:* <https://goo.gl/MvM4u7>

8 квітня 1937 року відбувся обшук у колишнього наркома НКВС СРСР Генріха Ягоди

Першу серйозну відзнаку — орден Леніна — Ягода отримав у 1932 році за організацію каторжних робіт на будівництві Біломоро-Балтійського каналу. Для увіковічнення цього будівництва долучили видатних радянських письменників, серед яких — Максим Горький.

Згодом, у липні 1934 року, Ягodu було призначено наркомом внутрішніх справ СРСР. Він зосередився на удосконаленні репресивної машини: реорганізував тюремний режим, посилив вимоги до співробітників тощо. Після вбивства Кірова саме Ягода керував розгортанням політичного терору, жертвами якого, серед тисяч інших, стали українські письменники Кость Буревій, Олекса Влизько, Григорій Косинка, Іван Крушельницький, Дмитро Фальківський. За час перебування Ягоди на посаді кількість в'язнів зросла у 4 рази.

Захопившись, Ягода розгорнув так звану «Кремлівську справу», за якою було засуджено 110 осіб. Через це генерального комісара держбезпеки спочатку було переведено на посаду наркома пошти й телеграфу, а 4 квітня 1937 року заарештовано.

Протокол обшуку містить 130 пунктів і дає широку картину побуту знакової особи тієї епохи. Окрім дорогого одягу, хутра, алкоголю, різноманітної техніки, колекції монет, зброї, антикваріату та іншого у Генріха Ягоди було знайдено порнографію, фалоімітатор і мундштуки, «большая часть из них порнографических».

Джерело

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/SQd7cd>

8 квітня 1935 року засуджений поет та прозаїк Олекса Слісаренко

Автор збірок символічних і футуристичних поезій, Олекса Слісаренко у 1924 році переїхав до Харкова, де зійшовся із членами літературних угруповань «Гарт» та ВАПЛІТЕ, став редактором видавництва «Книгоспілка». У 1926 році письменник надіслав Максиму Горькому переклад повісті «Мать» для узгодження перед друком і отримав приголомшливу відповідь: «Уважаемый Алексей Алексеевич, я категорически против сокращения повести «Мать», мне кажется, что и перевод этой повести на украинское наречие тоже не нужен. Меня очень удивляет тот факт, что люди, ставя перед собой одну и ту же цель, не только утверждают различие наречий — стремятся сделать наречие «языком», — но еще и угнетают тех великороссов, которые очутились меньшинством в области данного наречия».

Відповідь Горького отримала широкий резонанс. Микола Хвильовий у статті «Україна чи Малоросія» написав про «Пешкова з Соррентіно»: «Навіть в ньому сидить великодержавник, проповідник російського месіанізму й “собирабель землі руської”».

Поет і літературознавець Олег Коцарев припускає, що цей інцидент міг бути пов'язаний з подальшим виступом Олекси Слісаренка як громадського обвинувача на процесі «Спілки визволення України». Борис Антоненко-Давидович цитував сказану тоді письменником фразу: «Собаки! Ми вірили вам, а ви он що робили!»

Але відкритий виступ на боці окупаційної влади не допоміг. Арешт Слісаренка відбувся за поданням уповноваженого слідчої групи секретно-політичного відділу ДПУ УСРР Гольдмана. Обшук здійснював оперуповноважений Грушевський у присутності письменника Віталія Чигирини. На першому етапі допитів Слісаренко «зійзнався» у приналежності до підпільної контрреволюційної організації, але за

2 місяці відмовився від своїх слів, посилаючись на тортури та моральну прострацію.

Приналежність до ВАПЛІТЕ Слісаренко не заперечував: «Тоді я на цю групу дивився як на приховане націонал-демократичне угруповання, а тепер розглядаю її як групу, котра могла бути первинним осередком фашистської організації... Єдиним моїм політичним виступом проти цієї групи був виступ на процесі СВУ, в якому я в своїй промові підкреслив роль хвильовізму як продовження СВУ, поставивши знак рівняння між Хвильовим і літературною групою СВУ на чолі зі Старицькою-Черняхівською».

За вироком Військового трибуналу Українського військового округу Олекса Слісаренко був позбавлений волі на 10 років із подальшим позбавленням прав на 3 роки «без конфіскації имущества, в виду отсутствия такового». 3 листопада 1937 року письменника розстріляли в урочищі Сандармох.

Реабілітація відбулася 19 вересня 1957 року на основі свідчень письменників О. Копиленка і Ю. Шовкопляса. Вирок ленінградської трійки, за яким письменник був розстріляний, було скасовано, а справу припинено «за відсутністю складу злочину».

Джерела

Гупало Сергей. Называл ли Горький украинский язык «наречием» // Зеркало недели. — 2004. — 17 декабря. *Режим доступу:* <https://goo.gl/ycZALO>

3 порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/SQd7cd>

Коцарев Олег. Олекса Слісаренко: символіст і футурист // Літературна Україна. — 2012. — 24 травня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/ebPptz>

Шепель Федір. «Заплямовані трома буквами». «Справа СВУ» — це трагедія не тільки інтелігенції // День: Україна Incognita. — 2015. — 12 січня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/FNzUVJ>

9 квітня 1934 року засуджений режисер Лесь Курбас

Восени 1933 року напередодні прем'єри «Маклени Граси» Курбаса викликав секретар ЦК КП(б)У Павло Постишев. Він розповів, що вважає Курбаса «сьогодні єдиним в країні режисером, здатним створити театр, гідний епохи», зажадав, аби той зрікся Хвильового й Скрипника, які кілька місяців тому наклали на себе руки, і переглянув «ідеологію».

— Я старий солдат сцени, мені пізно міняти погляди, — сказав Курбас.

— Мені вас шкода! — промовив Постишев.

— Мені вас теж, — відповів Курбас.

Повернувшись від Постишева, Курбас запросив до себе на вечерю акторів «Березоля». Вечірка, по суті, виявилася прощальною. «Через два дні — перегляд, можливо, нашої останньої спільної роботи. Мене може серед вас уже не бути. Тому я просив би вас продумати, до чого ми прагнули, якою була наша мета. Щоб ви пізніше мені не дорікали. Я хотів лише одного: побудувати разом з вами театр».

26 грудня 1933 року Леся Курбаса заарештували в Москві. На допитах він не визнав жодної провини, але з лютого 1934 року почав підписувати найбезглуздіші протоколи, у яких зізнавався, що хотів убити мало не весь уряд.

На допиті, який 3 квітня 1934 року вів заступник прокурора ДПУ УСРР Л. Крайній, на запитання «Як Ви оцінюєте свій арешт і які він, на Вашу думку, мав наслідки?» Курбас відповів: «Мій арешт — особиста катастрофа і катастрофа для мене громадська. Я усвідомлюю, що тепер я в громадському відношенні принаймні інвалід. Але як політичний і творчий суб'єкт я відчуваю себе таким, як одужав, при тому спосіб лікування підказує мені порівняння: відчуваю себе, як істерик після дуже вдалого лікування у доктора Фрейда».

Судова трійка при колегії ДПУ УСРР від 9 квітня 1934 року засудила легендарного режисера до 5 років таборів і спецконвоєм переправила до Біломоро-Балтійського комбінату (Медвеж'єгорська). До України Курбас не повернувся.

Джерела

Веселовська Ганна. Революціонер театру: новаторство Леся Курбаса суперечило канонам соцреалізму // Тиждень. — 2012. — № 9.
Режим доступу: <https://goo.gl/DDCUqF>

В'ятрович Володимир. Історія з грифом «Секретно»: Лесь Курбас у сталінському театрі абсурду // ТСН.ua. — 2011. — 11 червня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/Px3re7>

Олійник Ліза. Лесь Курбас: Розумний Арлекін // Theatre. Театральний портал. — 2010. — 2 березня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/eНеvBM>

Танюк Лесь. Талан і талант Леся Курбаса. — К., 2007. *Режим доступу:* <https://goo.gl/0KfBZD>

10 квітня 1935 року засуджений письменник Дмитро Гордієнко

Арешт відбувся 5 грудня 1934 року. В обвинувальному висновку, підготованому оперуповноваженим НКВС УСРР Григорієм Бліоком, Гордієнкові інкримінувалася стаття 54-8 Карного кодексу УСРР — участь у контрреволюційній терористичній організації — і пропонувалося таке: «Зважаючи на те, що слідчих матеріалів для передачі обвинувачуваного під суд недостатньо і враховуючи його соціальну небезпеку, вважав би: слідчу справу по обвинуваченню Гордієнка Д. П. направити на розгляд Особливої наради при НКВС УСРР з клопотанням про ув'язнення його в виправно-трудовий табір строком на 5 років».

Під час допитів Дмитро Гордієнко спростовував усі звинувачення і заперечував слова слідчого. Але марно: Особливою нарадою при НКВС СРСР 10 квітня 1935 р. його було засуджено до 5 років виправних трудових таборів Колими.

Після таборів письменник не повернувся до України, а залишився працювати у системі Дальбуду НКВС СРСР. Втім, це його не врятувало: повторний арешт стався у 1949 році. Вирок — 25 років виправних робіт.

Ув'язнений у виправно-трудовій колонії № 3 міста Барнаула, 5 лютого 1954 року Гордієнко звернувся з заявою до Генерального прокурора СРСР: «Ворог Берія і компанія і після своєї заслуженої смерті тримають досі таких людей, як я, в своїх хижих лапах, тримають мертвою хваткою, не розмикаючи своїх кістлявих, чіпких пазурів».

Мабуть, листи подіяли, бо у грудні 1955 року ухвалою Військового трибуналу Київського військового округу постанову Особливої наради НКВС СРСР від 10 квітня 1935 року у справі Гордієнка Д. П. було скасовано, а справу припинено за недоведеністю складу злочину.

4 січня 1955 року письменник був звільнений з-під вартти достроково у зв'язку з хворобою.

Джерело

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/GgNz0u> **10 квітня 1937 року засуджений сценарист Аркадій Добровольський**³¹

Кінотвори Аркадія Добровольського були культовими в СРСР, проте його ім'я було старанно затерте і забуте. Більше того, прем'єра популярної музичної кінострічки «Трактористи», автором сценарію якої був Добровольський, відбулася тоді, коли автор уже перебував у таборі на Колимі.

Добровольського, молодого, але дуже талановитого сценариста і перекладача, заарештували 15 січня 1937 року. Його звинувачували у контрреволюційній націоналістичній та терористичній діяльності.

На допитах — під впливом «фізичних методів» — Добровольський визнав свою провину. Вважається, що причиною репресій щодо нього стали дуже колоритні й живі образи українців, якими він насичував свої сценарії («Багата наречена», «Трактористи»).

Військовий трибунал Київського військового округу на судовому засіданні 10 квітня 1937 року виніс вирок: 7 років ув'язнення і 5 років позбавлення політичних прав.

Покарання Добровольський відбував у тресті «Дальбуд». Після закінчення терміну залишився на Колимі як вільнонайманий. У селищі Ягідне, де побудував собі хату, він одружився, у родині народився син. Але Аркадія знову заарештували 8 червня 1957 року. Трибунал засудив Добровольського на 10 років із наступним 5-річним обмеженням у правах. Підставою для арешту став вірш «Мудрий Кролик», у якому побачили натяк на культ Сталіна.

Але часи змінювалися: Добровольського звільнили вже у 1958 році, вирок скасували. Аркадій Захарович повернувся до України.

За цей час фільм «Трактористи» десятки разів обійшов усі без винятку кіноекрани СРСР — без імені справжнього сценариста.

У Києві Добровольський отримав квартиру, повернувся до праці. За рік до нього приїхала дружина Олена Орехова із сином Максимом. Добровольський плідно працював — перекладав художні твори з англійської, французької, редагував переклади з польської. Разом із поетесою Ліною Костенко написав сценарій військового фільму «Перевірте свої годинники».

У таборах Добровольський захворів на епілепсію, на яку страждав до кінця життя. Його здоров'я загалом було підірване. Помер він 10 червня 1969 року.

Син Добровольського Максим працював перекладачем в одному з невеличких київських видавництв, зараз пенсіонер, мешкає у Києві.

У 2015 році групою громадських активістів за участі письменників Олександра Горобця, Миколи Рябого, Вадима Вітковського на фронтоні Клекотинської середньої школи відкрито меморіальну дошку Аркадію Добровольському. Олександр Горобець написав лист до генерального директора Національної кіностудії імені Олександра Довженка з проханням виписати посвідку, у якій чітко вказувалося би, що саме українець Аркадій Добровольський є автором сценарію фільму «Трактористи» (досі у титрах зазначено, що твір належить авторству такого собі Є. Помещікова).

На кіностудії добре знають, що автором сценарію був Аркадій Добровольський, але як виправити публічну несправедливість у титрах, невідомо, бо в архівах зберігаються документи... лише з 1946 року.³²

Джерела

Горобець Олександр. Со кому до tego? // ЛІГА. Блоги. — 2015. — 26 лютого. *Режим доступу:* <https://goo.gl/hVKJUУ>

Горобець Олександр. Жінка, перед якою Аркадій Добровольський став навколішки... // Gazeta.ua. — 2015. — 21 квітня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/CWcY0x>

3 порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/aoK8oI>

10 квітня 1935 року допитаний поет Марко Вороний

...поруч з відвертою контрреволюційною вилазкою таких поетів, як Фомін, до радянської літератури приносять свій ворожий крам, старанно маскуючись та пристосовуючись, типово буржуазні поети, наприклад Марко Вороний, для якого наша класова боротьба є не що інше, як гра в футбол, а весь світ — площадка для гри... Насмішкам класового ворога над героїчною боротьбою пролетарської революції треба покласти край, викриваючи й жорстоко б'ючи знахабнілу буржуазну молодь, що маскуючись пролазить інколи до літератури!

Зі статті Миколи Шеремета у «Літературній газеті» від 23 березня 1932 року

Органи НКВС УСРР прийшли за Марком Вороним 19 березня 1935 року, прямісінько на день народження. Поета заарештували в Києві, куди він повернувся з Москви.

Поет проходив у справі «групи Зерова», що нібито готувала низку терористичних актів і план повалення радянської влади в Україні.

Співробітникам НКВС необхідно було «розкрутити» справу та втягнути до неї якнайбільше людей. Ходили чутки, що у будівлях, де допитували свідків та фігурантів справ, вмикали гучно музику, аби не було чути криків.

Марко Вороний «начал говорить искренне» 10 квітня 1935 року. За кілька днів у матеріалах справи з'явився документ з таким текстом: «Заявляю о том, что со дня моего ареста 19 марта 1935 г. в течение 20 суток, уже находясь в стенах НКВД, я вел себя как предатель, как классовый враг, ни одного слова правды не говорил, но с 8 апреля я решил еще раз навсегда порвать с моим националистическим прошлым и начал говорить искренне, ничего о себе не утаивал, отдавал всего себя, какой я есть, на руки пролетарского правосудия. И с указанного времени ни одного слова лжи мной не было сказано».

1—4 лютого 1936 року закрите судове засідання Військового трибуналу Київського військового округу засудило Марка Вороного до 8 років позбавлення волі у виправно-трудоному таборі. Під час ув'язнення Марко Вороний відмовлявся від зізнань і просив переглянути справу. 9 жовтня 1937 року його засудили до розстрілу згідно з постановою Особливої трійки Управління НКВС СРСР

Ленінградської області. Розстріляний 3 листопада 1937 року в урочищі Сандармох.

23 січня 1959 року обидва вироки стосовно Марка Вороного ухвалою Військової колегії Верховного Суду СРСР було скасовано, справу припинено за відсутністю складу злочину. Колишній співробітник НКВС УРСР слідчий Овчинников за порушення соціалістичної законності був засуджений, а його «колега» Літман звільнений з органів держбезпеки за фальсифікацію матеріалів слідства.

Джерела

Замятін Андрій. Червоний терор як інструмент знищення ворожих соціальних груп // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2011. — 15 листопада. *Режим доступу:* <https://goo.gl/PK4llp>

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/DeAYJZ>

Марко Вороний. Біографія. *Режим доступу:* <https://goo.gl/1ii9QV>

11 квітня 1938 року вбитий композитор та хореограф Василь Верховинець

Хореографа, який розробив метод розшифровки танцю на папері, постановили заарештувати 23 грудня 1937 року за «тероризм, шпигунство на користь Польщі і контрреволюційну діяльність». Раніше його двічі намагалися засудити за підозрою в приналежності до міфічної «Спілки визволення України», але за відсутністю доказів відпускали.

Слідчі намагалися змусити Верховинця зізнатись в активній боротьбі проти радянської влади, але, крім сумнівної організації виступів у 1919 році, нічого суттєвого у біографії мистецтвознавця знайти не змогли.

Василя Верховинця годинами допитували, аби він зізнався у тому, чого не робив. Аж раптом когось зі слідчих осяяла ідея. З 1928 до 1930 року хореограф був керівником гуртків у Харківському музично-драматичному інституті та Харківській окружній капелі «Чумак», згодом — балетмейстром у Харківському музичному театрі,

а у Полтаві разом із дружиною Євдокією Долею заснував перший в Україні жіночий вокально-хореографічний ансамбль «Жінхоранс». Ці три важливі події співробітник НКВС склав по-своєму: вигадав повстанську організацію, яку нібито створив і очолив Верховинець, а гастролі та художня діяльність йому були потрібні як прикриття зв'язку із харківськими революціонерами.

Виїзна сесія Військової колегії Верховного суду СРСР засудила Василя Верховинця до найвищої міри покарання. Хореографа розстріляли наступного дня.

Василя Верховинця реабілітували 25 квітня 1958 року.

Джерела

Безсмертний-Анзіміров Андрій. Василь Верховинець // День: Україна Incognita. — 2015. — 5 січня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/ZFquLL>

Верховинець (Костів) Василь Миколайович <https://goo.gl/50AMc1>

Чародій танцю: До 130-річчя від дня народження Василя Верховинця // Долинська центральна районна бібліотека: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nONa2g> **12 квітня 1920 року застрелився головний отаман Холодноярської республіки Василь Чучупак33**

12 квітня 1920 року холодноярські отамани з'їхалися на нараду на хутір Кресельці (нині у складі села Мельники) при дорозі на Мотронинський монастир, котрий у 1918—1922 рр. був осередком українського повстанського руху на чолі з братами Чучупаками — Василем і Петром. Метою зборів було визначення дати повстання проти Советів.

Спочатку для самооборони Чучупаки організували свою родину — дядьків, братів, друзів. За братами та їхніми найближчими пішли й інші — односельчани з Мельників, мешканці Головкивки, Медведівки, Зам'ятниці, Грушківки, Жаботина, Матвіївки та інших сіл. Згодом відділ самооборони Василя Чучупака переріс у полк гайдамаків Холодного Яру.

Про зустріч отаманів, призначену на 12 квітня, чекістам донесли, тож була влаштована пастка: ч. 21-ї бригади 7-ї дивізії Червоної армії вийшли з лісу до Мельників і напали на загін Чучупака. Потрапивши в оточення, отаман застрелився, щоб не опинитися у полоні.

Чекісти «з радощів» били вже мертвого отамана, а потім, прив'язавши тіло ногами до коня, привезли в його рідне село Мельники. У дворі батьківської хати з Василя здерли одяг і кинули в сіни.

Ось як у романі «Холодний Яр» описував побачене учасник тих подій Юрій Горліс-Горський.

«Над Чучупаковою хатою в'ється дим — догоряє покриття. В задимлених сінях, присипаний з горища чорною золою, в одній білизні лежав отаман Василь Чучупака. Руки широко розкинені. Уста й сіро-блакитні очі широко розкриті. Здавалося, що вся його струнка юнацька постать застигла в могутньому, нечуваному крикові, — чи то перестороги, чи протесту, що догоряє рідна стріха, що обличчя, після смерти вже, вкрили синяки від ударів кольбами... Збоку, на щаблевій драбини, теж покрита грубими чорними цятками золи, сиділа заломивши руки старенька Чучупачиха. Обличчя біле, як крейда. Широко відкриті, сухі застигли в якомусь дивному виразі очі — втоплені в обличчі мертвого сина... Безкровні уста нечутно шепчуть — повторюють якесь слово...

Звертаюся до неї — але вона нічого не чує, не помічає людей, що стоять у сінях.

Старий Чучупака, сумно похитуючи сивою головою, стоїть по другім боці, похилившись на одвірок. Згорблений, прибитий, з безсило звисаючими руками...

...Старий випростовується і блискає з-під сивих брів очима:

— Прокляті!.. Привезли мертвого, здерли одягу і кинули до сіней: получайте — кричать — свого бандита!

А Петро, бідолаха, — на возі, дротом весь обкручений, — не журіться — каже до нас — вмираємо за Україну з чистим сумлінням... Не кажіть поки що нічого дочці...

Так де ж там! Прибігла Ганя з Лідою³⁴... А ті сукіни сини нарочито: «Полюбуйтеся, полюбуйтеся... зараз за селом розстріляєм...» Ганя в крик... а дитина вхопила за полу і ніжками тупотить: «Не дам батька!» — Та й годі... Старший кацапюга відкинув її ногою та й командує: «Заганяйте всіх до середини та запалюйте хату!» Замкнули нас усіх в коморі і — запалили. Чуть не подушилися від диму, поки люди випустили».

За кілька днів чекісти розстріляли й Петра.

Василя поховали в Мельниках. 28 жовтня 1995 року на місці останнього бою Василя Чучупака встановлено меморіальний знак українським повстанцям Холодного Яру. Щороку 12 квітня на могилу Головного отамана з'їжджаються українці, щоб вшанувати пам'ять холодноярця.

Джерела

Горліс-Горський Юрій. Холодний Яр. — Х.: КСД, 2017.

Коваль Роман. Коли кулі співали. Біографії отаманів Холодного Яру і Чорного лісу. — К., В., 2006. *Режим доступу:* <https://goo.gl/Gmy0fJ>

13 квітня 1937 року письменника Івана Калянника перевели до спецкорпусу київської тюрми

Іван Калянник був прекрасним поетом, а найголовніше — справжньою радянською людиною.

Сергій Борзенко

Івана Калянника заарештували 4 листопада 1936 року в Харкові. Співробітник Харківського обласного управління НКВС Замков роглянув матеріали, які ніби свідчили про те, що Іван Калянник «був учасником контрреволюційної фашистської терористичної організації, яка мала мету боротися з радянською владою», і ухвалив тримати його «під вартою в спецкорпусі № 1», аби він «не зміг ховатися від суду і слідства».

На допитах, які вів слідчий Лисицький, Калянник не визнавав за собою ніякої провини. Термін утримування його за ґратами подовжували 5 разів.

За півроку, 13 квітня 1937 р., поета перевели до спецкорпусу київської тюрми, де скоро змусили визнати приналежність до контрреволюційної організації.

На закритому судовому засіданні 14 липня 1937 року Військова колегія Верховного Суду СРСР засудила Івана Калянника до найвищої міри покарання — розстрілу. Вирок виконано 15 липня 1937 року.

Додатково справу розслідували після смерті Сталіна. Свідчення дали письменники Сергій Борзенко, Терень Масенко, Микола Нагнибіда.

Військова колегія Верховного Суду СРСР 21 січня 1958 року скасувала вирок щодо Івана Калянника і припинила справу через відсутність складу злочину.

Джерело

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/JFqzDA> **16 квітня 1971 року КДБ при Раді Міністрів УРСР надіслав на адресу ЦК КПУ інформаційне повідомлення про виявлення місць поховання страчених людей у районі хутора Биківня³⁵**

Биківня (нині — північно-східна околиця Києва) — це найбільше в Україні місце масових поховань жертв комуністичних політичних репресій. За різними даними, тут поховані від 15 до понад 100 тисяч осіб, що були закатовані під час допитів або розстріляні у позасудовому порядку органами НКВС у Києві.

13 квітня 1971 року міліція затримала трьох підлітків, які в районі хутора Биківня розкопували ями із «рештками скелетів людей» та діставали звідти золоті коронки і зуби.

КДБ повідомляло, що в указаному районі загалом було знайдено понад 100 ям. 15 квітня 1971 року спеціальна комісія у складі: районного прокурора, представників МВС і КДБ, судмедексперта розрила одну яму та дістала звідти 25 решток скелетів.

Більшість черепів мали отвори від куль.

З ям були вилучені: чоловіче та жіноче взуття, зубні щітки, розчіски, маленька металева кастрюля та кружки, окуляри, портмоне, дерев'яна табакерка, ремінці та інші предмети. Частина речей — закордонного виробництва. Також були знайдені дві скляні півлітрові пляшки з датою випуску «лютий 1939 року».

Комісія дійшла висновків:

- йдеться про розстріл людей;
- хронологічно розстріли відбулися в період Другої світової війни;
- вбиті перед смертю перебували не в тюрмі, а, судячи з усього, у якомусь таборі;
- кількість вбитих та похованих — близько 2 тисяч;
- вбиті переважно були міськими жителями.

Узагалі, уперше інформацію про масштабні поховання у Биківнянському лісі оприлюднили представники німецької окупаційної влади у 1941 році. Розкопки тривали до 1943 року.

СРСР, своєю чергою, оголосив, що знайдені рештки належать жертвам німецьких окупантів. Для підтвердження наводився той факт, що у 1941—1943 роках з іншого боку Биківнянського лісу діяв німецький концтабір.

Тільки у 1971 році під тиском масових скарг на мародерів у Биківнянському лісі нарешті було проведено розкопки.

Державна комісія знову оприлюднила висновок про те, що знайдені рештки належать замордованим в'язням німецького концтабору... Після завершення робіт на впорядкованій території висадили ліс.

У 1987 році на вимогу громадських організацій було створено ще одну державну комісію. Вона підтвердила попередні висновки.

Але у грудні 1988 року Рада Міністрів УРСР під серйозним тиском громадськості видала розпорядження про додаткове вивчення обставин і документів, пов'язаних із Биківнею.

Нарешті було порушено кримінальну справу (№ 50-0092) за фактом виявлення масових поховань людей. З грудня 1988 до квітня 1989 року було вивчено місце події, виявлено і вилучено предмети з написами, гравіруванням, проведено криміналістичні експертизи, проаналізовано архівні матеріали, листи, заяви і повідомлення громадян, зібрано свідчення очевидців.

Висновок 1989 року: «В 19 і 20 кварталах Дніпровського лісництва у 1936—1941 рр. відбувалось поховання осіб, репресованих за так

звану контрреволюційну діяльність, засуджених у позасудовому порядку чи виїзною сесією Військової колегії Верховного Суду СРСР до розстрілу, вироки стосовно яких було виконано в Києві, а також розстріляних на цьому місці не менше ніж двох груп людей...»

Таким чином, влада вперше офіційно визнала, що у Биківні поховані жертви комуністичних репресій.

Як і коли відбувалися поховання?

Ось про що свідчать документи й архіви:

— дозвіл на виділення земельної ділянки для спецпотреб Народного комісаріату внутрішніх справ було видано Київською адміністрацією 20 березня 1937 року. Йдеться про частину лісового масиву площею 4,5 га в районі 19—20 кварталів Дарницького лісництва (за даними польських військових топографів, розмір поля поховання — 5,3 га);

— територія була обнесена високим зеленим парканом 2—3 м заввишки і перебувала під цілодобовою охороною співробітників НКВС;

— тіла вбитих привозили до лісу вночі закритими брезентом вантажівками з катівні НКВС у будинку колишнього Інституту шляхетних дівчат (нині — Міжнародний центр культури і мистецтв Федерації профспілок України, колишній Жовтневий палац) та спецвідділу Лук'янівської тюрми. У 1940—1941 рр. розстріли часом проводились і на території спецділянки;

— за даними СБУ 2009 року, встановлені прізвища 14 191 особи, яким було винесено вироки в Києві та які захоронені в Биківні, про що знайдено документальні архівні підтвердження.

За даними експертів, для встановлення справжніх масштабів репресій необхідно розсекретити й оприлюднити матеріали роботи урядових комісій та слідчої групи прокуратури УРСР, які розслідували Биківнянську трагедію в 1970—1980-ті роки.

Джерела

Інформаційне повідомлення 1971 року. *Режим доступу:*
<https://goo.gl/t6hFG9>

Файзулін Ярослав. Биківня: пам'ять заради життя. *Режим доступу:*
<https://goo.gl/aaultGg>

18 квітня 1943 року датована фальшива довідка про смерть письменника Дмитра Бузька

Дмитра Бузька завербували до співпраці з «надзвичайками» у 1919 році. Письменника заарештували під час візиту до Києва. Суду не було — він майже відразу погодився виконувати завдання. У 1922 році Бузько взяв участь у облаві на отамана Семена Заболотного, який боровся проти більшовиків на Одещині. Бузько увійшов до загону, інформував червоних про плани отамана, а також намагався переконати його здатись.

За мотивами цієї історії Дмитро Бузько написав автобіографічний роман «Лісовий звір», згодом екранізований. Проте у творі відображено не усі деталі — страшну сцену загибелі Заболотного чи то з художніх, чи то з ідеологічних причин випущено. Агент здав місцеперебування отамана до Балтського ДПУ. Хату оточили чекісти, взяли у заручники селян та виставили ультиматум: або Заболотний здається, або мирні люди загинуть.

«Мені прикро, що наших українських радянських письменників не читають партійці і найвідповідальніші партійці... Помилятися можуть усі, і критикувати необхідно всіх. Ми ще не вміємо критикувати, незважаючи на особи, у нас панує чиношанування. Коли Косіор помилиться, ми скажемо: ти помилився. Коли великий, мудрий Сталін помилиться, ми, демократія, скажемо: ти помилився...» — із цих слів, сказаних на зборах Одеської письменницької організації 16 липня 1937 року під час обговорення «Завдання одеських письменників по боротьбі з контрреволюційним авербахівським охвістям», почалась історія третього арешту Дмитра Бузька. 20 жовтня 1937 року його кинули за ґрати.

Слідство вбачало у діяннях Бузька контрреволюційність: адже він «спробував посіяти недовіру до геніального вчення Сталіна». Співробітники НКВС пригадали колишньому агентові і петлюрівщину, і участь у націоналістичній організації, і агітацію на зборах. Звісно, Бузько відкидав звинувачення.

Особлива трійка Управління НКВС Одеської області 1 листопада 1937 року ухвалила застосувати до Бузька найвищу міру покарання. Розстріляли письменника опівночі 14 листопада.

29 липня 1957 року президія Одеського облсуду переглянула справу Бузька та скасувала рішення «трійки» за недоведеністю складу злочину. Письменника реабілітували. У виданому 13 грудня 1957 року «Свідощві про смерть» значилося, що Бузько «помер 18 квітня 1943 р. від крупозного запалення легень»...

Джерела

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/JFqzDA>

Боган Сергій. Повстанці Одещини і Придністров'я: Антикомуністичний повстанський рух на Південному Заході України у 1920—1923 рр. — К.: Зелений пес, 2013.

Карацупа Виталий. Бузько Дмитро Іванович. *Режим доступу:* <https://goo.gl/8I9Hce>

Цимбал Ярина. Червоний pulp fiction: У 1920-х роках українці так само любили кримінальне читиво // Тиждень. — 2016. — 5 січня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/dPVF7W> **19 квітня 1930 року завершився процес «Спілки визволення України»³⁶**

Вироки «членам підпільної антирадянської організації» Верховний суд УСРР виносив у Харківському оперному театрі, де облаштували судові приміщення. Процес зробили відкритим. Квитки на судові засідання розподілялися робітникам і службовцям профспілками. Однак більшість глядачів становили працівники ДПУ і «довірені» люди. Тоді з'явився вираз: «Опера “СВУ” — музика ДПУ».

Судили 45 осіб, серед яких були академіки Всеукраїнської академії наук (ВУАН), професори, студенти, директор середньої школи, вчителі, теолог та священник УАПЦ, письменники, редактори, кооператори, правники і бібліотекар.

Багато підсудних — колишні члени різних українських політичних партій, один колись був прем'єром, двоє — міністрами уряду УНР, шестеро — членами Української Центральної Ради.

Керівником «СВУ» «призначили» академіка і віце-президента ВУАН Сергія Єфремова (до середини 1920-х років він мав понад 3 000 публікацій). Свого часу він був впливовим діячем Української партії соціалістів-федералістів, одним з керівників Центральної Ради. До арешту Єфремов вів щоденник, у якому описував своє різко

критичне ставлення до радянської влади і який став головним доказом його провини.

Обвинувачені були засуджені до 3—10 років ув'язнення, кілька з них отримали умовні терміни. Наприкінці 1930-х років 13 в'язнів було розстріляно. Одним зі страчених був лікар Аркадій Барбар, якого звинувачували в отруєннях пацієнтів-комуністів.

За справою «СВУ» заарештували 700 осіб. Загалом під час та після процесу «СВУ» було репресовано близько 30 тисяч осіб.

За викриття «СВУ» 28 квітня 1930 року групу чекістів, співробітників ДПУ, нагородили орденом Червоного Прапора.

Історики не однастайні в питанні фактичного існування СВУ. Тим не менш, навіть якщо не торкатися питання міфічності цієї організації, мета радянського керівництва є прозорою навіть для непрофесіоналів. Її ілюстрацією є й цитата з журналу «Більшовик України» за 1930 рік: «В процесі СВУ український пролетарський суд розглядає справу не лише про контрреволюційні покидьки петлюрівщини, а судить в історичній ретроспекції весь український націоналізм, націоналістичні партії, їх зрадницьку політику, їхні негідні ідеї буржуазної самостійності, незалежності України».

Враховуючи загальні процеси періоду «великого перелому», коли відбувалися поетапні чистки серед найрізноманітніших верств українського населення (від «Шахтинського процесу» 1928 р. до «Великого терору» 1937—1938 рр.), справа «СВУ» стала черговою фазою ламання хребта українському суспільству як нації. Геноциду 1932—1933 рр. передувало нищення світоглядних засад українців у вигляді репресій над старою, дорадянською інтелігенцією. Навіть дати початку і завершення судового процесу — день народження Тараса Шевченка і Великдень — мали роль додаткового, психологічного підтексту.

11 серпня 1989 року Пленум Верховного суду реабілітував усіх засуджених у справі «СВУ».

Джерела

Білокінь Сергій. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР, 1917—1941 рр. : Джерелознавче дослідження. — К.: Укр. пропілеї, 1999. — 447 с.

Білокінь Сергій. Справа «Спілки визволення України» й перспективи її дальшого вивчення // Історіографічні дослідження в Україні. — 2012. — Вип. 22. *Режим доступу:* <https://goo.gl/NwfBKH>

Пристайко В. І, Шаповал Ю. І. Справа «Спілки визволення України»: невідомі документи і факти. Науково-документальне видання. — К.: Інтел, 1995. — 448 с. *Режим доступу:* <https://goo.gl/8FCzLF> **20 квітня 1932 року заарештований агроном Олександр Вальда-Фарановський**³⁷

За одними даними, Вальда-Фарановський був українцем, за іншими — німцем. Достеменно відомо лише те, що він народився у Підволочиську (нині — Тернопільщина), а під час Першої світової війни служив ротмістром кінного полку австрійської армії.

У книзі спогадів про ГУЛАГ вченого Юрія Чіркова Вальді-Фарановському присвячено кілька дуже емоційно насичених сторінок — автор спілкувався з ним у таборах і ретельно записав деталі його біографії. Ця книжка — чи не єдине розлоге джерело інформації про ротмістра.

У 1916 році Вальда-Фарановський потрапив у російський полон, після 1917 року одружився і залишився в Росії. Судячи з усього, він приєднався до армій Денікіна та Врангеля, через що у 1921 році перебував під слідством у Мелітополі за «участь у контрреволюційній організації».

Тут почав проявлятися доленосний незламний характер: Вальда-Фарановський втік з в'язниці і жив під вигаданим прізвиськом. Відомо, що він працював у Криму, Києві, Дніпропетровську, Харкові. Чірков згадує, що Вальда-Фарановський дуже любив коней, знав, як з ними поводитися (давався взнаки досвід перебування у кінному полку). Вальда-Фарановський працював на кінному заводі заступником директора і навіть мав подяки від Будьонного.

Переламний момент наступив у 1930 році. Директором заводу призначили якогось міліцейського начальника, що не знав ні азів конярства, ні культури. Звернення на «ти» та інші мінуси нового керівництва виводили колишнього ротмістра з рівноваги, він став думати про еміграцію, мріяв про повернення до Підволочиська, що після 1920 року відійшов до Польщі.

Але відразу після звернення до польського посольства його заарештували (сталось це 20 квітня 1932 року). Постановою трійки

ДПУ УСРР від 19 листопада 1932 року Вальда-Фарановський був засуджений до 10 років таборів за «шпигунство» і відправлений будувати Біломорканал.

Там у Вальди-Фарановського стався інцидент із кримінальниками, через який він отримав ще одну статтю — «убивство». Про цей епізод він розповів Юрію Чіркову, а той описав його у книзі.

Кримінальники помітили незалежність характеру Вальди-Фарановського та організували справжню травлю: вибивали у нього з рук миску з їжею в їдальні, ховали під подушку дохлого щура. Якось урки випорожнилися у взуття Вальди-Фарановського, яке він зазвичай за військовою звичкою акуратно ховав під матрац, але одного разу забув це зробити. Зранку ротмістр сунув у взуття ноги... Лець стримав себе і тихо прошипів: «Спіймаю — вб'ю. Граєте з вогнем». Довелося йому босоніж йти снігом отримувати нове взуття.

Тієї самої ночі кримінальники напали на сплячого Вальду-Фарановського. Він зорієнтувався, зіскочив із нар і вступив у бійку. Ротмістр встиг схопити важку сокиру — колун, що стояв біля пічки. Цим колуном він розрубав голову одному, перебив ключицю другому, третьому розтросив руку, що тримала ніж. Ще одного нападника він встиг вдарити по спині. П'ятий — ватажок, гвалтівник, вбивця, що грабував політичних та знущався зі слабких і хворих, — впав на коліна та закричав: «Не вбивай!» Але Вальда-Фарановський розрубав його череп тією ж таки сокирою.

Зробивши це, він опустил колун та пішов, босоніж, як був, до комендатури. Там сів на лавку та сказав здивованим черговим:

— У п'ятому бараці урків побив.

— Скільких? Кого? — запитав комендант і, коли отримав чітку відповідь, додав: — Цих не шкода, але тебе шльопнуть.

— Мені все одно, — тихо відповів Вальда-Фарановський.

Слідство було дуже швидким. Ротмістр отримав грізну славу та 10 років за статтею 136, але фактично — додав ще 2 роки до своїх 10-ти. Його перевели на Соловки, де він працював конюхом, мав при кінниці окрему кімнатку, із задоволенням доглядав коней керівництва і читав мемуари про Першу світову.

Далі — біла пляма. Невідомо, як і в якій ситуації проявив себе грізний та незламний характер Вальди-Фарановського. Знаємо лише, що 14 жовтня 1937 року Особливою трійкою Управління НКВС СРСР

Ленінградської області він був засуджений до найвищої кари і за два тижні, 1 листопада 1937 року, розстріляний у Карелії в урочищі Сандармох.

Джерела

Чирков Юрій. «А было все так...»: Спогади. *Режим доступу:* <https://goo.gl/omzdjS>

Шевченко Сергій. Список розстріляних у Сандармосі українців і вихідців з України // Радіо Свобода. — 2012. — 12 листопада. *Режим доступу:* <https://goo.gl/J1Lpzx>

23 квітня 1950 року засуджений журналіст, письменник Олесь Бердник

24 жовтня 1949 року Бердника було заарештовано в місті Галич, де він працював відповідальним секретарем у редакції місцевої газети. В арештантському вагоні його доправили до Києва. Тут старший слідчий, лейтенант держбезпеки Розумний звинуватив Бердника у тому, що «будучи затятим ворогом радянської влади, він систематично займався контрреволюційною пропагандою і агітацією, спрямованою на повалення соціалістичного ладу, паплюжив постанови партії і уряду, дискредитував учення Маркса—Енгельса—Леніна—Сталіна, компрометував колгоспні засади...»

Жодного з цих обвинувачень Бердник не визнав. А на суді, який відбувся 23 квітня 1950 року, повідомив ще й про насильство та катування у внутрішній тюрмі МДБ, за що додатково був звинувачений у наклепі на органи правопорядку. Вирок: 10 років ізоляції у виправно-трудових таборах, 5 років заслання, 3 роки обмеження у правах.

Спочатку Олесь Бердник відбував покарання на ст. Біличі поблизу Києва. Потім його відправили на Печору, де він потрапив у роз'їзний табір, що ремонтував залізницю. Тяжкі побутові умови спричинили дистрофію. Після лікування в госпіталі Бердник готувався до втечі, але був викритий провокатором і відправлений до режимного табору в Кажимі, а звідти груповим етапом — до Картабу Карагандинської області.

Смерть Сталіна заронила надії на торжество справедливості й визволення. Але 1953 рік приніс розчарування. Бердник знову

вирішив тікати, маючи на меті дістатися до інформаційних каналів, щоб повідомити людству про жахливі зловживання в післясталінських таборах. 10 жовтня 1953 року він таки здійснив втечу, проте невдовзі був спійманий і вдруге засуджений табірним спецсудом як контрреволюційний саботажник. Непокірливого в'язня направили до закритого режимного пункту у Джардасі, поновивши відбутий строк.

У таборах Олесь Бердник продовжував писати вірші.

У 1954 році почався масовий перегляд справ несправедливо засуджених. Верховний Суд зняв із Бердника звинувачення в замаху на державний лад СРСР, а за кілька місяців його було звільнено.

Джерело

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/8sN26d>

25 квітня 1935 року заарештований журналіст Петро Свашенко

Журналіста Петра Свашенка, одного з найпопулярніших авторів тогочасної преси, затримали у Харкові у квартирі № 40 будинку «Слово». На початку весни йому висунули підозру: «Веде підривну роботу в складі підпільної націоналістичної організації з метою відриву України від СРСР».

Слідство тривало кілька місяців. 27 серпня 1935 року рішенням Спеціальної колегії Київського обласного суду журналіста було засуджено за статтями 54-10 та 54-11 Кримінального кодексу УСРР до 5 років ув'язнення у виправно-трудовому таборі з позбавленням прав на 3 роки.

Того самого дня Свашенка етапували до Біломоро-Балтійського табору. Покарання він відбував поблизу Медвеж'єгорська. Перед початком Другої світової війни дружина змогла приїхати до нього на побачення. Перед нею «стояла худа, бліда, змучена постать, що сказала голосом Петра: “Настусю, я звідси не вийду...”»

Радянська влада часто підробляла документи, аби зняти відповідальність за смерть мільйонів людей. Така сама доля випала і Свашенкові — офіційно він загинув на фронті 17 січня 1943 року.

17 жовтня 1956 року вирок було скасовано судовою Колегією з кримінальних справ Верховного Суду УРСР, справу припинено за відсутністю складу злочину. клопотання про реабілітацію журналіста Петра Свашенка подали письменники Андрій Головка й Олексій Полторацький.

Джерела

Дукина Наталка. Додому, до «Слова», або Хто, де, коли? *Режим доступу:* <https://goo.gl/AzPtYz>

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/8sN26d>

Свашенко Петр Андреевич // Жертвы политического террора в СССР: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/8DCасv>

25 квітня 1937 року виписаний ордер на арешт поета Михайля Семенка

Невловимий Семенко, який фактично жив у потягах між Харковом і Києвом, отримав від слідства аж два ордери на арешт. Один був виписаний Управлінням держбезпеки НКВС УРСР 25 квітня 1937 року, другий — Харківським облуправлінням НКВС УРСР 26 квітня 1937 року.

Впіймали поета-футуриста 26 квітня 1937 року в Києві у готелі «Континенталь» на вулиці Карла Маркса, 5, кв. 72 (тепер — вулиця Архітектора Городецького). Обшуки відбулися як у Києві, так і в Харкові — у квартирі поета в будинку «Слово».

Семенка звинувачували в активній контрреволюційній діяльності, участі в «українській фашистській націоналістичній терористичній організації». Під час слідства органи не гребували жодними методами впливу — ні фізичними, ні словесними, тож скоро він «зізнався» у спробі скинути радянську владу в Україні за іноземної підтримки, підготовці низки терористичних актів проти діячів радянської влади та інших наклепах.

За версією слідства, Семенко планував 1 травня 1937 року підірвати секретаря ЦК КП(б)У Станіслава Косіора. «Я поступово і систематично отруював свідомість молодняка отрутою

націоналізму», — зізнався Семенко. Дізнання вів уповноважений Мирон Акімов (Егідес).

На закритому судовому засіданні 23 жовтня 1937 року Військова колегія Верховного Суду СРСР у складі голови армійськ'юриста А. Орлова, бригадвійськ'юриста С. Ждана, військ'юриста I рангу Ф. Кліміна, військ'юриста I рангу А. Батнера та за участі помічника Прокурора СРСР М. Рагінського «приговорила Семенко Михайла Васильевича к высшей мере уголовного наказания — расстрелу с конфискацией всего имущества, лично ему принадлежащего». В останньому слові поет попросив не страчувати його, але жорсткий вирок залишився в силі. Наступного дня в одній із київських в'язниць Семенка розстріляли. Тіло одного з найяскравіших письменників України поховане у Биківнянському лісі під Києвом.

Михайло Семенко реабілітований посмертно. Головний військовий прокурор 17 квітня 1957 року підписав висновок про безпідставність репресій. Цьому сприяли не лише листи рідних у комітет партконтролю при ЦК КПРС від 21 жовтня 1956 року, а й листи письменників, зокрема Олеся Гончара і Юрія Смолича.

У Галузевому державному архіві СБУ зберігається архівно-слідча справа Михайля Семенка за № 817.

Джерела

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/8sN26d>

Якимчук Любов. Михайль Семенко: від футуризму до тероризму // ЛітАкцент: [Електронний ресурс]. — 2012. — 27 грудня. *Режим доступу:* goo.gl/PNH2By

26 квітня 1939 року засуджена письменниця, співачка Олена Котова (Журлива)

О другій годині ночі до квартири Олени Журливої увірвались із обшуком. Це був її другий арешт. Уперше поетку заарештувала царська поліція у 1914 році за участь у демонстрації з нагоди 100-річчя від дня народження Тараса Шевченка.

Але цього разу звинувачення були набагато серйознішими. Уранці 5 жовтня 1938 року Олену відвезли на Луб'янку для перших допитів, звідти переправили у Бутирську тюрму. Сестра Катерина Вишнівська згадувала, що слідчі поводитись із поетесою ввічливо, навіть пропонували солодкий мармелад (коробка завжди лежала відкритою в оперуповноваженого на столі, втім, Олена не наважилася скуштувати).

Слідство шукало докази Олениної «агітації» проти радянської влади. Харківський період життя письменниці, скоріше за все, морально підготував її до цього: на її світогляді та творчості відбилися і моторошний процес над «Спілкою визволення України», і самогубства письменника Миколи Хвильового та політика Миколи Скрипника, і сфальсифіковані справи друзів, і чорні «воронки», що роз'їжджали містом. Аби відновити роботу над текстами, Котова переїхала до Москви, до чоловіка, і влаштувалась на роботу в школі.

«У нас в Москві жив наш двоюрідний брат — В'ячеслав Пашинківський, він був директор спиртового заводу. Одного разу зайшла розмова про колективізацію. Сестра сказала таку фразу: “Це буде ще не скоро, бо наше селянство не зразу усвідомить користь колективізації”. Крім брата, чоловіка і сестри, в кімнаті нікого не було, але на допитах слідчий, посміхаючись, запитував: “Так что, коллективизация будет не скоро?”» — згадувала Катерина Вишнівська.

Особлива нарада НКВС СРСР 26 квітня 1939 року засудила Котову до позбавлення волі у виправно-трудовах таборах на 3 роки. Покарання письменниця відбувала на Алтаї до 1944 року. Повернулася жінка з сильно підірваним здоров'ям — важкі умови праці і травми (впала з коня, коли працювала конюхом), перенесена у підлітковому віці операція призвели до паралічу.

Олену Журливу реабілітували у 1957 році.

Джерела

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/8sN26d>

Котов Анатолій. Пантера чоловічих сердець. Поетеса-співачка Олена Журлива зачаровувала, але зіркової слави так і не досягла // День. — 2010. — 13 жовтня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/yQon4f>

*26 квітня 1951 року заарештований літературознавець
Йосип Бухбіндер*

Заняття літературою Йосип Бухбіндер розпочав після Другої світової війни. У 1929 році молодий вчитель з Кам'янця-Подільського був призваний до лав Червоної армії. Був командиром кулеметного взводу у Таращанському полку 44-ї стрілецької дивізії імені Щорса. Через хворобу його комісували.

Одна з тем творів Бухбіндера — героїчна боротьба радянських військ проти нацистів. Тут стали в пригоді набуті на фронті знання і навчання в єврейському секторі Київського педінституту. У той час письменник працював у редакції республіканської газети «Дер Штерн», а після 1941 року — в Укрлітфонді. Після війни він створював книжку «про ратний подвиг радянських народів у найкращій в історії людства війні».

Репресії почалися у листопаді 1948 року: Політбюро ЦК ВКП(б) ліквідувало Антифашистський єврейський комітет як «центр антирадянської пропаганди». Спочатку ліквідували верхівку комітету, далі — за списком: черга дійшла і до Бухбіндера. 24 січня 1951 року за обвинуваченням у єврейському націоналізмі він був виключений зі Спілки письменників України, де опікувався єврейськими справами. 26 квітня 1951 року агенти МДБ увірвались у його київське помешкання, пред'явили ордер на арешт та вчинили обшук, який тривав 10 годин та закінчився справжнім пограбуванням. Серед викраденого був готовий до друку рукопис останньої книжки, яка за постановою слідчих була спалена.

Бухбіндеру довелося провести 13 місяців у спец'язниці МДБ Києва. Далі — етапування до Харківської тюремної психіатричної лікарні. Щоб отримати зізнання в «контрреволюційній антирадянській діяльності», письменника помістили в камеру для буйних. Попри колосальний моральний тиск та тортури Бухбіндер не визнавав своєї провини.

Під час слідства до роботи долучили трьох кандидатів філологічних наук, які робили експертну оцінку творів письменника. Їхній висновок став по суті підставою для вироку — у «рецензіях» ішлося про отруту антирадянщини та сіонізму.

Улітку 1952 року Бухбіндера перевели до Лук'янівської в'язниці. Невдовзі після цього було оголошено вирок: за активну антирадянську націоналістичну діяльність ув'язнити на 10 років у виправно-трудових таборах особливого режиму. За кілька тижнів письменник був етапований до Казахстану.

Спецтабір № 3 у селі Кенгір поблизу Джекказгана став Бухбіндеру домівкою на п'ять років — у 1954 році вирок скоротили вдвічі. Таке рішення комісія ухвалила не через перегляд справи, а через інвалідність письменника, яку він отримав від роботи на шахтах. Його перевели до табору в селі Терехти, а звідти, вже амністованого, відправили на поселення в Теміртау.

Йосипа Бухбіндера реабілітували, зокрема, завдяки Максиму Рильському. 9 січня 1957 року пленум Верховного Суду СРСР скасував постанову «трійки» і припинив слідчу справу стосовно Бухбіндера «за недоведеністю пред'явлених йому звинувачень». Того самого року Спілка письменників поновила Бухбіндера у своєму складі.

Джерело

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/8sN26d>

27 квітня 1933 року: «Люди умирают по несколько человек в день в каждой деревне и это по всей Украине...»

Так записала у щоденнику Олександра Радченко. У невеликих зошитах сільська вчителька детально описувала перебіг колективізації не лише у Харківській області, а й — що знала — у всій країні. Непрості події і факти в її нотатках переплітаються з особистими враженнями та рефлексіями.

7 липня 1945 року слідчий НКВС підписав постанову про арешт Олександри Радченко. Під час «розслідування» щоденники були вилучені та передані в архів.

Заарештували Радченко в серпні 1945 року в Кам'янець-Подільській області (нині — Хмельницька), де вона мешкала. До слідчих потрапило сім зошитів-щоденників за 1926—1943 роки. Це слугувало основним доказом провини Олександри в антирадянській

офіційній версії, оголошеній Кам'янець-Подільським обласним судом у грудні того самого року.

Слідчі знищили лише три зошити, які становили найменшу цінність для справи. У цих зошитах містились записи, які охоплювали три важливі періоди: 1926—1927 роки, 1928 рік та уривки різного часу. Проте збереглись чотири зошити з найважливішими нотатками — за 1930—1934 роки.

«Будучи сама в тяжкому стані, вона жодним словом не згадувала про неврожай чи посуху в Україні 1932—1933 рр., а записувала про цілеспрямоване умертвіння людей, про їх голодне божевілья, незважаючи на благодатні родючі землі, про невимовне бажання жити», — повідомляється в книзі «Голодомор 1932—1933 років в Україні за документами ГДА СБУ».

1933

Факты голода.

Три часа ночи. Значит, уже 27 апреля.

Не сплю. Последние дни страшная апатия.

Весь ужас созданного положения отразился на моем здоровье.

Хотя мы не голодаем, но и не питаемся как надо.

Люди умирают по несколько человек в день в каждой деревне и это по всей Украине.

Вчера пришел (нерозбірливо) Петрович Ткачев гн член Коллектива. У него болит нога. Он распух.

Джерела

В'ятрович Володимир. Олександра Радченко — репресована за пам'ять // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2013. — 22 листопада. *Режим доступу:* <https://goo.gl/y7n8fB>

Фото сторінки із щоденника Олександри Радченко за 27 квітня 1933 року // Електронний архів українського визвольного руху. *Режим доступу:* <https://goo.gl/NbCYxL>

Щоденник О. М. Радченко, вчительки з Харківщини. *Режим доступу:* <https://goo.gl/ozSllo>

***27 квітня 1929 року страчений учитель Яків Щириця
(отаман Мамай)***

Доживете, привітайте від мене вільну Батьківщину. Для неї, невільної, я зробив що зміг.

Яків Щириця перед розстрілом

До того як потрапити на військову службу до царської армії в 1914 році, Яків Опанасович Щириця (Яків Мамай) майже вісім років учителював. У 1917 році, після закінчення Київської військової школи та одержання офіцерського чину, Яків підтримував українізацію військових частин Російської імперії, у яких «ріс з кожним днем все більше самостійницький рух». Здобування військового досвіду Яків поєднував з «виховною роботою». Був обраний головою полкової ради 78-ї пішої Української дивізії на австрійському фронті. Яків говорив: «В середовищі українців-солдат почалося бродіння проти «кацапів», і мені, як голові ради, доводилося багато надавати уваги тому, щоб не допустити розправи з росіянами. Крім того, мені і раді доводилося боротися з ненормальними взаєминами між солдатами і офіцерами нашої дивізії».

Від повернення до України з фронту в 1918 році Якова переслідували «гетьманці». Уперше його роззброїли та заарештували разом з командним складом 78-ї дивізії, яка поверталась до України, удруге — на Чигиринщині, де Яків знову став вчителювати. Він був членом шкільної ради, тимчасово завідував Чигиринським відділом народної освіти.

З пожвавленням антиукраїнських дій з боку «денікінців» та підрозділів чигиринського анархо-комуніста отамана Свирида Коцура Яків очолив загін «самооборони» в районі сіл дніпровського побережжя Чигиринського повіту. Загін невдовзі переріс у Білоярський полк. Під головуванням Якова військове формування вело бої з «білими», «червоними» та «анархо-комуністами» у 1919—1920 роках.

Зі свідчень Якова відомо, що він після запеклих боїв при спробі захоплення Черкас і чисельних втрат, що зазнав його загін, передав командування отаману Скирді з Полтавщини та наприкінці 1920 року перебрався на Катеринославщину. Проте існує документ про те, що 17 липня 1921 року, користуючись правом на амністію, командир 1-ї Гайдамацької кінної сотні отаман Мамай здався більшовикам.

Можливо, таким свідченням та недомовкою Яків хотів приховати від слідчих перебування в Холодноярській бригаді.

У 1920-х роках Яків вчився та вчителював. У 1924 році закінчив інститут, у 1926-му став кандидатом у члени ВКП(б). До арешту співробітниками ДПУ працював учителем Дніпропетровського землевпорядного технікуму.

Матеріали справи «Злочинна діяльність громадянина Щериці Якова Опанасовича», які були розглянуті 26 серпня 1928 року уповноваженим слідчого відділу Шевченківського відділу ДПУ УСРР, містили обвинувачення: «організація в 1919—20 роках повстанського руху проти радянської влади на території колишнього Чигиринського повіту». Того самого дня Якова допитали.

Прокурор Шевченківської округи 18 грудня 1928 року постановив: «Є підстави віддати обвинувачених під суд». 19 квітня 1929 року на закритому судовому засіданні Шевченківського окружного суду обвинувачувалося семеро осіб, у тому числі Яків. «Щерицю Якова Опанасовича, 42 років за санкцією 54-2 арт. Карного кодексу УСРР присудити до найвищої міри захисту — розстріляти; від конфіскації майна як неіснуючого звільнити», — таким був вирок суду, незважаючи на визнання підслідним вини й апеляцію до судових органів.

Якова Щерицю розстріляли о 23:50 27 квітня 1929 року в Черкасах. Останніми його словами були: «Доживете, привітайте від мене вільну Батьківщину. Для неї, невільної, я зробив що зміг».

Яків Опанасович Щериця не реабілітований. В архіві Управління СБУ в Черкаській області міститься інформація у справі Якова за № 1083 на учасників Білоярського полку: «Постановою № 44с-197 Президії Черкаського обласного суду від 4 червня 1992 року засуджених визнано винними і такими, що не підлягають реабілітації».

Джерело

Коваль Роман. Коли кулі співали. Біографії отаманів Холодного Яру і Чорного лісу. — Київ, Вінниця, 2006. Режим доступу: <https://goo.gl/Rofq5O>

27 квітня 1935 року засуджений письменник Гео Шкурній

Письменника Гео Шкурупія заарештували 3 грудня 1934 року. Вночі у його київській квартирі на вулиці Короленка (нині — Володимирська), 51 влаштували обшук. На думку письменника Яра Славутича, причиною арешту Шкурупія могла стати його збірка «Зима 30-го року»: «Суміш віршів і прози, де автор осміював голів новостворених колгоспів».

Справу Шкурупія вела оперуповноважена секретно-політичного відділу Управління державної безпеки (УДБ) НКВС УСРР Пера Гольдман. З її ім'ям пов'язані десятки справ, інспіровані чекістами проти митців, науковців, громадських діячів. Пера Гольдман звинуватила поета у приналежності до «київської групи української націоналістичної контрреволюційної терористичної організації ОУН, основною метою якої було повалення радянської влади в Україні і відрив її від СРСР шляхом вчинення терористичних актів проти керівників партії та уряду».

До кримінальної справи було долучено записку, вилучену під час нічного обшуку на квартирі Шкурупія: «Сьогодні я сяду на бюст Сталіна (Сосо Джугашвілі). Ол. Влизько». Колись в Одесі поет з вадами слуху Олекса Влизько сів на бюст Леніна і потім пожартував — написав записку друзям. Але така дрібничка в очах слідчої набула нереальних масштабів і дозволила підписати вирок Шкурупію — мовляв, він винен уже тим, що не заявив про таку зухвалу витівку.

До справи також долучили докладні заяви Влизька і наклепи провокатора Антона Біленького-Березинського, який «повісив» на поета спробу замаху на Постишева і Балицького, а також приналежність до терористичної групи у складі Григорія Косинки, Миколи Любченка та, власне, Олекси Влизька.

Допити вів чекіст Микола Грушевський. Він залякував та шантажував Шкурупія розстрілом, розпратою над дружиною та дитиною... Але поет наполягав на невинуватості і виправляв перекручені слідчим факти: «Показання щодо моїх розмов із знайомими мені письменниками... записані неправильно. Вони зрадаговані, заповнені за думкою слідчого т. Грінера, записані так, як йому хотілося, і не відповідають дійсності. Мої бесіди названі в показаннях націоналістичними, як і мої настрої. Насправді ж

я вказував слідчому, що бесіди були на літературні, історичні і побутові теми...

Незважаючи на неправильний запис показань слідчим, вони підписані мною через такі обставини. Протягом усього періоду слідства, і особливо під час допитів, я був підданий слідчим жахливому моральному тискові... Крім того, сильний біль у шлунку, оскільки в мене виразка, і вкрай пригнічений стан від погроз слідчого спричинилися до стану цілковитого отупіння, за якого я вже нічого не тямив. Слідчий користувався цим моїм станом, примушував підписувати показання, доводячи мене до істерики...»

Друге засідання у справі Шкурупія відбулось 27 квітня 1935 року. Письменник далі доводив слідчим свою невинуватість, вказував на нелогічність обвинувачень та порушення процедури допитів: «Я до контрреволюційної організації не належав. Показання проти мене даються неправильні. Ніхто не сказав, що я щось конкретне зробив у терористичній групі, якою була моя участь у підготовці терактів. Я сам із робітничої родини і до контрреволюціонерів належати не можу. Почуваюсь обплутаним і не маю можливості спростувати брехню. Проти голосливих звинувачень говорять уся моя робота і все моє життя. Прошу мене виправдати».

На закритому процесі, без присутності родичів та захисту, Шкурупія засудили до 10 років ув'язнення у виправно-трудових таборах із подальшим позбавленням у правах на 3 роки та з конфіскацією майна за статтями 54—2, 54—8, 54—11 (військове повстання, терористичні акти, організація контрреволюційних діянь) Карного кодексу УСРР.

Термін ув'язнення Шкурупій відбував у Соловецькому таборі. 25 листопада 1937 року Особливою трійкою Управління НКВС Ленінградської області його ім'я було таємно внесено до розстрільного списку. 8 грудня Гео Шкурупія розстріляли в урочищі Сандармох.

Через 20 років за клопотанням дружини Варвари Базас (після вироку вона разом з сином була виселена з Києва як дружина ворога народу) Шкурупій був реабілітований за відсутністю складу злочину.

Джерела

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник,

1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/8sN26d>

Халуна Ірина. 100 років від дня народження письменника Гео Шкурупія // *Радіо Свобода.* — 2003. — 22 квітня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/aEA7HJ>

Шевченко Сергій. Архіпелаг особливого призначення. — К.: Фенікс, 2006. *Режим доступу:* <https://goo.gl/JVLHYK>

***У ніч проти 28 квітня 1935 року заарештований поет
Микола Зеров***

Мои компаньоны, с которыми еду из Киева, вздыхают об этапе: по крайней мере движешься куда-то.

З листа Миколи Зерова до дружини

Поета і літературознавця Миколу Зерова заарештували на станції Пушкіно, що біля Москви. Етапували до Києва 20 травня 1935 року. У столиці України його утримували у будинку НКВС УСРР — нинішньому Міжнародному центрі культури і мистецтв Федерації профспілок України (колишній Жовтневий палац). Слідчий Володимир Писарев (Фукс) звинуватив Зерова в організації контрреволюційного терористичного угруповання, що згодом дістало назву «група Зерова». До цієї «групи» долучили раніше заарештованих Павла Филиповича, Ананія Лебеда, Леоніда Митькевича, Марка Вороного та Бориса Пилюпенка. Під час обшуку в помешканні Зерова було вилучено «дуже важливі» докази у справі — книжку з дарчим підписом Григорія Косинки та видання «Чорна Рада» Пантелеймона Куліша.

7 лютого 1936 року Військовий трибунал Київського військового округу засудив Зерова за статтями 54—8 і 54—11 (терористичні акти та організація контрреволюційної діяльності) Карного кодексу УСРР до 10 років концтаборів. На початку травня його етапували до Ленінграда, у пересильну тюрму. «Камера попалась чудесная в четыре больших окна, целый день солнце», — писав він у листі, намагаючись заспокоїти дружину. У Соловецькому таборі Микола Зеров перекладав, писав вірші, читав лекції, вдосконалював знання іноземних мов.

За рішенням Особливої трійки Управління НКВС Ленінградської області 9 жовтня 1937 року поет був засуджений до найвищої міри

покарання. Розстріляний у Сандармосі (Карелія) 3 листопада 1937 року.

Неправдиві дані про смерть Зерова у лікарні рідним повідомили лише у липні 1940 року. Гроші, які надсилала дружина на його рахунок у таборі, припинили приймати у 1938 році внаслідок «загальної заборони».

31 березня 1958 року Миколу Зерова реабілітовано за відсутністю складу злочину.

Джерела

Білокінь Сергій. Микола Зеров // Наш сучасник Микола Зеров. — Луцьк: Терен, 2006. *Режим доступу*: <https://goo.gl/IqwRUh>

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу*: <https://goo.gl/TWJqbI>

Розстріляне відродження. Невідома історія письменників із розсекречених архівів КДБ. *Режим доступу*: <https://goo.gl/zlKTy1>

29 квітня 1938 року засуджений письменник Микола Вороний

Перші проблеми із законом почались у Миколи Вороного під час навчання у гімназії в Ростові-на-Дону ще наприкінці XIX століття. Тоді він почав писати вірші, захоплювався Тарасом Шевченком, театром Марка Кропивницького та політичною літературою, організував разом із Семеном Ерастовим «Українську громаду». Поліція зацікавилась діяльністю юнака. Далі був коловорот обшуків, арештів, заборон на навчання та проживання в «університетських» містах.

Учергове з «правосуддям» митець зіткнувся у 1934 році. Уповноважений секретного відділу ДПУ УСРР Акимов (Егідес) розпочав розслідування контрреволюційної діяльності Вороного. В архівно-слідчій справі письменника збереглися свідчення Аркадія Добровольського, Івана Ле, Петра Колесника, Любомира Дмитерка з характеристиками на «буржуазно-естетську» та «націоналістичну» творчість «трубадура націоналістичної революції», як чекісти пафосно називали Вороного.

Микола Вороний заперечував версію слідства і зумів уникнути тюремної камери: його засудили до ув'язнення у виправно-трудових таборах, але замінили вирок засланням до Казахстану. Згодом місце заслання було змінено.

Микола Вороний змінив багато міст: побував у Воронежі, згодом у Бежиці, улітку 1937 року переїхав до села Глиняного на Кіровоградщині, а восени — до Новоукраїнки.

«Вранці до мене в квартиру постукав працівник міліції й запитав мене, чи проживає тут Вороний. Останній почув цю розмову і, перебуваючи в іншій кімнаті, до якої слід було заходити в інші двері, з іншого боку, сказав, щоб він зайшов. Після цього Вороного було відведено. Але куди, я не знаю. Ввечері я пішла до міськради й запитала про Вороного. Мені сказали, що його заарештовано...» — переповідав слідчому слова Мотрі Голуб, у якої жив Вороний, Павло Андрієвський.

За «участь у контрреволюційній військово-повстанській організації» заарештували Миколу Вороного та 12 селян Глиняного. Чого вони тільки, за версією слідчого, не робили: і понижували врожай, і дискредитували стаханівську роботу, і вербували народ... Вирок за абсурдні обвинувачення, як завжди в історії радянських репресій, був невинувато жорстоким — розстріл. Усі 13 осіб були страчені — за різними даними — того самого дня або 7 червня.

Выписка из протокола № 175.

Заседание Тройки при УНКВД по Одесской области 29 апреля 1938 г.

Слушали дело № ... Песчано-Бродского р/о НКВД.

20. Вороний Николай Кондратович, 1871 г. рождения, уроженец г. Ростова-на-Дону, житель с. Новоукраинка того же района Одесской области, украинец, гражданин СССР, со средним образованием, из мещан.

До ареста — без определенных занятий. В 1926 году вернулся из Польши как реэмигрант. В 1934 году был судим Коллегией ОГПУ за контрреволюционную деятельность. Сын его Марк также осужден за контрреволюционную деятельность и отбывает наказание в Соловках.

Является участником контрреволюционной укр. военно-националистической организации.

*Постановили: Вороного Николая Кондратьевича расстрелять.
Верно: секретарь Тройки Фишман.*

10 листопада 1957 року Президією Кіровоградського облсуду вирок 1938 року був скасований, Микола Вороний реабілітований за відсутністю складу злочину.

Місце й обставини смерті Миколи Вороного досі невідомі.

Джерела

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/TWJqbI>

Коваль Роман. Нариси з історії Кубані. Український революціонер Кубані Степан Ерастов. *Режим доступу:* <https://goo.gl/EP4Jqr>

Костюк Григорій. Микола Вороний. // Сучасна Україна. — Мюнхен, 1951. — Ч. 25. — 23 грудня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/uF6fFQ>

Орел Світлана. Микола Вороний: остання трагічна сторінка // Дзеркало тижня. — 2006. — 16 червня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/mL1wxg>

Сюндюков Ігор. Микола Вороний, його сучасники, друзі та вороги // День: Україна Incognita. — 2013. — 3 жовтня. *Режим доступу:* goo.gl/WXqT2R

Шепель Федір. Останній товариш Миколи Вороного // День. — 2002. — 27 грудня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/yDFzaX> **29 квітня 1934 року заарештований поет та прозаїк Олекса Слісаренко**

Обшук у квартирі № 34 харківського будинку «Слово» здійснював оперуповноважений Микола Грушевський у присутності письменника Віталія Чигиріна. Подання на арешт виписала уповноважена слідчої групи Пера Гольдман.

Спочатку Олекса Слісаренко «зізнавався» у всіх звинуваченнях, зокрема й у приналежності до підпільної контрреволюційної організації, метою якої — за класичною чекістською формулою — було повалення радянської влади та підтримка фашистів.

Та за два місяці письменник відмовився від своїх слів, заявивши, що свідчив під тортурами, у стані зміненої свідомості та моральної прострації. З цього моменту слідчий зосередився на «добуванні»

зізнань для підтвердження страшної «провини» Слісаренка перед народом: участі у ВАПЛІТЕ.

«Тоді я на цю групу дивився як на приховане націонал-демократичне угруповання, а тепер розглядаю її як групу, котра могла бути первинним осередком фашистської організації... Єдиним моїм політичним виступом проти цієї групи був виступ на процесі СВУ, в якому я в своїй промові підкреслив роль хвильовізму як продовження СВУ, поставивши знак рівняння між Хвильовим і літературною групою СВУ на чолі зі Старицькою-Черняхівською», — нотував слідчий у протоколі допиту письменника.

Незважаючи на те що Слісаренко відмовлявся від зафіксованих слів та не визнавав участі у контрреволюційній організації, військовий трибунал Українського військового округу «виписав» йому позбавлення волі — 10 років, позбавлення прав — 3 роки «без конфіскації имущества, в виду отсутствия такового».

Покарання Слісаренко відбував на Соловках. У жовтні 1937 року Особлива трійка Управління НКВС СРСР Ленінградської області переглянула справу Олекси Слісаренка й ухвалила застосувати до нього найвищу кару. Розстріляний 3 листопада 1937 року в Сандармосі.

Реабілітований посмертно.

Джерела

Історія української літератури ХХ століття: у 2 кн.: 1910—1930-ті роки: Навч. посібник/ за ред. В. Г. Дончика. — Кн. 1. — К.: Либідь, 1993. *Режим доступу:* <https://goo.gl/QFnLBM>

Слісаренко Олекса (1891—1937): [Біографія і твори] // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/IP98SW>

30 квітня 1929 року засуджений отаман Петро Дерещук

У 1920-х роках населення хутора до ноги винищили чекісти — тільки за те, що називався він Дерещуковим і жили тут родичі отамана. Не пощадили ні жінок, ні дітей.

Спогади очевидців, зафіксовані краєзнавцем Валентином Гордєєвим

Перший військовий досвід Петро Дерещук здобував під час Першої світової війни, перебуваючи на Південному фронті. Дослужився до

звання штабс-капітана. До війни працював сільським вчителем та вів проукраїнську революційну пропаганду, за що його переслідувала поліція.

Під час революції 1917 року офіцер Дерещук українізував свій підрозділ та намагався вивести свій 38-й піхотний полк у розпорядження Української Центральної Ради. Водночас розпочав політичну діяльність, вступивши до лав Української партії соціалістів-революціонерів. З листопада до грудня 1918 року організував та очолював повстання проти гетьмана Павла Скоропадського на Уманщині.

У травні 1919 року Дерещук обійняв посаду інспектора Запорозької дивізії Армії УНР і завів дружбу з Петром Болбочаном. Впевнений, що саме такі міцні командири, як полковник Болбочан, потрібні для збройного захисту самостійності держави, Дерещук просив Петлюру про помилування героя визвольного походу українського війська в Крим.

Дерещук не схвалював наказів Петлюри уникати боїв з Добровольчою армією Денікіна. Воював проти радянських окупантів та влаштував масове повстання на Уманщині. Був організатором Уманського повстанського комітету, який тісно співпрацював з Холодноярською республікою. У 1920 році під загальним командуванням Гулого-Гуленка загін Дерещука спільно із загонами Гризла, Цвітковського і Григор'єва успішно проводив операції проти Червоної армії, зокрема проти кавалерії Будьонного і Котовського. У 1921 році Дерещук діяв на Уманщині разом з холодноярським отаманом Нестеренком-Орлом.

В результаті чекістської спецоперації військове формування Дерещука було вщент розбите, хоча боротьба малими силами тривала до березня 1924 року.

Співробітники карних органів окружного ДПУ заарештували Дерещука 21 березня 1924 року та у серпні того самого року влаштували відкритий показовий суд. «На моїх очах 1924 року судили прилюдно в Умані вчителя Дерещука — ідейного провідника повстанського загону, що діяв аж до того часу...» — згадував письменник Юрій Лавриненко (Юрій Дивнич).

Надзвичайна сесія ревтрибуналу засудила Дерещука до 10 років ув'язнення і 5 років позбавлення прав. Цей процес висвітлювався

в пресі: газета «Більшовик» присвятила «справі петлюрівського отамана Дерещука» аж п'ять випусків.

За три роки отамана амністували. Він жив у Києві, працював у Науковій бібліотеці ВУАН. Востаннє був заарештований у серпні 1928 року — за «антирадянську агітацію» — та засуджений до 10 років позбавлення волі. Покарання відбував на Соловках.

Був одним із 36 керівників Соловецького повстання, які загинули у таборі 29 жовтня 1929 року. Повстання готували в'язні табірного пункту «Кремль».

Джерела

Коваль Роман. Коли кулі співали. Біографії отаманів Холодного Яру і Чорного лісу. — Київ, Вінниця, 2006. *Режим доступу:* <https://goo.gl/Zzp8Ho>

Кравець Світлана, Кравець Андрій. Навіть втративши волю, уманський отаман підняв повстання у радянському концтаборі... *Режим доступу:* <https://goo.gl/5lhrMV>

29

Текст Олени Кухар.

30

Текст Олени Кухар.

31

Див. також: «15 січня 1937 року заарештований студент-сценарист Аркадій Добровольський» (с. 48).

32

Текст Олени Кухар.

33

Текст Олени Кухар.

34

Дружина та донька Петра. (*Прим. ред. ориг. видання.*)

35

Текст Олени Кухар.

36

Текст Тетяни Швидченко.

37

Текст Олени Кухар.

38

Див. також: «8 квітня 1935 року засуджений поет та прозаїк Олекса Слісаренко» (с. 151).

Травень

1 травня 1966 року над Київським інститутом народного господарства підняли синьо-жовтий прапор

Робітник Віктор Кукса та студент Георгій Москаленко за кілька днів до акції змайстрували із двох шарфів невеличкий стяг, на який нашили чорний тризуб — копію із грошей Української Народної Республіки. Біля тризуба дописали чорнилом «Ще не вмерла Україна! Ще її не вбито! ДПУ» (ДПУ — Демократична партія України, якої фактично не існувало).

Щоб встановити стяг на будівлі інституту, під якою вранці мала шикуватись колона для участі у першотравневій демонстрації, Віктор Кукса і Григорій Москаленко витратили всю ніч. Останнім трамваєм вони дістались до потрібного місця. Кукса, надягнувши рукавиці, на взуття — шкарпетки, із прапором за пазухою та з ножем у кишені виліз пожежною драбиною на дах. Спочатку він зрізав червоний радянський стяг — він покотився вниз — і прилаштував саморобний синьо-жовтий прапор.

Москаленко чатував унизу. У нього був самопал на випадок, якщо з'являться правоохоронці. Драбину, якою Кукса ліз нагору, обробили авіагасом, щоб собаки не взяли слід. Залишки бинта, яким підв'язували прапор, і пляшку з речовиною викинули у Комсомольському парку в озеро. Хлопці слідкували за кожною деталлю і повільно, дбайливо втілювали план.

Їхній вчинок гучно вибухнув наступного ранку — коли над Києвом над радянськими демонстраціями замайорів маленький, але сильний український прапор.

Куксу і Москаленка шукали. Слідчі брали анкети, заповнені друкованими літерами, і порівнювали почерки, розсилали стукачів та агентів. Зрештою, ідея з анкетами спрацювала. На слід хлопців кадебісти натрапили за місяць, почали викликати на зустрічі. Але підозрювані вирішили не повертати до себе зайвої уваги, тому

поводились як зазвичай: спокійно ходили на пари і на роботу, як згадував Віктор Кукса, чекали на те, що мало статись.

Хлопців затримали 21 лютого 1967 року. На закритому суді їх було визнано винними. За «проведення антирадянської агітації та пропаганди», за виготовлення і зберігання вогнепальної зброї (стаття 222, ч. 1 і 3), за носіння холодної зброї (стаття 62, частина 1 і стаття 222, частина 2) Віктора Куксу засудили до двох років позбавлення волі, Георгія Москаленка — до трьох.

Після проголошення незалежності України Пленум Верховного суду скасував вирок у справі Кукси і Москаленка і припинив кримінальну справу за відсутністю складу злочину. Та повна реабілітація настала лише у 2007 році. До того часу дисиденти вважались винними через носіння та зберігання зброї. Повністю обвинувачення було знято лише після створення у 2002 році Громадського комітету «За реабілітацію “першотравневої двійки”» та його активної діяльності.

У серпні 2006 року указом Президента України Віктор Кукса і Георгій Москаленко були нагороджені орденом «За мужність» I ступеня.

16 листопада 2006 року на будівлі першого корпусу Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана (колишнього Київського інституту народного господарства), над якою було піднято прапор, встановлено меморіальну дошку.

Джерела

Кравченко Валерій. Синьо-жовтий прапор над Києвом 1 травня 1966 року / Передмова В. Овсієнка. — К.: Смолоскип, 2004. *Режим доступу:* <https://goo.gl/fAfQ2S>

Ломакін Андрій. Відчайдухи-прапороносці // Тиждень. — 2011. — № 27. *Режим доступу:* <https://goo.gl/LE6dWM>

Овсієнко Василь. Кукса Віктор Іванович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 18 листопада. *Режим доступу:* <https://goo.gl/tCKEbP>

Овсієнко Василь. Першотравнева двійка // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2008. — 11 лютого. *Режим доступу:* <https://goo.gl/jtGZnu>

4 травня 1933 року заарештований отаман Омелян Волох

Омелян Волох був дуже близьким до Симона Петлюри. Разом вони сформували Гайдамацький кіш Слобідської України, вели бої за Лівобережжя, проривалися до Києва і штурмували «Арсенал».

За час перебування на керівних посадах в армії УНР отаман «відзначився» такими негативними для національної справи діями, як арешт полковника Петра Болбочана, участь у єврейському погромі в Проскурові, вбивство команданта Гайдамацького полку полковника Виноградова та повстанського отамана Юхима Божка, спробою самовільного роззброєння 1-го полку Січових стрільців і постійним ігноруванням наказів Петлюри щодо розбудови військових частин.

Останнім «подвигом» Волоха стало захоплення скарбниці УНР і перехід на бік червоних військ у січні 1920 року. Кар'єра Волоха за більшовиків розвивалася стрімко: вступ до Комуністичної партії, робота в Народному комісаріаті землеробства УСРР, низка відповідальних посад у ВУЦВК і Держстраху. Але це не врятувало його від арешту. У ніч проти 5 травня 1933 року він був захоплений і ув'язнений у сфабрикованій чекістами справі «Української військової організації».

Згідно з обвинувальним вироком, Омелян Волох «належав до харківської групи Української контрреволюційної організації та з 1931 року входив до складу її всеукраїнського центру, проводив активну роботу для підготовки збройного повстання в Україні, керував диверсійно-терористичною роботою та за завданням організації повинен був до початку повстання організувати ряд диверсійних актів (підриг Київського та Вінницького мостів) та провокаційні замаху на представника іноземної держави з метою прискорення інтервенції проти СРСР, підтримував особисті зв'язки з московським центром організації, у квітні 1933 року був обраний до складу трійки щодо підготовки повстання». Жодного з цих звинувачень Волох не визнав. 23 вересня 1933 року колишнього отамана було ув'язнено терміном на 10 років на Соловках.

Бунтівний військовий і там показував норів: конфліктував з адміністрацією та наглядачами, порушував режим, через що його було визнано «дуже небезпечним контрреволюціонером», часто потрапляв до одиночної камери.

9 жовтня 1937 року Омеляна Волоха засудили до найвищої міри кримінального покарання — розстрілу. Мотивувалося це тим, що засуджені на різні терміни «за контрреволюційну, націоналістичну, шпигунську та терористичну діяльність в Україні українські буржуазні націоналісти, залишаючись на колишніх позиціях, продовжували шпигунську, терористичну діяльність, створили контрреволюційну організацію — Всеукраїнський центральний блок».

Омелян Волох був розстріляний 3 листопада 1937 року в Сандармосі. Реабілітований у 1989 році.

Джерела

Глазунов Геннадій. Трагедія «червоного гайдака». Омелян Волох: сторінки суперечливої долі // День. — 2007. — 27 листопада. *Режим доступу:* <https://goo.gl/JuwnI2>

Файзулін Ярослав. Отаман Волох викрав державну скарбницю УНР // Gazeta.ua. — 2013. — 18 липня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/uEXsym>

Шевченко Сергій. Список розстріляних у Сандармосі українців і вихідців з України // Радіо Свобода. — 2012. — 12 листопада. *Режим доступу:* <https://goo.gl/J1Lpzx>

Шурхало Дмитро. Отаман Волох — жертва терору, яка проклдала до нього шлях // Радіо Свобода. — 2012. — 8 серпня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/f241Sl>

5 травня 1984 року помер правозахисник, дисидент Олекса Тихий

Я — для того, щоб мої земляки-донбасівці давали не лише вугілля, сталь, машини, пшеницю... Для того, щоб моя Донеччина давала не тільки уболівальників футболу, учених-безбатченків, російськомовних інженерів, агрономів, лікарів, учителів, а й українських спеціалістів-патріотів, українських поетів та письменників, композиторів та акторів.

Олекса Тихий. Думки про рідний донецький край

Після другого терміну за «антирадянську агітацію та пропаганду», який закінчився 15 лютого 1964 року, Олекса Тихий продовжував працювати в гуманітарній та правозахисницькій сферах. Він уклав

«Словник невідповідних нормам української літературної норми слів (чужі слова, спотворені слова, кальки і т. п.)», розробив «метод навчання без школи», надіслав до Президії Верховної Ради УРСР листа «Думки про рідний Донецький край», написав низку статей та нарисів, серед яких «Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області». У листопаді 1976 року разом із членами-засновниками Української Гельсінської групи підписав «Декларацію Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод» та «Меморандум № 1».

Приводом для арешту стала робота «Мова народу. Народ», де Тихий цитував близько 450 авторів. Два примірники роботи він подарував професорові Володимирі Євдокименку (займався проблемами «українського буржуазного націоналізму») і професорові Іллі Стебуну (під час слідства він «оцінював» твори Тихого для КДБ і виступав свідком). Невдовзі до органів надійшов донос щодо змісту книжки від викладачки Л. Бахаєвої, яка згодом також свідчила у суді.

Олексу Тихого заарештували на початку лютого 1977 року. Його справу для зручності об'єднали зі справою Миколи Руденка. Судили громадських активістів у Дружківці в червні 1977 року. Серед свідків були Іван Кандиба, Надія Світлична, Олесь Бердник, Левко Лук'яненко, Раїса Руденко та інші. У липні 1977 року Олексу Тихого як «рецидивіста» позбавили волі на 10 років у колонії особливого режиму з подальшими 5 роками заслання за «антирадянську агітацію та пропаганду».

У Кучині, де відбував ув'язнення, Олекса Тихий кілька разів оголошував голодування, найдовше з яких тривало 52 дні. Жорсткі умови підірвали його здоров'я. 6 травня 1984 року Олекса Тихий помер у тюремній лікарні.

19 листопада 1989 року прах Олекси Тихого разом із прахом Василя Стуса і Юрія Литвина був перепохований на Байковому кладовищі у Києві. 7 грудня 1990 року Пленум Верховного Суду УРСР скасував вирок щодо Тихого, справу було закрито за відсутністю складу злочину.

Джерела

Качкан Альона. Олекса Тихий. Чому донецький вчитель став «ворогом № 1» для СРСР? // Радіо Свобода. — 2016. — 10 листопада.

Режим доступу: <https://goo.gl/utCJKD>

Овсієнко Василь. Олекса Тихий. Справжній донецький українець // Исторична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2012. — 3 лютого. Режим доступу: <https://goo.gl/lwqHJ8>

Файзулін Ярослав, Гінда Володимир. Україна у вогні минулого століття. Постаті. Факти. Версії. — Х.: КСД, 2015.

Фонд пам'яті Олекси Тихого (життєпис, твори, фото, спогади, документи)? [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://goo.gl/MTBw9d>

***6 травня 1986 року в Москві у прес-центрі МЗС СРСР
проведена перша прес-конференція у зв'язку з аварією
на Чорнобильській АЕС. Тим часом у Києві стартувала 39-
та Велогонка Миру***

Радянські ЗМІ давали лише коротку інформацію про Чорнобильську трагедію, наражаючи на небезпеку мільйони мирних громадян. Тим часом в ураженому радіацією Києві тривали травневі гуляння. 6 травня розпочалась міжнародна Велогонка Миру, у якій взяли участь збірні велосипедистів СРСР, Болгарії, Куби, Монголії, НДР, Польщі, Сирії, Угорщини, Франції, Чехословаччини. Як сумно жартували кияни, це була велогонка «мирного» атому.

Спортсмени, налякані уривчастою інформацією про вибух на атомній станції, відмовлялись брати участь у вілогонці. Для прикладу, у 1985 році на подібний захід було зареєстровано 129 осіб, а у чорнобильському 1986-му — лише 64: переважно ті, хто не міг відмовитись через політичний тиск. Киянин Леонід Чернов згадував, як сидів у кафе і «лікувався» з друзями червоним вином (до речі, після Чорнобиля боротьбу з алкоголем було послаблено), аж раптом пішов дощ: «Радіаційний дощ, напевно. Ми були під накриттям, нам було однаково. А гонщики похапали велосипеди і побігли ховатись у під'їзди!»

Тим часом люди, які отримали хоч якісь відомості про катастрофу, тікали з Києва. Мирні мешканці штурмували вокзали та автостанції. В аеропорті «Бориспіль» натовп зумів прорвати кільце військової охорони та кордон з авто і вибігти на злітну смугу з вимогою про

евакуацію. Замісник голови аеропорту Микола Чебикін згадував, що особисто вмовляв людей перейти в резервну зону і дочекатись вильоту.

Саркофаг над ураженим реактором почали будувати восени того самого року.

Джерела

25 лет Чернобылю: дневник катастрофы // Сегодня. — 2011. — 26 апреля. *Режим доступа:* <https://goo.gl/Wi6Lj0>

Пындык Андрей. Пусть живет КПСС на Чернобыльской АЭС: соцсети обсуждают годовщину трагедии. Блогеры делятся воспоминаниями о произошедшей ровно 30 лет назад Чернобыльской катастрофе // Апостроф. — 2016. — 26 апреля. *Режим доступа:* <https://goo.gl/4LhXEM>

Тарасов Арсений. Чернобыль: видимо-невидимо. *Режим доступа:* <https://goo.gl/wvyglF>

6 травня 1952 року заарештована письменниця Рива Балясна

Під час Другої світової війни тисячі євреїв Буковини та Бессарабії потрапили в табори, багато людей загинуло. Після 1944 року частина тих, хто вижив, повернулася додому. Однак це не врятувало їх, багато хто зазнав нових бід. Частину людей насильно вислали на Донбас та до Сибіру, багатьох мобілізували до Радянської армії. Діти, чиїх батьків вислали, були кинуті напризволяще. Хтось, намагаючись врятуватись, тікав до Румунії, кордон з якою був відкритий, хтось зникав у невідомому напрямку.

Письменники Рива Балясна і Нафталі Серф-Кон зібрали факти переслідувань євреїв та надіслали документи до Москви, до Єврейського антифашистського комітету. Члени комітету відповіли Балясній і попросили уточнити кількість постраждалих. У матеріалах кримінальної справи зазначено, що Рива і голова обвиконкому «пришли к выводу, что таких сведений не положено и не нужно давать».

У 1949 році представники Чернівецького обкому та міськкому КП(б)У, Чернівецького обласного комітету профспілок та Чернівецької міськради склали «Заключение по т. н. «Отчету о поездке в гор.

Черновці» бывшего єврейского писателя Нафтали Серф-Кона». Було визнано, що близько 60 тисяч євреїв, мотивовані равинами та релігійними общинами, залишили місто та переїхали до Палестини. Того самого року Єврейський антифашистський комітет ліквідували. Його діячі були заарештовані, а документи — знищені.

Проте Балясна не покинула розслідування. Вона була заарештована у 1952 році в Чернівцях, де збирала факти про переслідування євреїв. Звинувачення було неоригінальним — участь у контрреволюційній єврейській націоналістичній діяльності. Під час слідства Рива Балясна тяжко захворіла. Попри це рішенням Особливої наради від 23 серпня 1952 року її засудили на 10 років концтаборів.

Відбувати покарання письменницю направили до табору Інта біля Воркути. Просто з потягу на ношах її перенесли до тюремної лікарні. Понад чотири роки письменницю утримували у табірному пункті для в'язнів-інвалідів.

На початку 1956 року після перегляду справи Рива Балясна була звільнена і реабілітована за відсутністю складу злочину.

Джерела

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/4Y9KqN>

Рива Балясна. «Що без народу я й поезія моя?..» *Режим доступу:* <https://goo.gl/OVI5qs>

Репрессированные еврейские писатели Украины (документы архивно-следственных дел и материалы из частных архивов). *Режим доступу:* <https://goo.gl/3sKgtE>

7 травня 1941 року у Дрогобичі відбувся показовий судовий процес над 62 членами ОУН

Під час першої радянської окупації Західної України НКВС серед найперших завдань мав знищити український визвольний рух. Для того щоб залякати українців і змусити припинити боротьбу, навіть провели показові судові процеси. Це вже не кажучи про безпідставні арешти, депортації та повсюдне насильство.

Було проведено чотири гучні показові процеси: два у Львові та два у Дрогобичі. У Львові відбулись «Процес першої Крайової езекутиви» (29 жовтня 1940 року) та «Процес 59-ти» (15—19 січня 1941 року). У Дрогобичі мали місце «Процес 62-х» (7 травня 1941 року) та «Процес 39-ти» (12—13 травня 1941 року).

7 травня 1941 року за вироком суду 30 осіб було засуджено до смертної кари, 24 — до 10 років позбавлення волі, справи решти вісьмох відправили на додаткове розслідування.

Згодом президія Верховної Ради СРСР пом'якшила вироки — до найвищої міри покарання було засуджено 26 підсудних (чотирьом в'язням, серед яких троє жінок, зберегли життя), 13 арештантам підтвердили 10-річні вироки, а 19 осіб засудили на терміни від 7 до 8,5 року.

Джерела

В'ятрович Володимир. Пам'ятаємо. *Режим доступу:* <https://goo.gl/P7oovE>

Галів Микола. Місто Дрогобич в умовах утвердження Радянської влади (1939—1941 рр.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — 2008. — Вип. 17. *Режим доступу:* <https://goo.gl/QwB0s5>

Історія в'язниці. Радянський період 1939—1941 рр. // Тюрма на Лонцького. Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/15w5qf>

Пагіря Олександр. Діяльність ОУН та УПА на Наддніпрянській Україні, 1941—1955 рр. // Територія терору: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/DaFKYX>

Патриляк Іван. Перемога або смерть: український визвольний рух у 1939—1960 роках. — 2-е вид. — Х.: КСД, 2015.

9 травня 1933 року засуджений письменник Дмитро Рудик

2 лютого 1933 року Дмитра Рудика заарештували та звинуватили в участі у контрреволюційній змові. З низки документів відомо, що задовго до арешту письменника було ув'язнено вчителя П. Найдана, який напередодні, 29 січня 1933 року, під час допиту засвідчив: «З контрреволюційною організацією, яка існувала в Києві під

керівництвом Яблуненка-Атаманюка, я налагодив зв'язок, коли приїхав з Уманя до Києва, через Рудика і Струхманчука». Тут же було зазначено, що до цього угруповання належали: А. Турчинська, Д. Вагул, Марафієвич, Козоріс, Рудакевич, Ушакевич, Корпан, Верхолян, Сірокваша, Ріндох, М. Лишафай. «Будучи ідеологічним прибічником націоналізму, а звідси — і Великої Соборної України, — йдеться далі, — я був залучений до контрреволюційної організації, що складалася з українських шовіністів, які ставили перед собою головну мету — скинути радянську владу в Україні та одночасно відірвати від Польщі українську частину, створивши таким чином Українську буржуазну державу».

«Під час львівського погрому 1931 року, — свідчив Рудик на допиті, — я був в Атаманюка вдома. Він запропонував мені разом з ним зібрати групу з числа членів спілки «Західна Україна» і піти демонстративно до польського консульства, щоб закидати його камінням, аби викликати таким чином ускладнення між СРСР та Польщею, скориставшись цим становищем для підняття повстання в Україні. Цей варіант Атаманюк вважав досить підходящим».

У свідченні Д. Рудика від 14 лютого 1933 року зазначено: «У 1925 році в Києві була організована Спілка письменників «Західна Україна», метою якої було змалювання життя і боротьби трудящих Західної України. Я входив до складу правління цієї спілки. Правління складалося з 5 чоловік. Головою був Семенко Михайло Васильович. Я був його заступником. Було 3 члени правління — Загул Д. Ю., Ткачевський Семен і Кічура Мелетій Омелянович. До ревізійної комісії входили: Козоріс Михайло Кирилович, Будаї Лев Лукич і член з харківського правління — Гжицький Володимир».

За три дні (протокол від 17 лютого 1933 року) Д. Рудик доповнив попередні свідчення: «Перебуваючи в Умані з 1917 року, я знаходився в оточенні українських шовіністів, які для мене були близькими щодо моїх переконань та ідеології. У 1919 році під час установа радянської влади в Умані там була організована повстанська контрреволюційна організація, членом якої я був з початку її існування. Іще в 1918 році, коли тимчасово в Умані встановилася радянська влада, більшості українців політика радянської влади була не до душі, оскільки Україна, на нашу думку, повинна бути окремою та незалежною державою буржуазного типу, у зв'язку з чим ще тоді серед

нас виникали питання про необхідність повалення радянської влади в Україні шляхом збройного повстання. У той час (1918 р.) була здійснена з нашого боку спроба в Умані обеззброїти червоноармійські ч. і підняти повстання. Ініціатива належала Сторожуку Андрію (працівникові бібліотеки), який приєднав до себе нових осіб, в тому числі і мене... При Петлюрі група осіб, у тому числі й я, всяко сприяла встановленню влади УНР і допомагала війську».

На цій підставі уповноважений ДПУ Ракита й начальник слідчого відділу ДПУ Гольдман в обвинувальному висновку від 29 березня 1933 року пропонували: «Слідчу справу № 3391 по звинуваченню Рудика Дмитра Петровича направити на розгляд судтрійки при Колегії ДПУ УСРР з клопотанням про застосування до звинувачуваного Рудика Д. П. вищої міри соціального захисту — розстрілу».

9 травня 1933 року вирок було замінено — Дмитра Рудика засудили за статтею 54-11 до 10 років ув'язнення у виправно-трудовах таборах.

Термін покарання закінчився 26 липня 1947 року. Але, згідно з рішенням Особливої наради при МВД СРСР від 4 січня 1947 року, письменник як «соціально небезпечний елемент» був виселений на 5 років до Магадана Хабаровського краю. Відбуваючи термін заслання у нестерпних умовах, він тяжко захворів. У висновках ВТЕК від 28 лютого 1952 року зафіксовано: «Гіпертонічна хвороба 2-го ступеня і склероз судин головного мозку». Цей діагноз був підставою, аби випустити його на волю як інваліда 2-ї групи. З Магаданського будинку інвалідів невиліковно хворого Дмитра Рудика в супроводі нарочного Г. А. Акоюна 8 червня 1953 року було доставлено до Києва на утримання хворої дружини. Наступного дня подружжя обвінчалось, відновивши розірваний НКВС шлюб.

Сім'я Дмитра Рудика була вигнана у 1937 році з київської квартири та заслана до Янаула Башкирської АРСР. Тільки після війни дружині і доньці пощастило повернутися. Але у двокімнатній квартирі на вулиці Прозорівській мешкали чужі люди. Щоб отримати якийсь куток, Катерині Іларіонівні довелося влаштуватися двірником. На цій «посаді» вчителька з 30-річним стажем перебувала з 1951 до 1956 року.

Дмитро Рудик помер 31 травня 1955 року. У результаті настійливих клопотань Катерини Іларіонівни та доньки Ярослави 21 листопада 1959 року його було посмертно реабілітовано. Постанову про

реабілітацію підписав старший дізнавач відділу дізнання ГУВС міста Києва майор міліції С. О. Гуренко.

Джерела

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/jxldCT>

Веркалець Михайло. У супроводі ненії, чи пак — «Інтернаціоналу». *Режим доступу:* <https://goo.gl/ri7Mgr>

9 травня 1933 року на Кіровоградщині розстріляно чотирьох українських повстанців

Брати Клепачі — Іван та Сергій, уродженці с. Гурівці (сучасна Кіровоградщина), піднімали на боротьбу проти радянської влади населення багатьох українських регіонів. Іван очолював повстанський загін на Криворіжжі та безслідно зник у 1920 році після зіткнення з регулярними частинами Червоної армії та частинами особливого призначення.

Сергій Клепач був офіцером Армії УНР. У 1919 році разом з В. Склярем (Шклярем) створив підпільну організацію для боротьби з радянською владою на Катеринославщині (сучасні Дніпропетровська та частина Кіровоградської областей). У 1920 році він командував куренем Степової (Олександрійської) дивізії, яка на той час успішно боролася проти більшовиків.

24 вересня 1920 року в селі Медведівці (сучасна Черкаська область) на загальній нараді Головним отаманом всіх повстанських загонів Холодного Яру та околиць обрали Костя Блакитного (К. Пестушка).

У цей час Сергій Клепач очолював загін у 1500 осіб. У 1921 році він воював у загоні отамана Іванова, а у 1922 році керував Гурівською підпільною організацією. Його люди діяли в районі Олександрії, Єлисаветграда (сучасний Кропивницький), Павлиша, станції Лікарівка, сел Верблюжки, Червона Кам'янка, Новогеоргіївська та інших населених пунктів.

Сергій Клепач опинився серед отаманів, які потрапили в засідку ЧК внаслідок більшовицької спецоперації з ліквідації повстанського

руху Холодного Яру та Чорного Лісу у 1922 році. Ця операція відома під назвою «Заповіт», або «Щириє».

Сергія Клепача у 1929—1930 рр. заарештовували п'ять разів, однак щоразу йому вдавалося втекти. Він об'їздив багато губерній, шукаючи однодумців та агітуючи населення за українську державність. Побував на Донбасі — у Шахтинському районі, Слов'янську, Краматорську, де створював осередки українського повстанського руху. З весни 1930 року Сергій Клепач перебував у розшуку та діяв підпільно.

На початку 1933 року він повернувся у рідні краї, де його разом з 50 іншими підпільниками схопили чекісти. Частина відправили на примусові роботи в концтабори, інших розстріляли. Серед розстріляних був Сергій Клепач і троє його побратимів: Андрій Череп'яний, Феодосій Череп'яний і Павло Великий. Наймолодшому з них на той час виповнився 21 рік, найстаршому — 33 роки.

Джерела

Гребенюк Г. С., Коваль Р. М., Коротенко В. В., Маслак О. О. Кость Блакитний, отаман Степової дивізії: Збірник документів і спогадів. — К.: Незборима нація; Просвіта, 1997.

Орел Світлана. Долинський отаман Сергій Клепач. *Режим доступу:* <https://goo.gl/Q0VQpj>

10 травня 1946 року закінчено кримінальну справу проти Патріарха Української греко-католицької церкви Йосифа Сліпого

Кримінальна справа № 148372 була розпочата слідчими Міністерства Держбезпеки УРСР 11 квітня 1945 року. Того дня заарештували митрополита Йосифа Сліпого, весь греко-католицький єпископат (Григорія Хомишина, Микиту Будку, Миколу Чарнецького, Івана Латишевського) та багатьох інших священнослужителів. Вірогідно, передумовою був затверджений у квітні 1945 року план Сталіна стосовно УГКЦ.

Перед початком арештів у львівській газеті «Вільна Україна» з'явилася стаття письменника Ярослава Галана «З хрестом чи з ножем». У ній йшлося про співпрацю Андрея Шептицького і Йосифа Сліпого з нацистами й ОУН.

Заарештованих священнослужителів звинувачували у політичних злочинах (співпраця з іноземними розвідками, підтримка українського націоналістичного підпілля, прагнення відновити українську самостійність). Слідчі намагалися за допомогою фізичного та морального впливу змусити своїх «клієнтів» до добровільного переходу в російське православ'я. Йосифу Сліпому запропонували підписати розроблений оперативниками текст зізнання. «Компромату» вистачало, адже ще з грудня 1939 року енкаведістами розроблялась агентурно-оперативна справа «Ходячие», по якій проходило 15 осіб, у тому числі Йосиф Сліпий. Глава УГКЦ відмовився співпрацювати зі слідством і підписувати вигадані звинувачення. Загальна тривалість допитів Йосифа Сліпого становила 200 годин.

8 березня 1946 року відбувся Львівський псевдособор. Юридично це означало об'єднання УГКЦ з Російською православною церквою, а фактично свідчило про ліквідацію українського духовенства.

Йосифу Сліпому довелося провести майже 18 років на засланні. Радянська влада нищила його здоров'я, але душі їй зламати не вдалося.

Джерела

11.04.1945 — арешт вищих ієрархів УГКЦ на чолі з митрополитом Йосифом Сліпим // Територія терору: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/wWiWhz>

Білас Василь. Агентурна справа «Ходячие». НКВС проти УГКЦ // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2011. — 15 квітня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/dmONy>

«Найбільше, що мене вражає в особі митрополита Йосифа Сліпого, — це постать борця»: Інтерв'ю з о. д-ром Андрієм Михалейком, директором Інституту історії Церкви УКУ // CREDO Дайджест. — 2009. — 14 грудня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/oXRU8V>

Сердюк Наталія. Справа ієрархів УГКЦ (1945 р.): документи і матеріали // З архівів ВУЧК—ГПУ—НКВД—КГБ. — 2003. — № 1. *Режим доступу:* <https://goo.gl/90kaDn>

Терещук Галина. В Україні та світі відзначають 120-річчя патріарха Йосифа Сліпого // Радіо Свобода. — 2012. — 17 лютого. *Режим доступу:* <https://goo.gl/bC92Ly>

***11 травня 1923 року виконано вирок учасникам
повстанського «Патріотичного кубла»***

Селяни, одумайтеся! Пора повалити важкий тягар. Не здавайте продподаток. Різними шляхами протидійте розпорядженню советської влади. Викопуйте приховану зброю і йдіть на допомогу повстанцям.

З листівки «Патріотичного кубла»

«Патріотичне кубло» утворилось у 1922 році як об'єднання проукраїнськи налаштованих мешканців містечка Ічня. Згодом кількість учасників стала такою великою, що гурток перетворився на підпільну організацію. Очолив її 25-річний Федір Палагута.

Перші збори відбулись у чайній Дарії Панахнової під приводом святкування дня народження Федора, а насправді — дня народження організації. У лісі повстанці лаштували табір-криївку і потроху озброювались.

Нових членів долучали обережно, але регулярно. Обережно здобували інформацію: розвідками, шпигунами, випитували у п'яних більшовиків. «Якщо нам і не вдасться повністю перемогти, знайте одне: ми — на правильному шляху. Про нашу боротьбу ще згадуватимуть майбутні покоління», — говорив ватажок Палагута.

Але невдовзі у загін затесався агент ДПУ. Йому вдалося умовити повстанців Олексія Шольєва, Михайла Дубинського й Івана Селюха взамін на амністію вбити отамана Скрипченка, його заступника Опанаса Скубана, Опанасових батька і дружину Анастасію Наталенко.

Курінь патріотів було оточено більшовиками, відбувся нерівний бій. Є свідчення, що Федір, не бажаючи потрапляти в полон, намагався застрелитись, але безуспішно. Вцілілих членів «Патріотичного кубла» затримали у жовтні 1922 року.

Суд розпочався 10 травня 1923 року на надзвичайній сесії Чернігівського губернського суду. Як зазначалось у газеті «Красное знамя» від 8 травня 1923 року, «в особой сессии Губсуда началось слушание дела Ичнянской петлюровско-бандитской организации под названием «Патриотическое кубло». Организация работала в Ичне и Борзенском уезде и обнаружена была Госполитуправлением после ликвидации в этом районе известной банды Скрипченко и Скубана — остатков Ангела. Ичнянское «кубло» явилось той политической

організацією, котра фактично керувала діями банди Скубана, надихала і збирала навколо неї на Чернігівщині всі шовіністическі сили, щоб потім, зв'язавшись з іншими організаціями, підняти повстання проти радянської влади. Керівництво організації складалося з місцевих шовіністів, з числа так званої сільської інтелігенції.

Організація була розкрити в жовтні 1922 року Чернігівським відділом ГПУ в час ліквідації банди Скрипченко і Скубана. Спочатку були захоплені керівники її, а потім були вилучені пособники і прихисники. Усього до процесу залучено 35 осіб».

Процес тривав близько тижня.

Федора Палагута, Феодосія Лук'яненко, Григорія Книшакнишенка, Олександра Ніколаєнка, Антона Москаленка, Антона Камишного, Дем'яна Кирдана, Катерину Скидан, Дарію Панахнову, Василя Зоца, Андріана Скубана було засуджено до розстрілу.

Беручи до уваги вкрай низький рівень розвитку звинувачених Москаленка, Камишного і Скубана, суд постановив замінити їм розстріл позбавленням волі з суворою ізоляцією на 5 років кожному, без заміну попереднього ув'язнення. У всіх конфіскували майно.

Василя Балабана та Миколу Павленка позбавили волі на 5 років із суворою ізоляцією. Теклю Стрепнову, Григорія Кирдана і Євгена Книша позбавлено волі з суворою ізоляцією на 2 роки, Івана Тимошенка — на 1 рік, Івана Буя — на 6 місяців. Усім засудженим до позбавлення волі строк попереднього ув'язнення було зараховано повністю.

Марії Сапсай, Іванові Сапсаю, Григорію Тунику, Михайлу Лук'яненку, Катерині Зоц, Івану Перепаді заборонили перебування в межах Чернігівської, Полтавської, Київської, Волинської і Подільської губерній та прикордонних до них строків на 3 роки.

Параску Кузьменко було виправдано, матеріали у її справі виокремлено в особливу справу, яку направлено до народного суду.

Суд виправдав Павла Ковалю, Віктора Полевика, Гаврила Лук'яненка, Василя Майстренка, Івана Лимаря, Олександра Гищенка, Антоніну Ніколаєнку, Сергія Ніколаєнка і Сидора Дорошенка.

25 березня 1925 року президія ВУЦВК ухвалила всі смертні вирoki у справі замінити на 10 років ув'язнення у концтаборі. Відомості про перегляд справи чи реабілітацію названих осіб відсутні.

Джерела

Репресії проти учасників антибільшовицького руху в Україні (1917—1925 рр.): Анотований покажчик архівних кримінальних справ «Основного» фонду архівів тимчасового зберігання регіональних органів СБУ. — Х.: Права людини, 2015. *Режим доступу:* <https://goo.gl/ZuXM9R>

Леус Віталій. «Патріотичне кубло» у Ічні // Хвиля Десни. — 2015. — 17 серпня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/W1klfL>

Самбурський Костянтин. Щоденники. 1918—1928 рр. Гірка українська історія очима псаломщика з Гужівки. — К.: Гнозис, 2015.

11 травня 1944 року ухвалено рішення Державного комітету оборони СРСР стосовно переселення кримських татар до Узбекистану

Травень—червень 1944 року в Криму став черговим етапом етнічних чисток з боку радянської влади. До цього вживалися превентивні заходи з ліквідації «неблагонадійних» до початку Другої світової війни.

Після відступу німецьких військ народи Криму зазнали нових переслідувань. Значною мірою вони стосувалися представників кримськотатарського народу. 180 014 осіб підлягло депортації під час силової військової операції. Вона тривала з 18 до 20 травня 1944 року.

Згодом до Радянської армії мобілізували шість тисяч кримських татар призовного віку, яких вивезли до міст Гур'єв, Рибінськ, Куйбишев. Додатково п'ять тисяч кримських татар і три тисячі представників інших національностей, за вказівкою Берії, спрямували з Криму в розпорядження тресту «Московвугілля».

«Очищенню» Кримської АРСР від «антирадянських елементів» сприяла постанова Державного комітету оборони СРСР від 11 травня 1944 року № 5859сс «Про кримських татар». У ній, зокрема, йшлося: «...в период оккупации Крыма немецко-фашистскими войсками, участвуя в немецких карательных отрядах, крымские татары особенно отличились своими зверскими расправами по отношению к советским партизанам, а также помогали немецким оккупантам в деле организации насильственного угона советских граждан в германское рабство и массового истребления советских людей...»

Сталін детально розписав механізм депортації всіх татар з території Криму в Узбецьку РСР до 1 червня 1944 року. В операції задіяли 32 тисячі співробітників НКВС. Кримських татар звозили машинами до залізничних станцій Бахчисарая, Джанкою та Сімферополя, а звідти ешелонами відправляли на схід.

Відповідно до іншої постанови Державного комітету оборони СРСР від 2 червня 1944 року, депортації підлягали й інші етнічні групи. З Криму виселили усі грецькі, вірменські, болгарські сім'ї — 16 006 греків, 9821 вірмен, 12 628 болгар. Постанова від 24 червня 1944 року стосувалася депортації мешканців Криму підданства Туреччини, Греції, Ірану. Депортовані народи Криму мали другу категорію спецпереселенців, виселених довічно. Під час операції з переселення порушувалися усі громадянські права.

Репресовані кримчани позбавилися статусу спецпереселенців лише 27 березня 1956 року після указу Президії Верховної Ради СРСР (греки, болгары, вірмени) та 28 квітня 1956 року (кримські татари), однак не мали права на компенсацію втраченого при виселенні майна та повернення в місця колишнього проживання.

Джерела

Головченко Володимир. Депортація кримськотатарського народу 1944 р. — прояв злочинної сутності національної політики сталінізму. *Режим доступу:* <https://goo.gl/INQWLp>

Документи щодо депортації з Криму представників кримськотатарського та інших народів у 1944 р. *Режим доступу:* <https://goo.gl/bhuXg6>

Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях.— К.: Інститут історії України НАН України, 2014 *Режим доступу:* <https://goo.gl/K4Nkrx>

Кульчицький Станіслав. Український Крим // День. — 2009. — 18 лютого. *Режим доступу:* <https://goo.gl/0xlm8n>

Пагіря Олександр. Депортація кримських татар у травні 1944 року // Територія терору: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/BWiLw8>

***11 травня 1972 року заарештований психіатр Семен
Глузман***

Не должна страна людей испытывать. Не должны мы жить в стране, где человек запросто может превратиться то ли в героя, то ли в сволочь. Уж если кому захотелось адреналина — просим в горы, в пустыню, в Марианскую впадину нырнуть, в конце концов, но не должна страна создавать ему такие условия! Большинство людей должны прожить свою жизнь так, чтоб они даже не подозревали, что в какой-то ситуации они могут оказаться негодьями.

Семен Глузман, з інтерв'ю

Увагу органів держбезпеки Семен Глузман привернув після заочної судово-психіатричної експертизи у справі генерала Петра Григоренка, у якій доводив недоцільність та незаконність дій радянських лікарів і безпідставність діагнозу. Його робота була анонімно поширена у самвидаві, проте слідчі встановили авторство. 15 березня 1972 року вдома у фахівця пройшов обшук, під час якого заборонених матеріалів чи речей виявлено не було. За два місяці, дорогою до станції швидкої допомоги, де працював Глузман, його зупинили двоє співробітників КДБ та відвезли до Печерського управління. Як згадував Семен Глузман, тоді він подивився у вікно та подумав, що, можливо, востаннє бачить дерево.

Перші дві доби арешту були досить коректними як на стандартні методи радянських спецслужб. Батькам нічого не повідомили, фізичного впливу на затриманого не було. Не проводили виснажливих нічних допитів. Проте в камері сидів інформатор, а на волі активно «обробляли» друзів. В результаті один з них «розколовся».

Офіційне обвинувачення базувалось на поширенні самвидаву, але фактично розроблялась лінія причетності до справи Григоренка. До осені 1972 року відбувалося збирання матеріалів.

Суд над Глузманом тривав майже тиждень — з 12 до 19 жовтня 1972 року. Обвинувачували його за статтею 62, частиною 1 Карного кодексу УРСР — антирадянська агітація і пропаганда. Глузман отримав 7 років позбавлення волі у таборах та 3 роки заслання, які відбував біля Пермі.

У таборах він і далі захищав права людини. Виступав проти жорсткого ставлення до політв'язнів, негуманного режиму утримання, передавав на свободу інформацію про реальний стан у таборах, підтримував акції протесту разом із іншими в'язнями, в тому числі

численні голодівки. Написаний у таборі та присвячений Леоніду Плющу «Посібник з психіатрії для інакодумців» потрапив у самвидав та був поширений на Заході.

На підтримку дисидента виступали академік Андрій Сахаров, генерал Петро Григоренко та багато інших, активісти надсилали листи до психіатрів різних країн, аби проінформувати про перебіг утримання Глузмана у неволі. У Женеві у 1975 році було створено Міжнародний комітет боротьби зі зловживаннями в психіатрії.

Активна підтримка стала поштовхом до відкриття у вересні 1975 року ще однієї справи проти Семена Глузмана за статтею 62, частиною 2 Карного кодексу УРСР. У грудні того самого року він оголосив про відмову від радянського громадянства та надіслав заяву про це до ООН.

За роки ув'язнення Семен Глузман перебував у табірній тюрмі, штафному ізоляторі, приміщеннях камерного типу... На щастя, як згадує психіатр, фізичного насильства над ним не чинили. «Я просто хотів правди», — підкреслює він в інтерв'ю.

Джерела

Глузман Семен. «Пройдет время, и тебя реабилитируют!» // Lb.ua. — 2011. — 1 ноября. *Режим доступу:* <https://goo.gl/LekbzW>

Глузман Семен. Лучший друг // Lb.ua. — 2012. — 3 декабря. *Режим доступу:* <https://goo.gl/cYAJeE>

Глузман Семен. Сакраментальный вопрос // Lb.ua. — 2016. — 15 февраля. *Режим доступу:* <https://goo.gl/zCrZyl>

Глузман Семен. Страшное место // Lb.ua. — 2012. — 24 декабря. *Режим доступу:* <https://goo.gl/zvRI9o>

Рапп Ирина. Глузман Семен Фішелевич // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 19 квітня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/Nh0DYU>

Семен Глузман: «Вовсе не считаю, что Янукович — Сталин»: [Інтерв'ю Lb.ua від 12 квітня 2013 р.]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/yUd29E>

Чеброва Татьяна. Времена не выбирают // Бульвар Гордона. — 2011. — № 33. *Режим доступу:* <https://goo.gl/XXZQkK>

У ніч проти 13 травня 1933 року заарештований письменник Михайло Яловий

Від 1926 року Михайло Яловий (літературний псевдонім — Юліан Шпол) разом із Миколою Хвильовим, Олександром Шумським, Олесем Досвітнім та іншими зазнавали тиску як від колег-літераторів, так і від державних органів.

У ніч проти 13 травня 1933 року до харківського будинку «Слово» під'їхав «воронок». У квартирі Ялового провели обшук, а самого письменника затримали і відвезли у відділок. Вражений арештом друга та не витримавши загальної напруги репресій та Голодомору, Микола Хвильовий того самого покінчив життя самогубством. Дата його смерті стала неформальним кінцем українського відродження 1920-х — початку 1930-х років.

Ялового звинуватили в «участі у контрреволюційній фашистській організації», яка нібито хотіла повалити радянську владу. Оперуповноважений Сергій Пустовойтов (за кілька місяців він отримає відзнаку «Почесний працівник ВНК-ОДПУ (XV)»), а у 1937 році його заарештують і в особливому порядку розстріляють у Києві) висунув проти Ялового обвинувачення у шпигунстві на користь Польщі, підготовці замаху на Постишева та членстві у підпільній організації.

Провини Михайло Яловий не визнав. Суд відбувся 23 вересня 1933 року, письменника засудили до 10 років таборів. За півроку, у травні 1934-го, його етапували до Свірлагу (станція Лодейне Поле Ленінградської області).

Життя Михайла Ялового обірвалось 3 листопада 1937 року в урочищі Сандармох: Особлива трійка Управління НКВС СРСР Ленінградської області 9 жовтня 1937 року засудила його до розстрілу.

19 червня 1957 року Військовий трибунал Ленінградського військового округу припинив справу стосовно Михайла Ялового за відсутністю складу злочину, вирок був скасований. Остаточна офіційна постанова про реабілітацію письменника підписана 25 лютого 2003 року.

Джерела

В'ятрович Володимир. Історія з грифом «Секретно»: Розгром «Слова»: Початок // ТСН.ua. — 2012. — 2 лютого. *Режим доступу:* <https://goo.gl/11f4UY>

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/TWJqbI>

Зубченко Олександр. Проект «Воскресіння Розстріляного Відродження»: Михайло Яловий. Діалоги зі смертю // Сьогодні. — 2015. — 8 мая. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nS3ID4>

Розстріляне Відродження. Михайло Омелянович Яловий. *Режим доступу:* <https://goo.gl/HsHQZL>

Ушкалов Олександр. «Золоті лисенята» повертаються. Юліан Шпол: життя і творчість. — Х.: Майдан, 2012. *Режим доступу:* <https://goo.gl/BVJvSX>

Шаповал Юрій, Пристайко Володимир, Золотарьов Вадим. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. — К.: Абрис, 1997. *Режим доступу:* <https://goo.gl/BTMb84>

13 травня 1933 року застрелився письменник Микола Хвильовий

Сьогодні прекрасний сонячний день. Як я люблю життя — ви й не уявляєте. Сьогодні 13-те. Пам'ятаєте, як я був закоханий у це число? Страшенно боляче.

Хай живе комунізм.

Хай живе соціалістичне будівництво.

Хай живе комуністична партія.

Із передсмертної записки Миколи Хвильового

Уранці 13 травня 1933 року до Миколи Хвильового завітали друзі-літератори. Серед відвідувачів точно були Микола Куліш та Олесь Досвітній, щодо інших думки дослідників та свідчення сучасників різняться. Звучать імена Григорія Епіка, Майка Йогансена, Івана Задніпровського, Юрія Смолича...

Обговорювали нічний арешт письменника Михайла Ялового на псевдо Юліан Шпол, що відбувся на кілька годин раніше у тому

самому будинку. Згодом розмова торкнулася літератури, господар зіграв на гітарі «Бесів». Гості попросили показати новий роман «Комсомольці», а після цього запропонували прогулятись у парку. Хвильовий вийшов до свого кабінету, а за кілька хвилин пролунав постріл.

Дружина Юлія та друзі влетіли до кімнати: на кріслі лежало тіло письменника, а на столі — дві передсмертні записки. Одна — доньці, друга — громадськості.

Попрощатись із видатним письменником прийшли люди, чії долі згодом зламуються у таборах та перекресляться рішеннями «трійок». Над труною Остап Вишня вигукнув: «Микольцю, ми помстимося за тебе!» Є докази, що на похороні Хвильового агенти збирали інформацію для подальших репресій.

Єдиної версії про мотиви фатального вчинку Хвильового немає. Одні дослідники вказують на депресію, що кілька років гнітила письменника, другі — на важкі враження від побаченого ним на Слобожанщині голоду («Голод — явище свідомо організоване. Голод і розруха — хитрий маневр, щоб одним заходом упоратися з дуже небезпечною українською проблемою», — говорив Микола Хвильовий), треті вважають, що останньою краплею став арешт Михайла Ялового, про який прямо написано у передсмертній записці: «Арешт Ялового — це розстріл цілої генерації. За що? За те, що ми були найщирішими комуністами? Нічого не розумію. За генерацію Ялового відповідаю перш за все я, Микола Хвильовий. «Отже», як говорить Семенко... ясно...»

Нинішній господар помешкання, де сталась трагічна подія, в інтерв'ю «Радіо Свобода» розповів про велику кількість «прослушок», які зберігались у стінах до недавнього часу: «Коли я переїжджав до цього будинку, то усвідомлював його історичне значення. Коли я робив ремонт, то безпосередньо зіштовхнувся з цим минулим. Уся квартира була у прослуховуванні і в дротах від мікрофонів. А про те, що тут мешкав сам Хвильовий, я дізнався не так вже й давно, коли переглянув фільм про його життя».

Джерела

Вежбовська Ліліана. Постріл у самого себе. Містерія Миколи Хвильового // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2013. —

8 травня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/sblaOp>

В'ятрович Володимир. Історія з грифом «Секретно»: Finita la tragedia Миколи Хвильового // ТСН.ua. — 2012. — 25 січня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/WvecE4>

«Метрополія свідомого життя». Відкрита лекція Оксани Забужко про Хвильового. Харків, 13 травня 2013 р. *Режим доступу:* <https://goo.gl/eGzIX1>

Мельників Ростислав. Життя і смерть Миколи Хвильового. Від комуніста до комунара // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2013. — 13 травня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/mxMkoh>

Носков Володимир. За Хвильовим полювали, але він не дав шансу спецорганам // Радіо Свобода. — 2013. — 13 травня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/JuvJm0>

Очима культури. Микола Хвильовий: [документальний фільм]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/YKBk6n>

Розстріляне Відродження. Микола Григорович Хвильовий: [документальний фільм]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/KGxSz3>

Шама Олег. «Застрелитися ніяк не можу. Очевидно, боягуз я великий, нікчема» // *Gazeta.ua.* — 2013. — 7 травня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/cQSOV5>

Шаповал Юрій. Розсекречений Микола Хвильовий // *День.* — 2010. — 29 квітня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/9XOnxU>

13 травня 1929 року засуджений селянин Остап Козубський

Остапа Семеновича Козубського, жителя села Авратин Любарського району Бердичівської округи, 13 травня 1929 року було засуджено за постановою особливої наради при колегії ДПУ УСРР до 3 років ув'язнення в концтаборі.

Його було обвинувачено як такого, що в минулому «активно боровся проти радянської влади та служив начальником постачання в Армії УНР».

Згідно зі слідчими матеріалами 1921 року, Козубського тоді було засуджено до 5 років позбавлення волі за обвинуваченням у «переховуванні ворогів радянської влади».

Про перегляд його справи для реабілітації відомостей немає. Загалом серед односельців Козубського, які стали жертвами репресій 1930—1950-х років та імена яких знайдено в архівах, реабілітовано п'ятеро осіб.

Джерела

Репресії проти учасників антибільшовицького руху в Україні (1917—1925 рр.): Анотований покажчик архівних кримінальних справ «Основного» фонду архівів тимчасового зберігання регіональних органів СБУ. — Х.: Права людини, 2015. *Режим доступу:* <https://goo.gl/ZuXM9R>

Севрук Віталіна. Авратин під час репресій 1930-х — 50-х років. *Режим доступу:* <https://goo.gl/EQEhYr>

14 травня 1941 року страчений отаман Ананій Волинець

Один з керівників антибільшовицького збройного опору Ананій Волинець почав політичну діяльність у лавах українських есерів. У 1917 році він очолив поліцію Гайсинського повіту, згодом на заклик Центральної Ради приєднався до Вільного козацтва. З початку 1919 року у званні підполковника командував 61-м Гайсинським полком.

Після поразки УНР отаман разом із дружиною оселився біля міста Тарнова (нині — на території Польщі). За підозрою в антидержавній діяльності кілька місяців провів у Рівненській в'язниці. Після звільнення вступив до Української народної партії, працював у редакції журналу «Дзвін», входив до складу правління Волинського українського об'єднання.

Після приєднання Західної України до СРСР та встановлення на території радянської влади Волинця 2 жовтня 1939 року заарештували, проте згодом відпустили за відсутністю доказів. Утім, за кілька місяців, 20 січня 1940 року, його затримали вдруге — через донос С. Пекаря.

Тарас Бульба-Боровець так згадував суд над Ананієм Волинцем.

«На процесі була маса кореспондентів та журналістів. Усі вони аж запінювалися з приводу того, що цей старий «бандит» ще й тепер перед світлим трибуналом «трудящих» поводить ся так само, як 25 років тому в Гайсині. Коли Волинця запитали, чи винен він у тому, в чому його обвинувачують, він спокійно відповів: «Ні».

— Як то ні? Ти не чуєш, що народ говорить?

— Хіба це народ?..

Волинець не просив помилювання. Навпаки, він виступив із гострим звинуваченням тих, хто судив його.

— Я знаю, що я вмру сьогодні, але пам'ятайте, що ви, починаючи від Сталіна, обов'язково виздыхаєте завтра!

Таке було останнє слово гайсинського отамана, полковника Волинця».

Роман Коваль зазначає, що в архівно-слідчій справі Волинця є лист, у якому той писав, що щиро кається за злочинне минуле та просить дозволити йому служити для СРСР. Можливо, цей текст був написаний після тортур та жостких допитів. Утім, на вирок він ніяк не вплинув.

2 лютого 1941 року Вінницький обсуд засудив Ананія Волинця до страти за «організацію політбанди за дорученням Центральної Ради,

яка нараховувала 5500 чоловік». Вирок було виконано 14 травня того самого року.

У 1997 році Генеральна прокуратура переглянула справу отамана. Заступник Генерального прокурора України Олександр Христенко повідомив, що «Волинець протизаконно займався журналістською діяльністю в українських виданнях «Дзвін» та «Культурне життя», у наклепницькому дусі виступав проти радянської влади. Також матеріалами справи доведено: Волинець організував збройну банду з метою захоплення влади, підготовку і здійснення контрреволюційних злочинів, вів активну боротьбу проти революційного руху. На підставі викладеного... вважати Волинця Ананія Гавриловича обґрунтовано засудженим за даною кримінальною справою і таким, що не підлягає реабілітації».

Джерела

Давидюк Руслана. Співпраця Ананія Волинця з газетою «Дзвін» у Рівному (1923—1926 рр.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. — 2012. — Вип. 20. *Режим доступу:* <https://goo.gl/SqBPLi>

Коваль Роман, Завальнюк Костянтин. Трагедія отамана Волинця. — К.: Діокор, 2002. *Режим доступу:* <https://goo.gl/PTZv0C>

Коваль Роман. Таїсія Ананіївна Калагурська-Волинець. *Режим доступу:* <https://goo.gl/7IIWsA>

16 травня 1954 року почалось Кенгірське повстання

Після смерті Сталіна у 1953 році понад мільйон в'язнів ГУЛАГу вийшли на свободу. Щоправда, амністія не стосувалась «антирадянських елементів». У Кенгірському таборі, повстання у якому стало одним із трьох ключових точок опору, що змінили Радянський Союз, перебували переважно ті, хто мав стосунок до збройної боротьби, — члени ОУН, балтійські партизани, колишні солдати та офіцери. За даними істориків, у Степлазі на той момент було близько 46 % українців, що вплинуло на хід повстання.

Перші прояви непокорі почались у 1953 році. Адміністрація поступалась у деяких питаннях, наприклад не замикала на ніч бараки або скасовувала номери на одязі. В'язні активно протестували:

приміром, на знак протесту проти побиття одного з ув'язнених на роботу не вийшло близько двох тисяч людей. Водночас тричі по ув'язнених відкривали вогонь.

15 травня 1954 року після Великодня колона чоловіків перетнулася із колоною жінок. Хтось із хлопців вигукнув: «Христос воскрес!», дівчата відповіли: «Воістину воскрес!» Вартовий Калімулін, що супроводжував в'язнів, пустив чергу по чоловічій колоні: 13 людей загинули на місці, 33 було поранено. Звістка про цей кричущий випадок швидко облетіла табір і стала поштовхом до одного з найгучніших повстань в'язнів у системі ГУЛАГ.

Незадовго до цієї події до Кенгіру з Колими етапували близько півтисячі кримінальних злочинців. Одним із методів управління ГУЛАГу було натравлювання кримінальників, які вважали себе патріотами СРСР, на політичних, які боролись проти радянської влади. Проте усі сорок днів Кенгірського повстання два табори пліч-о-пліч боролись проти озброєної охорони.

Повстання розпочалось із загального страйку 16 травня. В'язні хитрощами і силою вигнали охорону. Вночі група ув'язнених захопила штрафний та слідчий ізолятори і звільнила людей. Огорожі між таборами було зруйновано. Удень керівництво табору ввело війська і придушило повстання. Але хвилю неможливо було зупинити — до 7 тисяч страйкарів приєдналися 12 тисяч працівників рудників, що були за 12 км від табору.

Заступник начальника ГУЛАГу генерал-лейтенант Бочков, міністр внутрішніх справ Казахської РСР Губін та заступник начальника управління прокуратури СРСР Самсонов пообіцяли достроково звільнити інвалідів і тих, кого засудили до повноліття. Таким чином вони намагались погасити гнів арештантів. За кілька днів перемовин вони дали обіцянку розслідувати вбивства. Люди виходили на роботу, але саботували її — вихід за межі секторів вони використовували для передавання інформації та контролювання дій. Керівництво вивело з табору кримінальників, відновило зруйновані огорожі, але у ніч проти 24 травня політв'язні разом із кримінальниками розпочали новий етап повстання. Ув'язнені зруйнували огорожу між «чоловічим» і «жіночим табором», розібрали мури, збудували барикади та виставили вартових. Над їдальнею замайорів червоно-чорний прапор — символ тюремних повстань і смутку за загиблими.

На похоронах перших загиблих звучала пісня — гімн Кенгірського повстання «У гарячих степах Казахстану» авторства Михайла Сороки. Як згадувала Любов Бершадська, 10 тисяч людей підхопили спів.

Для контролю розслідування вбивств в'язні створили свою комісію, до якої входили Капітон Кузнєцов, Любов Бершадська (її замінили згодом Лідія Супрун і Ганна Михайлевич), Олексій Макєєв, Марія Шиманська, Вагаршак Батоян та Чинчиладзе (потім їх замінили Омелян Суничук, Юрій Кномпус та Енгельс Слученков), долучився й Артавазд Авакян. Люди не виходили на роботу, з керівництвом табору розпочали перемовини.

Табір особливого режиму перетворився на територію волі. За 40 днів напруженої боротьби не було зафіксовано жодних грабунків, конфліктів чи інших злочинів. Повсталі ставились одне до одного з повагою. Крім того, запрацювала система обміну інформацією: випускали стінгазети, малювали плакати, складали відкриті листи, оголошували повідомлення по табірному радіо. Умільці намагались виготовити радіоапарат, щоб передавати новини на дальні відстані (кажуть, ці повідомлення долітали до Караганди та Алма-Ати). Священики проводили богослужіння, хор розучував пісні — «Гімн Кенгірського табору», «Любіть Україну» і пісні в'язнів різних національностей. Серед озвучених в'язнями вимог були розслідування вбивств, скасування ізоляторів та штрафних бараків, зниження термінів, встановлення оплати праці, пільг для жінок, обмеження робочих годин, дозвіл на вільне спілкування чоловіків та жінок, а також особиста присутність у таборі члена Президії або секретаря ЦК КПРС.

Ув'язнені знайшли сигнальні кулі і запустили їх у небо з прикріпленими листівками, із гаслом «Ганьба берієвському свавіллю!». Повітряними зміями за межі табору поширили 25 різних повідомлень російською та казаськими мовами загальним накладом 700 примірників. Досвідчені в'язні готували зброю на випадок силового придушення повстання — самопали, гранати, кували холодну зброю, робили «коктейлі Молотова», носили на шиях мішечки зі скляним порошком, вапном та піском для бою на коротких дистанціях.

24 червня до табору прибули військові ешелони з п'ятьма танками. Уранці 26 червня влада звернулася до повсталих із ультиматумом — здатись або повстання придушуть. В'язні мобілізували охорону табору.

Як згадував тодішній в'язень Ференц Варконі, живою лінією назустріч танкам вийшли дві сотні жінок у вишитих сорочках. Танки не зупинились.

В'язні жорстоко розплатились за 40 днів волі. Від куль та під гусеницями танків загинуло 700 осіб, сотні були поранені. В офіційних даних кількість загиблих була сильно занижена. Адміністрація пустила чутки, ніби після початку озброєного вторгнення в'язні вбивали одне одного, але це була неправда. Після придушення повстання людей змусили копати могили — поховали 300 осіб, інших вивезли в степ. Частина повсталих закрили у «чорних воронках» і вивезли у невідомому напрямку.

«Уся земля була залита кров'ю. На тій території, де щойно був табір, трупів лежало стільки, що не можна було йти, не ступаючи на криваве місиво. Отак солдати виводили під дулом автомата тих небагатьох, хто залишився у живих. Коли пилюка сіла, в зону в'їхали самоскиди і солдати почали вантажити на них розстріляних та рештки розчавлених гусеницями. Вивозили ховати в степ, де екскаваторами для цього викопали траншеї. Я бачив, як вантажили на самоскиди не лише мертвих, але й поранених, покалічених. Їх, ще живих, закопували бульдозерами разом із мертвими», — згадував страшний день Ілько Тафійчук.

Суд над активістами Кенгірського повстання відбувся у липні та серпні 1954 року. Частина засудили до 10 років таборів, декому згодом ув'язнення замінили на розстріл. Кенгірці, що вижили чорного дня, змушені були дати підписку про нерозголошення — радянська влада боялась проявів волі і намагалась не допустити подібного в інших каральних таборах.

Як відомо з історії, тюрма змінюється, коли у ній проливається кров. «Ми відчули себе не «номераами», а людьми», — говорив про неймовірне єднання відчайдушних повстанців Вагаршак Батоян.

Джерела

В'ятрович Володимир. Історія з грифом «Секретно». ГУЛАГ. Кінець імперії терору // ТСН.уа. — 2011. — 30 червня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/yW2COa>

Дерев'яний Ігор. Українські повстанці в ГУЛАГу: боротьба триває // Тиждень. — 2012. — 21 жовтня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/WuNpt1>

Зінченко Олександр. Кенгір, Хрущов та любов. Як кохання зруйнувало Імперію Зла // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2014. — 26 червня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/WGH2rw>

Кенгір. Сорок днів свободи: [Документальний фільм]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/uN5YY0>

Орел Світлана. Кенгірське повстання очима в'язня ГУЛАГУ з Кіровоградщини // Гречка: Інформаційний портал. — 2014. — 5 травня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/IeUa6l>

18 травня 1972 року заарештована правозахисниця Надія Світлична: Операція «БЛОК»³⁹

18 травня 1972 року в Києві була заарештована правозахисниця, дисидентка, редакторка-укладачка «Вісника репресій в Україні» Надія Світлична.

Того дня Світлична відвела дворічного сина Ярему до ясел. «До вечора!» — прозвучало їхнє звичне щоранкове прощання. На той час Світлична вже щодня чекала арешту, але саме 18 травня чомусь не «відчула», що прощається з дитиною на 1,5 року.

КДБ серйозно зацікавився Світличною ще у 1967 році, після резонансного розгону маніфестації на честь дня перепоховання Шевченка 22 травня. У 1968 році Світлична була звільнена з роботи, а вже з січня 1972 року — після відомих «покосів» — її чи не щодня викликали на допити у справі брата, поета Івана Світличного.

Пресинг посилювався, і рівно за місяць до арешту, 18 квітня 1972 року, Світличній влаштували «імітацію арешту». У кабінеті слідчого їй офіційно оголосили, що вона заарештована, що існує «постанова». У присутності жінки подзвонили до дружини її брата Леоніди (Льолі) і сказали забрати Ярему з ясел. Але згодом прийшов начальник слідчого відділу і почав провадити «виховні бесіди»... Врешті-решт слідчий повідомив Світличній, що вона вільна до завтра і може «подумати».

«Я думала тільки, коли мене арештують: чи в тролейбусі, чи після тролейбусу, чи дадуть побачитися з сином, чи не дадуть побачитися з сином?» — згадувала вона.

Надії дали можливість бачитися з сином ще впродовж місяця. До 18 травня вона тричі на тиждень — «але вже з зубною щіткою і з пастою, з піжамою» — ходила на допити. Щоправда, саме 18 травня

Світлична нічого з собою не взяла, бо була впевнена, що йде лише на черговий допит.

Коли стало відомо, що Світличну заарештували, її брат кинувся до ясел по Ярему, але дитини там уже не було. Перш ніж зачинити Надію в камері, їй повідомили, що сина забрали до сиротинця, у Ворзель.

Тільки зусиллями братової родині вдалося забрати Ярему з сиротинця і віддати бабусі, яка жила на Луганщині.

Майже рік Надія Світлична провела в ізоляторі КДБ на Володимирській. У травні 1973 року вона була засуджена Київським обласним судом за статтею 62 ч. 1 Карного кодексу УРСР на 4 роки таборів. Покарання відбувала в селі Барашево в Мордовії. Сина Світлична за роки ув'язнення бачила тричі — дозволялося одне побачення на рік, причому під час першого з побачень дитина її не впізнала.

Звільнили Світличну 18 травня 1976 року. По дорозі на волю довелося пережити своєрідне випробовування людьми: в аеропорту Світличну завели в літак першою, коли ще посадки не було. Посадили на задньому сидінні, поруч з нею розмістились четверо «конвоїрів». На Світличній були чорна хустка, в'язничні черевики. «Коли почали людей заводити в літак, — згадувала вона, — була дуже велика спокуса щось сказати, хто я. Дуже велика спокуса — перший раз ти бачиш людей з волі! І певно, що хочеться одною фразою, бо більше не дадуть, але одною фразою якось заявити про себе. Але я себе стримала, бо уявила, що зразу ж мені заткнуть рота, це зрозуміло, а людям дуже переконливо пояснять, що вони везуть божевільну».

Оскільки Світличну привезли до Луганська, вона спершу поїхала до матері і Яреми. Вирок не передбачав заслання, КДБ не міг заборонити їй повертатися до Києва, тому з нею знову проводили «виховні бесіди», заохочували залишитись на Луганщині — жінці пропонували житло, прописку, роботу. Але після короткого перебування в матері Надія поїхала з сином до Києва.

У столиці їй відмовляли в прописці і, відповідно, не давали роботи. Світлична одружилася вдруге, влаштувалася двірником у дитячому садку, але і з цієї роботи була звільнена. Від осені 1976 року вона почала клопотатись про виїзд за кордон. У 1978 році клопотання задовольнили: Світличну відпустили до Америки. У неї на той час

народився ще один син, Івась, тож в еміграцію вирушили троє: мати з двома дітьми, восьми років та чотирьох з половиною місяців.

Світлична працювала перекладачем у Гарвардському університеті, з 1980 року брала активну участь у роботі Закордонного представництва Української Гельсінської групи, була редактором-розпорядником періодичного видання представництва, до 1985 року коштом діаспори видавала «Вісник репресій в Україні».

Одинадцять років, з 1983 до 1994-го, Світлична працювала в українській редакції «Радіо Свобода».

Про реабілітацію не клопотала, цим займалася знов-таки братова сім'я, причому успішно — Льоля виклопотала її в 1994 році, хоча сама довідка датована ще 1992 роком.

Цікава деталь (зі спогадів Світличної): «В посвідці про реабілітацію написано... коли була арештована, коли була засуджена, на який термін — все правильно. Це заповнений бланк, з правильними відомостями, аж до пункту звільнення. Про звільнення ж написано (видруковано машинкою): «Відомостей нема». А далі: скільки років, місяців, днів перебувала в ув'язненні — скрізь прочерки. Не відбувала в ув'язненні нічого. Заслання — прочерки. На примусовому лікуванні — прочерки. Ніде я не перебувала. Але реабілітована».

Джерела

Карасик С. Світлична Надія Олексіївна // // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 20 квітня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/FuyJMQ>

Овсієнко Василь. Інтерв'ю Н. О. Світличної 2003 року // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 19 липня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/Wlp7Kг>

Стенула Надія. Надія Світлична. Пам'яті авторки «Журналу надій», «голосу дисидентської України» // Радіо Свобода. — 2006. — 5 вересня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/1sIwVG>

26 травня 1953 року розпочалось Норильське повстання

Норильська група таборів — Горлаг — була заснована у 1948 році спеціально для політичних в'язнів. Як свідчать цифри, на майже 20 тисяч «особливого контингенту» припадало близько

60 кримінальників. Саме тут у 1953 році відбулось найдовше повстання табірників.

Смерть Сталіна дала надію мільйонам людей. В'язні особливого табору чекали на перегляд своїх справ та омріяну свободу. Але їхні надії були марними: під амністію не потрапили ті, хто боровся і був засуджений за відкриту боротьбу з радянською системою; скорочували термін лише кримінальникам та засудженим за нетяжкі злочини.

Дослідники та очевидці зазначають, що повстання 1953 року було спровоковане працівниками табору: для виявлення та ізоляції найактивніших і найсміливіших в'язнів охорона часом стріляла по житлових зонах, на протести в'язнів відповідали агресивно та зневажливо. 25 травня охоронці вбили двох та поранили одного в'язня. Арештанти відреагували стрімко: 4-та зона Горлагу припинила роботу на будівництві, більше того — вивісила плакат «Нас убивають і морять голодом». Євген Грицяк, нині живий свідок подій, успішно взяв на себе керівництво групою і найголовніше — відповідальність за кожного. Протягом наступних днів до страйку долучились іще кілька зон, 6-та жіноча зона відповіла гаслом «Свобода народам і людині!».

5 червня 16,5 тисяч в'язнів оголосили непокору адміністрації. Арештанти вивісили чорний з червоною смугою прапор — стяг повсталі зони. В'язні розподілили між собою обов'язки: медчастина, кухня, агітація, поширення інформації, культурно-виховна робота. У таборі активно запрацювали гуртки, бібліотека, відбувались концерти та навіть спортивні змагання. Охорона порядку арештантів за рівнем дисципліни та організації легко переплюнула офіційну тюремну. Повстанці вимагали змінити керівництво Горлагу, скоротити робочий день, гарантувати вихідні, дозволити листування і побачення, зняти замки з бараків, а номерні знаки — з людей, вивезти з табору всіх інвалідів.

Керівником повсталіх третьої зони був легендарний в'язень Данило Шумук (коли у 1987 році він емігрував до Канади, президент США Рональд Рейган запросив його як почесного гостя до Білого дому на відзначення річниці Декларації прав людини). Тривожні сирени не замовкали, на трубах котелень майоріли прапори, у повітря злітали сотні сигнальних зміїв з листівками та інформацією про кричуще порушення прав людини у таборі: «Нас розстрілюють і морять голодом. Ми домагаємося виклику Урядової комісії. Ми просимо

радянських громадян надати нам допомогу — повідомити уряду СРСР про знущання над в'язнями в Норильську». Колишні моряки азбукою Морзе передавали повідомлення у різні куточки табору, що допомагало координувати дії.

Місяць перемовин із адміністрацією минув майже безрезультатно. 4 липня офіційна сторона поставила ультиматум (що дечим переформувався з головним лозунгом повстання — «Воля або смерть»): вихід за зону або розстріл. Щоб уникнути численних жертв, один з керівників повстання Євген Грицяк вивів в'язнів. 6-та жіноча зона була оточена 7 липня, арештантки стояли пліч-о-пліч і скандували: «Стріляйте! Свобода або смерть!» Цілу ніч солдати не наважувались іти на штурм, а вранці почали обливати жінок водою — під потужними потоками холодної води жіноча зона впала.

Найдовше протрималася зона, очолювана Шумуком. Лише 4 серпня до території табору в'їхало сім вантажівок із солдатами. На штурм одного сектору мобілізували навіть цивільних комсомольців збудованого в'язнями міста Норильська. Під кулеметними чергами загинули 57 осіб, було поранено 98.

Тіла загиблих сміливців поховані під горою Шмідтіха.

Джерела

Горбачевський Олексій. Як українці перемогли сталінізм. 58 років Норильському повстанню // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2011. — 31 травня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/SdPRpx>

Грицяк Євген. Короткий запис спогадів. Історії Норильського повстання. — Балтимор-Торонто, 1980. *Режим доступу:* <https://goo.gl/X4hycN>

Норильське повстання 1953 року: архівні фото // Радіо Свобода. — 2013. — 11 травня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/7VSMMS>

31 травня 1934 року заарештований письменник Мечислав Гаско

Мечислава Гаска, який був членом компартії з 1922 року та писав актуальні твори у стилі червоної епохи, звинуватили у «контрреволюційній діяльності». Підставою для арешту стало його членство у літературній організації «Західна Україна». До його

квартири у харківському будинку літераторів «Слово» «вартові Революції» завітали 31 травня 1934 року.

Виснажливі допити, що затянулись на кілька діб, свідчення нібито очевидців та звинувачення у зраді Батьківщини зламали Гаска. Письменник вирішив підписати «зізнання» у злочинах, вигаданих слідством. Прихильне ставлення до політики партії та співпраця зі слідством врятували його. Особлива нарада винесла Гаску вирок: 3 роки концтаборів.

Мечислав Гаско відбував покарання у Печорських таборах разом із Остапом Вишнею та Володимиром Гжицьким. Після повернення до Києва видавав збірки поезій, монографії й нариси.

У 1956 році Київський військовий трибунал скасував постанову Особливої наради та припинив справу Гаска за відсутністю складу злочину.

Джерела

Гаско Мечислав Эдмундович // Жертвы политического террора в СССР: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/r2IM4I>

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/xPpFB5>

39

Текст Олени Кухар.

Червень

*У червні 1985 року заарештований священник Михайло
Винницький*

Я тюрми і смерті не боюся, я вже загартований!
Отець Михайло Винницький (за спогадами рідних)

Священик Української католицької церкви отець Михайло Винницький чотири рази перебував за ґратами. Він пройшов Сибір, Казахстан та Котлас в Архангельській області, відбував покарання у Луганську. Один з енкаведистів, чиї спогади про отця Михайла збереглись до наших днів, був вражений його стійкістю: «До нас привезли священника. Називається Винницький. Він цілу ніч клячав [стояв на колінах] і молився. Я ще такого не бачив...»

Востаннє отця Михайла заарештували, коли він перебував на Янівському цвинтарі у Львові. Звинуватили у «дармоїдстві» за статтею 214 Карного кодексу УРСР. У тюрмі свіщеник захворів, але, навіть не маючи змоги встати з ліжка, на прохання в'язнів відправляв службу Божу. «Власні груди служили йому за престіл, окуляри — за літургійний посуд, а футляр від окулярів — за дароносицю», — пригадували свідки.

На свободу Михайло Винницький вийшов у 1987 році, після того як генеральним секретарем ЦК КПРС став Михайло Горбачов. На свободі долучився до боротьби за відновлення громадянських, національних та релігійних прав в Україні.

Джерела

Борейко Володимир. Пам'ять про праведника буде вічна. *Режим доступу:* <https://goo.gl/mYqLBU>

Дзюрах Богдан. Євангеліє, втілене в житті та діяльності блаженних і праведних Редемптористів Львівської Провінції ЧНІ // Релігійно-

інформаційна служба України: [Електронний ресурс]. — 2003. — 20 серпня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/WCX3co>

2 червня 1944 року помер письменник Дмитро Чепурний

Останні дні письменника минули у в'язниці, куди його кинули за нібито участь у контрреволюційній фашистській організації. 23 квітня 1937 року його заарештували, на допитах намагались вибити покази проти колег-письменників Гната Проня, Бориса Коваленка, Володимира Ярошенка.

З першого допиту Дмитро Чепурний відмовився визнати провину і заявив, що названі письменники не були членами жодних, тим більше націонал-фашистських партій. Слідство використовувало заборонені прийоми: на Чепурного тиснули, шантажували, погрожували, але підписувати сфальшовані документи він відмовився.

В обвинувальному вирокі Дмитра Чепурного, як і багатьох в'язнів, звинуватили у контрреволюційній діяльності, що шкодить Радянському Союзу. 15 липня 1937 року Військова колегія Верховного суду СРСР винесла вирок — 10 років тюремного ув'язнення із обмеженням у політичних правах на 5 років, а також конфіскація всього майна. Володимир Ярошенко, свідчення на якого відмовився давати Чепурний, був звинувачений та розстріляний 23 жовтня 1937 року в Києві.

Письменник відбував термін у Володимирській в'язниці та в Новосибірську. Часто писав скарги в урядові організації, де описував порушення слідчими процедури допитів та слідства, вимагав переглянути свою справу. Відповіді він так і не дочекався.

У 1958 році Дмитра Чепурного реабілітували.

Джерела

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/TWJqbI>

Чепурний Дмитрий Иванович // Сталинские списки: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/3c09xj> **2 червня 1972 року Ярослав Добош дав викривальну прес-конференцію: операція «БЛОК»**40

2 червня 1972 року головний свідок масштабної операції «БЛОК» Ярослав Добош дав викривальну прес-конференцію.

4 січня 1972 року спецслужби затримали на кордоні громадянина Бельгії Ярослава Добоша. Кадебісти знали, що під час перебування на території Радянського Союзу студент спілкувався з дисидентами. Вони не прогадали: Добош намагався вивезти за кордон самвидав: фотокопію словника Святослава Караванського, примірник «Українського вісника» В'ячеслава Чорновола та ін. Свідчення Добоша, записані на допитах у КДБ, стали ключовими у формуванні обвинувачень проти низки громадських активістів.

На прес-конференції, метою якої було засудження дисидентства та демонстрація того, що так званою опозицією керують із-за кордону, Добош повідомив, що був зв'язковим між антирадянськими центрами та «агентами» в Україні. Згодом його вислали з СРСР.

На першій прес-конференції у Бельгії Ярослав Добош зізнався, що свідчення і публічний виступ були зроблені ним під тиском радянських спецслужб і реального підґрунтя не мали.

«Справа Добоша» стала початком масової «зачистки» митців, науковців та громадських активістів. Вона тривала з 1972 до 1973 року і торкнулася близько 200 людей, серед яких Василь Стус, Данило Шумук, Стефанія Шабатура, Василь Овсієнко, Ірина Світлична та інші.

Джерела

Добош. «Справа Добоша» // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2006. — 1 листопада. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nooT6a>

Захаров Борис. Сорок років від дня «Генерального погрому» // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2012. — 10 січня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/t2cmLf>

Кініані Вахтанг. «Антирадянщики». Погромний січень 72-го. *Режим доступу:* <https://goo.gl/oDX7gi>

Овсієнко Василь. Особистість проти Системи. До 40-річчя арештів 1972 року // Україна молода. — 2012. — 12 січня. *Режим доступу:* <https://bit.ly/1W1tVnk> **У ніч проти 4 червня 1946 року було винесено вирок у справі ієрархів УГКЦ41**

Приниження арешту, допитів та несправедливого суду Йосиф Сліпий зазнав буквально за декілька місяців після інтронізації на митрополичий престол. Він відсидів загалом 18 років (сів у віці 53 років, а вийшов 71-річним) — його звільненням уже за «відлиги» опікувались Папа Римський і президент США.

Йосиф був наступником митрополита Андрея Шептицького. Сподіваючись, що УГКЦ зможе пристосуватись до радянського ладу, він певний час намагався запевнити Кремль у тому, що очолювана ним Церква «поза політикою». Джерела свідчать, що Йосиф Сліпий спробував завершити розпочате ще Шептицьким збирання коштів на користь поранених червоноармійців і передав до Москви 100 тисяч рублів як пожертву грекокатоликів у фонд Червоного Хреста.

Але сподівання на порозуміння були марними. НКВС розробляло справу проти керівництва УГКЦ під кодовою назвою «Ходячие» з 1939 року. Контрастна ілюстрація: ще в грудні 1944 року посланці УГКЦ були прийняті у Раді Народних Комісарів СРСР, де їх запевнили у лояльному до них ставленні, а вже в ніч проти 11 квітня 1945 року сталися обшуки в соборі Святого Юра.

Для цієї операції було виділено 62 співробітники КДБ та 121 (!) боєць внутрішніх військ НКВС. Тільки для арешту Йосифа Сліпого було відряджено групу з шести оперативників.

Зберігаються оригінали 48 протоколів допитів митрополита, але цілком можливо, що їх було більше. Перша зустріч Йосифа Сліпого зі слідчим тривала понад шість годин. Допити найчастіше розпочиналися у першій половині дня і тривали до глибокої ночі. Слідство вимагало від митрополита зізнань в антирадянській і націоналістичній діяльності.

29 травня — 3 червня 1946 року було проведено закрите судове засідання без участі обвинувачення і захисту. Вирок було оголошено в ніч проти 4 червня. Усіх підсудних було визнано винними в антирадянській і контрреволюційній діяльності і засуджено: митрополита Йосифа Сліпого — до 8 років виправно-трудових таборів, прелата Петра Вергуна — до 7 років таборів, єпископів Миколу Чарнецького і Никиту Будку — до 5 років таборів кожного. Єпископ Григорій Хомишин помер у в'язниці під час слідства. Матеріали стосовно єпископа Івана Лятишевського було виділено в окрему справу, а його самого заслано до Казахстану на 5 років.

У червні 1953 року Йосифа Сліпого викликали до Москви для налагодження контактів з Ватиканом й запропонували написати працю з історії УГКЦ в СРСР. Але в 1954 році, після розстрілу Берії, митрополита знову відправили на поселення до Сибіру, до будинку інвалідів. У 1957 році був конфіскований рукопис написаної митрополитом «Історії», що стало причиною нового арешту. Вчергове засуджений — на 7 років — Йосиф Сліпий був направлений на Камчатку, згодом у Тайшетські табори.

У грудні 1960 року митрополита привезли до Києва, запропонували виступити з відозвою проти Папи Римського, але Йосиф Сліпий відмовився. Через це у 1961 році він був визнаний особливо небезпечним рецидивістом і знову відправлений до Мордовії (прибув туди хворим на запалення легень).

Визволення митрополита пов'язане з Папою Іоанном ХХІІІ та президентом США Джоном Кеннеді. Представник Кеннеді Норман Казенс, їдучи до Москви під час Карибської кризи, відвідав Ватикан, де дізнався про долю Йосифа Сліпого, і згодом на зустрічі з Нікітою Хрущовим поставив питання про звільнення 70-літнього митрополита. У 1963 році Йосиф Сліпий виїхав до Рима.

3 червня 1991 року Йосиф Сліпий, Микола Чарнецький, Никита Будка і Петро Вергун були реабілітовані на підставі статті 1 Закону УРСР від 17 квітня 1991 року «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», однак невдовзі, 11 липня 1991 року, Прокуратура УРСР дійшла висновку, що вищеназвані священнослужителі засуджені справедливо та не підлягають реабілітації.

Але здоровий глузд та справедливість все ж таки перемогли — 19 вересня 1991 року Судова колегія у кримінальних справах Верховного Суду УРСР визнала висновки Прокуратури УРСР безпідставними, підтвердивши цим реабілітацію ієрархів УГКЦ.⁴²

Джерела

Білас Василь. Агентурна справа «Ходячие». НКВС проти УГКЦ // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2011. — 15 квітня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/dmONy>

«Патріарх Йосиф Сліпий став живим голосом Церкви, яка була приречена на мовчання у Радянському Союзі» — Олег Турій: [Інтерв'ю] // Інститут Історії Церкви Українського католицького

університету: [Електронний ресурс]. — 2015. — 6 лютого. *Режим доступу*: <https://goo.gl/J7WvzV>

Сердюк Наталія. Справа ієрархів УГКЦ (1945 р.): документи і матеріали // 3 архівів ВУЧК—ГПУ—НКВД—КГБ. — 2003. — № 1. *Режим доступу*: <https://goo.gl/90kaDn>

**5 червня 1930 року завершено розгляд справи Василя
Вдовцова, одного з організаторів місцевого
антибільшовицького повстання**

Згідно зі слідчими матеріалами, очолюваний Василем Вдовцовим загін чисельністю до 1000 повстанців брав участь у боях проти Червоної армії, а в районі залізничних станцій Жеребкове й Заплази розібрав колю та пустив під укіс ешелон із боезапасом для червоноармійців. Після придушення повстання Василь Вдовцов виїхав до Одеси, де його було мобілізовано до Добровольчої армії Денікіна. Він служив у кінному загоні державної варти в повітовому містечку Ананьїв у чині підпоручика. Емігрував, але 1921 року нелегально повернувся до СРСР.

За постановою судової трійки при колегії ДПУ УСРР Василя Васильовича Вдовцова, ешканця села Любашівка Первомайської округи, було засуджено до 10 років ув'язнення в концтаборі. Його було обвинувачено як одного з організаторів збройного антибільшовицького повстання, що відбулося 1919 року на території Любашівської волості Первомайського повіту Херсонської губернії.

Подальша доля повстанця невідома.

Джерело

Репресії проти учасників антибільшовицького руху в Україні (1917—1925 рр.): Анотований покажчик архівних кримінальних справ «Основного» фонду архівів тимчасового зберігання регіональних органів СБУ. — Х.: Права людини, 2015. *Режим доступу*: <https://goo.gl/ZuXM9R> **6 червня 1937 року розстріляна поетка Ладя Могілянська⁴³**

Донька письменника Михайла Могілянського, талановита поетеса Ладя (Лідія) Могілянська була вперше заарештована в Чернігові у 1929 році. Приводом стали знайдені в Ладі копії статті студента

Київського художнього інституту Олега Гаменецького, де йшлося про жорстокі методи колективізації.

За офіційним звинуваченням у приналежності до «контрреволюційної організації дворянства» Могілянську було засуджено до розстрілу із заміною вироку на 10 років таборів.

Академік Дмитрій Ліхачов, який потоваришував з Ладею в таборах, згадував: «У будинку Коцюбинського збирався гурт молоді, який владі, звісно, потрібно було виставити контрреволюційною змовою. Ладя отримала десять років, хоча, впевнений, цікавилася вона лише поезією. Висока, струнка білявка, яка носила модну тоді зачіску «фокстрот» та короткі спідниці».

Термін Ладя відбувала на Соловках, згодом — на будівництві Біломоро-Балтійського каналу.

На Соловках Могілянська працювала машиністкою. Жвава, швидка, із гострим розумом, вона цікавилась кримінальним фольклором і справляла на чоловіків неабияке враження: Ліхачов згадував, що серед арештантів поширилася «хвороба», яку вони називали ладоманією.

У 1933 році Ладя була умовно звільнена, дістала статус вільнонайманої. З «Біломорканалю» вона перейшла на будівництво каналу «Москва—Волга». Тут Могілянська працювала редакторкою табірної газети, що виходила українською мовою («За нову людину»). Зі спогадів: «Ім'я поетеси Ладі Могілянської відоме усій трасі». Її поезію друкували, у 1935 році Могілянську навіть прийняли до Союзу письменників СРСР.

Але з ГУЛАГу Могілянська не повернулася. 15 травня 1936 року стався новий арешт, пов'язаний зі справою начальника Дмитлагу Семена Фіріна (Ладя товаришувала з його дружиною). 6 червня 1937 року Ладю Могілянську розстріляли. Реабілітована вона в 1957 році (за вироком 1929 року — лише у 1990-му).

Тривалий час вважалася зниклою безвісти єдина донька Ладі, Інна Коновал. Відомо було лише, що під час Другої світової її — сироту — вивезли до Німеччини. У 2012 році з'ясувалося, що по закінченні війни Інна перебувала в Чехії, де їй допоміг похилого віку чоловік, котрий назвав її чеським ім'ям та забрав від радянських конвоїрів як рідну онуку. Згодом Інна опинилася в Канаді. Зараз там живуть її

доньки, онуки Ладі Могилянської — історик Ірина Єфимова і філолог Ліза Шнайдер.

Джерела

Вечный огонь соловецкого костра // Соловки: Энциклопедия: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/EpMFgV>

Галковська Надія. Зустрілися через століття... *Режим доступу:* <https://goo.gl/TrLY8z>

Скуратовський Вадим. Ладя Могилянская. Из полузабытых имен // Столичные новости. — 2003. — 8—14 июля. *Режим доступу:* <https://goo.gl/Bj20G3>

8 червня 1934 року в СРСР запроваджено кримінальну відповідальність родичів підсудних за недонесення про здійснений чи запланований державний злочин

Для ефективнішого «виробництва» «ворогів народу» ЦВК СРСР оновило положення про державні злочини — доповнило статтю «Про зраду Батьківщині».

Члени сім'ї «зрадника», навіть якщо вони поняття не мали про злочин, за новими законами мали постати перед судом, який позбавляв їх виборчих прав і відправляв на заслання до Сибіру. З цього моменту провина передавалась у спадок.

У 1934 році вперше було закріплено законом поняття «член сім'ї зрадника Батьківщини». З одного боку, «зрадник» мав добре подумати перед скоєнням злочину, якщо під удар ставала вся його родина. З іншого — у Радянському Союзі «зрадниками Батьківщини» були мільйони громадян, а нові зміни до закону дозволяли не лише тримати народ у ще більшому страху, а й гарантувати новий етап роботи для робітників державних каральних служб.

Базовий принцип правосуддя — винною є лише та людина, яка вчинила злочин, — було порушено і юридично закріплено у Кримінальному кодексі СРСР.

Джерело

08.06.1934 — в СРСР була прийнята постанова про кримінальне покарання за зраду Батьківщини // Територія терору: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/EwTe59>

9 червня 1935 року в СРСР ухвалений закон про смертну кару за втечу за кордон

За 10 років після оголошення у червні 1925 року всього світу «ворожим капіталістичним оточенням» у законодавстві СРСР з'явився новий закон.

За втечу «щасливих радянських громадян» за межі СРСР закон від 9 червня 1935 року передбачав покарання у вигляді смертної кари. Родичі «перебіжчика» також оголошувались злочинцями. Ця жорстока міра слугувала надійним запобіжником проти нелегальної еміграції в разі повторення голоду і гарантувала мінімальний витік інформації з СРСР про порушення прав людини та геноцид.

Перестраховка та відгородження від Заходу не торкнулись більшості сільського населення, яке не мало паспортів, отже, не могло вільно пересуватися і було прив'язане до конкретного колгоспу. Але нововведення відіграло величезну психологічну роль у побудові держави «казарменного типу».

Джерело

В СРСР прийнято закон про смертну кару за втечу за кордон.
Режим доступу: <https://goo.gl/HtmfL9>

11 червня 1937 року відкрито справу поета Івана Семиволоса

Оперуповноважена Пера Гольдман, чиє ім'я часто фігурує у кримінальних справах митців, далі шукала жертв серед українських інтелігентів. У червні 1937 року її увагу привернув поет Іван Семиволос — «учасник української націоналістичної фашистської терористичної організації». Оперуповноважена постановила, що перебування на волі літератора, який навіть не підозрює про свої темні антирадянські наміри, може негативно позначитись на ході слідства.

16 липня поета заарештували. Особлива нарада при Наркомматі внутрішніх справ СРСР 4 листопада вирішила ув'язнити Івана Семиволоса за контрреволюційну діяльність на 8 років виправних таборів. В архівах збереглись листи Семиволоса на ім'я Сталіна, у яких він просив переглянути справу.

У медичному акті, складеному в одному з лікувальних пунктів Каргопольягу, записано, що 17 грудня 1943 року о 3:40 Іван Семиволос помер від серцевої недостатності при відкритій формі туберкульозу легень і пелагрі (важка форма авітамінозу).

У 1958 році за поданням Спілки письменників України Івана Семиволоса посмертно реабілітовано.

Джерела

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/O8KwGn>

Семиволос Іван Терентійович // Головна редакційна колегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією». Національний банк репресованих. *Режим доступу:* <https://goo.gl/ZFg2cW>

12 червня 1937 року заарештований письменник Петро Колесник

Петро Колесник свого часу давав свідчення проти Моколи Вороного. Три роки по тому він теж був заарештований через, як стверджував, донос провокатора.

Письменник і літературознавець спочатку працював пропагандистом у клубі торф'яників, потім навчався у Київському інституті народної освіти, де закінчив аспірантуру. Дебютував у журналі «Молоді загони», був членом «Молодняка» і Всеукраїнської спілки пролетарських письменників. Видав два соцреалістичні романи: «Боротьба» — про викриття контрреволюції в Україні і «На фронті сталися зміни» — про Першу світову війну. Працював у редакції журналу «Радянська література», викладав у київських вишах.

12 червня 1937 року Колесника звинуватили у приналежності до контрреволюційної націоналістичної організації та шкідницькій роботі серед письменницької молоді. Особлива трійка НКВС засудила його до 10 років покарання у Печорських виправно-трудовах таборах на Уралі. Повернувшись після відбуття терміну до Києва, Колесник працював над докторською дисертацією про творчість Івана Франка, однак за два роки був знову заарештований за тим самим звинуваченням і висланий

до Красноярського краю. Там він спочатку працював робітником, потім викладав російську філологію та креслення у місцевому технікумі.

У 1955 році його вирок було скасовано, Петра Колесника реабілітовано та поновлено на роботі в Інституті літератури АН УРСР. Після цього він написав два романи і кілька наукових праць про Франка, Шевченка, Коцюбинського, Руданського, був одним з редакторів 50-томного зібрання творів Франка та автором 8-томної «Історії української літератури». За його участі реабілітовано розстріляного «шпигуна та контрреволюціонера» Івана Кириленка.

Джерело

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/BS0k3T> **13 червня 1931 року засуджений етнограф, славіст Євген Рихлік**⁴⁴

Мовознавець, етнограф Євген Антонович Рихлік походив із родини чехів-переселенців й займався богемістикою. Це дало НКВС привід для звинувачення вченого у шпіонажі на користь Чехословаччини.

Рихлік три роки вчився у празькій школі, потім у Києво-Печерській гімназії, був слухачем у Берлінському університеті. Навчаючись на історико-філологічному факультеті Київського університету Святого Володимира, брав участь у студентських протестних зборах, за що 1910 року певний час перебував під арештом. Після закінчення університету його залишили на кафедрі слов'янської філології професорським стипендіатом. Одночасно він викладав російську мову, граматику, методику і педагогіку в Київській жіночій гімназії Євсеєвої і слов'янську філологію на Київських вищих вечірніх жіночих курсах.

У 1917 році Рихліка обрали приват-доцентом Київського університету, де він брав активну участь в організації історико-літературного товариства. Того самого року його призначили лектором історії польського письменства Київського народного університету, вийшли його перші наукові статті й розвідки, присвячені історії слов'янства. У 1918 році Рихліка запросили екстраординарним професором на кафедру слов'янської філології Самарського університету. Вже за рік Євген Антонович повернувся до Києва, де був обраний доцентом кафедри слов'янської філології Першого

Українського державного університету, а згодом — комісаром вишу й відповідальним секретарем ради історико-філологічного факультету.

У 1920-х роках разом зі співробітниками Етнографічної комісії Всеукраїнської академії наук вивчав життя й побут національних меншин. Під час літніх відпусток досліджував побут і культуру чеських колоністів на Волині. Він зібрав унікальні матеріали, які згодом були передані на зберігання до Всеукраїнської академії наук.

Через важку хворобу Євген Антонович змушений був залишити роботу в Києві й виїхати до батьків у Вільшанку на лікування. Тут він давав дітям приватні уроки чеської мови, досліджував говірку рідного села. Повернувшись до Києва, був призначений науковим представником-кореспондентом Українського науково-дослідницького інституту книгознавства.

Учений запропонував Етнографічній комісії ВУАН створити Кабінет з вивчення історії та культури національних меншин України. У 1929 році його задум було втілено, установу очолив сам Рихлік. Одночасно він працював над дисертацією за темою «Українські мотиви в польському письменстві ХІХ ст.». Був одним з ініціаторів створення Ніжинського вечірнього робітничого університету, деканом одного з його факультетів і заступником голови тамтешнього бюро наукового товариства краєзнавців.

Рихлік опанував усі слов'янські мови і встиг випустити чимало наукових статей і дві книжки, доки взимку 1931 року його не заарештував НКВС. 13 червня 1931 року на сфабрикованому суді як «агент зв'язку» вигаданої чеської шпигунської організації вчений був покараний 10 роками у виправних закладах Сибіру та Карелії. У 1932 році Євген Антонович звернувся до прокурора УСРР із клопотанням про перегляд справи.

Постановою судової трійки при Колегії ДПУ УСРР від 26 грудня 1932 року було залишено попереднє рішення.

Євген Рихлік помер у 1937 році за нез'ясованих обставин. 1958 року його вирок було скасовано за недоведеністю обвинувачення.

Джерела

Власенко О., Курильчук Н. Чехи на Волині: історія та сучасність: збірник наукових праць. — Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014.
Режим доступу: <https://goo.gl/jBIqZz>

Рихлік Євген Антонович: [Біографія]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/6v3moу>

14 червня 1937 року заарештований поет Микола Булатович

Микола Булатович — поет-футурист, член «Нової генерації» і Всеукраїнської спілки пролетарських письменників, автор двох збірок, журналіст, художник, перекладач Пушкіна і послідовник Маяковського — був затриманий за рішенням Пери Гольдман, сумнозвісної енкаведистки з управління держбезпеки з компонування звинувачень художній інтелігенції України. 14 червня 1937 року слідча Гольдман встановила, що комсомольця Булатовича необхідно заарештувати, бо він особливо небезпечний для режиму.

Під час допиту його звинуватили у спілкуванні з письменниками-контрреволюціонерами: Вишнею, Чечвянським, Вухналем, Бобинським, Ірчаном, Епіком, Семенком, Чигирином, Шкурупієм, Влизьком, Колесником, Саченком, Калянником, Щупаком, Коваленком, Яловим. Йому пригадали розстріл якогось далекого родича за участь у збройному повстанні і дорікнули, що його батько, священник, до революції орендував у Монастирищенському повіті 100 десятин землі. За ці «провини» поета звинуватили в членстві в українській націоналістично-фашистській терористичній організації. Його прізвище занесли до першої категорії «Сталінських списків».

2 вересня 1937 року виїзна сесія Військової колегії засудила Миколу Булатовича до розстрілу з конфіскацією особистого майна. Протягом доби вирок виконали. Реабілітований Микола Булатович 1957 року.

Джерела

Булатович Николай Евгеньевич // Сталинские списки: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/l0vztL>

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/TWJqbI>

14 червня 1919 року вбитий художник Олександр Мурашко

За свідченнями Маргарити Августівни⁴⁵, в ніч проти 15 червня 1919 року вона з чоловіком верталася додому. Біля самого будинку, де вони жили, до них гукнули: «Стій, будемо стріляти!» І одразу ж підійшло троє чоловіків. Один з них, одягнутий у шкіряну куртку і матроську безкозирку, високий брюнет, сказав, звертаючись до Мурашка: «Ви затримані, ходіте до Подільської комендатури». Мурашко показав їм документи, пояснив, хто він, але невідомі силоміць кудись його повели. А вранці Мурашка знайшли убитого на Дорогожицькій вулиці в садку будинку № 18. Вбивці зняли з нього діагоналевий піджак, жилет, обручку, а також перстень із коштовним каменем, забрали парусиновий гаман.

Це свідчить про те, що Мурашка вбили грабіжники.

Іван Головченко, міністр внутрішніх справ УРСР у 1962—1982 рр.

З початку 1919 року Київ, де вдруге була встановлена радянська влада, переживав буквально епідемію вбивств та замахів: і кримінальних — задля грабунків, і політичних — «індивідуального» терору. У київських газетах навіть з'явилася спеціальна рубрика «Загадочные убийства».

Обставини загибелі видатного українського художника, одного з фундаторів Української академії мистецтв Олександра Мурашка дійшли до нас у двох версіях.

Автор першої з них, частково наведеної вище, спираючись на тоді ще не опублікований протокол допиту дружини художника, офіційну версію слідства та власні припущення, доводив, що Мурашка вбила банда турків-булочників, частину членів якої розстріляли, а частину вислали з міста за два місяці після злочину.

Згідно з другою версією, опублікованою на еміграції архітектором і художнім критиком Георгієм Лукомським, київська ЧК в очікуванні наступу на місто антибільшовицьких сил припускалася численних «помилочок». Можливо, однією з таких «помилочок» через переплутані списки чи випадково не закреслене прізвище стало вбивство художника.

Лукомський переказував, що напередодні Мурашка заарештовували за невнесення контрибуції за його маєток, і в ЧК він поведився доволі зухвало й платити відмовився. Завдяки посадовому документу

художника відпустили, однак така його поведінка могла зачепити самолюбство червоноармійців.

Убивство Лукомський описує розлогіше і з суттєвими відмінностями в деталях: нападниками, за його словами, були солдати, усе цінне вони запропонували Мурашко віддати дружині. Зачувши лихе, художник просив, аби дружина його супроводжувала, але її силоміць змусили йти додому. Щойно вона дійшла до ганку, як побачила, що чоловік кинувся тікати. Вочевидь, Мурашко відразу визначив, що ведуть його не в ЧК, а в бік виїзду з міста, у поле на розстріл без суду і слідства, і вирішив добігти до близької канави під парканом, якою він міг пролізти в садок і зникнути в темряві. Але його піджак за щось зачепився, і, хоча ноги й тулуб уже були у садку, голова лишалась на вулиці — цієї миті переслідувачі наздогнали його й вистрелили у потилицю. Цінні речі лишились у дружини.

Ховали Олександра Мурашка так, як він зобразив на полотні «Похорон кошового»: вкриту червоною китайкою труну учні несли на руках до Лук'янівського цвинтаря.

Джерела

Безсмертний-Анзіміров Андрій. Олександр Мурашко // День: Україна Incognita. — 2015. — 7 вересня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/QwDv01>

Олександр Мурашко. Твори з колекції Національного художнього музею України. — К., 2000. *Режим доступу:* <https://goo.gl/eOUI76>

Політичний терор і тероризм в Україні. XIX—XX ст. Історичні нариси. — К.: Наукова думка, 2002.. *Режим доступу:* <https://goo.gl/9hQcgt>

15 червня 1933 року селянин Іван Колесник помер перед винесенням вироку

Іван Сидорович Колесник з села Марківка (нині смт. Марківка Луганської області) під час виїзду колгоспників у поле на сівбу запитував: «Навіщо ви їдете в поле сіяти, коли в минулому році весь урожай забрали, а вас залишили голодними і ви пухнете з голоду?»

Слідство проти нього розпочалося 30 квітня 1933 року. Марківський районний апарат Донецького обласного відділу ДПУ

УСРР звинуватив Колесника в систематичній агітації проти сівби у колгоспі та в крадіжках колгоспного майна. Його справа була направлена на розгляд судової трійки ДПУ УСРР із клопотанням про висилку обвинуваченого до Північного краю.

Проте, згідно з довідкою районного уповноваженого ДПУ УСРР, Колесник помер у районній лікарні, не дочекавшись вироку, 15 червня 1933 року.

25 вересня 1933 року справу було припинено «за відсутністю доказів», але реабілітували Івана Колесника аж у 1994 році.

Джерело

Колесник (Колесников) Іван Сидорович // Головна редакційна колегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією». Національний банк репресованих. *Режим доступу:* <https://goo.gl/xYkfTE> **16 червня 1971 року в таборі помер організатор руху спротиву в'язнів сталінських таборів Михайло Сорока**⁴⁶

Наша провина лише в тому, що ми вирішили вмерти стоячи, а не лежачи, бо вважаємо негідним віддати своє життя насильникам без протесту...

З виступу Михайла Сороки на суді у 1952 році

Ім'я Михайла Сороки було відоме багатьом табірникам та повстанцям. Він налагодив підпільну передачу інформації з таборів ГУЛАГу (рух спротиву в'язнів «ОУН-Північ»), його вірш «У гарячих степах Казахстану» став гімном Кенгірського повстання — одного з найбільших табірних бунтів.

Легендарний підпільник провів у сталінських таборах 34 роки. На 61-му році життя у Мордовському таборі Михайло Сорока помер. Нескореного в'язня поховали на цвинтарі Мордовського табору № 17, а за 20 років перепоховали на Личаківському цвинтарі, поруч із дружиною Катериною Зарицькою.

Джерела

Черкаська Ганна. Трагічне кохання Катерини Зарицької та Михайла Сороки. *Режим доступу:* <https://goo.gl/9z3Vrt>

Янович Андрій. Михайло Сорока у Воркуті створив «ОУН-Північ» // *Gazeta.ua.* — 2011. — 15 червня. *Режим доступу:*

<https://goo.gl/Zp4viL>

***18 червня 1934 року заарештований член ОУН Роман
Шухевич***

У червні 1934 року після вбивства міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького відбулися арешти членів ОУН. 18 червня до рук поліції потрапив Роман Шухевич. 6 липня його етапували до одного з перших концентраційних таборів — Берези Картузької, що славилась нелюдськими умовами утримання в'язнів.

На Варшавському процесі над ОУН, що розпочався 18 листопада 1935 року, Шухевич виступав як свідок. Свідки вимагали права давати покази рідною українською мовою. За українську мову головний суддя Посемкевич штрафував на 200 злотих, а за привітання гаслом «Слава Україні!» наказував ув'язнювати на добу. На запитання адвоката, що саме спонукало вступити до ОУН, Шухевич відповів: «Це був наказ мого серця».

Розгляд справи перенесли до Львова, і Шухевича етапували до тюрми «Бригідки». На львівському процесі підпільник фігурував уже як обвинувачений в організації низки замахів та вбивств. Приналежність до УВО і ОУН Шухевич визнав, але наголосив, що стосунок має суто світоглядний. Завдяки професійності адвоката (дядька Степана Шухевича) суд присудив арештантові 4 роки позбавлення волі, згодом термін було зменшено вдвічі.

На підставі урядової амністії Роман Шухевич був звільнений 27 січня 1937 року.

Джерела

Кініані Вахтанг. Шкарпетки Шухевича, єврейська газета, мило, сало та хрін. Документ 1935 р. // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2011. — 5 грудня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/x2aNR3>

Костюк Євген. Головний командир УПА — Роман Шухевич // Меморіал: [Електронний ресурс]. — 2011. — 1 липня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/Q1Pvin>

***20 червня 1962 року засуджений студент Олексій
Мурженко***

3 березня 1962 року міліція заарештувала членів підпільної марксистської організації «Союз свободи и разума», що поширювали у Москві листівки із закликами демократизувати радянське суспільство. Одночасно з Мурженком затримали Юрія Федорова, Сергія Кузьміна і Віктора Балашова. За антирадянську агітацію та пропаганду студента засудили до 6 років позбавлення волі в колонії строгого режиму.

Покарання Мурженко відбував у Мордовських таборах. За два роки за порушення режиму його перевели до Володимирської в'язниці. У 1967 році він повернувся до Мордовії, де познайомився з підпільними діячами, громадськими активістами різних країн.

Після відбування терміну у 1970 році Олексій Мурженко разом із однодумцями намагався викрасти літак і втекти за межі СРСР. Їх заарештували в одному з ленінградських аеропортів. Мурженко за спробу перетнути кордон Радянського Союзу отримав 14 років позбавлення волі.

Джерела

Мурженко Алексей. Образ счастливого человека, или Письма из лагеря особого режима. — London: Overseas Publications Interchange, 1985. *Режим доступу:* <https://goo.gl/Vp8vVj>

Мурженко Алексей Григорьевич (1942—1999), правозащитник // Сахаровский центр. Воспоминания о ГУЛАГе и их авторы: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/HvBLoh>

Овсієнко Василь. Дисидент Олексій Мурженко (за матеріалами Вахтанга Кіпіані та Пермського «Меморіалу»). *Режим доступу:* <https://goo.gl/VAWqyz> **21 червня 1972 року заарештовані науковці Анатолій Здоровий та Ігор Кравців**⁴⁷

Цей арешт був одним із хвилі арештів української патріотичної інтелігенції 1972 року. Для фізика Анатолія Здорового він був другим у житті. Уперше, ще 1965 року, Здоровий привернув увагу КДБ через те, що зорганізував навколо себе понад сотню батьків-активістів, які виступили проти масової русифікації українських шкіл. Група збирала підписи, Здоровий їздив до Києва та Москви, ініціював обговорення болючого питання, а також регулярно в Шевченківські дні організовував покладання вінків до пам'ятника поетові.

Досить швидко під тиском КДБ кількість прибічників і помічників Здорового впала до 12, але й ті були залякані. Намагання протистояти русифікації шкіл не давали результату. Тоді 27-річний Здоровий вдався до емоційного кроку («Не те, що я спеціально, продумано, а якось так пішло — іншого виходу вже не бачив», — згадував він в інтерв'ю). Здоровий взяв фарби, щітку та пішов до паркану споруджуваного в Харкові Будинку проєктів на проспекті Леніна, навпроти готелю «Інтурист». Там він написав: «Українці! Шануйте рідну мову! Геть мерзенні теорійки «естественной ассимиляции»! Хай живе Україна!»

На останнє слово і на знак оклику в Здорового не вистачило фарби, тому він повернувся додому, взяв ще фарби і прийшов знову. Біля паркану його вже чекали. Ховатися Здоровий не став, спокійно дописав потрібне, навіть деякі літери домалював, щоб було яскравіше. Дорогою додому його заарештували — але лише на 20 діб, бо з'ясували, що вчений на той час працював у секретній науково-дослідницькій лабораторії з космічних досліджень, що підпорядковувалася Москві. За нього вступилися академіки АН СРСР та УРСР, тому КДБ обмежився офіційним попередженням.

За науковцем було встановлено нагляд, але поведінки він не змінив. За два роки, через те що Здоровий не відмовився від ідеї принести квіти до пам'ятника Шевченку, його змусили звільнитися «за власним бажанням», зірвавши захист дисертації.

У 1972 році, до 100-річчя з дня народження Лесі Українки, Анатолій Здоровий разом з інженером Ігорем Кравцівим виступив з ініціативою відкрити меморіальну кімнату поетеси, назвати вулицю чи площу ім'ям Лесі Українки або збудувати їй пам'ятник. Через це Здоровий та Кравців потрапили під хвилю арештів 1972 року.

Здорового арештували в обідню перерву просто на вулиці. А Кравців — людина, яка в 30-річному віці відновила у своєму прізвищі літеру «і» (батьки вже писалися на «-ов») і перейшла на українську в спілкуванні — був заарештований під час передруку на машинці праці Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», яку одержав від Здорового.

Кравців домігся слідства й суду українською мовою. За звинуваченням у «антирадянській агітації і пропаганді» він був засуджений до 5 років таборів. Анатолій Здоровий отримав 7 років таборів і 5 років адміннагляду.

Після звільнення Здоровий став одним із зачинателів демократичних процесів на Харківщині і в Україні в цілому.

Джерела

Овсієнко Василь. Здоровий Анатолій Кузьмович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2007. — 13 липня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/4Q3bRw>

Овсієнко Василь. Кравців Ігор Іванович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2011. — 15 жовтня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/CisUwc>

Овсієнко Василь, *Попадюк Зорян*. Інтерв'ю з А. К. Здоровим у Харкові 1 липня 2002 року // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2011. — 17 серпня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/KYr1AX> **23 червня 1978 року Муса Мамут, захищаючи своє право жити у Криму, підпалив себе на знак протесту проти утисків кримських татар⁴⁸**

Самоспалення Муса Мамут вчинив на подвір'ї свого дому в селі Донське у Криму, на очах власного сина. Місцева влада систематично тиснула на сім'ю Мамута (як і на багатьох інших, хто наважився повернутися до Криму з депортації), завела на нього справу (Муса відсидів понад рік за «порушення паспортного режиму» — насправді ж його навмисне й регулярно відмовлялися прописувати у Криму). Коли міліціонер приїхав до хати Мамута, щоб удруге затримати, чоловік облив себе бензином і запалив сірника.

Ще в 1967 році Верховна Рада СРСР ухвалила постанову, що дозволяла депортованим у 1944 році кримським татарам проживати де завгодно на території СРСР. Разом із тим, керуючись таємними інструкціями, місцева влада Криму продовжила переслідувати кримських татар за етнічною ознакою.

Муса Мамут, молодий слюсар, що у 1944 році 12-річним хлопцем був депортований разом із сім'єю, 1975 року з дружиною і трьома дітьми повернувся до Криму, де на зароблені у Ташкенті гроші купив будинок. Почалася епопея з пропискою: місцева влада відмовилася прописувати Мамута у власній хаті. Сім'ї відключили світло та воду.

Врешті-решт, 13 травня 1976 року, Мусу Мамута і його дружину засудили за порушення паспортного режиму: чоловіка — до двох років

ув'язнення, дружину — до двох років умовно (враховуючи наявність трьох дітей).

Мамут відбував термін у Кременчуці Полтавській області, за кілька місяців був переведений на вільне поселення, працював на «Нафтобуді». Ще за рік був звільнений — на 9 місяців раніше — та повернувся до дружини й дітей. Місцева влада продовжила відмовлятися прописати Мамута, вимагаючи, щоб сім'я виїхала з Криму.

20 червня 1978 року проти Муси та його дружини було порушено нову кримінальну справу (звинувачення те саме — порушення паспортного режиму). Муса Мамут під час оголошення постанови про порушення справи заявив, що до рук слідчих більше живим не дасться.

23 червня 1978 року о 10:30 до будинку Мамута на мотоциклі під'їхав старший лейтенант Сергій Соприкін. Молодший син розбудив Мусу, той поговорив із Соприкіним і сказав, що хоче перевдягнутися і потім вийде. Лейтенант пішов чекати на Мамута до свого мотоциклу. В цей же час біля будинку зупинилася «Волга» односельців Мамута — Ридвана Чарухова й Айдера Джемалетдінова.

Вбраний у «вихідний» одяг Муса Мамут наказав сину Юнусу та племіннику Діляверу сидіти вдома і не виходити надвір, зайшов за хату і вийшов звідти вже облитий бензином. Тримаючи в руках сірники, він рушив у бік міліціонера. Син кинувся до батька, проте Муса відкинув його та спробував запалити сірника. Сірник не загорівся. Діти кликали по допомогу, міліціонер продовжував сидіти на мотоциклі.

Односельці побігли до Муси, але він встиг запалити другий сірник і загорівся сам. Уже палаючи, Муса Мамут рушив у бік міліціонера. Той, залишивши мотоцикла, втік...

Біля подвір'я стояв автомобіль «Продукти», його шофер кинувся до Муси з халатом у руках, поставив йому підніжку та звалив на дорогу. Загасити полум'я вдалося цим халатом та піджаком, з яким підбіг Джемалетдінов. Коли вогонь згас, Мамут зміг промовити: «Ну що, взяли?»

На автомобілі Чарухова його вдалося довести до сімферопольської лікарні. На тілі Мамута не було жодного необгорілого місця, за яке можна було б притримувати його, не викликаючи болю, але до каталки він дійшов сам...

Муса Мамут помер від опіків (90 % тіла) 28 червня 1978 року. КДБ намагався подати його дії як психічний розлад, умовляв свідків не повідомляти про акт самоспалення будь-кому за межами Криму. У день похорону — 30 червня — було блоковано дороги у селі, заборонено зупинку автобусів та автомобілів, мешканців шантажували, відмовляючи від відвідин похорону. Але, незважаючи на це, на похорон прийшло близько 2 тисяч людей.

Джерела

Бекирова Гульнара. «Память о погибшем Мусе не должна умереть. Нет мук чужих, есть боль моя» // Радіо Свобода. — 2015. — 23 червня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/Ux8I7o>

Крымский факел достоинства. О самосожжении Мусы Мамута: Материал правозащитницы Айше Сейтмуратовой. — Радио Свобода, 1985 год // Радіо Свобода. — 2014. — 9 липня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/GRG6tB>

Чубаров Эльведин. Муса Мамут — как это было? // Avdet. — 2013. — 18 февраля. *Режим доступу:* <https://goo.gl/KNRnLs>

23 червня 1934 року заарештований літературознавець Максим Лебідь

Після невдачі із вступом до школи військових старшин Максим Лебідь спробував себе в літературознавстві. Він влаштувався до видавництва «Криниця», очолив український театр у Полтаві, вступив до письменницької організації «Плуг», почав друкуватись у низці періодичних видань. У 1929 році був у групі українських письменників, з якими зустрівся генсек ЦК ВКП(б) Йосип Сталін.

23 червня 1934 року Максим Лебідь був заарештований у Харкові. Оперуповноважений Микола Грушевський був впевнений, що той «арештований і притягнутий в ролі звинуваченого як член контрреволюційної диверсійно-повстанської Української військової організації (УВО)».

Справу директора Будинку літераторів ім. Еллана-Блакитного передали за вимогою заступника наркома внутрішніх справ УСРР Кацнельсона на розгляд Особливої наради при НКВС СРСР. 22 грудня 1934 року нарада винесла вирок: «Лебеда М. М. за участь

у контрреволюційній діяльності ув'язнити в виправно-трудоий табір строком на 5 років, рахуючи строк з 23 червня 1934 р.».

Максим Лебідь відбував покарання в Ухтпечлазі, біля міста Чиб'ю.

Джерела

Голинський Михайло. Спогади. — Львів: Апріорі, 2006. *Режим доступу*: <https://goo.gl/7YjH1t>

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу*: <https://goo.gl/vr5AIN>

Лебедь Максим Максимович // Жертвы политического террора в СССР: [Електронний ресурс]. *Режим доступу*: <https://goo.gl/vGOK27>
25 червня 1973 року заарештований літературознавець Валерій Марченко⁴⁹

Валерій постановив собі: КДБ — вороги його народу! Радянська влада — не його влада! Він, студент радянського вузу, комсомолец, усвідомив: «Хочу, щоб тут була моя держава!»

Зі спогадів матері Валерія Марченка

Перший арешт Валерія Марченка відбувся за стандартним для радянського часу звинуваченням. Літературознавцю у провину поставили «наклепницькі вигадки, що порочать радянський суспільний лад..., поширення документів націоналістичного змісту, в яких зводиться злісний наклеп на радянську дійсність, національну політику КПРС...». За «український буржуазний націоналізм» юнак отримав 6 років позбавлення волі в колонії суворого режиму і 2 роки заслання.

Відбував покарання у пермському таборі ВС-389/35, де познайомився з Іваном Світличним, Семеном Глузманом та іншими дисидентами. В одному з публіцистичних нарисів про умови у радянських таборах, написаних після звільнення, Марченко згадував: «Виступаючи проти цілої імперії брехні, я мав одну надію — усвідомлення, що ярмо нестерпне... І не мовчазною пасивністю треба йому протистояти!»

У таборі здоров'я Марченка різко погіршилося. Він не отримував адекватного лікування, а ліки, які намагалась передати матір, не доходили до хворого. Жінка відправляла численні листи до

начальника в'язниці, але у відповідь отримувала скупі відписки, як-от: «Сообщаем Вам, что посылка с лекарствами Вам возвращена, так как содержимое ее, согласно Правил внутреннего распорядка ИТУ, вручению не подлежит...» Особливо цинічним був припис: «Дополнительно ставлю Вас в известность, что Ваш сын ведет себя неправильно...».

Наглядачі використали хворобу Валерія як важіль впливу: без ліків людина може «розколотись» швидше. Його хотіли змусити до публічного каяття і використати з пропагандистською метою.

Несподівано у вересні 1977 року Марченка перевезли до Києва, де надали медичну допомогу та дозволили побачитись із матір'ю. Натякали на каяття. Мати сказала синові: «Всі брешуть, і ти збреши». Син відмовився. У листі з камери він написав: «Я не хочу належати до тієї багаточисельної категорії людей, які, не витримавши випробування, зійшли з шляху моральності, виправдовуючись аргументом: «Ми не одні такі!»... Я не бажаю нікого слухати, коли мені кажуть, що для біологічного існування біля матері можна духовно себе перекреслити».

Після лікування Валерія повернули до Пермі. Дорогою він підхопив пневмонію — з легень відкачали 1,5 л рідини. Знову мати намагалася передавати ліки, які приймали лише тоді, коли стан Валерія розцінювали як критичний. Мати звернулася за допомогою до Червоного Хреста, але там розводили руками: точні дані були приховані.

Згодом Марченка перевели в Саралжин (Західний Казахстан). Незважаючи на катастрофічне погіршення здоров'я, він далі виконував норми. Лише під час другого суду над Марченком одна з лікарів зізналася, що не виписувала лікарняний, через що він змушений був у 30-градусний мороз працювати на відкритому повітрі.

Коли Валерій Марченко повернувся до Києва, КДБ влаштувало за ним стеження, часто показове та відкрите, щоб деморалізувати. Це тривало до другого й останнього арешту філолога, що відбувся у 1983 році.

Джерела

Безсмертний-Анзіміров Андрій. Валерій Марченко // День. Україна Incognita. — 2015. — 16 вересня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/6FWYyN>

Валерій і Сандра. Листування Валерія Марченка із Сандрою Фапп'яно. — К.: Смолоскип, 2010. *Режим доступу:* <https://goo.gl/SqLjoc>

Зі спогадів Семена Глузмана. Валерій Марченко // Українська правда. — 2012. — 15 червня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/LvMmqR>

Крыловский Владимир. Валерий Марченко. Хроника убийства. *Режим доступу:* <https://goo.gl/GOuQGY>

Марченко Валерій (1947—1984): [Біографія і твори] // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/xVhBQc>

Панченко Володимир. Вільний в ув'язненні. Моральний імператив Валерія Марченка // Тиждень. — 2011. — 19 травня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/Tu8j9O>

25 червня 1982 року засуджений психолог Михайло Горинь

Упродовж 1981 року в помешканні Горинів відбулося шість обшуків. Активність спецслужб була пов'язана із працею Михайла Гориня в Українській Гельсінській групі — він брав участь у виробленні основоположних документів та опікувався родинами політв'язнів. 3 грудня 1981 року після виснажливого 13-годинного обшуку Гориня заарештували. У слідства, окрім підкинутих співробітниками КДБ статей, доказів не було, тому ув'язнений оголосив голодування. На десятий день у нього стався серцевий напад.

25 червня 1982 року «небезпечного рецедивіста» Михайла Гориня засудили до 10 років таборів особливого режиму та 5 років заслання. Його етапували до табору ВС-389/36 до села Кучина Чусовського району Пермської області. Там він познайомився з Юрієм Литвином, Олексою Тихим, Валерієм Марченком, Василем Стусом та іншими, писав про них глибокі психологічні нариси.

Гостра хвороба серця мало не вбила Михайла Гориня. Його возили до лікарні до Львова, а звідти назад на Урал. У 1987 році через катастрофічний стан здоров'я Гориня помилували, а у 1990 році — реабілітували.

Після таборів Горинь відновив зв'язки з громадськими діячами, разом із В'ячеславом Чорноволом видавав «Український вісник», давав інтерв'ю закордонній пресі. Стараннями небайдужих діяльність Української Гельсінської групи була відновлена, на мітингу у Львові оприлюднене «Звернення Української Гельсінської Групи до української та світової громадськості». За це львівське КДБ винесло Гориню «офіційне попередження», проте він уже організував і очолив Робочу групу захисту українських політв'язнів, яка увійшла до Міжнародного комітету захисту політв'язнів. Людину, чий голос чула половина континенту, не змогли зупинити жодні кадебістські попередження.

Джерела

Мельник Ігор. Михайло Горинь: зробив все, що зміг. *Режим доступу:* <https://goo.gl/Q4rSdS>

Михайло Горинь: [Твори]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/VhKa8m>

Овсієнко Василь. In Меморіам. Михайло Горинь// Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2013. — 13 січня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/9CfgoH>

Овсієнко Василь. Повернення додому. Василь Стус, Юрій Литвин, Олекса Тихий // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2013. — 18 листопада. *Режим доступу*: <https://goo.gl/6VchDo>

Панченко Олександр. Горині. Богдан... 80...// День: Україна Incognita. — 2016. — 9 лютого. *Режим доступу*: <https://goo.gl/hfWCys>

27 червня 1938 року заарештований письменник Сава Божко

Перший конфлікт з владою відбувся на засіданні партійної комісії у Харкові. Допит вела жінка-комісар:

— Розкажіть, Божко, самі про себе, про свою роботу, характер, свої вади, — випитувала комісарка у письменника.

Він розповідав про громадські доручення, роботу над романом.

— Коли ж чесно говорити про вади, то, як це сказати? Є у мене одна!.. Люблю любити...

— Але тут є заява про вас. Що ви погрожували одній своїй знайомій через кохання до неї застрелитися з нагана.

— Але в мене ніколи не було нагана. Був і є лише маленький браунінг. Став би я носити в кишені нагана, ту незграбну і недотепну зброю.

Слухачі повеселились, але рішення виключити Божка з партії таки ухвалили.

Після посилення репресій у СРСР Божко з родиною переїхав з Харкова до Херсона. У 1935 році Херсонський міськком партії розглянув справу викладача політекономії і постановив, що Божко «протягував націоналістичні ухили, боротьбу з Хвильовим розцінював як боротьбу за наркомівське місце». Його вдруге виключили з партії.

За три роки лейтенант держбезпеки Федоровський переглянув персональну справу Божка. Цього разу вийшло, що письменник є «одним з активних учасників антирадянської націоналістичної організації, за завданням якої веде підривну контрреволюційну роботу». Перебування на волі автора популярного роману «В степах» могло, на переконання Федоровського, зашкодити слідству. Тому 27 червня 1938 року у квартирі Божка був проведений трус, вилучено архів і рукопис неопублікованого роману «До моря» (хоча 16 грудня

того самого року було ухвалено віддати рукопис дружині, подальша доля твору невідома).

Слідство тривало понад 10 місяців. На судовому процесі 29—30 травня 1939 року Сава Божко заявив: «Я дав неправдиві показання, вважав, що радянській розвідці такі показання потрібні як перевірка підозрілих людей. Всі протоколи допитів під час слідства слідчий редагував сам, а я підписував. До мене слідчий застосовував методи фізичного впливу, і я змушений був давати вигадані показання. Тепер, на суді, від даних мною показань я відмовляюся».

Справу передали на додаткове слідство, яке провів оперативний уповноважений Берестовий. Матеріали були передані на розгляд Особливої наради при НКВС СРСР. Підслідний пред'явлених йому звинувачень не визнав. Особлива нарада засудила Божка до 5 років ув'язнення у виправно-трудоному таборі — Ухтпечлазі.

Після відбування терміну Божко повернувся в Україну. Марно намагався відшукати дружину і синів, їх як родину «ворога народу» було вислано до Казахстану. Письменник пішов добровольцем на фронт. Повернувся після війни у званні майора, відновився у Спілці письменників України.

Жив сам у батьківській хаті, збирав матеріали для нових творів. Через 13 років після його смерті справу було переглянуто і закрито за відсутністю складу злочину.

Джерела

Божко Сава: Біобібліографія. *Режим доступу:* <https://goo.gl/jMnpPB>
Божко Сава. В степах: Роман. *Режим доступу:* <https://goo.gl/LrFI08>

Голобородько Олександр. Сава Божко: від степів — до моря // День: Україна Incognita. — 2014. — 20 січня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/ba1DpW>

Заремба Володимир. Долі: Оповідання. Повісті. — Дніпропетровськ: Пороги, 2002. *Режим доступу:* <https://goo.gl/CA3SzN>

3 порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/5l8Hbq>

27 червня 1941 року заарештований письменник Гордій Брасюк

Уперше письменника заарештували у 1930 році: йому було інкриміновано участь у діяльності організації «Просвіти», службу в Армії УНР, зв'язок із грузинським письменником Костянтином Гамсахурдія. Брасюка також звинувачували в тому, що його твори «нічого спільного не мають з пролетарською творчістю... розраховані виключно на темні і міщанські верстви населення». На допитах письменник не приховував симпатій до Української Центральної Ради, називаючи її «рідною національною владою». Підтвердив агітаційну діяльність на підтримку уряду УНР: «На шлях боротьби проти радянської влади я став у 1918—1919 роках... вважав, що більшовики взагалі проти культури і, зокрема, проти українського відродження... Я стояв за Центральну Раду тому, що вважав її рідною національною владою».

Після п'яти років, проведених у таборах Казахстану (Карлагу) та на будівництві Біломорканалу, Гордій Брасюк повернувся до Запоріжжя. Нагляд НКВС та злидні змусили родину тікати до Казахстану, потім на Поволжя (місто Петровськ). У 1938 році родина повернулась до Запоріжжя.

27 червня 1941 року Брасюка заарештували вдруге. Під час обшуку було вилучено рукопис роману «Чечель» на 773 сторінках, а також чотири товсті зошити чернеток творів. У справі слідчий Смішко записав: «Вращаясь в кругу к[онтр]-р[еволюционных] националистски настроенных украинских писателей Хвылевых, Ирчанов, Блакитных, Антоненко-Давыдовичей и других, как и он ничего общего не имеющих с пролетарским творчеством, Брасюк начал издавать аполитические литературные труды, рассчитанные исключительно на темные и мещанские слои населения... Все вышеперечисленные деяния в достаточной степени характеризуют Брасюка как а[нти]-с[оветскую] личность, активно боровшуюся в прошлом против Сов[етской] власти...»

Вирок було оголошено наступного дня після арешту: «...как социально опасный элемент заключить в исправительный трудовой лагерь сроком на десять лет, считая срок с 28 июня 1941 года». Рукописи письменника нібито були передані дружині під розписку, але

насправді не передали нічого. Доля рукопису роману «Чечель» невідома.

Гордій Брасюк відбував термін в одному з найстрашніших гулагівських таборів — Івдельлазі. У січні 1942 року його звільнили за хворобою — помирати. Документи свідчать, що у 1942 році він перебував у в'язниці в Уфі, а у 1944-му — у Новотроїцьку на Уралі. З тамтешньої лікарні він написав рідним останнього листа. Гроші на його лікування були відправлені на рахунок лікарні, проте звітти з великим запізненням відписали, що такого хворого у лікарні немає. Подальша доля письменника невідома.

У радянський період твори Брасюка лишалися під заборонаю.

У серпні 1989 року справу було переглянуто, Гордій Брасюк реабілітований посмертно.

Джерела

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/5l8Hbq>

Каленюк Сергій. У концтабори за правду. Дві «справи» письменника Гордія Брасюка // День: Україна Incognita. — 2012. — 14 вересня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/ZZhZNn>

Талан Світлана. Проект «Воскресіння Розстріляного Відродження»: Гордій Брасюк. Він стояв за самостійну Україну // Сьогодні. — 2015. — 10 мая. *Режим доступу:* <https://goo.gl/OOpf6A>

30 червня 1922 року розстріляні учасники загону УНРівського отамана Левченка

Вирок Іванові Василюшину, Дорофію Шахраю та Семену Шимку — усі троє були учасниками загону отамана Андрія Левченка — винесли 29 червня 1922 року.

Загони Левченка почали діяти у 1920 році. Восени 1921 року із 21 волості, де вони діяли, у 17 не було радянської влади: партійні і радянські установи були рогромлені, документи знищені, повстанці не давали вивозити продовольство з охопленого голодом повіту, захищали селян від пограбувань, вбивали виконавців.

Побоюючись іще більших втрат, більшовики розпочали перемовини з Левченком — V Всеукраїнський з'їзд рад у березні 1921 року оголосив амністію повстанцям. Але на угоду з більшовиками отаман не пішов.

У травні 1922 року Андрія Левченка було затримано, а у вересні його загони — розгромлені.

За постановою надзвичайної п'ятірки з боротьби з бандитизмом Подільського губвідділу ДПУ УСРР Васишина, Шахрая та Шимка за вбивства представників місцевої більшовицької влади було засуджено до розстрілу.

У справі немає відомостей про її перегляд щодо реабілітації репресованих.

Джерело

Репресії проти учасників антибільшовицького руху в Україні (1917—1925 рр.): Анотований покажчик архівних кримінальних справ «Основного» фонду архівів тимчасового зберігання регіональних органів СБУ. — Х.: Права людини, 2015. *Режим доступу:* <https://goo.gl/ZuXM9R>

40

Див. також: «12 січня 1972 року Україною прокотилася хвиля арештів української інтелігенції: КДБ УРСР здійснював масштабну операцію «БЛОК»» (с. 26).

41

Див. також: «10 травня 1946 року закінчено кримінальну справу проти Патріарха Української греко-католицької церкви Йосифа Сліпого» (с. 204).

42

Текст Олени Кухар.

43

Текст Олени Кухар.

44

Текст Катерини Рудик.

45

Крюгер-Прахової, дружини Мурашка. (*Прим. авт.*)

46

Див. також: «29 липня 1949 року заарештований Михайло Сорока»
(с. 304).

47

Текст Олени Кухар.

48

Текст Олени Кухар.

49

Див. також: «14 березня 1984 року засуджений літературознавець
Валерій Марченко» (с. 122).

Липень

*1 липня 1938 року заарештований письменник, військовий
Павло Кононенко*

Уранці до будинку № 6 по вул. Кооперативній (нині Савченка) у місті Дніпропетровську (нині — Дніпро) під'їхала машина слідчого. Капітана, викладача тактики на курсах удосконалення командного складу Кононенка звинуватили у «військово-фашистській змові», приписали участь в «українсько-націоналістичній організації», до якої він нібито був завербований Іваном Багряним.

23 червня 1939 року суд постановив, що з 1937 року Кононенко брав активну участь в антирадянській воєнно-фашистській змові, проводив контрреволюційно-націоналістичну роботу серед військовослужбовців 68-го стрілкового полку, критикував СРСР та ідеалізував Троцького й Бухаріна.

Під тортурами Кононенко підписав сфабрикований протокол, але 15 грудня 1939 року на черговому допиті заперечив попередні свідчення. Утім, свідчення про «провину» Кононенка дали «члени націоналістичної організації» — Климов, Лисенко та інші. У 1940 році, коли відбувався перегляд кримінальної справи, Кононенко клопотався про виклик усіх людей, які свідчили проти нього.

Про табір, у якому Кононенко відбував покарання, згодом згадувала письменниця Валентина Чорна: «Багатокілометрова зона на станції Яя Кемеровської області за височезним парканом, обснованим колючим дротом і охороною, ховала за собою десятки сотень людей з найтяжчою долею. Це був табір загального режиму, де крім політичних в'язнів були рецидивісти та інші. «Ворогів народу» в таких таборах довго не затримували. Їх перевозили в табори особливого (тяжкого) режиму, де замість прізв'язів, ім'я та по батькові у нас був номер на шапці, на спині і на подолі, а в мужчин на правому коліні...»

Після таборів Кононенко відбував заслання у селі Піхтовка Коливанського району Новосибірської області. Разом з дружиною

писав листи Маленкову і Ворошилову, благаючи дозволити повернутись до України.

Павло Кононенко був реабілітований у 1954 році за відсутністю складу злочину та повернувся до рідного Дніпропетровська.

Джерела

Кононенко Павло Трохимович — дніпропетровський поет та письменник. *Режим доступу:* <https://goo.gl/RFp4JE>

Мазуренко І. П. Т. Кононенко — поет та письменник. *Режим доступу:* <https://goo.gl/0QjpuC>

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nUku5h>

1 липня 1941 року викрадений архітектор Дмитро Дяченко

Публічне цькування першого голови створеного у 1918 році Товариства українських архітекторів Дмитра Дяченка почалось у 1930-х роках. Барокові мотиви, які він використовував у проектах, зокрема в оздобленні корпусів Українського сільськогосподарського інституту, визнали за прояв «українського націоналізму». У 1931 році Дяченка вперше арештували за «контрреволюційну націоналістичну діяльність», проте невдовзі звільнили та дозволили працювати за фахом.

У 1937 році на Всесоюзному з'їзді архітекторів зодчий публічно «покаявся»: «Я увидел, что стиль современной советской архитектуры не может иметь места в формах киевского барокко, тем более барокко, которое в большинстве своих памятников имеет характер клерикальный, церковный, и я, совершенно самостоятельно, продумавши, прочувствовавши, пришел к заключению, что то были искания, быть может, не совсем удачные в смысле идеологическом, во всяком случае, то была полоса ошибок... С 1930 года я в этом стиле совершенно не работаю».

Рятуючись від хвилі репресій, митець переїхав до Москви. Але це його не врятувало: 1 липня 1941 року він опинився у Лефортові. Вісім років таборів Дяченко не витримав: у травні 1942 року він загинув

у саратівському концтаборі ГУЛАГу. Офіційною причиною смерті названа пелагра III ступеня виснаження. Похований у братській могилі, яка нині знищена.

До посмертної реабілітації, яка відбулась у 1957 році, Дмитра Дяченка згадували лише у спеціалізованій літературі.

Джерела

Український архітектор Д. Дяченко — творець навчальних корпусів НУБіП України. *Режим доступу:* <https://goo.gl/80VGGz>

Интересный Киев. Дмитрий Дяченко. *Режим доступу:* <https://goo.gl/HnvCZL>

Лановюк Л. П. Український архітектор Д. Дяченко — творець українського необароко // Гілея: науковий вісник. — 2014. — Вип. 85. *Режим доступу:* <https://goo.gl/PXSWaf>

2 липня 1951 року в газеті «Правда» опублікована стаття з нищівною критикою творів українських митців

Редакційна стаття «Проти ідеологічних перекирчень у літературі» з'явилась у головній газеті СРСР невдовзі після проведення у Москві Декади української літератури та мистецтва.

У статті як «буржуазного націоналіста» засудили Володимира Сосюру за знаменитий вірш «Любіть Україну», розкритикували за «серйозні помилки та перекирчення буржуазно-націоналістичного характеру» праці вчених Інституту історії України Академії наук УРСР, звинуватили Максима Рильського у «серйозних ідеологічних помилках», суворо засудили оперу Костянтина Данькевича «Богдан Хмельницький» та й загалом указали на «серйозні хиби і помилки в ідейно-виховній роботі на Україні». Вчитайтесь хіба що у таку маячню: «Вірш В. Сосюри “Любіть Україну” викликає почуття розчарування і протесту. Під такою творчістю підпишеться будь-який недруг українського народу з націоналістичного табору, скажімо, Петлюра, Бандера т. ін.».

Центральна українська партійна газета «Радянська Україна» відгукнулася статтею Андрія Малишка «За ідейну чистоту літератури проти націоналістичних рецидивів». «Шлях Сосюри в період громадянської війни був, м'яко кажучи, плутаним, — писав

Малишко. — Певний час В. Сосюра був у ворожому таборі. У нього немало віршів, які викривлено зображують радянську дійсність. Це про період, коли петлюрівці на Донбасі мали свій вплив на населення і зовсім юний Сосюра був мобілізований до петлюрівської армії».

Вірш «Любіть Україну» Сосюра написав після Голодомору і страшних втрат Другої світової війни. На 1951 рік він був автором близько 40 поетичних збірок, а у 1948-му навіть удостоївся Сталінської премії. Після статті у «Правді» та хвилі, яку вона підняла, Сосюрі фактично відмовили у праві писати.

Джерела

Хмельовська О. Особливості підготовки до Декади Української літератури і мистецтва в Москві 1960 р. // Наукові записки Інституту журналістики. — 2014. — Т. 55. *Режим доступу:* <https://bit.ly/29cQea2>

Хроніка // Меморіал: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/CRCrUS>

Фесуненко Анатолій. Малишко ганьбив Сосюру за «ворожість» вірша «Любіть Україну» // Високий Замок. — 2015. — 24 липня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/Dvf2MR>

Дубина Тетяна. Правильно любити Україну // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/CW7W71>

3 липня 1925 року винесено вирок групі повстанців, які напали на партійних працівників

У справі фігурували чотири імені: брати Івановські — Михайло та Петро, Микола Чорний та Юліан Сліжевський. Їх судили як членів «контрреволюційного бандитського угруповання, створеного з метою захоплення зброї для нападів на радянських та партійних працівників і державні установи».

Є підстави вважати, що боротьбу з радянською окупацією повстанці вели не один рік. Зокрема, Петро Івановський, якого слідство визначило як керівника угруповання, у 1920 році воював у складі Армії УНР під керівництвом Симона Петлюри, однак потрапив у полон і був засуджений до 5 років концтаборів. Після звільнення він продовжив боротись із радянською владою, але змінив

методи: вступив на службу до Червоної армії, де, як свідчить обвинувачення, «крав зброю та збирав відомості про розташування військ для подальшої передачі іншій державі (Польщі)».

Вирок Головного суду АМСРР був жорстким: Петро Івановський та Юліан Сліжевський засуджені до розстрілу (останньому найвищу міру покарання замінено на 10 років позбавлення волі з суворою ізоляцією та обмеженням у правах на 5 років). Петра Івановського розстріляли 10 липня 1925 року, а його братові Михайлові та Миколі Чорному вдалося втекти.

Одеська прокуратура у вересні 1992 року переглядала справу на предмет реабілітації і дійшла висновку, що вирок Петрові Івановському як колишньому червоноармійцю має розглядати військова прокуратура, а вирок Юліану Сліжевському є обґрунтованим.

Джерело

Репресії проти учасників антибільшовицького руху в Україні (1917—1925 рр.): Анотований покажчик архівних кримінальних справ «Основного» фонду архівів тимчасового зберігання регіональних органів СБУ. — Х.: Права людини, 2015. *Режим доступу:* <https://goo.gl/ZuXM9R>

У ніч проти 4 липня 1922 року розстріляний отаман Семен Заболотний

Перебіг полювання за отаманом Заболотним зафіксовано у двох джерелах: звіті Балтського повітового управління ДПУ та книжці «Лісовий звір» чекістського агента Дмитра Бузька (агент ДПУ «Професор»).

Після чергового важкого бою загін Заболотного було розсіяно. Повстанців переслідували, по слідах отамана було вислано «летючий загін». Інформацію про те, що Семен Заболотний планує кілька днів відпочити у селі Фернатія (нині село Кармалюківка Одеської області), передав до Балтського ДПУ Дмитро Бузько. Хату, в якій перебував отаман з найближчими сподвижниками, оточили чекісти. Вібулась коротка перестрілка, оточені відмовилися здаватись і тримали оборону. Тоді більшовицькі окупанти зігнали на подвір'я заручників — мирних

мешканців села, пригрозивши вбити їх. Заболотний не міг ризикувати життям людей, тому здався. Це сталося 7 серпня 1921 року.

Заарештованого отамана етапували до Харкова. Але йому вдалося втекти з в'язниці і продовжити боротьбу з радянською владою на Поділлі. Загинув він у ніч проти 4 липня 1922 року.

Джерела

Боган Сергій. Повстанці Одещини і Придністров'я: Антикомуністичний повстанський рух на Південному Заході України у 1920—1923 рр. — К.: Зелений пес, 2013.

Архирейський Дмитро, Ченцов Віктор. Влада і селянство в Україні у 20-ті рр. // 3 архівів ВУЧК—ГПУ—НКВД—КГБ. — 1999. — № 1/2 (10/11). *Режим доступу:* <https://goo.gl/zdX7z6>

Кухаренко Роман. Семен Заболотний — повстанський отаман і захисник селянства Одещини // Міграція. — 2016. — 29 лютого. *Режим доступу:* <https://goo.gl/rSndXO>

Вінциковський Тарас, Джумига Євген, Мисечко Анатолій. Українські мілітарні формування в Одесі в добу Центральної Ради (березень 1917 — квітень 1918 рр.). — Одеса: Фенікс, 2010. *Режим доступу:* <https://goo.gl/8exQop>

Коваль Роман. За волю і честь. Невигадані історії і вояцькі біографії. — К., 2005. *Режим доступу:* <https://goo.gl/pDw1Cq>

Чебан Олег. Костянтин Завальнюк: «Отаман Заболотний був найпомітнішою постаттю повстанського руху Причорномор'я» // Урядовий кур'єр. — 2012. — 2 листопада. *Режим доступу:* <https://goo.gl/u3QuhK>

4 липня 1937 року заарештована письменниця Зінаїда

Тулуб

Авторка хрестоматійного тепер роману «Людолови» довго не могла видати свій твір. Публікації посприяв Максим Горький. Книжка була представлена на Всесвітній виставці у Парижі 1937 року і рекомендована як обов'язковий посібник з історії. Здавалося б, така слава мала уберегти письменницю.

Обвинувачення склав співробітник IV відділу Управління державної безпеки (УДБ) НКВС УРСР, лейтенант держбезпеки із

промовистим прізвищем Хват. А вже 17 липня 1937 року в «Літературній Україні» за стандартами пропаганди та цькування вийшла друком стаття Ю. Савченка «Шкідницький роман».

«Слідство тривало... у безперервних цілодобових допитах. Інколи, на світанку, вивозили до в'язниці, де вдень не дозволяли ні спати, ні прилягти, а ввечері знову вели на допит, і так по 5—6 діб підряд», — згадувала Зінаїда Тулуб. Не витримавши знущань, письменниця підписала сфальшоване обвинувачення.

5 вересня 1937 року Військова колегія Верховного Суду СРСР засудила Тулуб до 10 років концтаборів із конфіскацією майна. Письменниця відбувала покарання в Ярославлі, з 1939 року — на Колимі. По закінченні першого терміну Зінаїду знову засудили до 10 років позбавлення волі, звинувативши у приналежності до «антирадянської есерово-меншовицької організації».

Після смерті Сталіна Зінаїда Тулуб писала у клопотанні про амністію: «Судову кару я відбула, і ось уже пішов п'ятий рік, як я томлюся в засланні, серед напівпустельних казахських цілинних земель, без можливості побачитись із близькими, повернутися до улюбленої праці письменниці, застосувати на практиці свої знання історика і створити хороший історичний роман про астронома Джордано Бруно, для якого я ще в 1936—1937 роках встигла зібрати багато цінного і рідкісного матеріалу...

...І як не тяжко буде мені, коли майно конфісковане, знову розпочинати життя, але прошу Вас вернути мене до любимої праці, без якої життя для мене позбавлене радості, всякої мети і сенсу. Я прошу не перегляду справи, а індивідуальної амністії, права повернутися в рідний Київ, знову працювати на любимій ниві. Жити мені залишилося недовго... Невже ж на порозі смерті потрібний цей мій відрив від життя, ця ганьба, така незаслужена і безмежна?!»

23 червня 1956 року Військова колегія Верховного Суду СРСР скасувала вирок і припинила справу проти Зінаїди Тулуб за відсутністю складу злочину.

Джерела

Тулуб Зінаїда Павлівна (1890—1964): [Біографія і твори] // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/8FQFmj>

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/dqUqVc>

Василенко В'ячеслав. «Я прошу пожаліти мою старість» (До 110-ї річниці з дня народження письменниці Зінаїди Тулуб) /// З архівів ВУЧК—ГПУ—НКВД—КГБ. — 2000. — № 2/4. *Режим доступу:* <https://goo.gl/JKyL3j>

Василенко Вадим. За бортом життя. Хресна хода Зінаїди Тулуб // Вінницька газета. — 2012. — 3 квітня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/h1pJHK> **У ніч проти 5 липня 1929 року заарештований педагог Володимир Дурдуківський**50

Один із найгучніших судових процесів Радянського Союзу — «справа Спілки визволення України» — був повністю сфальшований і мав на меті дискредитувати провідних діячів української культури.

Володимир Дурдуківський після революції присвятив себе педагогіці. Він організував та очолив першу Київську українську гімназію (згодом — Першу київську трудову школу ім. Тараса Шевченка), започаткував перший і протягом тривалого часу єдиний у СРСР музей дитячої творчості: «Школі й дітям я віддав усі свої сили, знання й енергію, без школи не жив і не знаю, чи зможу жити...»

Важка та плідна робота у сфері освіти стала причиною для арешту у «справі СВУ». Володимир Федорович дуже важко переносив ув'язнення та допити. Його було засуджено до 8 років ув'язнення, але невдовзі помилувано і в 1930 р. випущено на волю.

Хворим та знесиленим він повернувся до Києва, де мусив витримати серію пропагандистських публікацій, у якій і він, і його школа обвинувачувались в «українському фашизмі». Індивідуальний підхід до навчання дитини та гармонійний розвиток називали «педагогікою СВУ», а знаменитий музей — «засобом боротьби проти радянської школи».

Володимир Федорович записував у щоденнику: «Довелося перейти до найбільшої економії: відколи я повернувся з Харкова, ми не купували ні м'яса, ні риби, ні молока, жили самим хлібом і гарячою водою, картоплею, крупинками. Були часи, коли й хліба й цукру навіть не мали. Траплялося так, що цілком голодували. Пригадую, як під час такого голодування, не маючи й крихти хліба, ми їли ті шкуринки

й покидьки, що їх співмешканці наші давали нашої, теж голодній, як і її хазяї, собаці».

Знущання тривало до нового арешту великого педагога за «антирадянську діяльність» і розстрілу 16 січня 1938 року.

Джерела

Даниленко Віктор. Один з 45-ти. В. Дурдуківський // 3 архівів ВУЧК—ГПУ—НКВД—КГБ. — 1998. — № 1/2 (6/7). *Режим доступу:* <https://goo.gl/9aeXnR>

Даниленко Святослав. Українська інтелігенція в русі за національно-культурне відродження (др. пол. XIX — поч. XX ст.) // Український історичний збірник. — 2013. — Вип. 16. *Режим доступу:* <https://goo.gl/Dsqnia>

Дурдуківський Володимир Федорович // Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн. Кн. 2: Навч. посібник / За ред. О. В. Сухомлинської. — К.: Либідь, 2005. *Режим доступу:* <https://goo.gl/MAHy7T>

Пристайко В. І., Шаповал Ю. І. Справа «Спілки визволення України»: невідомі документи і факти. Науково-документальне видання. — К.: Інтел, 1995. — 448 с. *Режим доступу:* <https://goo.gl/8FCzLF>

Санівський Олександр. В. Ф. Дурдуківський — видатний український педагог 20-х років XX століття // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту ім. П. Тичини. — Умань, 2012. — Вип. 42, ч. 2. *Режим доступу:* <https://goo.gl/IV0VQw>

Шепель Федір. «Заплямовані трома буквами». «Справа СБУ» — це трагедія не тільки інтелігенції // День: Україна Incognita. — 2015. — 12 січня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/FNzUVJ>

5 липня 1932 року в Соловецькому таборі на острові Анзер заарештовано священиків

Серед священиків, затриманих у Соловецькому таборі 5 липня 1932 року, були Вольф Міхаель (розстріляний у Сандармосі), Франц Буяльський (вийшов з таборів за обміном), Ян Лодиго (вийшов з таборів за обміном), Ян Тройго (офіційна версія — помер у тюремній

лікарні від інсульту, похований під чужим ім'ям), Пржирембель Станіслав (вивезений до Бутирської в'язниці, вийшов за обміном). Священиків звинувачували не тільки у «таємному здійсненні релігійних обрядів», а й у антирадянській агітації, налагодженні нелегального зв'язку з волею і переправленні за кордон відомостей шпигунського характеру.

Одним з «ватажків», які «сміливо і зухвало керували групою ксьондзів», слідство визначило священика Яна Тройго. На допиті він говорив: «Я вважаю себе глибоко віруючим, переконаним католиком і священиком. Заради своїх переконань я готовий пожертвувати своїм життям».

Частина затриманих була переправлена до в'язниць на території СРСР, частина — у табори системи ГУЛАГ.

Джерела

Біографії римо-католицьких священиків, репресованих радянською владою // 3 архівів ВУЧК—ГПУ—НКВД—КГБ. — 2003. — № 21.
Режим доступу: <https://goo.gl/IVZf9z>

Священики вбиті, закатовані, померлі в таборах або на засланні.
Режим доступу: <https://goo.gl/2RD3ZU>

5 липня 1943 року відкрито кримінальну справу письменника Володимира Кузьмича

Матеріали кримінальної справи Володимира Кузьмича поки що не виявлені. Проте особові документи, що зберігаються у Спілці письменників України, містять копію ухвали Судової колегії у кримінальних справах Верховного Суду Казахської РСР від 20 вересня 1957 р. про скасування постанови Особливої наради при НКВС СРСР.

Письменника було заарештовано під час війни. На жаль, деталей ми не знаємо. Володимир Кузьмич, кожна публікацію якого не оминали критики, помер за невстановлених обставин 4 жовтня 1943 року. Офіційна причина смерті — пелагра, місце поховання невідоме (можливо, в одному з таборів НКВС на території Казахстану).

Джерела

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nUku5h>

Останіна Г. Колоніальний стиль в оповіданні Володимира Кузьмича «Жовтий рикша» // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер.: Філологічні науки. — 2013. — Вип. 4. *Режим доступу:* <https://bit.ly/29bRJ5e>

5 липня 1949 року заарештований письменник Веніамін Гутянський

Після Другої світової війни Єврейський антифашистський комітет долучився до документування Голокосту та приділяв велику увагу захисту єврейського населення СРСР від дискримінації — всупереч планам Сталіна, який створював цю організацію для закордонної пропаганди.

У руслі розгортання в СРСР офіційної політики антисемітизму почались масові арешти за «єврейський націоналізм». Серед постраждалих були письменники Рива Балясна, Ноте Лур'є, Натан Забара та інші.

Веніаміна Гутянського та його дружину, літературознавця БERTУ Корсунську, заарештували під приводом того, що їхній родич жив у США. Письменника звинуватили у «націоналістичній пропаганді» та «шпигунстві». До справи було долучено листування родичів. Під час обшуку опис майно не описували — у подружжя його не було.

За кілька днів Гутянського засудили до 10 років суворого режиму, які він відбув у Солікамському таборі.

За шість років важкохворого письменника достроково звільнили. Він вирушив до Кустаная (Казахстан), де у засланні жила його родина.

Про реабілітацію Веніаміна Гутянського клопотались Оксана Іваненко, Володимир Сосюра і Марія Пригара.

Джерела

Полянський Григорій. Гутянський Веніамін Іонович (1903 — 18 серпня 1956) — єврейський письменник // Літературна Україна. —

1991. — 19 липня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/HkyG3K>

Шаповал Юрій. Розв'язання «єврейського питання» по-сталінськи. У липні 1952-го 50 років тому було винесено вирок у справі Єврейського антифашистського комітету (ЄАК) // День. — 2002. — 20 липня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/qYilUt>

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nUku5h>

6 липня 1928 року в Москві закінчився розгляд «Шахтинської справи»

Вредитель — это новое слово в советском словаре. Раньше такого слова не было. Вернее, этот термин применялся только к насекомым, птицам, портящим посевам... Среди людей до сей поры такой профессии не было. Те люди, что причиняли вред, не были непременно вредителями. Не было, во всяком случае, массового и профессионального вредительства... Сколько угодно было небрежения, лени, наплевательского отношения, но не вредительства...

Кореспондент газети «Правда» Давид Заславський

«Справа про контрреволюційну організацію інженерів та техніків, що працювали в кам'яновугільній промисловості СРСР», відома як «Шахтинська справа», стала першим гучним відкритим процесом над «шкідниками» та «ворогами соціалізму». Її висвітлювали близько 120 журналістів.

53 підсудні — інженери, спеціалісти та директори — були звинувачені у приналежності до «контрреволюційної організації», що нібито діяла у 1922—1928 роках на Донбасі, у Харкові та в Москві. Заарештованих звинувачували у затопленні шахт, підпалах електростанцій, псуванні устаткування і загалом у бажанні зруйнувати вугільну галузь СРСР. У залі суду виступили 42 обвинувачі та 15 адвокатів.

Місто Шахти (у 1925 р. постановою Президії ЦВК СРСР було передане від УСРР до РСФРР) привернуло до себе увагу страйками

1923 року. Шахтарі були незадоволені малою платнею, умовами праці. За кілька років страйки повторились, і ОДПУ почало шукати винних.

Судовий процес відбувався у Москві і тривав з 18 травня до 6 липня в Колонній залі Будинку Союзів. Згодом на з'їздах партії Сталін проголошував: «Нельзя считать случайностью так называемое шахтинское дело. «Шахтинцы» сидят теперь во всех отраслях нашей промышленности. Многие из них выловлены, но далеко еще не все выловлены. Вредительство буржуазной интеллигенции есть одна из самых опасных форм сопротивления против развивающегося социализма. Вредительство тем более опасно, что оно связано с международным капиталом».

За офіційною версією слідства, «антирадянська шайка» сформувалась на початку 1920-х років, після з'їзду ради гірничопромислових працівників, які замислили за допомогою інженерів знищити вугільну галузь Союзу. З 1922 року, твердили чекісти, службовці та інженери листувались із колишніми власниками шахт та отримували від них гроші на «збереження в порядку відібраних у них шахт, для переобладнання і поліпшення їх і, нарешті, для приховання від радянської влади найбільш цінних родовищ з тим, щоб найбільш важливі підземні багатства на момент падіння радянської влади могли бути повернені власникам незайманими і невиснаженими».

На суді технічний персонал шахт намагався пояснювати причини технічних неполадок, але сторона обвинувачення була непохитною. За рішенням суду, організація «шкідників» «осягала своєю діяльністю найбільші рудоуправління Донбасу, керівний центр Донвугілля, мала своїх прибічників і активних членів серед вищого керівного технічного персоналу кам'яновугільної промисловості в Москві». Крім того, вороги народу діяли не самі, а долучали до своєї діяльності фахівців дотичних галузей.

За різними даними, до розслідування «шахтинської справи» притягнули до 1000 осіб. Суд знайшов «мотив» обвинувачених: вони нібито хотіли надати пряму допомогу ворогові у момент майбутньої інтервенції, яку готував капіталістичний світ.

В результаті 11 осіб було засуджено до розстрілу, 34 особи ув'язнені на різні терміни, 4 — отримали умовне покарання, 4 німецьких спеціалістів визнані невинними. Згодом 6 підсудним

розстріл замінили на позбавлення волі на 10 років з суворою ізоляцією.

Після оголошення вироку ходили чутки про помилування: мовляв, добрий Сталін пом'якшив вирок ворогам революції. Але це не відповідало дійсності — за кілька днів деякі в'язні були розстріляні.

У 2000 році всі засуджені у справі були реабілітовані за відсутністю у їхніх діях складу злочину.

Джерела

«Шахтинська справа» розпочалася у Стаханові // День: Україна Incognita. *Режим доступу:* <https://goo.gl/auKzJf>

Орлова Галина. Рождение вредителя: отрицательная политическая сакрализация в стране советов (1920-е) // Zeit-Raume (Wiener Slawistischer Almanach). — 2003. — Bd. 49. *Режим доступу:* <https://goo.gl/PIVwpB>

Політичні процеси й репресії наприкінці 20-х — у 30-ті роки // Політична історія України: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В. І. Танцюри. — К.: Видавничий центр «Академія», 2001. *Режим доступу:* <https://goo.gl/m4sxXr>

Політичні репресії в УРСР кін. 1920-х — 1-й пол. 1930-х рр. // Територія терору: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/4DxZQE>

Райхель Юрій. «Инженеров нужно расстреливать без суда...» // День. — 2008. — 11 апреля. *Режим доступу:* <https://goo.gl/x06bXp>

Соколов Михаил. От «Шахтинского дела» к «Большим процессам» 1937—38 годов // Радіо Свобода. — 2012. — 20 серпня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/6pC3b2>

Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. — К.: Абрис, 1997. *Режим доступу:* <https://goo.gl/VTMb84>

Шахтинское дело и практические задачи в деле борьбы с недостатками хозяйственного строительства: Резолюция по докладу т. Рыкова, принятая единогласно объединенным пленумом ЦК и ЦКК ВКП(б) 11 апреля 1928 г. *Режим доступу:* <https://goo.gl/LWlbcS>
7 липня 1941 року на Черкащині згідно з наказом Сталіна розпочалося знищення врожая⁵¹

Марія Шевченко, мешканка села Софіївка Черкаського району, дізналася, що, згідно з директивою радянської влади, сільвиконком збирає людей для знищення врожаю — виконання проголошеної Сталіним тактики «випаленої землі». З матеріалів кримінальної справи: «...вона організувала «найзапеклих» лайливіх колгоспниць, і вдерлися демонстративно в сільвиконком, маючи на увазі, що в ніч на 7 липня 1941 року всіх комуністів викликав міськвоєнкомат (за винятком трьох членів партії) і громадяни, підбурені Шевченко, вчинили невгамовний галас з вимогою припинити нищення врожаю».

Марія розповіла, що, побачивши жінок з сусіднього села, які ходили на поле перешкоджати знищувати хліб, вирішила й собі піти до сільради. По дорозі приєдналася до юрби жінок і дітей, які почули цю страшну новину і вирішили попросити голову сільвиконкому не знищувати хліб, бо «він був у повній зрілості». Дарма жінки запевняли голову, що зможуть зібрати хліб в найближчі 3—6 днів, а потім вивезти з собою: він був невблаганний і викликав інспектора міліції.

Інша жителька цього села, Єлизавета Жорнова, закликала «брати сокири та голови повідрубувати всім, хто піде топтати врожай». Вона разом з жінками прийшла до голів сільської ради і колгоспу за дозволом зібрати хліб за п'ять днів «для себе і РККА».

Обох селянок було затримано і передано до військового трибуналу. На суді Марія Шевченко говорила, що її син і чоловік на фронті, а дома залишилися малі діти, і просила не засуджувати її. Жорнова ж просила зглянутися на її похилий вік.. 20 липня 1941 року Виїзна сесія військового трибуналу військ НКВС Київської області в місті Черкаси на закритому засіданні винесла жінкам вирок. За статтею 54—10 ч. 2 (антирадянська пропаганда та агітація) обидві були засуджені до найвищої міри покарання (розстрілу) з конфіскацією майна.

Джерела

Галузевий державний архів СБУ, архівний підрозділ УСБУ в Черкаській області, ф. Р-5624, оп. 1, спр. 10685, 10688, 11685, 12812.
8 липня 1941 року на загальних зборах селяни села Леськи Черкаського району виступили проти знищення врожаю⁵²

У селі Леськи Черкаського району працівниці колгоспу «Революційна хвиля» Параска Харлан і Олена Гуріненко під час

загальних зборів, на яких розглядалось питання про виконання заходів партії й уряду зі знищення врожаю в умовах воєнного часу (тактика «випаленої землі»), виступили із закликом не знищувати хліб: «якщо хто буде знищувати, то вони всіх комуністів і комсомольців видадуть фашистам».

На цьому селянки не зупинились. Вони зуміли організувати групу жінок, які вийшли в поле і, пошкодивши інвентар, не дали знищити врожай. За законами воєнного часу обидві жінки були заарештовані і звинувачені за статтею 54—10 ч. 2 (антирадянська пропаганда і агітація). Військовий трибунал засудив їх до найвищої міри покарання.

Джерела

Галузевий державний архів СБУ, архівний підрозділ УСБУ в Черкаській області,, ф. Р-5624, оп. 1, спр. 10685, 10688, 11685, 12812.
8 липня 1941 року заарештований селянин Антон Терещенко⁵³

З початком війни серед селян поширювалось невдоволення радянською владою, нерідко чулися бажання швидше цю владу змінити. Одна із кримінальних справ Наркомату держбезпеки порушена проти колгоспника колгоспу «Червоний Прапор» Антона Андрійовича Терещенка, мешканця села Щербинівка Золотоніського району на Черкащині. У 1932 році під час Голодомору за крадіжку концентрату він був засуджений на два роки та позбавлений виборчих прав.

У червні 1941 року під час підписки на позику Третьої п'ятирічки четвертого випуску Терещенко висловив невдоволення: «Заєм випущен вредителями, а правительство, не разобравшись, утвердило выпуск этого займа, а на селе здесь продолжают заниматься вредительством для того, чтобы вызвать недовольствие людей. Чем мы будем выплачивать заем, когда у нас нет средств к существованию. Хоть бы скорее изменилась эта власть, вся надежда на то, что немцы нас вызволят».

Сім'я Терещенка зазнала чимало утисків. Троє братів Антона були заарештовані у 1923 році за «переховування членів банди Чорного і Марусі». Брат Олексій у 1929 році за небажання вступати до колгоспу був вигнаний з села і виїхав до США. Обидва дядьки були розкуркулені й виїхали до Польщі.

8 липня 1941 року Антон Терещенко був заарештований Золотоніським міжрайвідділом Наркомату держбезпеки за антирадянські висловлювання. У вересні 1941 року він був засуджений до 10 років позбавлення волі та подальшого обмеження у правах на 5 років.

Джерела

Галузевий державний архів СБУ, архівний підрозділ УСБУ в Черкаській області,, ф. Р-5624, оп. 1, спр. 10685, 10688, 11685, 12812.

11 липня 1941 року заарештований селянин Онуфрій Діброва⁵⁴

Зважаючи на наступ німецьких військ, ЦК ВКП(б) і радянський уряд дали вказівку місцевим органам влади і парторганізаціям знищувати все, що не вдавалося евакуювати у східні райони СРСР: устаткування заводів, фабрик, колгоспну худобу, техніку, реманент, збіжжя. Значна частина населення — особливо сільського — не тільки не виявила бажання евакуюватися, а й робила все можливе для того, щоб протидіяти реалізації проголошеної Сталіним тактики «випаленої землі»: зривала спроби вивезення і нищення колгоспного майна, приміщень, продовольства тощо.

Під час кампанії зі знищення врожаю у селі Білозір'я Київської області просто на базарній площі були проведені колгоспні збори. Мешканець села 71-річний Онуфрій Лук'янович Діброва, вислухавши по радіо виступ Сталіна, коли той закликав знищувати майно, щоб воно не дісталось ворогу, виступив проти. Він закликав селян не виходити на поле і не нищити врожай: «Партия и правительство делают неправильно, не выполняйте требования коммунистов, этим они хотят уничтожить и уничтожают нас, чтобы мы с голода подошли». За таку промову селянин був заарештований і звинувачений за статтею 54—10 ч. 2 (антирадянська пропаганда та агітація).

24 липня 1941 року виїзна сесія Військового трибуналу військ НКВС Київської області у місті Сміла винесла Онуфрію Діброві вирок: найвища міра покарання (розстріл) з конфіскацією майна.

Джерела

Галузевий державний архів СБУ, архівний підрозділ УСБУ в Черкаській області,, ф. Р-5624, оп. 1, спр. 10685, 10688, 11685, 12812.

13 липня 1937 року вбито художника Михайла Бойчука та його учнів

Я гадаю, що нам немає чого боятися історії.

Михайло Бойчук

Головною метою легендарної мистецької школи Бойчука було «виховання національного художника нового типу із синтетичним мисленням». «Ми повинні бути щасливі з того, що переживаємо початок весни мистецтва, — нас мало, але ми знаємо, що прийде літо», — казав Михайло Бойчук.

Хвиля цькування Бойчука та бойчукістів піднялась у 1929 році. Звісно ж, звинувачували у націоналізмі, звісно ж, у «спотворенні радянської дійсності», звісно ж, мистецька школа на шпальтах газет перетворилась на «націонал-фашистську організацію».

25 листопада 1936 року органи НКВС заарештували митців. Формальною підставою стала їхня поїздка Європою. Підіграла інтерес слідчих і стаття, у якій художників звинувачували у буржуазному націоналізмі.

«Постанова від 16 травня 1937 року. Я, начальник 4 відділку 1-го відділу УДБ НКВС УРСР Грушевський, розглянув матеріали, опубліковані в газеті «Вісті» № 74 від 30.03.37 стосовно арештованих Бойчука, Седляра і Падалки. Постановляю: долучити до слідчої справи газету..., в матеріалі якої характеризується діяльність Бойчука, Седляра, Падалки на фронті образотворчого мистецтва. Лейтенант держбезпеки Грушевський».

До слідства долучилась і сумнозвісна оперуповноважена IV відділу УДБ НКВС УРСР Пера Гольдман. Саме вона порушила справу проти Софії Недашківської-Бойчук і постановила ув'язнити її.

Бойчука та його учнів звинуватили в «українській контрреволюційній націонал-фашистській діяльності», метою якої начебто було відторгнення України від Радянського Союзу і створення «української націонал-фашистської держави».

13 липня 1937 року на підставі статей 54—8 та 54—11 УК УРСР були засуджені до розстрілу:

1. Бойчук Михайло Львович, 1882 р. н., уродженець Польщі, колишній професор Київського художнього інституту (справа

№ 267340, т. 9)

2. Седляр Василь Феофанович, 1889 р. н., народжений у хуторі Крестовка на Полтавщині, колишній секретар оргкомітету Союзу художників УРСР (справа № 267340, т. 24)

3. Падалка Іван Іванович, 1894 р. н., народжений у селі Жирнокльови Київської області, колишній професор живопису Київського художнього інституту (справа № 267340, т. 19)

4. Липківський Іван Васильович, 1892 р. н., народжений у Липовці Київської області, колишній завідувач навчально-художніми підручними матеріалами художнього інституту (справа № П-406718)

5. Орел-Орленко Іван Михайлович, 1896 р. н., народжений у Липовці Вінницької області, колишній директор Харківського дому архітектора (справа № 267340, т. 23)

Вирок виконано того самого дня.

Софію Недашківську-Бойчук стратили 11 грудня 1937 року як «шпигунку» і «дружину керівника націоналістичної терористичної організації серед художників».

Джерела

Кравченко Ярослав. Школа Михайла Бойчука. Тридцять сім імен. — К.: Оранта, 2010

Штогрін Ірина. Гуманітарна сфера: під розстріл (до 73-ї річниці загибелі Михайла Бойчука) // Радіо Свобода. — 2010. — 14 липня.
Режим доступу: <https://goo.gl/rq7haR>

14 липня 1937 року засуджений до розстрілу письменник-гуморист Василь Чечвянський

«Після арешту Вишні у грудні 1933 року батька перестали друкувати. За ним встановили постійне стеження. Він навіть жартома говорив мамі: «Тепер я ніколи не загублюся! Виглянь, шпик токує під вікнами. Завжди проводить на роботу, зустрічає з роботи. Тепер я і під машину не можу втрапити. Я завжди під надійною опікою!» — згадував син Василя Чечвянського.

3 листопада 1936 року гумориста арештували. Постанову виписав молодший лейтенант держбезпеки Замков. Книжки популярного письменника були вилучені «як контрреволюційні й націоналістичні».

Наступного дня під тортурами капітана держбезпеки Якушева і лейтенанта Лисицького Василь зізнався, що є учасником контрреволюційного підпілля з 1933 року та зв'язаний з «активними ворогами радянської влади Хвильовим, Вишнею, Кулішем, Вржливим, Поліщуком».

Дружина зробила неможливе — домоглася зустрічі з ним під час слідства. Замість веселого красеня до неї вийшов смертельно стомлений, скалічений чоловік.

— Васю! За що вони тебе так?

— Мені, Надю, шиють літературні помилки. Б'ють щодня.

27 лютого 1937 року Чечвянський був етапований до Києва, де потрапив до рук уповноваженого IV відділу Акімова. Офіційне обвинувачення було таким.

«1) Був активним учасником української контрреволюційної націоналістичної фашистсько-терористичної організації, зв'язаної з троцькістсько-зінов'євською терористичною організацією, що здійснила 1 грудня 1934 року злочинське вбивство тов. Кірова і готувала в наступні роки терористичні акти проти керівників ВКП(б) і радянського уряду.

2) Вів активну роботу по створенню терористичних кадрів, пропагуючи ідеї терору.

3) По контрреволюційній роботі був зв'язаний з активними учасниками організації Ковтуном-Вухналем, Савицьким-Гедзем і Волковичем».

Слідство не цікавило, що Чечвянський дав свідчення під тортурами і неодноразово заявляв про це.

Від останнього слова письменник відмовився. Вирок було винесено 14 липня 1937 року — розстріл з конфіскацією майна. Наступного дня його було виконано.

Дружину Чечвянського заарештували 3 жовтня 1937 року як члена сім'ї ворога народу. Двох малолітніх синів віддали до дитячого притулку при в'язниці. У квартирі письменника оселився працівник НКВС.

Джерела

Універсальний журнал. 1928—1929 pp. *Режим доступу:* <https://goo.gl/YFCMZq>

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/LuaBPS>

Санжарський Анатолій. Василь Чечвянський, або Навіщо Ільф і Петров приїжджали до Харкова // День: Україна Incognita. — 2011. — 24 жовтня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/pFsXBs>

Чечвянський Василь. Іди — знай? // Універсальний журнал. — 1929. — № 4. *Режим доступу:* <https://goo.gl/UCsANQ>

Чечвянський Василь. Про своє. Крапка // Універсальний журнал. — 1929. — № 2. *Режим доступу:* <https://goo.gl/hFtBN4>

15 липня 1989 року розпочався масовий шахтарський страйк

Загальний страйк розпочався на шахті «Ясинуватська-Глибока». 19 липня 1989 року припинили роботу 67 шахт і шахтоуправлінь. 25 липня страйкували 110 із 121 шахт Донецької області, 52 із 93 шахт Луганщини, усі 11 шахт Західного Донбасу, усі 20 шахт Львівсько-Волинського басейну. Шахтарські багатотисячні мітинги тривали інколи добу і більше.

Організація була на висоті: порядок підтримувався силами страйкарів.

За соціологічними даними, основними причинами страйків були дефіцит, низька заробітна платня, малі пенсії, недовіра профспілкам, відсутність соціальної справедливості. Шахтарі вимагали нормальних житлових умов та належних виплат, надання економічної самостійності тощо.

Щоб урегулювати ситуацію, влада задовольнила майже всі вимоги страйкарів. 30 липня 1989 року протести офіційно завершилися. Були і політичні наслідки — протягом першого місяця страйку близько 150 керівників шахт та організацій звільнили, на 87 % змінився склад голів рад трудових колективів.

Страйк показав високий рівень політичної культури робітників України. Гірники не переступили межу, за якою почалося б насильство, зуміли вивести страйк у рамки мирного протесту. У майбутньому шахтарські колективи стали специфічним елементом політичної системи країни.

Джерела

Агапов В. Перші шахтарські страйки часів горбачовської «перебудови» в УРСР (1988 — перше півріччя 1989 рр.): історіографія питання, сучасний погляд // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. — 2014. — Вип. 38. *Режим доступу:* <https://goo.gl/J7GHcy>

Болбат Тетяна. Політичне пробудження Східної України (1989 р.). *Режим доступу:* <https://goo.gl/oLAR4x>

Дряглін Валентин. Масовий шахтарський страйк в Україні в липні 1989 року (причини, характер, основні риси і наслідки) // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. — 2009. — № 2. *Режим доступу:* <https://goo.gl/4W7уес>

Русначенко Анатолій. Стачка шахтерів на Україні в июле 1989 года // Отечественная история. — Москва: Наука, 1993. — № 1. *Режим доступу:* <https://goo.gl/zt2nhY>

Шахтарські страйки від Горбачова до Ахметова з істориком Дм. Снегірьовим // Громадське радіо. — 2016. — 22 травня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/DJKqSF>

15 липня 1937 року розстріляний письменник-гуморист Юрій Вухналь

Гнітюча атмосфера арештів тисла на Юрія Вухналя. Після винесення смертного вироку його друзі, глухому поетові Олексі Влизьку, Іван Ковтун — а саме таким було справжнє ім'я відомого у 1920-х роках сатирика — писав мало. Ба більше, він навіть змінив знаменитий літературний псевдонім.

2 листопада 1936 року слідчі НКВС провели у нього вдома обшук і заарештували. Звинувачення було стандартним: «участь в українській націоналістичній терористичній організації, яка готувала терористичні акти проти керівників ВКП(б) і радянського уряду». На допитах Юрій Вухналь себе винним не визнав.

14 липня 1937 року після виснажливого ув'язнення за особистої санкції Сталіна і його найближчих соратників по політбюро ЦК ВКП(б) Військова колегія Верховного Суду СРСР засудила Ковтуна-Вухналя до найвищої міри покарання — розстрілу з конфіскацією особистого майна.

Усі збірки Вухналя, видані до арешту, були вилучені з бібліотек і знищені як твори «ворога народу».

Джерела

Вухналь Юрій. Життя та діяльність Федька Гуски. Режим доступу: <https://goo.gl/XiNuzW>

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nUku5h>

Мельників Ростислав. Письменник-гуморист Юрій Вухналь. Режим доступу: <https://goo.gl/t4s4Sw>

Чемерис Валентин. З ким сміється Україна: Антологія українського сміху. — К., 2009. Режим доступу: <https://goo.gl/vYtcvd> **16 липня 1973 року етапований у психлікарню математик і публіцист Леонід Плющ**⁵⁵

Під час кадебістської операції «БЛОК» за «антирадянську агітацію і пропаганду з метою підризу радянської влади» 15 січня 1972 року заарештували Леоніда Плюща. Після експертизи у московській психіатричній лікарні Плюща визнали неосудним. До дніпропетровської спецлікарні він потрапив з типовим для радянського часу «діагнозом» «млявотічна шизофренія».

— Нічого, ми вас швидко вилікуємо від політичної маячні, — «заспокоїла» новоприбулого лікар.

— Але ж ви ще не знаєте, в чому справа!

— Академік Снежневський знає. Він ніколи не помиляється.

До січня 1973 року Плюща «лікували» галоперидолом. «Люди починали розуміти, що вони перетворюються на овоч. Леонід Плющ, коли останні рази виходив у Дніпропетровській лікарні на побачення до дружини, навіть її не впізнавав. Це був живий труп», — згадував дисидент Семен Глузман.

За спогадами дружини, Леонід був постійно сонним, наприкінці 1973 року майже не міг читати, важко писав листи, просив не передавати наукову літературу — не тільки читати не міг, але й думати. На одному з побачень у нього стався напад. Листи і фотографії не дозволяли зберігати: «Письма — знаєте, их ведь много набирается, а могут прусаки завестись», — пояснив лікар.

Керівники Англії, Франції й Італії вимагали від вождів Радянського Союзу звільнити Леоніда Плюща. У січні 1976 року він разом з родиною залишив СРСР. З психлікарні до аеропорту його привезли стомленого і замученого, він майже не розмовляв. Західні психіатри визнали його здоровим.

Джерела

История болезни Леонида Плюща [Письма Л. Плюща из психиатр. больницы, отзывы о нем друзей, заявления в Прокуратуру и др. документы в его защиту] / сост. и коммент. Т. С. Ходорович. — Амстердам: Фонд им. Герцена, 1974 // Сахаровский центр. Воспоминания о ГУЛАГе и их авторы: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/pTOP4S>

Леонід Плющ про Дніпропетровську психіатричну лікарню: [Інтерв'ю]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/2zpDCQ>

Леонід Плющ: На своїх радянських кухнях ми мислили глибше, ніж філософи у Франції // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/rUdfIh>

Плющ Леонід Іванович (1939—2015): [Біографія і твори] // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/OD4xir>

Плющ Леонід. У карнавалі історії. — Нью-Йорк, 1980. *Режим доступу:* <https://goo.gl/032xTs>

Полюхович О. Леонід Плющ: «Імперського комплексу гордині в нас немає» // ЛітАкцент: [Електронний ресурс]. — 2014. — 14 липня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/ooaXKa>

Проценко П. Мои воспоминания. Диссиденты. *Режим доступу:* <https://goo.gl/aTd1js>

Радянська влада катувала у психлікарнях близько третини дисидентів // Історична правда з Вахтангом Кіпіані. — 2015. — 25 листопада. *Режим доступу:* <https://goo.gl/GIfCZi>

Шейміна Н. М. Використання каральної психіатрії як метод боротьби з інакодумцями (1960—1980 рр.). *Режим доступу:* <https://goo.gl/WUtkb0>

Штрихи по пам'яті. Леонід Плющ // UA:Перший. — 2015. — 25 червня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/OFDZSV>

*16 липня 1941 року заарештований мистецтвознавець
і музейник Федір Ернст*

У 1930-х роках Федір Ернст разом з Іполитом Моргілевським та Миколою Макаренком намагався врятувати від зруйнування Михайлівський Золотоверхий собор.

Завдяки їхнім зусиллям вдалося зняти та зберегти найцінніші мозаїки та фрески.

У 1934 році після другого арешту Федора Ернста було засуджено до трьох років виправно-трудових робіт та заслано на будівництво Біломор-Балтійського каналу. У селищі Повенці неподалік Медвежої гори (нині Медвеж'єгорськ) він створив Музей історії Біломор-Балтійського каналу.

Після закінчення будівництва Ернста перенаправили на будівництво іншого каналу, «Москва—Волга». Музейник і тут знайшов роботу по собі: у 1936 році у Дмитрові він завідував Музеєм будівництва каналу «Москва—Волга».

Не маючи можливості після звільнення повернутись до України, Федір Ернст разом з дружиною Тамарою Львівною переїхав до Алма-Ати, працював заступником директора Казахської національної галереї. Потім подружжя перебралось до Уфи (Башкирія), де Федір обіймав посаду заступника директора з наукової роботи Башкирського художнього музею.

Невдовзі дружину Ернста заарештували. Про її арешт він писав друзям натяками: «Увы — с тех пор уже многое переменилось в нашей жизни — я не могу уже писать «нашей», а пишу только «моей». Бедная Т. Л. захворала совершенно неожиданно, совершенно непонятно, почему и отчего, и я снова один».

Останнього листа дослідник надіслав до Києва до історика Наталі Полонської-Василенко у 1941 році. 16 липня 1941 року Федора Ернста, німця за походженням, було заарештовано втретє — уже не як «українського буржуазного націоналіста», а як «німецького шпигуна».

Через десятки років дружина дізналася сфальшовану дату смерті Федора Людвіговича — 17 серпня 1949 року. Насправді Ернста розстріляли 28 жовтня 1942 року.

Реабілітація вченого тривала довго і болісно: дружина отримала кілька відмов. Реабілітований у 1989 році.

Джерела

Білокінь Сергій. В обороні української спадщини: історик мистецтва Федір Ернст. — К., 2006. *Режим доступу:* <https://goo.gl/sTmME9>

Білокінь Сергій. Грабування музеїв. Діяльність Госторгу. *Режим доступу:* <https://goo.gl/Hf6wif>

Білокінь Сергій. Федір Ернст: невідома автобіографія початку 1930-х рр. // Історія України: маловідомі імена, події, факти. — 2008. — Вип. 35. *Режим доступу:* <https://goo.gl/Ql4Ksb>

Київ: Провідник / За ред. Ф.Ернста. — К., 1930. *Режим доступу:* <https://goo.gl/Bd5FpP>

Федір Ернст. *Режим доступу:* <https://goo.gl/fvsNMh>

***17 липня 1939 року винесено вирок селянинові Семенові
Пастушенку за розстріл 17 більшовиків***

«Куркульське» повстання (а насправді бунт селян, які захищали від більшовиків свої здобутки, землю і виробництво) відбулось у 1920 році у селі Торговиця на Уманщині. Розлючені селяни взяли владу і розстріляли 17 більшовиків, які окупували їхнє село. Селянин Семен Пастушенко проводив тривалу антирадянську й антиколгоспну агітацію серед односельчан, що і стало основою обвинувального вироку.

Пастушенка було засуджено до 10 років позбавлення волі з обмеженням у правах на 5 років.

Висновок прокуратури Кіровоградської області від 29 березня 1995 р. нічим не відрізнявся від радянського вироку — Семена Пастушенка було визнано обґрунтовано засудженим і таким, що реабілітації не підлягає.

Джерело

Репресії проти учасників антибільшовицького руху в Україні (1917—1925 рр.): Анотований покажчик архівних кримінальних справ «Основного» фонду архівів тимчасового зберігання регіональних органів СБУ. — Х.: Права людини, 2015. *Режим доступу:* <https://goo.gl/ZuXM9R>

***17 липня 1953 року допитаний полковник УПА Василь
Галаса***

У 1952 році ч. оперативної групи УПА-Північ під керівництвом полковника Галаса діяли на території Тернопільської, Вінницької та Кам'янець-Подільської областей, що, звісно, дуже непокоїло міністерство держбезпеки СРСР.

У квітні 1953 року зв'язки між підпільниками обірвались, і Галаса вирішив вирушити на Схід України, де, як він вважав, населення було радикалізоване і налаштоване проти СРСР.

Перехід організував окружний провідник Кам'янець-Подільської області «Скоб» — як виявилось згодом, агент держбезпеки (його ім'я досі не розголошено). 11 липня Галасу з дружиною та охоронцем схопила опергрупа МДБ СРСР, замаскована під повстанців. Їх перевезли до Київської в'язниці на вулиці Володимирській (нині приміщення СБУ). Далі — постійні допити та схиляння до співпраці. У 1954 році дружині Галаси Марії Савчин МДБ СРСР, взявши у заручники сина, дало дозвіл на виїзд до США. Жінку намагались використати як інформатора. Марія натомість викрила плани МДБ і попередила закордонні визвольні осередки про небезпеку.

У документі одного з перших допитів Василя Галаси йдеться про його діяльність на посаді Закерзонського крайового «проводу» ОУН від травня 1945 року та зв'язок із англійцями.

Джерела

Выписка из протокола допроса обвиняемого Галаса Василия Михайловича о связи ОУН на Закарпатье с англичанами от 17.07.1953 года // Електронний архів українського визвольного руху. *Режим доступу:* <https://goo.gl/gYahJU>

Галаса Василь. Наше життя і боротьба: Спогади. — Львів: Видавництво «Мс», 2005. *Режим доступу:* <https://goo.gl/27zfmp>

Савчин Марія. Тисяча доріг. Спогади жінки учасниці підпільно-визвольної боротьби під час і після Другої світової війни. — 2-е вид. — К.: Смолоскип, 2017. Видання 2003 року: *Режим доступу до першого видання 2003 року:* <https://goo.gl/wJkgNc> **18 липня 1995 року відбувся похорон Патріарха Київського і всієї Руси-України Володимира (Романюка). Кривавий вівторок56**

«Натовп бити — унсовців калічити!» — вигукнув хтось, і озброєний «Беркут» кинувся на людей, які прийшли провести в останню путь Святійшого Володимира...

14 липня 1995 року Патріарха Київського і всієї Руси-України Володимира (у миру Василя Романюка) було знайдено мертвим. Спочатку планували поховати його на Байковому кладовищі. Віце-прем'єр-міністр Іван Курас, який організував похорон, відкинув ідею

поховання Володимира на території Софіївського собору, апелюючи до того, що ця пам'ятка перебуває під охороною ЮНЕСКО. Є свідчення, що тодішній президент Леонід Кучма дав прямий наказ не допустити похорону Патріарха на території собору Святої Софії через домовленості з УПЦ МП.

18 липня траурна колона після літургії вирушила від Володимирського собору, але раптово повернула в бік Софії. Володимирську вулицю перекрили загони «Беркуту», спецпризначенці били людей кийками і травили газом, але це не допомогло — колона прорвалася на Софійську площу.

Ворота храму були зачинені, але люди побачили, що на території святині переходять кілька сотень озброєних силовиків. Ухвалили рішення ховати Патріарха на площі перед собором. УНСОвці готували могилу, проламуючи асфальт. О 19-й годині тіло Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Володимира I опустили у землю. Люди прощались із засновником Української православної церкви Київського патріархату.

Щойно труну опустили в яму, ворота храму відчинились і звідти вибігли спецпризначенці — зачищати площу і калічити людей. УНА-УНСО та віряни спочатку стримували натиск, проте за годину територія була оточена і заповнена людьми, які називали себе правоохоронцями. Били без розбору, під кийки потрапляли жінки і навіть лежачі люди, українські прапори шматували. Ті, кого заарештували, потім розповідали про тортури у відділках. О 22-й годині все стихло, вірянам нарешті дозволили засипати могилу Патріарха і відслужити молебень.

Прокуратурою було порушено кримінальну справу. Слідство дійшло висновку про відсутність у діях працівників «Беркуту» і генерала Володимира Буднікова, який віддавав накази, ознак злочину.

Джерела

Клименко Наталія. Плач за Патріархом: Поема. — К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2003. *Режим доступу:* <https://goo.gl/28PsVS>

Мельник Ігор. Кривавий похорон Патріарха. *Режим доступу:* <https://goo.gl/mGw6ao>

Похорон Святійшого Патріарха Володимира у спогадах УНСОвців. *Режим доступу:* <https://goo.gl/sA1TZt>

Чорний вівторок (18 липня 1995 року). *Режим доступу:* <https://goo.gl/sPcOI7>

«Чорний вівторок» сім років по тому // Українська правда: [Електронний ресурс]. — 2002. — 18 липня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/QR1xf1>

«Чорний вівторок»: Похорон Патріарха Володимира. *Режим доступу:* <https://goo.gl/10Cr70>

19 липня 1945 року в Бутирській в'язниці у Москві помер отець Августин Волошин

20 травня 1945 року в Празі агенти СМЕРШу викрали отця Августина Волошина, який у 1939 році був президентом Карпатської України. 70-річного чоловіка доставили до Москви і помістили в одиночну камеру Лефортовської в'язниці. Менш ніж за місяць відбулося вісім жорстких допитів, останній — 20 червня 1945 року. Слідчий Вайнсдорф зачитав постанову про притягнення Волошина до кримінальної відповідальності.

Деякі історики стверджують, що Сталин хотів використати смертний вирок Волошину як важіль впливу під час переговорів СРСР і Чехословаччини. У 1939 році червоний вождь так відреагував на Карпатську Україну: «Вполне возможно, что в Германии имеются сумасшедшие, мечтающие присоединить слона, т. е. Советскую Украину, к козявке, т. е. к так называемой Карпатской Украине. И если действительно имеются там такие сумасброды, можно не сомневаться, что в нашей стране найдется необходимое количество смиренных рубах для таких сумасшедших».

Волошина перевели до Бутирської в'язниці. 11 липня 1945 року після падіння на прогулянці він потрапив до тюремної лікарні. За офіційною версією, серце Августина Волошина зупинилося за кілька днів: «Заарештований Волошин Августин Іванович, 1874 р. н., перебуваючи в лікарні з 11.VII—45 р. з приводу декомпресійного пороку серця, запалення нирок, хронічного коліту 19.VII—45 р. о 15 год. 20 хв. помер від паралічу серця».

Місце поховання президента Карпатської України невідоме.

Джерела

39-й. Карпатська Україна: [Документальний фільм]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/n26nwh>

Августин Волошин. Метеорит незалежності — над Срібною землею. 2014: [Документальний фільм]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/СААКсР>

Архімандрит Віктор (Бедь). Велич і трагедія президента Карпатської України Августина Волошина (до 66-х роковин мученицької смерті). *Режим доступу:* <https://goo.gl/g5tPHN>

Вегеш Микола. Карпатська Україна. Документи і факти. — Ужгород: Карпати, 2004. *Режим доступу:* <https://goo.gl/VJmnKc>

Волошин Августин. Вибрані твори / Упорядкування, вступна стаття та примітки О. В. Мишанича. — Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття»», 2002. *Режим доступу:* <https://goo.gl/b9Tх8o>

Його катували, мучили, але він не зрадив свій народ. Президент Карпатської України Августин Волошин / За матеріалами Володимира Матейка. *Режим доступу:* <https://goo.gl/LDPxру>

Карпатська Україна: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <http://1939.in.ua>

Якою була Карпатська Україна: хроніка подій. *Режим доступу:* <https://goo.gl/0bApDI>

19 липня 1941 року заарештований сходознавець Агатангел Кримський

На початку 1941 року академіка АН УРСР Агатангела Кримського було нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. А вже у липні до його будинку у Звенигородці, де вчений одужував після інсульту, приїхала чорна «емка» енкаведистів, нібито для евакуації. Лейтенант НКДБ УРСР Гусєв мав повноваження: у разі відмови сходознавця їхати добровільно відвезти його примусово.

20 липня 1941 року Кримського «евакуювали» до внутрішньої в'язниці НКВС у Києві. Академіка звинуватили у зв'язках із міфічною СВУ, знайомстві з Симоном Петлюрою, «націоналістичних установках» в укладанні словників. В офіційному обвинуваченні Кримського назвали ідеологом українського націоналізму. «Ніколи ідеологом українського націоналізму я не був і не міг бути, тому що це

огидно всій моїй природі і моєму світогляду», — заявив вчений, але це нікого не переконало.

Фронт стрімко наближався до Києва, і напівживого після допитів науковця наприкінці липня у товарному вагоні відправили до Харкова. Звідти групу політв'язнів, серед яких були Людмила Старицька-Черняхівська, Оксана Стешенко, Андрій Ярошевич, етапували до Кустанайського табору в Казахстан.

З етапу Кримський у дуже тяжкому стані потрапив до лікарні, де в палаті було 40 людей, «десяток мисок на всіх — і не миють». Коли хворому стало зовсім зле, його перевели в камеру смертників, не давали навіть води. 25 січня 1942 року один із найвизначніших вчених світу загинув від виснаження, катувань і хвороб.

Джерела

Агатангел Кримський. Твори. Переклади. Статті. *Режим доступу:* <https://goo.gl/SQawPF>

Бекірова Гульнара. Агатангел Кримський // Радіо Свобода. — 2016. — 15 січня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/LfxlVI>

Кочубей Юрій. Орієнтал із України // Тиждень. — 2010. — 1 квітня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/OQr0zl>

Павличко Соломія. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського. — К.: Основи, 2016.

Поет, філолог, лінгвіст Агатангел Кримський. *Режим доступу:* <https://goo.gl/U1kKJY>

Шпак Віктор. Хресний шлях Агатангела Кримського // Урядовий кур'єр. — 2011. — 15 січня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/ujc3rE>

19 липня 1953 року розпочалось повстання в'язнів у Воркуті

Бунт вибухнув невдовзі після смерті Сталіна. Приводом стало опублікування указу про амністію, дія якого на політв'язнів цього табору не поширювалася.

Повстання набирало сили поступово: щодня у різних табірних відділах оголошувалися страйки. 19 липня 1953 року 350 в'язнів відмовилися вийти на роботу. Були організовані штаби для стеження за

діями агентури, оперативного складу й адміністрації табору. 24 липня кількість страйкарів у таборі зросла до 8700 осіб.

Табірна адміністрація намагалась етапувати лідерів повстання та вивезти їжу, але в'язні нападали на штрафні ізолятори та всіляко перешкоджали начальству. На зустрічі 27 липня лідер українців Буц висунув нові вимоги. За кілька днів до табору прибула комісія на чолі із заступником міністра МВС СРСР Масленниковим (за рік застрелився), але перемовини не дали результатів. Влада ухвалила рішення придушити бунт.

31 липня по радіо прозвучала пропозиція припинити страйк. В'язні опинились у посиленому оточенні. Керівників повстання ізолювали. 1 серпня влада почала зачистку найстійкішого 10-го відділу. Генпрокурор СРСР особисто приїхав застрелити одного з організаторів — поляка Ігнатовича. Силовики почали хаотичну стрілянину по в'язнях.

Відомості про кількість загиблих різняться. За одними даними, загинули 53 особи (з них 30 українців), за іншими — 70. Понад 100 осіб було поранено.

Незважаючи на сувору конспірацію, Воркутинське повстання стало твердою основою для Кенгірського бунту в травні—червні 1954 року.

Джерела

Бондарук Леся. Рислаккі Юкка: «Українці завжди були найактивнішими бунтарями серед ув'язнених». *Режим доступу:* <https://goo.gl/AizrL0>

Вторая годовщина Воркутинского восстания в рубрике Ивана Толстого «Переслушивая Свободу». *Режим доступу:* <https://goo.gl/awkjO1>

Липовецький Станислав. «Чорний прапор з кривавою смугою» // Дзеркало тижня. — 2016. — 11 червня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/pBH5a4>

Рислаккі Юкка. Воркута! Повстання у виправно-трудовому таборі / пер. з фінської Юрія Зуба. — Львів: Літопис, 2015.

20 липня 1958 року Володимир Барсуківський і Олекса Різниченко виготовили у Первомайську Миколаївської області антирадянські летючки

«Довольно раскалывать мир на два так называемых лагеря! Долой атеистическую пропаганду! Дайте свободу народу! Долой фашистскую диктатуру партии!»

Текст мав назву «Обращение к народу» та зводився до протесту проти відсутності свободи слова, бідності селян, насильницької колективізації, продовольчої кризи, браку одягу тощо. Емоційне звернення підписали: «Союз борьбы за освобождение народа / Собозон/».

Півсотні летючок формату А4 хлопці розповсюдили в Одесі і Кіровограді (нині — Кропивницький) восени. «Пильні» громадяни позивали їх і негайно віднесли до КДБ.

За щирий порив хлопці заплатили дорого: кадебістський суд закрив їх у Мордовському таборі на 1,5 року. Сидячи під час слідства в одній камері, юнаки повністю перейшли на українську мову. Замість останнього слова на суді Олекса Різниченко читав вірші.

Після звільнення дисиденти знову взяли до самвидаву: передавали літературу, копіювали текст «Інтернаціоналізм чи русифікація?» Івана Дзюби, через що Різниченко потрапив під слідство.

Джерела

Дроздовський Дмитро. Олекса Різниченко — шлях безумної подорожі. *Режим доступу:* <https://goo.gl/zsm28a>

Коваленко Алла. Особливості друкованої продукції Одеського самвидаву 60—80 рр. ХХ ст. *Режим доступу:* <https://goo.gl/VTcPm4>

Овсієнко Василь. Барсуківський Володимир Федорович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 7 липня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/2II0DZ>

Овсієнко Василь. Інтерв'ю Олекси Сергійовича Різниківі 25.03.2000 в Києві // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 21 грудня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/umlg9z>

Різниченко Олексій. Я винен тим, що українець... *Режим доступу:* <https://goo.gl/cZrREW>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012

**22 липня 1951 року ув'язнений єврейський письменник
Михайло Пінчевський**

Ви багато чого не знаєте. Ніхто зараз нічого не робить, всі залякані. Я тепер боюсь розмовляти. Сиджу вдома і не хочу ні з ким зустрічатись.

Михайло Пінчевський у розмові зі знайомим після розгрому Єврейського антифашистського комітету

У біографії Михайла (Мойше) Пінчевського дуже багато білих плям, одна з них — яким чином він потрапив до СРСР. Дослідники вважають, що офіційну версію його біографії міг підчистити не тільки автор, а й «літературознавці в цивільному».

До в'язниці письменник потрапив у 1938 році як «іноземний агент». «Буржуй! На готовий соціалізм приїхав?» — кричав слідчий. На щастя, за рік через брак доказів Пінчевського відпустили. У 1951 році відбувся повторний арешт. У зв'язку з ліквідацією Єврейського антифашистського комітету письменнику висунули стандартне звинувачення: націоналістична діяльність та антирадянська агітація. Доказами були вирвані з контексту рядки. Як і під час першого арешту, Пінчевський оголосив голодування та писав скарги на ім'я Сталіна і Берії, які, проте, за межі в'язниці не потрапляли. Три місяці письменника годували насильно, підтримуючи його життя.

Пінчевський був засуджений на 10 років таборів. Після смерті Сталіна морально пригніченого і хворого письменника звільнили. Колегія Верховного суду відмінила вирок «у зв'язку з відсутністю в діях Пінчевського злого умислу». Митець переїхав до Києва, де помер у 1955 році.

Джерела

Вейцман Зиси. Печальная дойна Мойше Пинчевского. Режим доступу: <https://goo.gl/z07cSI>

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nUku5h>

«...украинско-антисемитское гнездо — Киев». *Режим доступу:* <https://goo.gl/TR1SMI>

Шаповал Юрій. Розв'язання «єврейського питання» по-сталінськи. У липні 1952-го 50 років тому було винесено вирок у справі Єврейського антифашистського комітету (ЄАК) // День. — 2002. — 20 липня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/qYilUt>

***23 липня 1949 року за допомогу повстанцям УПА
засуджений Іван Губка***

З 1945 року 13-літній Іван Губка допомагав повстанцям УПА: розповсюджував листівки, передавав пошту, шукав ліки для хворих і поранених. За три роки його вперше арештували. Неповнолітній хлопець витримав понад 100 допитів, але слідчі не витягли з нього жодних свідчень.

За непокору Губка був кинутий до карцеру. На знак протесту голодував 8 днів. 23 липня 1949 року було оголошено вирок — Івана Губку засудили до 25 років таборів.

Покарання хлопець відбував у знаменитому Кенгірі. За спробу втечі був переведений до тюрми і БУРу57, де познайомився з багатьма знаменитими повстанцями. Далі був Карлаг, потім — табір «Січ», де відбували покарання лише українці. Там Губка познайомився з відомими вояками УПА: Іваном Куком, Григорієм Пришляком, Іваном Столяром.

У 1952 році Іван Губка був переведений до Норильська. Наступного року відбувся бунт, Іван страйкував у таборі № 5. Був переведений на Колиму, де понад рік сидів у тюрмі в Сусмані.

Згідно з Указом про неповнолітніх термін ув'язнення Івана Губки було скорочено вдвічі. У 1956 році чоловіка звільнено. Він повернувся до України і продовжив боротьбу.

Джерела

Губка Іван. Неоплатні борги Росії // Меморіал. — 2006. — 14 лютого. *Режим доступу:* <https://goo.gl/3Jhk0w>

Губка Іван. Боротьба ОУН-УПА в московських концтаборах. *Режим доступу:* <https://goo.gl/bJxOvG>

Історія в'язниці. Радянська окупація 1944—1991 рр. // Тюрма на Лонцького. Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/WwE2Y9>

1932—2014 рр. — Іван Губка // Територія терору: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/dqcVfJ>

24 липня 1990 року над Києвом вільно підняли синьо-жовтий прапор

Воля! Незалежність! Геть, Москва!

Гасла демонстрантів

Уранці у Софійському соборі Владика Володимир (Романюк) освятив синьо-жовте полотнище. Люди пронесли його площею Жовтневої Революції (нині — майдан Незалежності) до Київської міськради і підняли над містом.

Як згадував журналіст Олексій Ващенко, цій події передувала уперта і виснажлива боротьба за українську національну символіку на сесії Київської міської ради між прихильниками демократичного блоку та ортодоксальними комуністами. Бюро Київського міськкому компартії навіть ухвалило спеціальне рішення про поспішність і начебто поки що недоцільність синьо-жовтого прапору, бо використання національної символіки в столичному Києві, мовляв, суперечило законам і тодішній чинній Конституції УРСР.

Але народ сказав своє слово.

Востаннє перед тим синьо-жовтий прапор вільно майорів над Києвом 12 червня 1920 року. Того дня війська Петлюри та Пілсудського залишили Київ, і більшовики на 70 років підняли над Україною червоне полотнище.

Джерела

Прапор над містом — 25-річчя першого підняття українського стягу над Київрадою. *Режим доступу:* <https://goo.gl/CezIQK>

Синьо-жовтий прапор над Києвом 24 липня 1990 року: [Документальний фільм]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/pW9Jcv>

26 липня 1962 року засуджений до розстрілу один із організаторів Української національної партії Євген

Гогусь

Євген Гогусь був бійцем дивізії «Галичина», за що відбув 9-річний термін у таборах. Після звільнення зібрав групу людей, які у 1961—1962 рр. створили організацію «Українська національна партія» для боротьби за самостійність України. Вони планували захоплення влади в окрузі в момент політичної кризи або бойових дій. Члени організації займалися самоосвітою, пошуком корисної літератури, розширювали групу за рахунок нових членів, шукали зброю. Однак Українська національна партія проіснувала недовго.

Голову організації — Євгена Гогуса — заарештували 1 червня 1962 року. Суд призначив йому найвищу міру покарання — розстріл, замінений згодом на 15 років таборів. Інші учасники були засуджені на менші терміни: Євстахій Грицишин і Володимир Куликовський — на 11 років таборів, Павло Палахита — на 6 років, Петро Пундик — на 5 років. Усіх звинуватили у зраді Батьківщини.

Джерела

Бажан Олег. Рецидиви терору в хрущовську «відлигу» // Наукові записки НаУКМА: Історичні науки. 2002. — Том 20, ч. 2. *Режим доступу:* <https://goo.gl/xI5oPZ>

Захаров Борис. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956—1987). — Х.: Фоліо, 2003. *Режим доступу:* <https://goo.gl/80NQIE>

Гель Іван. Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття. — К.: Наш формат, 2013

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012 **27 липня 1937 року заарештували дипломата, письменника Івана Кулика**⁵⁸

Я настільки зрісся з українськими націоналістами, що коли Кость Котко і Яловий запропонували мені — єврею — вступити до української націоналістичної контрреволюційної організації, я розцінив це як висунення мене на роль «рятувальника» українського народу. Це імпонувало моїй амбіції. Не задумуючись, я погодився брати участь в організації...

Іван Кулик

Уже на першому допиті голова Спілки письменників України Іван Кулик зізнався у діяльності на користь українських націоналістів, які прагнули державної самостійності (те саме закидали гумористові

Остапу Вишні). Є підстави вважати, що Іван Кулик підписував сфабриковані звинувачення під тиском НКВС. Навіть псевдоніми письменника — Ролінато і Роленко — викликали у прискіпливих слідчих підозру. З протоколу: «Пробравшись до керівництва Спілки радянських письменників України, я за завданням організації продовжував ту ж саму лінію — на породження серед чесних радянських письменників невдоволення і злоби супроти партії і радянської влади. Я оточив себе націоналістами, передавши їм — насамперед Остапові Вишні — фактичне керівництво оргкомітетом...»

Ще через кілька допитів Іван Кулик зізнався у тому, що шпигував на користь англійської розвідки. В обвинувальному висновку відзначалося: «...із 1925 р. був агентом англійської розвідки, якого завербували для роботи на користь Великобританії представники «Інтелідженс сервіс» в Канаді під час його перебування там в ранзі консула СРСР».

Вироку закритого судового засідання в архівно-слідчій справі немає. Але є довідка про те, що Іван Кулик 7 жовтня 1937 року «... осуджений за першою категорією... Вирок виконано 10 жовтня 1937 р.».

У 1956 році письменника і дипломата посмертно реабілітували «за відсутністю складу злочину», справу проти нього визнано сфальсифікованою.

Джерела

Бравада Олександр. Іван Кулик. Він же — Василь Роленко. Він же — Ролінато. Насправді ж — Ізраїль Юделевич... *Режим доступу:* <https://goo.gl/6zRRfh>

Будзей Олег. Іван Кулик: Ім'я на мапі міста // Подолянин. — 2007. — № 4 (26 січня). *Режим доступу:* <https://goo.gl/i1WC4D>

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nUku5h>

***28 липня 1935 року заарештований священник Алоїзій
Шенфельд***

До слідства у груповій «Справі контрреволюційної фашистської організації римо-католицького та уніатського духовенства на Правобережній Україні» було притягнуто сімох священиків та одинадцятьох вірян.

Улітку 1934 року Алоїзій Шенфельд став настоятелем київського костюлу Святого Олександра. За допомогою західних представництв він відремонтував будівлю та сплатив велетенський податок, яким влада обклала римо-католицькі громади міста.

Це стало останньою доброю справою отця на волі. 14 травня 1936 року Особлива нарада НКВС СРСР звинуватила його у «створенні контрреволюційної групи, виголошенні проповідей контрреволюційного змісту, у підготовці планів проти радянської влади, в організації підтримки в'язнів» та засудила до 5 років ув'язнення у виправно-трудовах таборах. Покарання Шенфельд відбував у Карагандинському таборі. У відділенні Карлагу під містом Джезказган у Казахстані священик помер. Похований на табірному кладовищі.

Справу переглянуто 8 серпня 1989 року. Алоїзій Шенфельд реабілітований.

Джерела

Біографії римо-католицьких священиків, репресованих радянською владою // 3 архівів ВУЧК—ГПУ—НКВД—КГБ. — 2003. — № 21.
Режим доступу: <https://goo.gl/IVZf9z>

Шенфельд Алоизий Матвеевич. *Режим доступу:* <https://goo.gl/3fOdPC>

29 липня 1949 року заарештований Михайло Сорока

Українців, які боролися за вільну Україну, радянська влада вважала особливо небезпечними. Під час першої «відсидки» Михайло Сорока використовував свої знання для налагодження підпільної організації «ОУН-Північ». Після звільнення він з'їздив до Львова, де встановив зв'язок з керівництвом організації. Після цього повернувся до Воркути продовжувати роботу. 29 липня 1949 року під час чергової поїздки до Львова Михайло Сорока був заарештований і відправлений на спецпоселення до Красноярського краю.

Саме тоді радянські органи з'ясували, чим займається арештант. Після допитів і тортур у Красноярську та Сиктивкарі 15 грудня 1953 року військовий трибунал засудив Михайла Сороку до розстрілу. Згодом вирок замінили на 25 років ув'язнення. Але це не вплинуло на діяльність «ОУН-Північ».

Сороку відправили до Степлагу. Його пісня «У гарячих степах Казахстану» стала гімном табірної бунту! Серед провідників Сорока не був, після придушення повстання його переправили до Магадана.

У 1960-х роках Михайла Сороку часто переводили з однієї тюрми до іншої. Він був у Києві, Тайшеті, Свердловську, Тернополі... В'язневі дозволили побачити сина, демонстрували «нове радянське життя». Однак зрікатись своїх поглядів Сорока не збирався.

16 червня 1971 року Михайло Сорока помер від інфаркту міокарда в Дубровлазі. Його дружина в цей час відбувала покарання в поселенні Барашево. Тіло в'язня привезли до Барашева і поховали, однак дружині заборонили попрощатись із ним.

Джерела

Бондарук Леся. Михайло Сорока. — Дрогобич: Відродження, 2001.
Режим доступу: <https://goo.gl/TdnJVl>

Людина волі: [Документальний фільм]. *Режим доступу:*
<https://goo.gl/a6JBFP>

Пам'яті Михайла Сороки // Поступ. — 2000. — Червень. *Режим доступу:* <https://goo.gl/XJjCJ6>

Черкаська Ганна. Трагічне кохання Катерини Зарицької та Михайла Сороки. *Режим доступу:* <https://goo.gl/9z3Vrt>

30 липня 1933 року відбувся обшук у колишнього священника Євгена Перковича

Під нагляд спецслужб ксьондз Євген Перкович потрапив у 1921 році. Його змусили зректися сану, проте зречення не оприлюднили, і на волі він далі правив службу. У 1927 році Перкович поставив підпис під відкритим листом про зречення: цей лист був опублікований у газеті «Червоний кордон». Джерела свідчать, що це був перший і єдиний акт відступництва, здійснений представником римо-католицького духовенства.

Упродовж кількох років Перкович грав роль борця з релігією і добився повернення йому прав радянського громадянина, що мали вступити в силу тільки за п'ять років після дозволу.

Колишній ксьондз учергове привернув до себе увагу в 1933 році. Його помешкання обшукали, знайшли «листи, написані польською мовою, чотири загальні зошити, частково списані польською мовою, і вирізки з газет, що стосуються зречення гр-на Перковича від сану ксьондза». Того самого дня його заарештували, а 1 серпня пред'явили звинувачення у контрреволюційній діяльності.

У в'язниці Перкович погодився з обвинуваченням і написав покаянного листа: «Вирішивши остаточно і раз назавжди порвати з моїм контрреволюційним минулим, я визнаю себе винним у приналежності до контрреволюційної польської організації ПОВ і обіцяю висвітлити як мою власну підпільну контрреволюційну діяльність, так і діяльність таку ж інших осіб, наскільки вона мені відома чи буде відома, незважаючи на будь-які обставини спорідненості, дружби і т. п., маючи на увазі лише користь радвладі СРСР, і тим заслужити її довіру».

Слідчі, для яких Перкович, попри зречення, залишався ксьондзом, пом'якнули вирок і засудили його до 3 років вислання до Казахстану.

22 вересня 1938 року Особлива трійка НКВС СРСР винесла Євгенові Перковичу смертний вирок, виконаний того самого дня.

Джерела

Біографії римо-католицьких священників, репресованих радянською владою // 3 архівів ВУЧК—ГПУ—НКВД—КГБ. — 2003. — № 21. *Режим доступу:* <https://goo.gl/IVZf9z>

Из истории гонений Католической Церкви. *Режим доступу:* <https://goo.gl/sk7wbg>

Ковалець Н.С. Євген Перкович: силует римсько-католицького священника на тлі державного атеїзму// Український історичний журнал. — 1996. — № 6. *Режим доступу:* <https://goo.gl/Gjtfjv>

31 липня 1952 року засуджена поетеса Галина Гордасевич

Коли на суді було зачитано вирок, 17-річна Галинка подякувала слідству, що «за складання націоналістичних віршів та антирадянську

агітацію серед студентів» їй присудили 10 років, а не 25.

У березні 1952 року дівчину затримали нібито за крадіжку. Під час обшуку виявили щоденники і вірші, які вилучили і передали до Рівненського обласного управління КДБ. Протягом трьох діб її безрезультатно змушували зізнатись в антирадянських настроях.

Удруге Галину Гордасевич заарештували за кілька місяців — у червні. Слідчий Шустов співчував їй, підгодовував, але справу, як і веліла партія, сфабрикував. Доказами провини Гордасевич стали листівка та ліричні вірші, наприклад: «Зазеленіла ружа в полі, а я, всміхаючись, іду назустріч невідомій долі».

Галину утримували у тюрмах у Чернігові, Одесі, Куйбишеві. За три роки її звільнили як малолітню. Її мати та сестра поїхали до Сибіру до батька, політичного в'язня. Тому дівчина вирушила працювати на Донбас, де згодом заснувала Донецьке товариство української мови та Донецький Крайовий Рух.

Джерела

Галина Гордасевич: [Персональний веб-сайт]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/VHRTi9>

Гордасевич Галина. Степан Бандера — людина і міф. — Львів: Сполом, 2000. *Режим доступу:* <https://goo.gl/UiZjyO>

Овсієнко Василь. Галина Гордасевич // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 20 травня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/MpMe9R>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

50

Див. також: «16 січня 1938 року розстріляний літературознавець, мовознавець, педагог Володимир Дурдуківський» (с. 49).

51

Текст Тетяни Григоренко, старшого наукового співробітника Черкаського обласного краєзнавчого музею.

52

Текст Тетяни Григоренко, старшого наукового співробітника Черкаського обласного краєзнавчого музею.

53

Текст Тетяни Григоренко, старшого наукового співробітника Черкаського обласного краєзнавчого музею.

54

Текст Тетяни Григоренко, старшого наукового співробітника Черкаського обласного краєзнавчого музею.

55

Див. також: «Операція «БЛОК»: заарештований математик і публіцист Леонід Плющ» (с. 39).

56

Див. також: «20 січня 1972 року заарештований священник Василь Романюк, у 1993—1995 рр. — Патріарх Київський і всієї Руси-України Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ КП) Володимир» (с. 55).

57

БУР (з рос.: барак усиленного режима) — приміщення карцерного типу.

58

Текст Олександри Статкевич.

Серпень

1 серпня 1975 року у Гельсінкі підписаний Заключний акт Наради з безпеки і співпраці в Європі⁵⁹

Акт містив ціле зведення принципів міждержавних відносин в умовах мирного співіснування і по суті був важливим чинником забезпечення миру. У 1995 році Нарада з безпеки і співпраці в Європі, що була створена як політичний консультативний орган для країн Європи, Центральної Азії та Північної Америки, набула статусу міжнародної організації і була перейменована на Організацію з безпеки та співробітництва у Європі (ОБСЄ).

Серед основоположних принципів Заключного акту були такі, як незмінність кордонів, територіальна цілісність, мирне врегулювання конфліктів, невтручання у внутрішні справи, відмова від застосування насильства, рівність і рівноправність суверенітетів. Крім того, у документі було зафіксовано зобов'язання поважати право народів на самовизначення і права людини, в тому числі свободу слова, свободу совісті і свободу переконань.

Керуючись Заключним актом, підписаним керівництвом СРСР, представники дисидентського руху в Україні у листопаді 1976 року заснували Українську громадську групу сприяння виконанню Гельсінських угод (відома як Українська Гельсінська група). До членів Української Гельсінської групи КДБ застосовувало жорстокі репресії, зазвичай за статтею про «антирадянську агітацію та пропаганду».

Джерела

Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі.
Режим доступу: <https://goo.gl/dPzbwS>

Шемшученко Юрій. Заключний акт наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975, Гельсінкський акт // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е—Й. — К.: В-во «Наукова думка», 2005. *Режим доступу:* <https://goo.gl/mt3Qq9>

2 серпня 1937 року заарештований письменник Степан Бен

До двору під'їхала «полупорка». В хату зайшли енкеведисти. Передивлялися батькову бібліотеку. Він на себе не тратив гроші, а книжки завжди купляв. Забрали 12 зошитів і один блокнот з рукописами віршів. Батька повели до машини. Я добре запам'ятала, як мама ридала. А батько їй тихо: «Не плач, я вернуся». Більше ми його не бачили. Знаємо, що його спочатку повезли у Шполу, а наступного дня доправили в Черкаси. Мама повезла йому туди передачу. Пішла до прокурора і стала розпитувати за батька. Той сказав, що він засуджений на 10 років. А в селі в цей час переполох. Почали вивозити на станцію жінок з дітьми, чоловіків яких арештували. На нас висіло клеймо «ворог народу», дітей направляли, щоб ті ображали. Стільки ми виплакали, то тільки Богу відомо.

Майя Скрипник, донька поета

Вилучені зошити з записами досі не віднайдені. У судовій справі фігурують плутані відомості про службу Бендюженка (Бена) «у Петлюри штабістом», у Денікіна і навіть загоні отамана Гризла.

Степан Бен був заарештований оперуповноваженим НКВС УРСР сержантом держбезпеки Котляренком, слідство вів лейтенант Добричев. Степана Бена звинуватили в участі у «шпигунсько-повстанській організації, якою керувала польська розвідка», учасники якої нібито дали свідчення проти нього. В одній справі проходило понад 50 осіб, переважно селян Черкащини, 33 були засуджені до розстрілу. Серед них був і Степан Бен. За протоколом поет зізнався у всьому.

Наприкінці 1940-х років Анастасія Бендюженко отримала свідоцтво про смерть, де було вказано, що її чоловік помер 14 грудня 1943 року в таборах від бронхопневмонії. Насправді він не доїхав до таборів — його розстріляли в ніч проти 1 листопада 1937 року в Черкасах.

Степан Бен реабілітований посмертно.

Джерела

Бен Степан: Творчість. *Режим доступу:* <https://goo.gl/huPTnN>

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nEP2kp>

Карнарук Любов. Поета Степана Бена розстріляли за «солодку» і «гірку» любов до України // *Gazeta.ua.* — 2015. — 29 жовтня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/hIwubw>

3 серпня 1967 року вдруге заарештований публіцист і літературний критик В'ячеслав Чорновіл

У квітні 1967 року світ побачив працю Чорновола «Лихо з розуму. Портрети двадцяти “злочинців”». У нашому розумінні «світ побачив» означає приблизно таке: вийшла друком книжка, яку читають і обговорюють у широких колах, нічого незвичного. 50 років тому все було не так: надрукований зшиток з енциклопедичними довідками про двадцятьох політв'язнів з їхніми листами, статтями, зверненнями, художніми творами, навіть живописом тихо передавали з рук в руки у межах Радянського Союзу. Коли вдалось вивезти книжку за кордон, вона «вибухнула». «Лихо з розуму» переклали англійською та французькою і читали в усьому світі.

«Жодна українська публікація і жодна українська справа не здобула у Західному світі, в Америці й Канаді, такого колосального розголосу, як «Лихо з розуму» англійською мовою. У нас є сотні вирізок з преси англійською, французькою, іспанською, німецькою мовами, які писали про Чорновола і про “Лихо з розуму”», — згадував Осип Зінкевич.

«Голос Америки», «Свобода», CBS/Канада та італійське радіо зачитували уривки з книжки, про В'ячеслава Чорновола писали *The Washington Post*, *The New York Times*, *Daily News* та низка інших світових видань.

За таке у СРСР доводилось платити. В'ячеслав Чорновіл за ляпас владі (ще й напередодні 20-ї річниці підписання Загальної декларації прав людини) провів три роки у таборах. Суд над ним був відкритим: на процесі були присутні Ліна Костенко, Іван Дзюба, Іван Світличний, Алла Горська та інші.

У таборі Чорновіл продовжував писати статті, які, звісно ж, вилучали. На знак протесту він 48 днів голодував. Звільнений у лютому 1969 року за амністією.

У 1975 році В'ячеслав Чорновіл отримав престижну Міжнародну журналістську премію імені Ніколаса Томаліна. У незалежній Україні у 1996 році за збірники «Правосуддя чи рецидиви терору», «Лихо з розуму», книжку «Хроніка таборових буднів», публіцистичні виступи у газетах та журналах України і світу В'ячеслав Чорновіл був відзначений Державною премією імені Тараса Шевченка.

Джерела

Чорновіл В'ячеслав. Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»). — Париж, 1967. *Режим доступу:* <https://goo.gl/2fNaXX>

Деревінський Василь. В'ячеслав Чорновіл. Нарис портрета політика. — Тернопіль : Джура, 2011 .

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

Клочко Роман. В'ячеслав Чорновіл. Той, хто розбудив Україну. *Режим доступу:* <https://goo.gl/Vn3K4D>

Кініані Вахтанг. «В'ячеслав Чорновіл. Нарис портрета політика» // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2013. — 10 січня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/iu0wWV>

Чорновіл В'ячеслав (1937—1999): [Біографія і твори] // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/JhzPK9>

3 серпня 1957 року заарештований організатор Демократичного гуртка Євген Донищенко

Демократичний гурток, заснований трохи більше ніж за рік перед арештом Євгена, мав стати основою для нової Демократичної партії і змінити режим.

Десять членів гуртка виробляли та поширювали у Донецьку листівки з гаслами «Сталін — ворог народу», «Дайте свободу політв'язням» тощо. У грудні вони розповсюдили листівки на річницю розстрілу поета Дмитра Фальківського, реабілітованого того року.

Євген Донищенко розсилав листи діячам культури з проханням не «лакувати» дійсністю, а захищати народ.

Під час обшуку вилучили виготовлені листівки, листи дядька з Воркути, «партійний архів», саморобні патрони. У вилучених

зошитах були нотатки, чорновики статей, виписки з книжок про насильницьку колективізацію. Було знайдено три саморобні брошури зі статтями «Маніфест Демократичної партії», «Декларація прав трудящих», «Демократичне вчення нашої партії», «Що таке демократія», «Правила конспірації і революційного підпілля», «Завдання опозиції», «Статут і Програма гуртка», «Проекти з'їздів партії» та ін.

Донецький суд засудив Євгена на 8 років мордовських таборів та 5 років обмеження у правах. У засланні хлопець познайомився з іншими «рецидивістами» — Йосифом Сліпим, Олексою Тихим, Сергієм Бабичем... За порушення режиму двічі потрапляв до штрафного ізолятору (ШЗО), але активної участі в табірних акціях не брав.

У 1964 році його термін був скорочений до фактично відбутого.

Джерела

Рапп Ірина. Дониченко Євген Григорович / Переклад Василя Овсієнка // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 19 квітня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/obPXLС>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

4 серпня 1988 року прокуратура обшукала помешкання правника Івана Макара

У червні 1988 року Іван Макар, Стефанія Шабатура, брати Горині, В'ячеслав Чорновіл та інші зібрались у Львові біля пам'ятника Іванові Франкові для обговорення питання про створення Товариства української мови. Зустріч переросла у стихійний мітинг. На наступні зустрічі поговорити про потреби України вийшло вже кілька тисяч...

20 червня активісти обговорювали із владою національну символіку та створення Демократичного фронту сприяння перебудові. Дискусія набула всеукраїнського розголосу.

Ключова подія сталась 7 липня. Головуючий на мітингу Іван Макар розповідав людям про важливість спорудження пам'ятників борцям за незалежність України «і тим, кого називають бандерівцями». Ця фраза стала одним з головних доказів у сфабрикованій згодом справі.

Макара затримали і звинуватили у «поширенні неправдивих чуток» та «порушенні громадського порядку». Підписати покаянну заяву він відмовився. Арештант голодував 36 діб. Тим часом люди вимагали його звільнення і масово протестували. Створений комітет захисту Івана Макара очолив Богдан Горинь.

Народ переміг. У листопаді Івана Макара було звільнено, справу закрито. Він вступив до Української Гельсінської спілки і продовжив боротьбу.

У 2014—2015 роках колишній дисидент воював у складі батальйону «Айдар» на сході України.

Джерела

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

Кініані Вахтанг. Українська Гельсінська Спілка: політичні дискусії та долі лідерів // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2011. — 25 квітня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/9ETB5c>

Мельник Ігор. Перший мітинг у Львові. Спогади очевидця. *Режим доступу:* <https://goo.gl/g6ZKQa>

Овсієнко Василь. Макар Іван Іванович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2007. — 10 липня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/3SOLia>

5 серпня 1937 року заарештована письменниця Люціана Пюнтек

До того як у архіві було знайдено архівно-слідчу справу Люціани Пюнтек, всі вважали, що її розстріляли разом з чоловіком — головою Спілки письменників та більшовиком Іваном Куликом — 10 жовтня 1937 року.

Німкеню за походженням та комуністку за переконанням заарештували 5 серпня 1937 року, за тиждень після арешту чоловіка. Її підозрювали у співпраці з німецькою, англійською та польською розвідками.

19 серпня 1937 року Люціана «зізналася»: «До шпигунської роботи на користь англійців я була залучена 1926 р. моїм колишнім чоловіком Куликом І. Ю. під час нашого спільного перебування в Канаді, де

Кулик на перших порах був радником повпредства СРСР в Канаді з українських справ, а останнім часом виконував обов'язки торгпреда і повпреда...» Усі свідчення записано слідчим, інших документів, які підтверджували б правдивість слів жінки, немає.

У слідчій справі Люціани Піонтек, як і в справі Івана Кулика, відсутній вирок закритого судового засідання. Натомість є довідка про вирок «вищої категорії». Люціану Піонтек розстріляли 25 вересня 1937 року.

Джерела

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nEP2kr>

Цимбал Ярина. Циркачка, дворянка і комуністка: три еротичні поетеси 20-х років // ЛітАкцент: [Електронний ресурс]. — 2016. — 11 березня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/eH1KG9>

6 серпня 1979 року заарештований поет, дисидент Юрій Литвин

— Фашист! — скрикнув Юрій, коли міліціонер крутив йому руки.
— Я фашист? — закричав той, прив'язуючи потерпілого до нарів.
— Та ще й дурний фашист! — не зупинявся Литвин.

Удар в обличчя.

— Ти дурень у квадраті! — Удар по голові.

— Дурень у кубі! — Удар у живіт60.

19 червня 1979 року Юрій Литвин з друзями взяв вина і пішов на річку Стугну святкувати день народження сина. Раптово до компанії під'їхала міліцейська машина з п'ятьма особами (Гурський Віталій Антонович, Ткач Олександр Іванович, Устюжанин Валерій Іванович, Поліганов Володимир Борисович, Кернер Володимир Миколайович). Коли дізнались, що Литвин — це той самий дисидент, схопили, заштовхали до машини і повезли у відділок. Там били, роздягали для обшуку, прив'язували до нар, катували. Коли Юрій знепритомнів, його лишили в спокої. На ранок випустили, здерши 15 рублів штрафу.

За місяць Юрія Литвина арештували за... бійку з п'ятьма правоохоронцями! Мати на суді звернулась до «потерпілих»: «Мій син

добрий: він простив би вам. Але люди вам не простять».

Справжньою причиною арешту став не опір свавіллю осіб в погонах, а розповідь про побиття у відділку, яку майже одразу після інциденту транслювали на Радіо Свобода.

17 грудня 1979 року суддя А. А. Васильєва оголосила вирок. Адвокатом Литвина був відомий нині політик Віктор Медведчук.

Юрій Литвин в останньому слові сказав: «Провокація, вчинена проти мене, — це свідомий злочин, здійснений органами т. зв. радянської влади не лише проти мене як особи, як літератора, як члена Української Громадської Групи «Гельсінкі», але й проти всіх тих, кому дорогі й близькі ідеали демократії, свободи і гуманізму».

3 травня 1982 року Юрій Литвин відбував покарання у таборах суворого режиму (у селах Кучино, Половинка, Всесвятське Пермської області). 24 серпня 1984 року його знайшли в камері з розрізаним животом. 5 вересня 1984 року Юрій Литвин помер у лікарні міста Чусове Пермської області.

Джерела

Литвин Юрій Тимонович: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/QyriLo>

Овсієнко Василь. Любов. Добро. Свобода (Юрій Литвин) // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 19 липня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/7Swq4i>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

6 серпня 1973 року засуджено студента Зоряна Попадюка

У 1973 році радянська влада заборонила українцям святкувати ювілей Шевченка у Львові. За кілька днів місто було обклеєне листівками з протестом проти свавілля. Згодом за це арештували кілька десятків студентів, в тому числі Зоряна Попадюка. Його та Яромира Микитка засудили відповідно до 7 та 5 років таборів, інших виключили з університетів та відправили до армії.

Зоряна Попадюка тримали у таборах суворого режиму ЖХ-385/19 та 17-а в Мордовії. Він брав участь у табірних акціях протесту, за що

не раз потрапляв до одиночної камери. Після переведення до Володимирської в'язниці захворів і вже хворим повернувся до табору.

У 1982 році в Казахстані був знову заарештований за «антирадянську агітацію» і засуджений до 10 років ув'язнення.

Джерела

Гуцул Євген. Зорян Попадюк. Дисидент серед дисидентів. *Режим доступу:* <https://goo.gl/PSb0dq>

Забілий Руслан. Як КДБ «перевиховував» колишніх повстанців // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2011. — 29 квітня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/cg63Q8>

Зорян Попадюк ще школярем очолив «Український національно-визвольний фронт», — «Історична правда». *Режим доступу:* <https://goo.gl/Zo30Ra>

Кініані Вахтанг. Тарас Чорновіл: «Планка моїм батьком була поставлена настільки високо, що це зашкодило» // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2010. — 8 листопада. *Режим доступу:* <https://goo.gl/zPebZe>

Овсієнко Василь. Попадюк Зорян Володимирович. Інтерв'ю з Зоряном Попадюком 27—28 і 30 січня 2000 р. в Самборі // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2007. — 21 листопада. *Режим доступу:* <https://goo.gl/bzJhPt>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

Хейфец Михаїл. Зорян Попадюк — дисидент без страху и упрека // Сахаровський центр. Воспоминания о ГУЛАГе и их авторы: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/T6d8GC>

З 3 до 9 серпня 1973 року тривав суд над інженером Дмитром Демидівим

Причиною арешту став вінок, покладений до пам'ятника Олексі Довбушу в Печеніжині. З нагоди річниці загибелі ватажка опришків на синьо-жовтій стрічці були вигравіювані назва організації — Спілка української молоді Галичини — та її печатка. Майстер, який виконував замовлення, доніс у КДБ.

Дмитра Демидіва шантажували статтею 56 — «зрада Батьківщини» (смертна кара або 10—15 років позбавлення волі і до 5 років заслання). Суд, який тривав близько тижня, звинуватив Дмитра в «антирадянській агітації» і присудив 5 років таборів суворого режиму.

Дмитро Демидів не був взірцевим в'язнем: він оголошував голодування на захист Ігоря Калинця, брав участь у табірному русі опору, передавав на волю цінну інформацію, писав тонни листів і заяв до керівництва таборів і країни, протестував проти жахливих умов утримання.

1978 року його звільнили під адміністративний нагляд.

Джерела

Овсієнко Василь. Демидів Дмитро Ілліч. Інтерв'ю 21 березня 2000 р., село Печеніжин // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 20 липня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/TZbzYY>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

8 серпня 1965 року в селі Шешори попри заборону влади встановили пам'ятник Тарасові Шевченку

На відкритті пам'ятника були присутні В'ячеслав Чорновіл, Тарас і Зиновія Франко, Тетяна Цимбал, Леонід Кореневич та інші. Ініціатором встановлення монументу виступив голова сільради Михайлюк. Автором пам'ятника став знаменитий скульптор Іван Гончар.

Керівництво Косова запросило на відкриття партійне начальство. Але те повідомило, що дозволу на встановлення пам'ятника немає, а отже, треба перенести подію і чекати відповіді з ЦК.

Секретар обкому наказав міліції обступити Шешори, щоб не допустити напливу людей, які приходили і приходили з навколишніх сіл та міст. З автостанції Косова у бік Шешор не вирушив жоден рейсовий автобус. Але люди добирались гірськими стежками, залишали транспорт і йшли пішки.

На стихійному мітингу першу промову після ув'язнення виголосив В'ячеслав Чорновіл (співробітники КДБ спробували затримати його, однак селяни допомогли врятуватися), виступали Франко, Цимбал та

інші. Співав знаменитий хор «Гомін». Люди зносили квіти до закритого білим полотном Шевченка.

За тиждень пам'ятник було офіційно відкрито за традиційною партійно-радянською схемою.

Джерела

Курган черкаських пророків у Шешорах. *Режим доступу:* <https://goo.gl/ilpT2f>

Марченко-Пошивайло Тетяна. Шевченкіана Івана Гончара // Національний центр народної культури «Музей Івана Гончара»: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/WjAUGY>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

Черкасенко Ганна. Перший мітинг Чорновола. *Режим доступу:* <https://goo.gl/hY78WQ>

8 серпня 1972 року обшукали квартиру художника-графіка Богдана Сороки

У 1969 році у Лондоні вийшла друком книжка Ігоря Калинця «Поезії з України» з лінорамами Богдана Сороки та приписом «матеріали друкуються без згоди поета та художника». Це спровокувало КДБ порушити кримінальну справу.

Вранці 8 серпня 1972 року Сороці зателефонували з органів і запросили прийти на зустріч. Йому показали ордер на обшук і в супроводі працівників спецслужб повезли додому. Кадебісти наполягли на видачі їм «антирадянських матеріалів»: графічних листів, надрукованих у книжці Калинця «Поезії з України».

У протоколі обшуку «правохоронці» написали, що були знайдені і вилучені документи антирадянського змісту. «Це моя графіка, яку я власноручно видав їм, порожній конверт від Івана Дзюби, поштівка від Віри Вовк, мапа Третього рейху, каталог з виставки в Канаді, кілька фотографій і вірші, присвячені моїй дочці Соломії, з табору», — перелічував Богдан Сорока у спогадах.

Тим часом обшуки проходили і у квартирі Ігоря Калинця. 11 серпня художник кілька разів телефонував другові додому, але відповідав незнайомий чоловічий голос. Сорока навідався до Калинця в гості.

«Подзвонив, відкрили кагебісти. Обшукали, мали жаль, що нічого не знайшли. Ми собі з Калинцем трохи пожартували. Я їм сказав, що все-таки недобре заарештовувати поета. Побачив коньяк. «Вип'ємо на прощання?» — сказав я. Вони не заперечували. Після обшуку я відпровадив Ігоря до машини марки «Волга». Посадили його між двома кагебістами. Побачилися ми з ним лише через дев'ять років», — згадував Богдан Сорока.

Онук Богдана Сороки Антон Святослав Грін зіграв головну роль (хлопчик Пітер) у фільмі Олеся Саніна «Поводир».

Джерела

Богдан Сорока: мій внук знімається в кіно. *Режим доступу:* <https://goo.gl/prpRQs>

Козирева Тетяна. Богдан Сорока: У 90-х усі митці побігли по звання // День. — 2011. — 29 липня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/yL2Lal>

Неборак Віктор. Богдан Сорока, оповідач історій. *Режим доступу:* <https://goo.gl/YWIozx>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

Сорока Богдан. Спогади. — Львів: Сполом, 2014. *Режим доступу:* <https://goo.gl/zeBVvo>

9 серпня 1935 року ув'язнили письменника Івана Багмута

Іван Багмут багато подорожував по СРСР. Написані під час мандрівок твори виходили у періодичних виданнях та окремими книжками.

1935 рік перервав його творчу діяльність на 10 років. Особлива нарада при Харківському управлінні НКВС УСРР засудила письменника на 6 років таборів. Покарання він відбував у виправно-трудоному таборі у селищі Чиб'ю (нині місто Ухта, Республіка Комі РФ). Про ті часи письменник згадував у щоденнику: «Найтяжчим моментом в моїй біографії є 1935—1941 роки, коли я був заарештований, звинувачений у контрреволюційній діяльності і засланий у виправно-трудові табори. Не почувавши за собою ніякої вини, я дуже боляче переживав арешт і заслання, однак не змінив

своїх поглядів, і особиста образа не похитнула ні моїх комуністичних переконань, ні моєї відданості радянській владі і комуністичній партії».

Після звільнення він залишився працювати як вільнонайманий. Дивом зберігся тогочасний лист Івана Багмута до сина: «23 марта у нас была прекрасная погода — солнце, тепло, даже снег начал таять в тех местах, где он был грязный. Но мороз утром был под 40 градусов... Эта зима более холодная — с морозами до 50 градусов. Ожидаем ранней весны и вместе с ней разворота строительства. Не хотел бы ты приехать ко мне летом? Увидал бы тундру, Урал издали, посмотрел бы, как строятся железные дороги. Если б поехал через Архангельск, то увидел бы море Белое и Баренцево и реки Печору и Усу. Подумай и взвесь. Дорога только очень тяжела, боюсь».

З початком німецько-радянської війни письменник виборів дозвіл піти добровольцем на фронт. На війні розвідник Багмут був важко поранений. У лютому 1944 року повернувся додому, до Харкова.

Справу Івана Багмута було закрито 1957 року за відсутністю складу злочину.

Джерела

Багмут Іван. Пригоди чорного kota Лапченка, описані ним самим. — К.: Веселка, 1973. *Режим доступу:* <https://goo.gl/Hx4b7w>

Багмут Іван. Шматок пирога: Оповідання. *Режим доступу:* <https://goo.gl/qJNHUQ>

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nEP2kp>

Мазуренко І. Багмут Іван Андрійович — дніпропетровський письменник. *Режим доступу:* <https://goo.gl/hHk4Pt> **9 серпня 1973 року оголошено вирок членам Спілки української молоді Галичини Миколі Мотрюку, Роману Чупрею та Дмитрові Гриньківу**61

Восени 1972 року члени Спілки української молоді Галичини поклали до пам'ятника Олексі Довбушу в Печеніжині синьо-жовтий вінок. Хлопців видав КДБ майстер, який робив напис на стрічці.

У Дмитра Гриньківа під час обшуку знайшли печатку і патрони. «Припертий до стіни», він здав арсенал, який ховав на роботі. Під час слідства його справу зі статті «зрада Батьківщини» перекваліфікували

на «крадіжку». Як керівник організації, Гриньків 7 років провів у таборі в Кучині, звідки переправляв на волю самвидав.

Микола Мотрюк два роки провів на зоні, залишок терміну — в лікарні. Він зрікся радянського громадянства і писав листи з вимогою надання каторжанам статусу політв'язнів.

Роман Чупрей під час слідства не зізнався ні в чому. Чотири роки він провів у Кучині разом із Левком Лук'яненком, Євгеном Сверстюком та іншими «ворогами народу». Відмовився від радянського громадянства і передавав на волю інформацію про тюрму.

Джерела

Гриньків Дмитро. Вірші. *Режим доступу*: <https://goo.gl/WaLFFs>

Овсієнко Василь. Гриньків Дмитро Дмитрович: [Інтерв'ю] // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 20 липня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/vJoR6g>

Овсієнко Василь. Мотрюк Микола Миколайович: [Інтерв'ю] // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 20 липня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/fj7pmr>

Овсієнко Василь. Чупрей Роман Васильович: [Інтерв'ю 21.03.2000 р. в Коломиї] // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 7 липня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/u406x0>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

10 серпня 1981 року заарештований педагог Володимир Андрушко

— Чому ви фальсифікуєте проти мене справу?

— Твої хлопці-бандерівці у Львівській області вбили двох моїх дядьків, десь у повоєнні роки.

— Якщо ваші дядьки були такі, як ви, то добре зробили.

З розмови Володимира Андрушка зі слідчим

Спротив Володимира Андрушка радянській владі вражав: педагог вивішував синьо-жовті прапори, розповсюджував листівки, спалив більшовицький клуб з бібліотекою, знищив колгоспну молотарку, хотів спалити ще й колгосп. Навмисно не вступав до Української Гельсінської групи, щоб довше протриматись на волі.

У день арешту Андрушко вивісив банер «Хай живе незалежна Україна!» над Житомирською трасою і пішов розвішувати містом листівки з інформацією про право України вийти зі складу СРСР.

Його тримали в Лук'янівці, доки справу з «крадіжки» перекваліфіковували на «агітацію». Крім листівок, слідство не мало доказів — Володимир мовчав. Йому присудили 5 років таборів і відправили до Пермської області. «Там було важче, ніж в Мордовії. Карали за будь-яку дрібницю», — колишній в'язень розповідав, як два тижні відбув у штрафному ізоляторі (ШЗО) за поламаву стару картопличистку. Від хімії йому роз'їло нігті.

Після звільнення писав листи до ООН, домагаючись справедливості.

Джерела

Овсієнко Василь. Андрушко Володимир Васильович: [Інтерв'ю 18.07.2000 р.] // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 8 липня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/EoHdEj>

Рівно 25 років тому студентство та тодішній ректор ЧНУ пішли на патріотичний подвиг. *Режим доступу:* <https://goo.gl/Mn8ksU>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

Указ Президента України №939/2009 від 18 листопада 2009 р. «Про відзначення державними нагородами України з нагоди Дня Свободи». *Режим доступу:* <https://goo.gl/PLsGQb>

11 серпня 1972 року заарештований поет Ігор Калинець

Випробування ув'язненням не пригасило наших почуттів, навпаки — була якась ностальгія, туга... Єдине, що влада зробила гуманного, — це заслання вдвох.

Ігор Калинець

Дружину Ігоря Калинця поетесу Ірину Стасів-Калинець заарештували у січні 1972 року. Після її ув'язнення поет став поводитися виключно, демонструючи готовність до кінця захищати права незаконно заарештованих, особливо своєї дружини.

Фактичним приводом для КДБ став вихід за кордоном книжки «Поезії з України» з ілюстраціями Богдана Сороки та присвятою

Валентину Морозу. Не зважаючи на позначку, що книжка надрукована без відома авторів, органи почали «розслідування».

До суду на Ігоря зібрали цілий стос «літературознавчих» відгуків. Письменник наполягав долучити до списку рецензентів хоча б «когось порядного», але у цьому йому офіційно відмовили. На «товариському суді» його звинуватили у «відірваності творчості від соцреалізму». Вимагали привселюдно покаятись, мовляв, за це з тюрми відпустять дружину.

Ігоря Калинця засудили до 6 років позбавлення волі та 3 років заслання за «антирадянську агітацію та пропаганду». «Ірину заарештували на півроку раніше, тому для нас то було насправді сім років — без спілкування і побачень», — згадував поет.

Калинець перебував у 35-му таборі Пермської області, де працював токарем, потім був переведений у 36-й табір, селище Кучино, де «набивав якимось шкідливим піском трубки для прасок». За ґратами боровся — складав листи, вимагав статусу політв'язня, голодував, писав хроніки таборів. Згодом етапований до села Ундіно-Посельє Читинської області, де до кінця терміну заслання був з Іриною.

Джерела

Зайцев Юрій. КГБ проти Ігоря Калинця. // Поступ. — Львів, 2001. — 11—12 серпня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/DGD0MX>

Каплун Володимир. Калинець Ігор Миронович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 19 квітня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/X6A9uv>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

Терен Тетяна. Калинець Ігор: Тепер це смішно, що за твори людину можуть звільняти з роботи та заарештовувати // Україна молода. — 2014. — 15 жовтня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/KIY4sg>

12 серпня 1952 року розстріляли 13 членів Єврейського антифашистського комітету

Гітлер хотів знищити нас фізично, Сталін хоче зробити це духовно.
Перець Маркіш

Під час Другої світової війни члени єврейської общини СРСР створили Єврейський антифашистський комітет (ЄАК). У першому зверненні члени цієї громадської організації закликали «братів-євреїв з усього світу» прийти на допомогу Радянському Союзу. Допомога не забарилась — на потреби Радянської армії було зібрано десятки мільйонів доларів та тонни гуманітарної допомоги.

Широкі міжнародні зв'язки ЄАК стали непокоїти очільників СРСР вже під час перших спроб активістів задокументувати події Голокосту та зібрати свідчення про воєнні репресії та переселення євреїв. У ЗМІ прокотилась хвиля «критики націоналізму та безрідного космополітизму», а проти членів ЄАК було відкрито кримінальні справи.

На початку 1948 року за особистої участі голови МДБ Білорусі Лаврентія Цанави, якого згодом нагородили орденом Червоного Прапора, був вбитий голова ЄАК Соломон Міхоелс. Наприкінці року ЄАК був офіційно розпущений.

Розгляд справи перевели у відкритий режим 8 травня 1952 року. Колишні діячі ЄАК Соломон Лозовський, Борис Шимеліович та Ліна Штерн активно виступали на свій захист. Дехто з підсудних відмовлявся від свідчень, наданих під тортурами під час розслідування. Суддя Чепцов, який вів процес, заявив про перевищення повноважень чекістами, зокрема його обурило залякування підсудних та встановлення прослуховування у нарадчій кімнаті суддів. Коли ж на зустрічі з Георгієм Маленковим — «куратором» «справи ЄАК» від політбюро ЦК ВКП(б) — він доповів про порушення, соратник Сталіна гримнув:

— Что же, вы хотите нас на колени поставить перед этими преступниками? Ведь приговор по этому делу апробирован народом, этим делом Политбюро ЦК занималось три раза. Выполняйте решение Политбюро!

Ліну Штерн засудили до 3,5 років таборів та 5 років заслання. Соломон Брегман загинув у лікарні Бутирської в'язниці. Усі інші були засуджені до найвищої міри покарання. 13 членів Єврейського антифашистського комітету розстріляли 12 серпня 1952 року.

22 листопада 1955 року вирок було скасовано за відсутністю складу злочину.

У справі ЄАК були, зокрема, репресовані:

Соломон Лозовський — колишній заступник наркома іноземних справ СРСР;

Іцик Фефер — поет, секретар ЄАК;

Йосиф Юзефович — співробітник Совінформбюро;

Борис Шимеліович — головлікар Центральної клінічної лікарні ім. Боткіна;

Лев Квітко — дитячий письменник;

Перець Маркіш — поет, секретар Спілки письменників СРСР;

Давид Бергельсон — поет;

Давид Гофштейн — поет;

Веніамін Зускін — актор, режисер;

Ліна Штерн — академік, директор Інституту фізіології Академії медичних наук СРСР;

Рива Балясна — поетеса.

Джерела

Медведев Жорес. Сталин и еврейская проблема. Новый анализ. — М.: «Права человека», 2003. *Режим доступу:* <https://goo.gl/7Ym3uL>

Плакс Альберт. Еврейский антифашистский комитет.. и конец: К 59-летию расстрела руководства Еврейского Антифашистского Комитета. *Режим доступу:* <https://goo.gl/HNXunW>

Пристайко Володимир, Пиєнніков Олександр, Шаповал Юрій. Справа Єврейського антифашистського комітету // З архівів ВУЧК—ГПУ—НКВД—КГБ. — 1998. — № 3/4 (8/9). *Режим доступу:* <https://goo.gl/qf7WMu>

Пупик Михаил. Еврейский антифашистский комитет. О его разгоне и репрессиях властей. *Режим доступу:* <https://goo.gl/3gzV6X> **У серпні 1936 року заарештований поет Василь Басок⁶²**

Після того як на початку 1930-х років розкуркулили батьків Василя Баска, популярного й перспективного молодого поета з трьома збірками поезій, його творчий шлях, по суті, обірвався.

«Я зіткнувся з бюрократами і ханжами від літератури, — писав він у листі до дружини. — «За гріхи батьків» став козлом відпущення. Мені все це так остогидло [...], що «змовкла моя божественна ліра», і я втік у провінцію».

У вересні 1936 року Басок «як класово чужий елемент» був звільнений з редакції Кременчуцької районної газети, де працював

відповідальним секретарем і публікував власні вірші та переклади російських поетів українською. Він переїхав до Чернігова, де очолив місцеву філію Спілки письменників України, але й там постійно здавалося, що на нього «косують оком...».

У серпні 1936 року відбулися місцеві збори Спілки, під час яких прозвучало: «Товариш Басок — поет здатний, але останнім часом чомусь уперто мовчить...» Василь відповів: «Мій батько був урядником. За це я два рази виключався з комсомолу. Батька в 1930 році розкуркулено. Він арештований (за чутками) як член СВУ і розстріляний. Точно не знаю. Це на мене вплинуло, я перестав писати...»

Уже за кілька днів Василя Баска було заарештовано. Йому було 30 років.

Вирок «трійки» — 10 років виправно-трудових робіт за стандартним звинуваченням «участь в антирадянській націоналістичній організації і антирадянська агітація».

З далекосхідного табору Басок писав дружині: «Я не злочинець, я ні в чому не винен перед Батьківщиною і трудовим народом — так я заявляв на слідстві... Так готовий заявити на повен голос... Живу надією, що будуть ще розглядати глибше, і в такому разі моя доля обов'язково зміниться на краще [...]. Працюю під конвоєм, дуже стомлююся».

Доля поета на краще не змінилися. 1 серпня 1938 року його було відправлено на Колиму, в суворіші табори. Підірване здоров'я далось взнаки — 8 жовтня 1938 року 32-річний Басок помер від розриву серця, про що дружина дізналася лише на початку 1939 року. Басок був реабілітований у 1954 році.

Друком збірка поезій Василя Баска «Смугливі дні» вийшла відразу після розпаду СРСР, у 1991 році. Широкої популярності вона не мала, та й про самого поета сьогодні мало що відомо історикам літератури. Вищенаведеним даним літературознавці завдячують, як це часто буває, зусиллям окремих активістів — краєзнавців Сумщини.

Джерело

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник,

1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/eORqyj> У серпні 1965 року заарештований геофізик Микола Гринь63

Про Миколу Гриня відомо небагато. Є дані про те, що Микола Гринь, вже у статусі перспективного та відомого у своїй галузі науковця (мав багато публікацій, монографію), читав і давав читати іншим самвидав, який одержував від Олександра Мартиненка, Володимира Завойського та інших.

Основну інформацію дістаємо із книжки В'ячеслава Чорновола «Лихо з розуму»: наприкінці серпня 1965 року Гриня заарештували, а у березні 1966 року на закритому засіданні Київського обласного суду засудили до 3 років таборів суворого режиму за звинуваченням у антирадянській пропаганді та агітації.

«Враховуючи цілковите визнання «вини» та привселюдний виступ з каяттям і засудженням одностороннім, Верховний Суд УРСР замінив покарання на умовне», — писав Чорновіл про Гриня.

Що це було за «цілковите визнання вини», встановити складно. Кілька свідчень знаходимо в інтерв'ю розповсюджувачів самвидаву, заарештованих під час того самого серпневого «покоосу» 1965 року.

«Під час очних зустрічей виявлялося, що Завойський, чи Мартиненко, чи Гринь — вони розказували так, як було, — згадував Іван Русин, відомий дисидент, правозахисник, учасник руху шістдесятників. — Я не можу сказати, що вони «кололися» — вони просто вважали, що так треба сказати, що то не є «крамола», але вони в якійсь мірі збивали з пантелику інших людей, які кажуть, що ні, а тут раптом він каже, що так».

Так чи інакше, після заміни покарання на умовне і звільнення Микола Гринь був поновлений на попередній роботі в Інституті геофізики АН УРСР на посаді не старшого, як до арешту, а молодшого наукового співробітника.

В інституті відбулися збори, на яких мали публічно засудити Миколу Гриня та Володимира Завойського. Як пригадував Завойський, «кагебіст виступив і почав говорити про загрозу буржуазного націоналізму і вже не пригадую про що. Потім викликають Гриня, щоб він каявся прилюдно — для них це було найважливіше. Гринь намагався говорити щось на своє виправдання. [...] Дійшла черга до мене. Парторг питає: «Где Завойский?» А я сиджу. «Завойский, идите сюда!» Я сиджу не піднімаюся, хоч трохи, думаю, вас подратую. А він

як сказиться та як гаркне, почав сваритись, бо він такий крикливий був. Тоді я з останнього ряду почвалав до трибуни. Вийшов, став, і мені заціпило — ну не можу сказати абсолютно нічого! Єдине, що я видушив із себе, — це два слова: «Я не націоналіст»... Слід сказати, що ніхто з присутніх у залі не виступив проти Гриня».

Відомо, що принаймні до 1999 року Микола Гринь працював у тому самому інституті.

Джерела

Овсієнко Василь. Гринь Микола Євдокимович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2013. — 4 червня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/kRNХov>

Овсієнко Василь. Русин Іван Іванович [Інтерв'ю 25 травня 1999 року] // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2007. — 3 серпня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/fRGhPH>

Овсієнко Василь. Завойський Володимир Миколайович [Інтерв'ю 27 травня 1999 року] // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2009. — 13 березня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/Reo1sD>

Чорновіл В'ячеслав. Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»). — Париж, 1967. *Режим доступу*: <https://goo.gl/2fNaXX>

15 серпня 1972 року завершився суд над інженером Зиновієм Антонюком

Майбутній автор відомого документу «Про становище в'язнів у таборах СРСР» був заарештований у січні 1972 року. Суд був закритим і тривав з 8 до 15 серпня 1972 року. Приводом для арешту стало тиражування самвидаву, хоча організатора вечорів поезії та лекторія під керівництвом Михайла Брайчевського спецслужби не могли не помітити.

За «антирадянську агітацію та пропаганду» Зиновій Антонюк отримав 7 років таборів суворого режиму та 3 роки заслання.

У 35-й зоні пермських таборів активіст налаштував мережу тюремного самвидаву та керував постачанням інформації на волю. Дрібним шрифтом Антонюк переписував новини про становище в'язнів у таборі, писав звернення та інше.

За це Зиновій отримав 3 роки у Володимирському централі. На думку Антонюка, його здав «стукач» із зони. Існує також припущення, що академік Андрій Сахаров передав тюремні «ксиви» іноземним журналістам і кадебешники після публікації матеріалів у закордонних ЗМІ вираховали джерела інформації.

Важкі умови централу спричинились до серйозної хвороби — туберкульозу. Діагноз поставили у 35-му таборі. У 1979 році Антонюка переправили до Бодайбо. Лише там після проходження медкомісії його почали лікувати. Тут його провідував В'ячеслав Чорновіл, на що персонал лікарні відреагував ультиматумом: Антонюк має припинити або спілкування, або лікування. Хворий Зиновій обрав друзів.

Відбувши заслання, Антонюк повернувся до Києва. Але його перебування вдома не було тривалим — звинувачений у «дармоїдстві», за рік він знову був засуджений до таборів.

Джерела

Антонюк Зиновій. Твори. *Режим доступу*: <https://goo.gl/fa5U7x>

Доброокий. Спогади про Івана Світличного / Упорядники Леоніда і Надія Світличні. — К.: Час, 1998. *Режим доступу*: <https://goo.gl/fTggK4>

Капун Володимир. Антонюк Зиновій Павлович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 18 квітня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/JQvFR9>

Маринович Мирослав, Глузман Семен, Антонюк Зиновій. Листи з волі. — К.: Сфера, 1999.

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

У серпні 1974 року засуджений дисидент Роман Гайдук

Активіста засудили за поширення самвидаву. Під час слідства його «травили» хімічними препаратами, возили на експертизу, після якої визнали осудним і провели «розгляд справи» у Івано-Франківську. Роман Васильович отримав 5 років таборів суворого режиму та 3 роки заслання. Його відправили до 36-ї зони пермських таборів, згодом — до виправно-трудової колонії, де він разом з іншими в'язнями вимагав надання їм офіційного статусу «політичних».

У вересні 1975 року Роман Гайдук надіслав звернення до Президії Верховної Ради СРСР, за що заплатив дорого — трьома роками у в'язниці особливого режиму, Володимирському централі. Крім інших обмежень йому щоденно урізали норму їжі. Суворий режим і напівголод виснажили Гайдуга. Але жага справедливості була сильнішою — 30 жовтня 1976 року він голодував разом з політкаторжанами «Володимирівки», вимагаючи припинити примусову працю.

Після акції Романа Гайдуга перевели до Чистопільської в'язниці у Татарстані, наступного року перекинули до 36-го пермського табору, а у лютому 1979 року — на заслання у селище Чуна (Іркутська область), де він пробув до дня звільнення.

Джерело

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

18 серпня 1941 року за наказом Сталіна працівники НКВС підірвали греблю Дніпровської гідроелектростанції

Дніпро став червоним від крові людей та тварин.
Зі спогадів очевидців трагедії

Наказ виконували червоноармійці Борис Епов і Олексій Петровський. Після вибуху піднялась хвиля заввишки з дев'ятиповерхівку і змела все, що потрапляло на її шлях: загинули біженці, які тікали від бойових дій через переправу, німецькі та радянські солдати, була знищена берегова зона, постраждав острів Хортиця, було затоплено плавні Великого Лугу...

У документах зазначено: наказ на знищення Дніпрогесу віддав особисто Йосип Сталін. Для здійснення вибуху у греблі було закладено 20 тонн вибухівки, яку напередодні доставили двома літаками з Москви.

«Насправді Епова і людей, які були під його керівництвом, хвилювало не стільки те, що нацисти захоплять Запоріжжя, скільки те, що він не виконає наказ Сталіна. Що раптом хтось прибіжить, захопить той «Дніпрогес», він не встигне добігти до того важеля,

Дніпрогес не буде підірваний і він не виконає наказу Сталіна», — вважає історик Владислав Мороко.

Джерела

Мороз Дмитро. До 100 тисяч осіб загинули від підриву «Дніпрогесу» за наказом Сталіна // Радіо Свобода. — 2013. — 16 серпня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nRpvNf>

На Дніпропетровщині вшанували загиблих під час вибуху «Дніпрогесу» // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2013. — 18 серпня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/G4QzjM>

Підірвана гребля ДніпроГЕСу: [Хроніка]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/Ys6GHS>

Шароградский Андрей. Подрыв ДнепроГЭС — большая глупость // Радіо Свобода. — 2015. — 18 августа. *Режим доступу:* <https://goo.gl/ZeXthc>

18 серпня 1937 року заарештований поет, письменник Майк Йогансен

Енкаведісти увірвались до харківської квартири Майка Йогансена на вулиці Червоних письменників, 5. Письменник був заарештований як «член антирадянської, націоналістичної організації, яка прагнула шляхом терору й збройного повстання проти радянської влади відірвати Україну від Радянського Союзу».

Дружина поета Алла Гербурт-Йогансен писала, що автор бестселерів був «занадто оригінальним, незалежним і не таким догідливим, як того вимагала диктатура». Допити не стали винятком. Йогансен не ішов на компроміс із слідчим Замковим і не свідчив проти знайомих. Хоча навряд чи міг комусь зашкодити: багато хто з айближчого оточення на той момент уже перебував у тюрмах або загинув.

«В бесідах з Епіком, Вразливим я говорив, що Остап Вишня — ніякий не терорист, що саджають людей безвинних у тюрми. Я стверджував, що арешти українських письменників є результатом розгубленості й безсилля керівників партії і радянської влади», — так в архівно-слідчій справі у протоколі допиту від 16 жовтня 1937 року зафіксовані слова Йогансена.

Обвинувальний вирок, підготовлений оперуповноваженим Харківського управління НКВС УРСР Половецьким, був затверджений заступником начальника управління Рейхманом. Текст нічим не відрізнявся від тисяч подібних: мовляв, Йогансен «з 1932 р. був учасником антирадянської націоналістичної організації, яка ставила своєю метою повалення радянської влади методами терору й збройного повстання; завербував 4 особи для участі в повстанні; погодився особисто взяти участь у виконанні теракції проти керівників компартії і радянського уряду».

26 жовтня на закритому засіданні на основі цього документу Військова колегія Верховного Суду СРСР винесла вирок: розстріл з конфіскацією майна.

Письменник Майк Йогансен був страчений у Києві 27 жовтня 1937 року.

Джерела

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nEP2kp>

Цимбал Ярина. Вірні солодкі любовниці // ЛітАкцент: [Електронний ресурс]. — 2016. — 31 березня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/QqAKHo>

Цимбал Ярина. Майк Йогансен. Мадрівник, мисливець і філософ // Тиждень. — 2015. — 29 жовтня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/4LWflq>

Цимбал Ярина. Dream team 20-х, або О спорт, ти — хто? // ЛітАкцент: [Електронний ресурс]. — 2016. — 18 травня. Режим доступу: <https://goo.gl/NCzsw3>

***18 серпня 1948 року у Лук'янівській в'язниці помер
військовий, дипломат, політик Василь Вишиваний —
ерцгерцог Вільгельм фон Габсбург***

Проукраїнські настрої Вільгельма фон Габсбурга та його ідеї про створення держави на етнічних українських землях сприяли популярності ерцгерцога серед українців. Його вважали претендентом на трон, якщо Україна стане монархією.

26 серпня 1947 року Вільгельм Габсбург та представник ОУН в еміграції Роман Новосад були викрадені радянською секретною службою СМЕРШ у Відні. Заарештованого за «шпигунську діяльність із західними державами» Габсбурга літаком етапували до Києва.

Слідство тривало півроку. Важливу фігуру міжнародної політики допитували переважно вночі та із застосуванням тортур. Проте Василь Вишиваний — це ім'я він отримав під час Першої світової війни як полковник Легіону Українських січових стрільців — не видавав контактів та імен тих, з ким працював останні 25 років в еміграції. Вирок — 25 років таборів суворого режиму. Із російськомовними слідчими Вільгельм розмовляв лише українською.

Жахливі умови утримання та брак медичного догляду підірвали здоров'я 53-річного чоловіка. О 3 годині ночі 18 серпня 1948 року полковник Армії УНР Василь Вишиваний, австрійський архікнязь династії Габсбургів, помер від двостороннього запалення легенів.

Через засекреченість справи історія Василя Вишиваного обросла легендами. Точне місце його поховання не встановлено: відомо тільки, що він був похований біля огорожі Лук'янівського цвинтаря без будь-яких позначок.

Вільгельм Габсбург реабілітований 16 січня 1989 року.

Джерела

Гірняк Никифор. Полковник Василь Вишиваний. — Вінніпег, 1956. Режим доступу: <https://goo.gl/GvagbP>

(Не)знані. Wilhelm Habsburg. Василь Вишиваний: [Документальний фільм]. *Режим доступу*: <https://goo.gl/9OTB21>

Снайдер Тимоті. Червоний князь. Таємні життя габсбурзького ерцгерцога. — К.: Грані-Т, 2011.

Терещенко Юрій, Осташко Тетяна. Український патріот із династії Габсбургів. — Вид. 2-е. — К.: Темпора, 2011. **19 серпня 1946 року етапований вояк УПА Василь Долішній⁶⁴**

Історія Василя Долішнього розпочалась у 1944 році, коли 13-річний хлопець став спецкур'єром УПА.

До рук енкаведистів він потрапив за два роки. Катування, крізь які пройшов юнак, описувати важко: його змушували їсти землю, стріляли біля голови, погрожуючи вбити, підвішували за ноги з петлею на шії тощо.

Незважаючи на знущання, він не видав ні позицій, ні імен. Утримувався у Тисменицькій та Станіславській в'язницях. Його, неповнолітнього, засудили на 10 років таборів та 5 років обмеження у правах.

19 серпня 1946 року хлопця перевезли по Єнісею до Кайеркану, до табору ГУЛАГу, де він працював на шахтах.

4 вересня 1954 року звільнений за амністією. У 1972 році засуджений разом із Василем Стусом, В'ячеславом Чорноволом, Василем Овсієнком (операція «БЛОК») за поширення самвидаву.

Джерела

Овсієнко Василь. КГБ проти дисидентів. Сорок років погрому шістдесятників // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2012. — 12 січня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/fCPY7C>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

20 серпня 1981 року закінчився суд над журналісткою Раїсою Руденко

«Нас усіх пересаджають. Хоч ти зостанься на волі». Імені Раїси Руденко — дружини засновника Української Гельсінської групи Миколи Руденка — не було у списку членів групи. Вона мала уникнути арешту, щоб передавати інформацію від ув'язнених.

Новину про те, що твори Миколи Руденка заборонили друкувати, приніс Григій Тютюнник. Відтоді Руденко писав розлого, детально та без самоцензури. За подружжям, вдома у якого мало не щодня збиралась інтелігенція, стежили ґрунтовно: встановили вдома прослуховування, сліdkували навіть на прогулянках в лісі. Через арешти друзі боялись вітатись...

Раїсу Руденко арештували за чотири роки після чоловіка, 15 квітня 1981 року. Коли прийшли з обшуком, вона не здивувалась і збрала валіску. Згадувала, що не подавала апеляцію, бо не хотіла тягнути час. Її засудили до 5 років таборів та 5 років заслання за статтею 62 Карного кодексу УРСР — «антирадянська агітація та пропаганда».

Коли прибула до пересильної тюрми, офіцер поглянув на її статтю і кинув жінку в камеру до наркоманок. За словами Раїси, в Україні стаття 62 — для політичних, а в Росії за нею «йшли» наркомани. Вона зрозуміла помилку, але не вимагала переведення — за час дороги скучила за розмовами.

За законом, якщо чоловік і дружина перебували у одному таборі, то мали право на побачення. Щойно Раїса прибула у Дубровлаг, написала заяву з проханням. Їй відмовили, а наступного дня Миколу перевели на Урал.

«З одного боку, ув'язнення у мене забрало стільки років і здоров'я. Але я не шкодую. Я пройшла таку школу життя! Одна справа — пізнати ту радянську дійсність ззовні, а інша — із її черева. Я на власні очі побачила ті колосальні концтабори, скільки там людей у тих тюрмах було!» — згадувала жінка.

У 1987 році на засланні подружжя дізналось, що їх амністовано. Через Москву (до України їм було заборонено їхати) вилетіли до Німеччини, згодом до США. Після розпаду СРСР Раїса повернулась додому і дізналася... що втратила право на українське громадянство, бо роками не проживала у країні.

Джерела

Овсієнко Василь. Руденко (Каплун) Раїса Панасівна // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 19 квітня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/oCQVzu>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

Ткачук Марина. Раїса Руденко: Мій чоловік мав би отримати Нобелівську премію: [Інтерв'ю] // Україна молода. — 2011. — 20 грудня. Режим доступу: <https://goo.gl/VP466d>

20 серпня 1944 року вбитий письменник Юрій Липа

Юрій Липа, син міністра УНР та комісара Одеси письменника Івана Липи, рано почав публікуватись, цікавитись політикою та історією. У Познані, навчаючись із колишніми вояками УНР та ЗУНР, утворив корпорацію «Чорноморе», за десять років видрукував тритомник «Нотатник» про визвольні змагання 1917—1920 років.

У 1942 році він навідався до Одеси, щоб перенести туди створений разом із Левом Биковим та Іваном Шовгенівим (батьком Олени Теліги) Український Чорноморський інститут.

На час війни вирішив влитись у боротьбу. Підтримував тісні звязки з українським підпіллям, через що змушений був у 1943 році залишити Польщу. Переїхав до Яворова, де організував медичні курси для бійців УПА, згодом очолив першу Старшинську школу УПА.

Коли Радянська армія наближалась до Яворова, відмовився евакуююватись і оселився з родиною у сусідньому селі Буніві, читав лекції з медицини для бійців та місцевого населення.

19 серпня 1944 року до будинку Юрія під'їхала бричка з чотирма енкаведистами: «Собирайтесь, вы нам нужны». Його попросили взяти із собою медичні інструменти.

Дружина Галина шукала Юрія Липу два дні. 21 серпня 1944 року його понівечене тіло було знайдене у селі Шутова: сліди багнетів на тілі, руки і голова потрощені прикладами, шкіра порізана його ж власними інструментами.

Щодо дати смерті Юрія Липи існують розбіжності. У спецповідомленні начальника Краковецького райвідділу НКВС лейтенанта Камардіна вказано, що Юрій Липа був затриманий 22 серпня 1944 року і вбитий того самого дня при спробі втечі.

Натомість у документі ОУН Львівської області «Вісті з терену за місяць жовтень 1944 р.» значиться, що Юрій Липа був затриманий під час переходу фронту, замордований та повішений ще з чотирма особами; місце поховання невідоме.

Офіційною датою смерті Юрія Липи вважається 20 серпня 1944 року.

Джерела

Биковський Лев. Апостол новітнього українства (Юрій Липа). — Женева, 1946. *Режим доступу:* <https://goo.gl/BjW5DP>

Мороз Володимир. Про дату смерті Юрія Липи. *Режим доступу:* <https://goo.gl/MQvCNk>

Слабошпицький Михайло. 25 поетів української діаспори. — К.: видавництво «Ярославів Вал», 2006. *Режим доступу:* <https://goo.gl/U8ffre>

21 серпня 1982 року порушено кримінальну справу проти члена общини п'ятдесятників Івана Лучка

Іван Лучко належав до протестантської церкви п'ятдесятників, діяльність якої в Радянському Союзі була досить активною. П'ятдесятники поширювали самвидав, створювали незалежні від держави духовні центри, публікували та поширювали колективні заяви з вимогами припинити переслідування.

Як дієвий член общини, Іван Лучко зазнавав тиску. У 1977 році ситуація стала настільки нестерпною, що чоловік вирішив емігрувати. Йому відмовили.

Репресії посилювалися після того, як Лучко написав лист-звернення до генерального секретаря ЦК КПРС Леоніда Брежнєва з проханням надати можливість виїхати. У серпні 1982 року була відкрита кримінальна справа, у квартирі вірянина проведений обшук. Суд призначили на 29 травня 1984 року, проте відклали через хворобу прокурора.

У відкритих джерелах додаткових відомостей про подальший перебіг справи не знайдено.

Джерела

Вісник репресій в Україні. — Вип. 6. — Нью-Йорк, 1984. *Режим доступу:* <https://goo.gl/zgJNBi>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

22 серпня 1938 року розстріляний письменник Олександр Соколовський

Уперше Соколовський, тоді студент Київського університету, був заарештований у 1915 році та засуджений до 6 років каторги за поширення антивоєнних прокламацій. Після революції 1917 року також неодноразово потрапляв за ґрати: чекісти пильно стежили за колишнім есером.

Останній арешт відбувся 29 жовтня 1937 року — секретареві Київської філії товариства політкаторжан і зсильнопоселенців висунули дуже серйозні, але типові для тогочасного «правосуддя» обвинувачення: нібито у 1932 році він примкнув до антирадянської есерівської організації, а у 1936 році став членом націоналістичної організації та очолив терористичну групу, яка планувала скинути радянську владу. Також письменника звинуватили у «надмірній ідеалізації народництва, його тактики боротьби шляхом змов і терору» в історичних романах. У романі «Богун» слідчий знайшов «цілий ряд ухилів націоналістичного характеру».

До страти Соколовського засудила виїзна сесія Військової колегії Верховного Суду СРСР 22 серпня 1938 року. Обвинувальний вирок був підписаний і затверджений наркомом внутрішніх справ УРСР Успенським і помічником головного військового прокурора РСЧА Калугінім. Розстріляли письменника того самого дня.

18 липня 1957 року Олександр Соколовський реабілітований за відсутністю складу злочину.

Джерела

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nEP2kp>

Соколовський Олександр. Богун. [Видання 1957 та 1964 рр.] *Режим доступу:* <https://goo.gl/0uF0X3>

25 серпня 1968 року в Москві відбулась «демонстрація сімох»

Лариса Богораз, Костянтин Бабицький, Тетяна Баєва, Наталя Горбаневська, Вадим Делоне, Володимир Дремлюга, Павло Літвінов та Віктор Файнберг вийшли з плакатами на Красну площу, щоб висловити протест проти введення до Чехословаччини військ СРСР.

Рівно о 12 годині восьмеро демонстрантів розгорнули плакати з гаслами «За нашу і вашу свободу», «At 'žije svobodné a nezávislé Československo!», «Ми втрачаємо найкращих друзів», «Ганьба окупантам!», «Руки геть від ЧРСР!».

Протест тривав кілька хвилин — міліція та співробітники КДБ у штатському побили протестувальників і закрили у відділку.

Після арешту Тетяна Баєва заявила, що опинилась біля демонстрантів випадково, тому її відпустили. Присутність на суді Віктора Файнберга, якому на допитах вибили всі зуби, була небажаною, тому дисидент одразу був відправлений на психіатричну експертизу, визнаний неосудним та до лютого 1973 року «лікувався». Така сама доля спіткала Наталю Горбаневську.

Усі інші учасники були засуджені за «поширення наклепницьких вигадок, що ганьблять радянський суспільний і державний лад». Зокрема, харків'янка Лариса Богораз отримала 4 роки заслання, яке відбувала у селищі Чуна Іркутської області.

У 2008 та 2013 році відбулися спроби повторних демонстрацій протесту. Акції були припинені працівниками спецслужб Російської Федерації.

Джерела

Люди августа 1968... *Режим доступу:* <https://goo.gl/dtTw6s>

О демонстрации на Красной площади 25 августа 1968 года. Записка КГБ в ЦК КПСС от 5 сентября 1968 года. *Режим доступу:* <https://goo.gl/2aAxpE>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

Способствовали ли диссиденты развалу Союза? // Эхо Москвы. — 2008. — 9 июля. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nReewn>

1968. 2013. Красная площадь // Радио Свобода. — 2013. — 25 августа. *Режим доступу:* <https://goo.gl/XUjnTM>

25 серпня 1965 року заарештована хімік Івга Кузнецова

Ївга (Євгенія) Кузнецова, маючи досвід роботи у науково-дослідницькому інституті оборонної промисловості та будучи співавтором винаходів у галузі вибухівки, запланувала написати аналітичну статтю про стан економіки УРСР порівняно з іншими республіками. На її думку, це продемонструвало б пряму залежність України від імперії.

Фахівці, яким Ївга ставила запитання, лякались та припиняли спілкування. Незважаючи на це, потрібний корпус доказів вона збрала.

У березні 1963 року її викликали на «профілактичну» бесіду до КДБ, де розпитували про націоналізм та коло друзів. Але такі «бесіди» лише піддавали жару. За спогадами сучасників, Кузнецова була блискучим агітатором — вона розповсюджувала літературу, залучала багатьох людей до проукраїнського кола, влаштовувала зустрічі.

У серпні-вересні 1965 року були заарештовані кілька десятків українських інтелігентів, в тому числі й Ївга. Підозрюють, що її намагались отруїти під час слідства: вона ніколи не скаржилась на здоров'я, однак після арешту різко втратила сили — її мучили сильні головні болі, вона непритомніла. Потім симптоми раптово зникли.

На читання вироку допустили кількох осіб, серед них Ліну Костенко і Любов Забашту. Ївгу Кузнецову засудили до 4 років таборів. Після процесу Ліна Костенко кинула в'язням (разом з Ївгою судили Олександра Мартиненка й Івана Русова) проліски.

Покарання дівчина відбувала у мордовських таборах — ЖХ-385/17-А в селищі Озерний та у таборі № 6 у селищі Потьма. Поводилась незалежно.

Праця та нестача харчування сильно вплинули на здоров'я: після амністії Ївга Кузнецова повернулась додому дуже хворою. Померла 1968 року в Києві.

Джерела

Горинь Богдан. Не тільки про себе. *Режим доступу:* <https://goo.gl/GtnF4u>

Мельник Ігор. Арешти української інтелігенції 1965 року. *Режим доступу:* <https://goo.gl/y4JimG>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

Чорновіл В'ячеслав. Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»). — Париж, 1967. *Режим доступу:* <https://goo.gl/2fNaXX>

26 серпня 1965 року заарештовані Михайло і Богдан Горині

Михайла та його дружину Ольгу зняли з потяга троє співробітників КДБ у цивільному. Горинь помітив стеження під час прогулянки на горі Кара-Даг кількома днями раніше. Разом з Романом Іваничуком, Дмитром Павличком, Іваном Драчем та іншими вони обговорювали різні теми, зокрема і проблеми української культури.

Михайла та Ольгу у різних машинах повезли з Криму до Львова. Їх допитували у слідчому ізоляторі управління КДБ. За кілька днів Ольгу звільнили з-під варти, а Михайла звинуватили в «антирадянській пропаганді та агітації».

Його брата Богдана того самого дня по обіді викрали у Львові біля Музею українського мистецтва: невідомі особи заштовхали дисидента у чорну «Волгу» та повезли у в'язницю на Лонцького. «Там помістили у бокс, зібрали відповідну групу чекістів і повезли на моє помешкання для обшуку, який тривав цілу ніч. Вилучені книжки і папки (їх було чимало) зв'язували й відносили у «воронок». Ранком 27 серпня мене привезли в тюрму і ознайомили з постановою про затримання», — згадував Богдан Горинь.

Справи Михайла та Богдана Горинів, а також Івана Геля, Михайла Осадчого та Мирослави Зваричевської об'єднали. На закритому засіданні суду 18 квітня 1966 року братам винесли вирок: по 6 років таборів суворого режиму.

Джерела

Горинь Богдан. Не тільки про себе. Режим доступу: <https://goo.gl/GtnF4u>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

Чорновіл В'ячеслав. Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»). — Париж, 1967. *Режим доступу:* <https://goo.gl/2fNaXX>

27 серпня 1965 року заарештований живописець Опанас Заливаха

Я постійно жив в одній загальній зоні під назвою СРСР. Спочатку був інтернат, потім інститут у Ленінграді. І всюди давали пайку їжі, звісно, якщо ти був «слухняним». А потім у тюрмі також давали пайку. Влада завжди намагалась виділити пайку в усьому: і в харчах, і в творчості. Такою вже була та держава. Все виділялось «по разнарядке».

Опанас Заливаха

Незадовго до арешту Алла Горська, Опанас Заливаха, Людмила Семикіна і Галина Севрук створили вітраж із трьох панно у Київському державному університеті імені Т. Шевченка. Ректор вишу наказав знищити роботу. Після публічного скандалу митців засудили радянські «критики», Горську та Семикіну виключили зі Спілки художників України, а Заливаху заарештували.

Приводом до відкриття справи став підкинутий художнику самвидав. На закритому суді у березні 1966 року йому винесли воістину шевченківський вирок — 5 років таборів суворого режиму із забороною малювати.

Джерела

Опанас Заливаха: Про час, людей і справжнє життя. *Режим доступу:* <https://goo.gl/qME0j2>

Рапп Ірина. Заливаха Опанас Іванович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 18 квітня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/CNwECv>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

Скаврон Богдан. Митець під ковпаком КДБ. *Режим доступу:* <https://goo.gl/D2N1Jh>

Сучасність. — 1990. —, № 12 (356). *Режим доступу:* <https://goo.gl/1TfSd5>

Український самвидав. — 2007. — № 2 (21). *Режим доступу:* <https://goo.gl/qKGgFu>

29 серпня 1950 року заарештована вчителька Ганна Коцур

Під псевдо «Стріла» дівчина воювала у лавах УПА: була зв'язковою, лікувала поранених, передавала зброю та важливі документи.

Після 1944 року працювала вчителькою у сільській школі. На одній з педагогічних рад дівчину арештували.

Катували Ганну у відділку села Верхнього Синьовидного. На три доби дівчину закрили у підвалі з тілами вбитих повстанців: садисти вимагали їх опізнати. Згодом — Дрогобицька та Стрийська в'язниці, де їй повідомили про винесений без суду вирок: 10 років таборів за «зраду Батьківщини».

Перша тюрма, до якої потрапила Ганна, — «Чорна Ялта» у Тайшеті. Наступна точка — лісоповал на станції Костомарово. Праця неймовірно виснажила дівчину. За станом здоров'я її перевели на слюдяну фабрику до Тайшета.

Разом із земляками вона співала пісень та справляла святкові обряди. Ганна стала автором невірничої молитви, яка набула у таборах неймовірної популярності. За цей текст її відправили до карцеру. Згодом перевели до табору суворого режиму № 20 на будівництво залізниці біля Чити.

У маріїнських таборах її здоров'я — фізичне та психічне — не витримало. У Ганни відмовили ноги, і на сім місяців вона потрапила до лікарні. Після виписки — чергова зміна таборів. Слідчі намагались вербувати скалічену дівчину в донощики, але отримали відмову. Помста не забарилась — Ганну перевели на важку роботу. Під час етапу в Мордовію вона захворіла на запалення легень і залишок терміну значилась у документах як інвалід.

Візити і цькування слідчих не припинились і після звільнення 1961 року. До кінця життя Ганна Коцур працювала вихователькою в дитячому садку.

Джерело

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

***30 серпня 1965 року заарештований літературний критик
Іван Світличний***

Після відпочинку подружжя у Криму Леоніда поїхала до Києва, а Іван — до Коломиї, де, за чутками, розпродавали бібліотеку

українки. Як потім стане відомо, по дорозі його зняли з потяга та заарештували.

31 серпня 1965 року у квартирі відбувся другий обшук. Леоніда згодом дізналась, що перший — незаконний — пройшов 29 серпня без присутності господарів: надто добре слідчі знали, що і де лежить у помешканні. «Чесні люди не тримають кодекси, вони їм не потрібні», — закинув кадебіст, знайшовши у домашній бібліотеці збірку законів СРСР. Схему наголошених та ненаголошених складів, яку Іван розписав для перекладу вірша, вилучили як речовий доказ — шифр. Коли вилучали книжки, Леоніда вимагала індекс заборонених у СРСР книжок. Слідчий відповів, що у Союзі немає забороненої літератури, отже, немає індексу.

Про арешт Івана Світличного Леоніда дізналась за тиждень, коли відправила офіційний запит у КДБ. Інформація у вільних ЗМІ була неточною, деякі закордонні видання спростовували арешти 1965 року. Ліна Костенко збирала звернення та підписи відомих осіб на підтримку ув'язнених. Іванові у в'язницю передавали багато слів підтримки.

29 квітня 1966 року Леоніді наказали терміново з'явитись у КДБ. Наступного дня вона зустрілась зі слідчим, який повідомив, що Івана Світличного звільняють як «соціально безпечного». Літературознавець нічого не знав про звільнення і ще вранці натирав підлогу камери.

«Коли Іван пішов до тюрми по свої речі, я заплакала — вперше за вісім місяців його ув'язнення», — згадувала Леоніда Світлична.

Джерела

Доброокий. Спогади про Івана Світличного / Упорядники Леоніда і Надія Світличні. — К.: Час, 1998. *Режим доступу:* <https://goo.gl/fTggK4>

Захаров Борис. Світличний Іван Олексійович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 20 квітня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/QdJVDw>

Мельник Ігор. Арешти української інтелігенції 1965 року. *Режим доступу:* <https://goo.gl/y4JimG>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

31 серпня 1970 року заарештований викладач Олексій Чадюк

Звинувачувальний висновок у справі старшого викладача Луцького державного університету Чадюка — детальний його життєпис за три роки, що зафіксував, про що він говорив, де, з ким і за яких обставин.

Один із перших задокументованих моментів, після якого у слідчих виник живий інтерес до Олексія: чоловік «неодноразово розповідав» друзям анекдот про пам'ятник Леніну в Луцьку.

Олексій Чадюк висловлював невдоволення арештами Валентина Мороза та Дмитра Іващенко, говорив, що «в Києві умисне спалили Державну публічну бібліотеку Академії наук УРСР з метою знищення спадщини історичної української літератури», цитував Леніна, мовляв, «в перших його працях вказувалося, що Україна повинна мати свою армію, гроші, але зараз все це вихолощено».

Одного разу Чадюк публічно у їдальні сказав, що «в СРСР немає свободи, немає демократії» і мав рацію: за розмови про пригнічення українського народу отримав 2 роки позбавлення волі у таборах.

Джерела

Реабілітовані історією. Волинська область. Книга перша. — Київ, Луцьк, 2010. *Режим доступу*: <https://goo.gl/CrCuA6>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

59

Текст Олександри Статкевич.

60

Зі спогадів Василя Овсієнка.

61

Див. також: «З 3 до 9 серпня 1973 року тривав суд над інженером Дмитром Демидівим» (с. 317).

62

Текст Олени Кухар.

63

Текст Олени Кухар.

64

Див. також: «20 лютого 1972 року. Операція «БЛОК»: заарештований учасник національно-визвольного руху Василь Долішній» (с. 82).

Вересень

*1 вересня 1965 року заарештований історик Валентин
Мороз*

Перший тюремний день — це світ, розрубаний на дві половини.
Валентин Мороз

«Погоня закінчилась. Втікач вийшов з кущів. «Здаюсь, не стріляйте! Зброї не маю!» Переслідувач підійшов майже впритул, діловито відтягнув затвор автомата і одну за одною всадив три кулі в живу мішень. Пролунало ще дві черги: то два інші втікачі, які теж здались, були розстріляні. Тіла винесли на шосе. Вівчарки лизали кров. Як завжди, жертви привезли і кинули біля воріт табору, на пострах іншим. І раптом трупи заворушилися: двоє були живі», — такою сценою починається твір Мороза «Репортаж із заповідника Берії», написаний у таборі та поширений у самвидаві.

Валентин Мороз вважав, що 1960-ті роки стали першою хвилиною українського відродження після часів сталінізму. Втім, сталінізм не зник, а лише трохи модифікувався.

На судовому засіданні в Луцьку обвинувачували двох викладачів місцевого педагогічного інституту — Дмитра Іващенко і Валентина Мороза. Їх засудили за «антирадянську та націоналістичну агітацію та пропаганду» до 2 та 4 років таборів відповідно.

Валентин Мороз перебував у Мордовському концтаборі. Після звільнення написав три есеї: «Мойсей і Датан», «Серед снігів», «Хроніка Опору», які розійшлись у пресі та зробили його ім'я впізнаваним.

Джерела

Валентин Мороз: 30 червня 1941-го український народ відновлював державність. *Режим доступу:* <https://goo.gl/ZmZFaZ>

Мороз Валентин (1936 р.н.): [Біографія і твори] // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/0r1Im4>

Перенесієнко Ігор. Про Валентина Мороза. *Режим доступу:* <https://goo.gl/wxItkC>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

***2 вересня 1940 року заарештований літературознавець
Євген Шабліовський***

Вперше науковця як «активного учасника троцькістсько-націоналістичної бойової терористичної організації» арештувала оперуповноважена Пера Гольдман. Обвинувачення Гольдман спровадили у табори і на той світ не один десяток талановитих людей, серед яких Михайло Бойчук та його учні, Остап Вишня, Гео Шкурупій та інші.

Наприкінці терміну Шабліовський отримав нове покарання — за «антирадянську агітацію» у таборі. Додатковий строк відбував на Соловках, в Ухтіжемтаборі, поселення — у місті Кзил-Орда Казахської РСР. А після смерті Сталіна він просив про переведення в Алма-Ату, але йому відмовили без пояснення причини. Справу розглянули знову майже за 10 місяців і відпустили Шабліовського на волю. За рік його реабілітували — справу закрили «за недоведеністю обвинувачень».

Джерело

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nUku5h>

***2 вересня 1950 року відбувся суд над істориком Ярославом
Дашкевичем***

Ярослава Дашкевича арештували на робочому місці у Львівській бібліотеці Академії наук УРСР 10 грудня 1949 року. Його матір, хорунжа УСС Олена Степанів на той час уже відбувала покарання у Мордовських таборах. Слідом за «відомою українською

націоналісткою» слідчі вирішили спровадити і сина — за «зберігання та розповсюдження контрреволюційної літератури».

Про арешт історик згадував так: «Безпосередньою причиною було те, що я передавав до Ленінграда до колекції шевченкіани різні матеріали. Скажімо, якщо це були вирізки з газет, то з одного боку була інформація про Шевченка, а з іншого могло бути щось таке, що не подобалося владі. Потім до того додалася допомога підпіллю, збереження антирадянської літератури. Але зрозуміло, що відповідну роль відіграло те, з якої я був сім'ї».

У деяких джерелах зринає інформація про спроби КДБ завербувати Дашкевича до співпраці, однак історик вважав, що він був надто одіозною для режиму фігурою, щоб із ним вели такі розмови.

Ярослав Дашкевич побував у пересильних тюрмах Львова, Харкова, Петропавлівська, у таборах Спаська та Караганди. 2 червня 1956 року він звільнився і повернувся до Львова. Нонконформіст, він працював врозріз із радянською владою і відстоював свою точку зору. На нього чекали роки без працевлаштування, однак саме таку прикру ціну довелось віддати за чесну науку.

Ярослава Дашкевича реабілітували у 1995 році.

Джерела

Білокінь Сергій. Ярослав Дашкевич та його «Постаті». *Режим доступу:* <https://goo.gl/z4mvJS>

Гирич Ігор. Ярослав Дашкевич — історіограф новітньої України // Історіографічні дослідження в Україні. — Вип. 18. — К., 2008. *Режим доступу:* <https://goo.gl/Jv1MnK>

Дашкевич Ярослав Романович. *Режим доступу:* <https://goo.gl/ANnqTH>

Дашкевич Ярослав. Як Московія привласнила історію Київської Русі // «Учи неложними устами сказати правду». — К.: Темпора, 2011. *Режим доступу:* <https://goo.gl/r5NWWh>

Портнов Андрій. Дашкевич і Ісаєвич. Два історики в одному Львові // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2011. — 14 грудня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/qrqx1X>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

Ярослав Дашкевич: віхи біографії. *Режим доступу:*
<https://goo.gl/02sR7N>

У ніч проти 4 вересня 1985 року загинув поет Василь Стус

Ми втратили всяке право належати собі, не кажучи про те, щоб мати свої книги, зошити, записи... Не знаю, коли прийде загибель на них, я особисто чуюся смертником.

З таборового зошита Василя Стуса

У карцері табору особливого режиму ВС-389/36 у с. Кучино Чусовського району Пермської області у ніч проти 4 вересня 1985 року за нез'ясованих обставин зупинилося серце поета Василя Стуса.

Під час останнього ув'язнення у Василя конфісковували листи, записи та вірші. Закордонне представництво Української Гельсінської групи інформувало, що впродовж останнього року поет надіслав родині прощальний лист, були заборони побачень з рідними, тривала критика у пресі. Упродовж усього часу тримання Стуса під вартою односторонньо оголошували голодування, аби повернути йому рукописи (зокрема, першу хвилю голодувань підняв Паруйр Айрікян 30 жовтня 1976 року).

Василь Овсієнко перебував в одному бараці з Василем Стусом. Наводимо уривок з його спогадів про ті страшні дні.

«2 вересня нам з робочих камер було чути, що Стуса водили до якогось начальства. Повертаючись звідти, він у коридорі зумисне голосно повторював: «Накажу, накажу... Та хоч знищить, гестапівці!» Так він оповіщав нас, що йому погрожували новим покаранням.

Естонець Енн Тарто ввечері забирав готову продукцію (шнури до прасок) з камер і розносив роботу на завтра. 3 вересня близько 17-ї години він почув, що Стус просить валідолу. Наглядач відповів, що нема лікаря. Тоді Енн Тарто сам сказав лікареві Пчельникову, і той дав Стусові валідолу. Отже, йому було прикро з серцем.

У протилежному кінці того коридору, навпроти, в робочій камері № 7, працював удень Левко Лук'яненко. Коли не чути було наглядача, Левко гукав: «Василю, здоров!» Або: «Ахи!» Василь відгукувався.

Але 4 вересня він не відгукнувся. Натомість близько 10—11-тої години Левко почув, що в коридор запасним ходом зайшло начальство.

Він розпізнав голоси начальника табору майора Журавкова, начальника режиму майора Федорова, кагебістів Афанасова, Василенкова. Відчиняли двері, про щось стиха перемовлялися. А потім — якась незвична тиша.

Упродовж кількох днів ми з різних приводів записувалися на прийом до начальства. Нема лікаря Пчельникова. Нема кагебіста Василенкова. Нема майора Журавкова. Обов'язки начальника виконує майор Долматов, замполіт. На запитання про Стуса відповідає: «Мы не обязаны отвечать вам о других заключенных. Это не ваше дело. Его здесь нет».

Ще теплилася надія, що Стуса відвезли в лікарню на станцію Всехсвятська. Але в кінці вересня мене самого завезли туди. Тримують одного, а все ж я довідався, що Стуса тут не було. Може, повезли кудись далі?

5 жовтня викликають мене два кагебісти — якийсь місцевий (схоже на Зуєв чи Зубов) та Ільків Василь Іванович, що приїхав з Києва. У розмові з ними я називаю всіх померлих у Кучино, в тому числі Стуса.

— Ну, Стус... Серце не витримало. З кожним може трапитися. Отут і моє серце впало...»

Джерела

Живий голос Василя Стуса: [Фонотека]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nQq67Z>

Закордонне представництво Української Гельсінської групи. На смерть Василя Стуса. *Режим доступу:* <https://goo.gl/APkoFy>

Овсієнко Василь. Серце, самогубство чи вбивство? Як загинув Василь Стус // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2011. — 4 вересня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/a2angZ>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

Стус Василь Семенович (1938—1985): [Біографія і твори] // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/g7tZuh>

***5 вересня 1972 року в Дубравлазі вперше відзначили День
пам'яті жертв радянських концтаборів***

Одним із ініціаторів відзначення був коваль Володимир Василик з Тисмениці. У 1967 році його засудили на 7 років таборів та 3 роки заслання за спробу перешкодити руйнуванню сільської церкви.

У Дубравлазі Василика долучили до групи політичних в'язнів, переведених з 36-го таборового пункту. У 1972 та 1973 роках він разом з іншими брав участь у голодівках та акціях протесту проти приниження честі та гідності. Під кінець терміну КДБ порушила проти Василика нову кримінальну справу і відібрала ще 1,5 року волі.

Дубравлаг (у різні часи — Темлаг, Потьминські табори) був унікальною системою тюрем — до 7-8 ВТК приймали виключно політв'язнів, засуджених «за особливо небезпечні державні злочини». У 1961—1972 рр. це був єдиний заклад у СРСР, де утримували політичних.

Джерела

Бахмистеров Анатолий. Дубравлаг, или «черное пятно» на карте Мордовии. — Саранск: Странник, 2006.

Осипов Владимир. Дубравлаг. — М.: Наш современник, 2003.
Режим доступу: <https://goo.gl/pvsoAY>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

5 вересня 1935 року заарештований поет Павло Филипович

Репресії 1930-х років пригнітили Павла Филиповича настільки, що він на певний час припинив писати. Про це згадував його брат Олександр: «В усіх цивілізованих країнах світу навіть найтяжчі злочинці користуються правом захисту. Але є країна, в якій не тільки політичний правопорушник, а й зовсім невинна людина позбавлені цього елементарного людського права...»

Арешт проводили співробітники НКВС Кузнецов і Бондаренко. Навесні 1936 року справу Павла Филиповича було об'єднано зі справою Михайла Драй-Хмари, а згодом — і зі справою Миколи Зерова.

На побачення з рідними Павла Филиповича привезли до будинку НКВС на вулиці 25 Жовтня (нині Міжнародний центр культури

і мистецтв Федерації профспілок України, відомий за попередньою назвою як Жовтневий палац, вулиця Інститутська, 1), де в цей час утримувався поет Марко Вороний. Зустріч тривала 10 хвилин. Письменник продиктував родичам список найважливіших книжок, які попросив зберегти для нього (домашня бібліотека, а також чернетки творів, як виявилось наступного дня, були викрадені енкаведистами).

Павло Филипович мав відбути на Соловках 10 років. Як згадував Семен Підгайний, поет «працював на важких фізичних роботах, виглядав змученим, розбитим і розгубленим, як ніхто із його товаришів. Здавалось, що тюрма й Соловки ні на кого не вплинули так, як на Филиповича».

У 1937 році брат несподівано отримав усі пакунки з продуктами, які надсилав Павлові, із припискою «за відсутністю адресата». У НКВС збрехали, що Соловки переобладнано на військову базу, а в'язнів доставлено в інші табори. У 1940 році Олександрю сказали, що Павло отримав додаткові 10 років покарання.

Насправді Павла Филиповича разом із 1111 в'язнями Соловецьких таборів 3 листопада 1937 року розстріляли в урочищі Сандармох у Карелії.

Джерела

Безсмертні. Збірник спогадів про М.Зерова, П.Филиповича і М. Драй-Хмару. — Мюнхен, 1963. *Режим доступу:* <https://goo.gl/KkQUqK>

3 порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nUku5h>

Котенко Наталя. Кримські сюжети київських неокласиків // ЛітАкцент: [Електронний ресурс]. — 2013. — 25 липня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/py7URY>

Филипович Павло Петрович (1891—1937): [Біографія і твори] // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nFCqP8>

6 вересня 1976 року філософ Василь Лісовий прибув до 37-го табору в поселення Половинка Чусовського району Пермської області

За спогадами Василя Лісового, табір становив широку площу з прямокутним бараком та цехом для праці. В'язнів було небагато, але знакові: брати Мармуси, Микола Слободян, Петро Винничук, Василь Долішній, Олекса Різників.

Праця в таборі була лише ширмою, за якою — ні виробничого завдання, ні наглядачів, які контролювали б в'язнів. Василь Лісовий відмовився виходити на роботу і несподівано для себе був переведений з бараку у простору кімнату з комфортним ліжком та письмовим столом. Та писати (очевидно, доноси?) він також відмовився. Тож згодом був етапований до іншого табору, до легендарного Кучина.

Пряма мова Василя Лісового: «Коли я вийшов на працю в цех, виявилось, що нікого не цікавить наша праця. Токарні верстати стоять, і ніхто нам не дає виробничого завдання. Василь, не без гумору, пропонує взяти віники і замітати цех та подвір'я зовні цеху. Він і справді взяв віник і почав це робити. Бо переживав за мене: хотів відвернути чергове звинувачення мене в «тунєядстві». Та я відмовився грати в ігри і таки перестав виходити на «працю». Думаю, що мав розмову з кимсь з адміністрації табору, після чого сталося щось дивне, як на перший погляд. Мене поселяють в окрему цілком пристойну кімнату, з ліжком чи двома ліжками. З тумбочкою, що нагадувала письмовий стіл. Але я знову відмовився «працювати», бо писав, мабуть, не те, що мало б називатися «працею». Отож звідти мене відправляють в ШЗО, а оскільки, відбувши його, знову не приступив до «праці», то днів через два-три опиняюся в карцері. Але по закінченню терміну перебування в ньому відправляють уже в інший табір — в Кучино».

Джерело

Лісовий Василь. Спогади. Поезії. — К.: Смолоскип, 2014.

7 вересня 1974 року в'язня Олександра Шатравку перед судом відправили на психологічну експертизу

Незадовго до зтяжної подорожі «дурдомами» СРСР Олександра Шатравку викликали до військкомату. Юнак не горів бажанням поповнити ряди воїнів Радянської армії, особливо після введення військ до Чехословаччини, тож у відповідь на погрози та brutальну

поведінку військкома порізав собі лезом груди. Швидка відвезла хлопця на місяць до психлікарні. Перед випискою комісія довго розпитувала Олександра про наміри емігрувати — він відповів, що таких намірів не має.

Проте згодом разом із братом Михайлом та друзями вирішив втекти з країни «світлого майбутнього» до Фінляндії. Однак на кордоні втікачів затримали й етапували назад на батьківщину. Під час слідства Олександр потрапив до Інституту судової експертизи ім. Сербського, суд визнав хлопця неосудним і повернув в обійми радянських психіатрів.

На вимогу батьків Олександра нелегально обстежили лікарі Корягін і Волошанович. Вони не виявили діагностованої у Шатравки «параноїдальної форми шизофренії».

22 березня 1979 року юнака виписали, але поставили на облік у Криворізькому психіатричному диспансері. Згодом візити до лікарів змінились засланням на Далекий Схід.

Джерела

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

Шатравка Александр. Побег из Рая: [Воспоминания]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/3vK4iJ>

8 вересня 1937 року заарештований поет Кесар Андрійчук

«Воронок» під'їхав під будинок Кесаря Андрійчука несподівано. Два місяці, аж до 17 листопада, довелось чекати поетові, аби отримати відповідь на запитання: «За що?» Пунктів обвинувачення назбиралось аж три: за «виховання шкільної молоді в антирадянському шовіністичному дусі», за «ідеологічно шкідливі» вірші та за незадоволення політикою партії на селі.

На суді свідчили друзі та знайомі Андрійчука. Хтось переповідав його слова про те, що українська радянська література не має умов для розвитку, оскільки радянська влада знищує письменників, хтось цитував його думку про незначну роль Щорса. Постановою Особливої трійки Управління НКВС СРСР Вінницької області Андрійчука

засудили до 10 років позбавлення волі у виправно-трудовах таборах за статтею 54-10 Карного кодексу УРСР.

Кесар потрапив до 2-го відділення Южлагу на станцію Улан-Уде. Впродовж кількох років письменник надсилав запити та листи з проханням переглянути справу. Дружина також писала емоційні листи до вищих чинів. У них вона розповідала, що після арешту чоловіка стару матір викинули з квартири і неписьменна жінка натерпілась лиха на вулиці, поки змогла повідомити рідних про нещастя.

У 1939 році справу все ж таки переглянули, але вирок залишили без змін. Та сама історія повторилася і у 1946 році. У вересні 1947 року Андрійчука нарешті звільнили. Родина возз'єдналася на Вінниччині. Тільки у 1956 році на хвилі реабілітації справу Кесаря Андрійчука переглянули і закрили за відсутністю складу злочину.

Джерела

Андрійчук Кесар Омелянович, український поет (22.03.1907—07.08.1958). *Режим доступу*: <https://goo.gl/WkrPzV>

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу*: <https://goo.gl/nUku5h>

Реабілітовані історією. Вінницька область. Книга друга. — Вінниця, 2007. *Режим доступу*: <https://goo.gl/37AvRm>

10 вересня 1929 року заарештований письменник Аркадій Казка

Уночі «воронок» відвіз письменника до одеської в'язниці. Прямих причин для арешту не було, проте за 1929 рік його викликали на допити тричі. Під час обшуку вилучили два щоденники, записник, 18 аркушів тексту, чотири записки.

У «Щоденниках» Сергія Єфремова є згадки про розмови у колах одеської інтелігенції: «Вчителям платять мізер, в українізації суспільства багато липи, проводиться вона вкрай казенно, передусім для українізованих, справжніх українців у радянський апарат майже не пускають, література, мистецтво, музика і взагалі вся національна українська культура затиснута цензурою, нещасних селян грабують

і душать податковим пресом, стати на захист своїх прав вони бояться, література про село бреше, українська сировина вивозиться за межі республіки, індустріалізація всіх робить старцями».

У матеріалах справи зафіксовані свідчення Казки про те, що він нібито почав підпільну роботу в Чернігові, згодом, після відходу Петлюри, жив біля Дніпропетровська, а пізніше, нібито за вказівками Київського центру контрреволюційної організації, приїхав до Одеси.

Слідчий Григоренко востаннє допитував Аркадія 21 жовтня. А 23 листопада 1929 року письменника знайшли мертвим у камері. Аркадій лежав на нарах горілиць, на шиї — широка странгуляційна борозна. Версію вбивства ніхто не розглядав. Начальник окрвідділу ДПУ УСРР Ємельянов, начальник 2-го відділку Блюман та оперуповноважений Григоренко закрили справу за фактом самогубства.

Джерела

Демченко Тамара. «Седнів мене заколисав»: Аркадій Казка про свою батьківщину // Містечко над Сномом: збірник статей і матеріалів. — Ніжин: Аспект-Поліграф, 2007. *Режим доступу:* <https://goo.gl/eaVlxP>

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nUku5h>

Пристайко В.І., Шаповал Ю.І. Справа «Спілки визволення України»: невідомі документи і факти: Науково-документальне видання. — К.: Інтел, 1995. *Режим доступу:* <https://goo.gl/8FCzLF>

Шкварчук Володимир. Винуватий, бо українець. *Режим доступу:* <https://goo.gl/4qTGz8>

Шугай Олександр. Крапля сонця у морі блакиту. *Казка Аркадій.* Вибрані твори. — К.: Смолоскип, 2010.

13 вересня 1937 року винесено постанову про арешт письменника Анатолія Патяка

14 вересня 1937 року, наступного дня після ухвалення постанови про арешт, письменника заарештували у знаменитому будинку «Роліт» у центрі Києва і закрили у спецкорпусі Лук'янівській в'язниці.

Рішення про арешт літератора ухвалила оперуповноважена ІV відділу управління держбезпеки НКВС Пера Гольдман. Обвинувачення не вирізнялись ні оригінальністю, ні обґрунтованістю: Патяка обвинувачували за статтями 54-8 (тероризм) і 54-9 (диверсія) Карного кодексу УРСР.

Допити проводив слідчий ІV відділу Київського обласного управління держбезпеки молодший лейтенант Мирон Акімов-Егідес, «відомий» у справах Миколи Вороного та Михайля Семенка. За два місяці його підвищать у званні. За сценарієм органів, Патяк мав зізнатись, що був активним учасником української антирадянської націоналістичної терористичної організації. Але плани чекістів провалились.

22 жовтня Акімов-Егідес та капітан Хатеневер склали обвинувальний акт на Патяка, звинувативши його у злочині першої категорії. За два дні виїзна комісія під головуванням військюриса Орлова ухвалила розстріляти письменника Анатолія Патяка як особливо небезпечного державного злочинця. Його майно конфіскували.

Вирок був виконаний 25 жовтня 1937 року. Анатолій Патяк похований у Биківнянському лісі.

Джерело

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. І / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nUku5h>

14 вересня 1984 року обшукали квартиру інженера Михайла Михалка

Кожна акція Михайла Михалка заслуговує на особливу увагу. Спочатку він поширював у Києві листівки із такими текстами: «Продається вже 325 років доля українського народу, його мова, культура, національні інтереси. Українці! Боріться проти русифікації, не давайте московським колонізаторам нищити українську мову!»; «Продається друкарська машинка для виготовлення листівок проти русифікації України»; «Міняю першого секретаря ЦК КПУ В. В. Щербицького на П. Ю. Шелеста» та ін. Листівки Михалко

друкував не на звичайній машинці, а за допомогою спеціальної конструкції, яку можна було легко розібрати і заховати. За словами Михайла, міліція не звертала особливої уваги на рекламу, тому агітки висіли довго.

Наступна акція — виготовлення таць із прислів'ями. «Хотів, щоб люди не забували, що вони українці», — згадував дисидент.

Остаточо розлютити владу Михайлові вдалось «Листом запорожців Першому секретарю ЦК КПУ В. Щербицькому». Картину Репіна Михайло побачив у музеї у Дніпропетровську, адаптував під сучасні реалії та попросив випадкового чоловіка на вокзалі відправити листа з Владивостока. Кілька років спеціально створена група марно шукала автора твору.

Мабуть, Михалкові таки вдалось би уникнути таборів та вразити нащадків ще кількома акціями, якби 14 вересня 1984 року його не заарештували біля лікарні. Під час обшуків вилучили «Листа запорожців...», багато листівок, патрони для стрільби зі спортивної зброї. Звинуватили у «поширенні завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад».

Слідство і суди тривали близько двох років. Остаточний вирок — 3,5 року за «заволодіння державним майном шляхом шахрайства» та «підробку документів».

«Михалко, зупинись, бо одержиш тюрму в тюрмі і на волю ніколи не вийдеш», — попереджав начальник зони № ЮА—45/75, що під Києвом. Утім, незважаючи на агітацію серед в'язнів, Михайло Михалко був звільнений за амністією в 1987 році.

Джерела

Власть как была, так и остается плохой. Она только называется украинской, — Михаил Михалко. *Режим доступу:* <https://goo.gl/pDZROF>

Михалко Михайло. Як я став націоналістом // Слово Просвіти. — 2013. — 18 жовтня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/1bMU4w>

Овсієнко Василь. Михалко Михайло Юхимович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2012. — 27 травня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/DD8nQ8>

Репресії починаються з заборон на іншу точку зору: [Документальний фільм]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/2TL3Nx>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

15 вересня 1976 року поета Зеновія Красівського перевели з тюрми до психіатричної лікарні

Я твердо переконаний, що права народу ніхто ніколи не підносив нікому на тарілці. Той стан, у якому перебуває нарід, є наслідком обставин і потенції його духу.

Зеновій Красівський

Третю кримінальну справу на Зеновія Красівського відкрили у Владимирській тюрмі за збірку віршів «Невольницькі плачі» та поему «Тріумф сатани»: «антирадянська агітація та пропаганда». Із в'язниці він був направлений до психлікарні Смоленська. Саме там Віктор Файнберг і Анатолій Радигін дізнались про долю літератора та сповістили спільноту. Від 1976 року справу Зеновія — Зена — контролював відділ Міжнародної Амністії у Нью-Йорку.

В'язневі радянської системи почала писати листи журналістка Айріс Акагоші. За рік вона надіслала у «психушку» 30 листів, і на жоден із них не отримала відповіді. Багато хто зневірився б і припинив би спроби встановити контакт, проте не Айріс. Зрештою, у липні 1978 року до Айріс надійшла перша відповідь: «Переді мною 31 Твій лист, і мені в голові не вкладається, як я маю на них відповісти. Та вже якось воно буде, благо я маю для цього і умови, і можливості». Цими словами розпочалось 10-річне листування Айріс та Зеновія — знакове і важливе листування у тюремній історії України. Воно закінчилось разом зі смертю Красівського у вересні 1991 року.

Джерела

Красівський Зеновій Михайлович (1929—1991): [Біографія і твори] // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс].
Режим доступу: <https://goo.gl/KokTEp>

Липовецький Святослав. Я тільки 27 років провів під арештом, а решту — Бог милував // *Gazeta.ua.* — 2016. — 13 вересня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/RgBa9v>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

16 вересня 2000 року зник журналіст Георгій Гонгадзе

Тіло зниклого журналіста Георгія Гонгадзе було знайдене 2 листопада 2000 року в Таращанському лісі. Акції протесту проти вбивства засновника Інтернет-видання «Українська правда» переросли у протест під лозунгом «Україна без Кучми».

За два місяці до смерті Георгій надіслав листа до Генпрокурора України, у якому повідомив про факти стеження за ним працівників міліції та невідомих осіб.

Пошуки Гонгадзе розпочались за кілька годин після зникнення — у ніч проти 17 вересня. Генпрокуратура порушила кримінальну справу та розпочала пошуки. 2 листопада у лісі поблизу Таращі було знайдено обезголовлене тіло. 28 листопада народний депутат Олександр Мороз оприлюднив уривки з плівок, наданих майором Мельниченком, на яких тодішній Президент України Леонід Кучма висловлював, м'яко кажучи, стурбованість діяльністю журналіста. У звіті Kroll наведені, зокрема, такі фрази: «Треба, щоб його вкрали чеченці, переправили в Чечню і попросили викуп»; «Українська Правда, ну, це ж повністю, б**дь, наглість. Ублюдок, б**дь. Грузин, грузинський блін»; «... вивезіть його, роздягніть, б*я, залиште без штанів, хай посидить там. Я би зробив просто, б*я».

Плівки як докази причетності Кучми до вбивства судом були відхилені.

Вбивство журналіста стало причиною хвилі протестів — акції «Україна без Кучми». Голів СБУ та МВС — Леоніда Деркача та Юрія Кравченка (знайдений мертвим у 2005 році, у день допиту у справі) — звільнено з посад.

У 2008 році суд визнав винними офіцерів міліції Миколу Протасова, Олександра Поповича і Валерія Костенка. У 2011 році Олексій Пукач зізнався у вбивстві Георгія Гонгадзе та назвав Леоніда Кучму, Володимира Литвина та Юрія Кравченка як замовників.

22 березня 2016 року тіло Георгія Гонгадзе поховали на території церкви Миколи Набережного у Києві.

Джерела

Звіт Kroll про розслідування справи Гонгадзе // Українська правда. — 2001. — 25 вересня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/gculnr>

Стенограма аудіозапису, який був отриманий О.Морозом від офіцера СБУ // Українська правда. — 2000. — 28 листопада. *Режим доступу:* <https://goo.gl/UVJTWw>

***17 вересня 1982 року під Києвом заарештована поетеса
Ірина Ратушинська***

Моя діяльність була вельми дисидентською. Звісно, я не займалася політикою у віршах, тому що це занадто низька тема для поезії, але я не вірила у радянську пропаганду і жила як вільна людина.

Ірина Ратушинська

Ірину заарештували, інкримінувавши їй «антирадянські» вірші, публікації за кордоном, самвидав та правозахисну діяльність.

Ось як вона описувала той день: «Ми з Ігорем⁶⁵ тоді працювали сезонними робітниками у радгоспі “Лишня”: збирали яблука. Через правозахисну діяльність Ігоря з роботи погнали, а моя репетиторська, незалежна від держави, діяльність починалася з жовтня. З нами обіцяли розрахуватися не грошима, а яблуками. Нам залишалося працювати два тижні, коли мене “взяли”. Запросили у контору радгоспу, нібито для уточнення чогось-там уранці, перед початком роботи. А звідти вже запхали в білу “Волгу”».

«Власне, моя проблема з владою — точніше, проблема влади зі мною — була не у тому, що я писала, а в порушенні монополії на розповсюдження інформації. Якщо я хотіла писати, то мала була попроситися до Союзу письменників, скласти віршика про Леніна, віршика про рідну партію, а потім вже що захочу. Для мене це було неприпустимо», — так пояснювала Ратушинська свій арешт.

КДБ зробив акцент саме на віршах як на доказах антирадянської пропаганди. Ось цитата з вироку: у віршах Ратушинська «зводить наклеп на радянський державний і суспільний лад, зокрема, вона твердить, що наша країна ніби є «убогою», «плодить вірнопідданих і холопів» та що «в ній начебто існує терор проти інакодумства».

Ратушинська була засуджена до 7 років таборів та 5 років заслання, покарання відбувала в Мордовії.

На її підтримку розгорнувся масштабний міжнародний рух. З вимогами звільнити Ратушинську виступали «Міжнародна Амністія»

та міжнародний ПЕН-клуб.

Звільнена поетеса була 9 жовтня 1986 року — цього дня один з генералів КДБ відвіз її до київської домівки.

Після звільнення Ратушинська з чоловіком поїхали до Великої Британії із тримісячним візитом (були запрошені на зустріч із ПЕН-клубом), але під час поїздки, 14 травня 1987 року, обоє були позбавлені радянського громадянства. Подружжя залишилося за кордоном.

Ратушинська викладала в університеті Чикаго та займалася літературною та правозахисною діяльністю:

«Навколо мене було тоді дуже багато галасу на Заході, тому я не давала жодного інтерв'ю без умови, що мені дадуть назвати хоча б три-чотири імені тих людей, які зараз сидять за політичними звинуваченнями і яких катують за те, що вони відмовляються просити про помилування або співпрацювати з КДБ».

Ратушинська — автор всесвітньо відомої книги «Серый — цвет надежды» («Сірий — колір надії»), яка присвячена життю політичної зони для жінок.

Наприкінці 1990-х років Ірина Ратушинська отримала російське громадянство і в 1998 році разом з чоловіком та двома синами переїхала до Москви.

Джерела

Ірина Ратушинська: «Коли я дізналася, що саме Марчуку докоряють минулим — я не могла промовчати» // День. — 1999. — 9 жовтня. *Режим доступу:* <https://bit.ly/2d6HyVq>

Карасик С. Ратушинська Ірина Борисівна // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 19 квітня. *Режим доступу:* <https://bit.ly/2cjZCtz>

Ратушинская Ирина. Серый — цвет надежды. — Лондон, 1989. *Режим доступу:* <https://bit.ly/2cwQx03>

18 вересня 1979 року вбитий керівник підпільної організації

Іван Мандрик

Іван Мандрик випав з вікна четвертого поверху готелю «Україна» з ножовою раною під лівою пахвою.

Іван Мандрик (псевдо — Богдан Сердюк) був членом Української Загальнонародної Організації (з 1961 року — Український Національний Фронт) — підпільної політичної організації, що діяла на Івано-Франківщині. Структура налічувала понад 200 учасників по всій Україні.

Підпільники передруковували матеріали ОУН, видавали журнал «Український вісник» та альманах «Прозріння».

У вересні 1979 року керівників організації — Миколу Крайника, В. Зварича та Івана Мандрика — було заарештовано. Крайник і Зварич отримали терміни ув'язнення, Мандрик був убитий за загадкових обставин.

Джерело

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012. **19 вересня 1980 року заарештований економіст Мефодій Волинець**⁶⁶

На момент другого арешту Волинцю виповнилося 54 роки. Після першого арешту (1950 р.) минуло вже 30 років — тоді його «взяли» за створення «антирадянської націоналістичної організації» (Волинець разом із соратниками створив «Спілку», метою якої було здобуття Україною незалежності).

Відбувши сім років у таборах, Волинець звільнився (1957 рік), але, за його власними словами, увесь час знав, що заарештувати його знову можуть будь-коли.

Волинець, як людина, що тверезо розуміла механізми дій КДБ, готувався: враховуючи те, що він усе життя писав вірші, та припускаючи можливість нового арешту, Мефодій зробив дописування у газети свого роду методом перевірки — чи він на гачку, чи ще ні: «В районній газеті «Ленінським шляхом» мене друкували, і я знав, що коли мене перестануть друкувати — значить усе. Це в мене було як пробний камінь... Загалом, якщо поррахувати, кілька сотень було надруковано — вірші, гуморески прозою і віршовані».

Дива не сталося: «Вже було видно, що мене збираються арештувати. Тоді арештували Юрія Залету, він викладав французьку мову в Студениці. У нього вже видана була одна книжка «Хто витримає спеку» — вона є у мене, він мені її подарував... Разів три ночував у мене».

Самого Залету заарештували у липні 1980 року. В його записній книжці знайшлися відомості й про Волинця (зокрема, про те, що той ма друкарську машинку, був знайомий з письменниками). Таким чином слідство отримало базу для звинувачення.

Ось як Волинець згадував обшуки у своїй оселі: «Шукали навіть у туалеті, ніби я в туалеті ховав рукописи Залети. Навіть дитячі колготки маленької доньки перевіряли, школярки. А як зайшли до бібліотеки та взялися трусити — а там було що трусити, — закінчили день увечері, опечатали і поїхали. На другий день знов приїхали, знову цілий день, і знайшли мої щоденники. О, щоденники знайшли! Тоді вони вже тут сіли, посадили двох своїх стукачів, щоб по датах сортували. Два дні трусили, 6 і 7 серпня».

Справу проти Мефодія Волинця порушили 11 вересня, а 19 вересня — заарештували. 14 листопада в Житомирі його засудили до 3 років позбавлення волі в таборах суворого режиму.

Мефодій Волинець відбував покарання у с. Райки Бердичівського району Житомирської області, у 1981 році відбув на поселення до Пермської області. Звільнений був у віці 57 років у вересні 1983 року.

«Після цього вже абсолютно нічого страшного не було, — згадував він. — От тільки сусідів підсилали, щоб підслуховували, хто ходить до мене. Кажали, що в мене тут «жучки», людей відмовляли: не ходіть туди. Поки я сидів у тюрмі, дружині писали на дверях «бандеровка». Ну, мені у поштову скриньку вкидали — в мене десь воно є, тільки треба шукати — такий череп зі схрещеними кістками. А так усе нічого».

Джерела

Овсієнко Василь. Волинець Методій (Михтодь) Іванович: [Інтерв'ю 4.06. 2001 р., м. Коростишів] // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 12 липня. *Режим доступу*: <https://bit.ly/2cUpxHF>

Овсієнко Василь. Волинець Михтодь Іванович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 10 липня. *Режим доступу*: <https://bit.ly/2cAggYZ>

22 вересня 1938 року вбита поетеса Вероніка Черняхівська

Взагалі я сподіваюся, що моє життя складеться гарно, і це додає мені сил...

Зі щоденника Вероніки Черняхівської, 1917 рік

«Минуло вже чотири роки. І коли я заплющую очі і вдумуюся — розумію, що втратила. Порівняно з цим дійсність — карикатура...» — зі щоденника, 1921 рік.

Уперше Вероніку Черняхівську заарештували у 1929 році у «справі Спілки визволення України». Як свідчать джерела, мати дівчини, Людмила Старицька-Черняхівська, яка проходила у тій самій справі, зуміла вмовити слідчого відпустити доньку.

«Аж страшно робиться, коли придивишся до сучасного життя, — така безчесність і безпринципність, що просто диво. Що вийде з нового покоління — це ж будуть не люде, а якісь чудовіща... Ціле прекрасне, творче, сильне покоління знищене, остались виродки», — писала Вероніка у щоденнику.

9 січня 1938 року Рону (так пестливо звали Вероніку рідні) заарештували вдруге за санкцією військового прокурора: «Обвиняемая Черняховская-Ганжа, будучи недовольна существующим строем, в 1926 г. выезжала в Берлин, где пробыла до 1928 г., откуда возвратилась обратно в СССР и с того момента и по день ареста была связана с немецким консульством в г. Киеве, посещала квартиру немецкого консула, где собирались украинские националисты, и на этих сборищах обсуждались вопросы борьбы с Советской властью...»

Далі про долю дівчини відомо лише з листів її матері Людмили Старицької-Черняхівської, яка шукала інформацію про доньку навіть після її вбивства у в'язниці.

Матір писала сотні листів, у яких стверджувала, що ні місце утримання її дитини, ні інстанції, що виносила вирок, невідомі. 14 грудня 1938 року Людмила зустрілася зі співробітником НКВС, який стверджував, що був слідчим у справі Вероніки. «Ви, звичайно, гадаєте, що вона красуня, але, як на мене, вона дуже негарна... Крім того, вона зухвала, нахабна, дряннь базарна, наволоч! — кричав він. — От і заробила 10 років!»

Повідомити про долю Вероніки чоловік категорично відмовився. 72-річна Людмила Черняхівська вирушила до Томська, у Норинські та Маріїнські табори на пошук доньки. Але марно.

У 1990 році стало відомо, що згідно з постановою Особливої трійки Управління НКВС СРСР Київської області Вероніку Черняхівську розстріляли 22 вересня 1938 року.

Джерела

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nUku5h>

Кирієнко Ольга. «Я впевнена, зі мною нічого поганого в житті не станеться...» // Хрещатик. — 2005. — 5 липня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/tmQqxc>

Павлюк А. Вероніка Черняхівська: закатований талант епохи «Розстріляного Відродження» // Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. — 2013. — № 9. — Ч. 1. *Режим доступу:* <https://goo.gl/IVtzwj>

Самчук Тарас. «Ходіння по муках» родини Старицьких // День. — 2012. — 3 серпня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/U045Fy>

Томашпольская Людмила. Из архива ГПУ-НКВС: Вероника Черняховская // Зеркало недели. — 1996. — 26 января. *Режим доступу:* <https://goo.gl/QhVaFW>

Черняхівська Вероніка. Переклади. *Режим доступу:* <https://goo.gl/oIZ0ZL>

25 вересня 1937 року розстріляний літературний критик Фелікс Якубовський

9 серпня 1937 року за рішенням диввійськюриса Калошина відбувся обшук у квартирі Якубовського у Києві. Чекісти вилучили та долучили до справи праці Михайла Драгоманова, Сергія Єфремова, Петра Струве, Карла Каутського та інших, вилучили особисте листування та рукопис (доля наразі невідома).

Відомого тогочасного критика звинуватили у приналежності до контрреволюційної «Польської організації військової». У справі не проходив жодний речовий доказ.

Слідство тривало недовго — 22 вересня комісія НКВС і прокурор СРСР засудили Фелікса Якубовського до розстрілу. Вирок було виконано у день його 35-річчя. Похований у Биківнянському лісі.

Джерело

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nUku5h>

28 вересня 1979 року затриманий один із керівників підпільної організації Микола Крайник

Микола Крайник не перший рік був під наглядом КДБ. У 1961 році він заснував підпільну організацію, що згодом отримала назву Український національний фронт (таку саму назву мала організація Дмитра Квецка та Зеновія Красівського, тому організацію Крайника називають УНФ-2). З середини 1970-х років УНФ-2 розгорнув свою діяльність доволі широко. На 1978 рік в організації вже було майже 200 членів, які працювали у 15 областях УРСР.

У серпні-вересні 1979 року арештували майже всіх учасників організації. Двоє її керівників загадково загинули: Іван Мандрик випав з четвертого поверху з ножовим пораненням, Тарас Диндин випав на ходу з потяга. Ще один очільник УНФ-2 — Василь Зварич — дав свідчення і отримав термін.

Під час слідства, яке вели підполковник І. Рудий, капітан О. Лябах, лейтенант О. Майданченко, Крайника били. Потім його етапували до Івано-Франківської тюрми КДБ. У помешканнях його родичів пройшли обшуки. В одиночній камері Микола знайшов лезо і порізав вени. Лікарям вдалось його врятувати, а наглядачі роздягли його, побили і знову кинули до одиночки.

Наприкінці листопада 1979 року Крайник почав давати свідчення, бо думав, що його зрадили. На столі у слідчого лежали документи, що потрапили до рук силовиків випадково. Микола назвав 21 особу (з псевдонімами), які долучались до роботи УНФ-2. Справи порушили проти 10 осіб, допитали понад 100, викликали на суд понад 20.

Через важкий стан здоров'я Крайника перевели до Львівської тюремної лікарні. На суді його дружині зламали руки, порвали одяг і навіть оштрафували за розбите невідомою особою скло. Доньку, сестру та односельчан до залу суду не пропустили взагалі.

7 років таборів суворого режиму та 3 роки заслання — таким був вирок Миколі Крайнику. Відбував покарання у таборі ЖХ-385/3 у

Мордовії.

Джерела

Зайцев Юрій. Антирежимний рух (1956—1991) // Львів: Історичні нариси. — Львів, 1996. *Режим доступу*: <https://goo.gl/QwnlXI>

Овсієнко Василь. Крайник Микола Михайлович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2013. — 8 червня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/yoOoZh>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

Юрочко Богдан. Друкарська машинка як зброя проти режиму // Львівська газета. — 2006. — 17 січня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/5wKIER>

29 вересня 1968 року етаповано до психіатричної лікарні гірничого майстра Володимира Клебанова

На початку місяця макіївський гірничий майстер Володимир Клебанов виступив на захист прав робітників та службовців, а також проти сваволі дирекції. Арешт не забарився. Донецький суд визнав його неосудним та направив до Дніпропетровської психіатричної лікарні на 5-річне «лікування».

Після звільнення Клебанов не міг влаштуватись на роботу, тому почав вимагати у влади компенсації моральних збитків за час, проведений на примусовому «лікуванні». За намагання домогтися справедливості вдруге госпіталізований і переведений до Донецької психіатричної лікарні.

Раніше робітник не раз виступав проти порушень умов праці шахтарів, викривав крадіжки адміністрації. Ідея створити Вільну профспілку трудящих виникла у нього після третьої «ходки» до Макіївської спецпсихлікарні. У 1978 році ця організація розпочала свою діяльність.

Джерела

Рапп Ірина. Клебанов Володимир Олександрович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 19 квітня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/iZuc1b>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

30 вересня 1937 року відкрито справу проти літературного критика Володимира Коряка

У 1920-х—1930-х роках Володимир Коряк був відомий у літературних колах як компартійний ідеолог. Близький до палкого борця з українським буржуазним націоналізмом Андрія Хвилі, активно викривав Миколу Хвильового. Втім, його праці деякі сучасні літературознавці вважають цікавим прикладом переосмислення літпроцесу.

30 вересня 1937 року письменника виключили з КП(б)У як «буржуазного націоналіста, що не побажав роззброїтися проти радянської влади», а наступного дня обшукали квартиру та заарештували.

У справі є «зізнання» підсудного, нібито він справді вів «контрреволюційну роботу» і заслуговує на покарання.

Слідство тривало недовго. 21 грудня того самого року відбувся суд, на якому Володимира Коряка засудили до розстрілу. Вирок був виконаний 22 грудня 1937 року.

Дружину арештували через три тижні після Володимира та засудили до 5 років заслання в Караганді.

Володимир Коряк реабілітований у 1956 році.

Джерела

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nUku5h>

Сподарець Михайло. Літературно-критична діяльність В. Коряка // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. — 2012. — № 989. Сер.: Філологія. — Вип. 63. *Режим доступу:* <https://goo.gl/EAljsB>

65

Ігор Геращенко — чоловік та соратник Ірини.

66

Текст Олени Кухар.

Жовтень

2 жовтня 1990 року розпочалось масштабне студентське голодування на головній площі Києва

Понад два тижні увага світу була прикута до протестів в Україні. Зрештою Верховна Рада УРСР задовольнила усі вимоги протестувальників:

- недопущення підписання нового союзного договору;
- перевибори Верховної Ради УРСР на багатопартійній основі не пізніше весни 1991 року;
- повернення на територію УРСР українських солдатів, а також забезпечення проходження військової служби юнаками-українцями винятково на території республіки;
- націоналізація майна Компартії України та ЛКСМУ;
- відставка голови Ради Міністрів УРСР Віталія Масола.

«На спільній нараді напередодні учасники швидко домовилися про гасла та керівництво акції. Протягом всієї акції ми не піддавали жодного разу ревізії наші вимоги, якби на нас не тиснули наші старші “рухівські” союзники. З керівництвом легко все узгодили. Домовилися, що буде інститут “співголівства”», — розповідав згодом Олександр Доній, один з лідерів акції.

Протестувальники під загрозою арештів просиділи на площі весь день 2 жовтня 1990 року, увечері почали зводити намети. У перший день участь у голодуванні взяли 108 осіб.

Один з лідерів акції Маркіян Іващишин згадував, що ненасильницька реакція влади і навіть дозвіл на проведення акції, виписаний опівночі, дуже здивував протестувальників.

Джерела

Бойко Олександр. З 2 до 17 жовтня 1990 р. в Києві тривало голодування 158 студентів з 24 міст України // Бойко О.Д. Історія

України: Посібник. — К.: Видавничий центр «Академія», 2002. *Режим доступу*: <https://goo.gl/YP9GRU>

Доній Олесь. Студентська революція на граніті. Фотоальбом про студентське голодування 1990 року. — К.: Смолоскип, 1995.

Зінченко Олександр. Революція на граніті: нас можна назвати циніками, які готові загинути за ідею // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2015. — 2 жовтня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/IIU9PX>

Олесь Доній про Революцію на граніті. *Режим доступу*: <https://goo.gl/HQbORg>

«Революція на граніті». Фото жовтня 1990-го. *Режим доступу*: <https://goo.gl/Hvnh5V>

Революція на граніті у пресі 1990-го. *Режим доступу*: <https://goo.gl/NYrKPH>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

7 жовтня 1919 року засуджено п'ятьох осіб за вбивство голови косянтиноградського ревкому

У січні 1919 року Костянтиноград Полтавської губернії (нині — Красноград Харківської області) зайняли більшовики. Новостворений орган влади — повітовий «революційний комітет» (ревком) — очолив 26-річний слюсар Сергій Щучка.

Скориставшись воєнним часом, члени ревкому грабували місцевих мешканців. 8 лютого голову ревкому Щучку було знайдено вбитим у власному кабінеті. Виглядало, що це самогубство: мовляв, товариш Щучко не витримав напруження та проявив слабкість.

Однак навесні у ріці Берестовій було знайдено тіла ще п'ятьох членів ревкому: військового комісара Котлика, комісара освіти Чухліба, коменданта Шиля, Олешка та Кузьменка. На шиї одного з них було знайдено рушник. Ідентифікувавши його, вийшли на вбивцю.

Слідство звинуватило і засудило до розстрілу Івана Воротнікова та ще чотирьох мешканців Костянтинограда як таких, що під час антибільшовицького повстання вбили голову повітового ревкому та закатували п'ятьох його співробітників.

У 2015 році влада Краснограда вирішила не переіменувати вулицю Сергія Щучка.

Джерела

З 10 липня розпочався збір пропозицій щодо нових назв вулиць Краснограда // Вісті Красноградщини. — 2015. — 8 липня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/jvqnjX>

Репресії проти учасників антибільшовицького руху в Україні (1917—1925 рр.): Анотований покажчик архівних кримінальних справ «Основного» фонду архівів тимчасового зберігання регіональних органів СБУ. — Х.: Права людини, 2015. *Режим доступу:* <https://goo.gl/ZuXM9R>

10 жовтня 1937 року розстріляний письменник Аврам Абчук

Єврейського письменника і критика Аврама Абчука енкаведисти схопили просто посеред вулиці 27 вересня 1937 року. Того самого дня обшукали квартиру. Дружину з немовлям виселили.

Справу проти письменника відкрили за «підривну діяльність, проведення на території СРСР шпигунства на користь іноземної держави». 10 жовтня 1937 року в Києві письменника розстріляли. Родину вислали з міста.

Володимир Сосюра і Максим Рильський після смерті Сталіна клопотались про зняття з Абчука тавра «ворога народу». 13 жовтня 1956 року Верховний Суд СРСР переглянув справу письменника і скасував вирок за відсутністю складу злочину.

Джерела

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nUku5h>

10 жовтня 1953 року засуджений письменник Олесь Бердник

Письменник-фантаст і футуролог Олесь Бердник на відкритих партійних зборах театру, де працював актором, виступив із критикою перекроювання «згори» п'єс відомих українських письменників. Він не визнав обвинувачень у «контрреволюційній пропаганді й агітації»

проти соціалістичного ладу, паплюженні постанов партії й уряду», за що був засуджений та сидів у таборах. У 1955 році звільнений.

Після того як у квітні 1972 року у квартирі подружжя Руденків, де на той час мешкав письменник, під час обшуків знайшли працю Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» та дві друкарські машинки, твори Олесь Бердника перестали публікувати. Книги вилучали із книгарень, а рекламу його лекторських виступів про футурологію ліквідували. Бердник оголосив на знак протесту голодування на 16 діб та домігся зустрічі з першим секретарем ЦК КПУ Петром Шелестом: той вибачився, але заявив про «неможливість втручання в діяльність КДБ».

Джерела

Олесь Бердник (1926—2003): [Біографія і твори] // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/2Y0qvr>

Офіційний сайт Олесь Бердника. *Режим доступу:* <https://berdnyk.com.ua>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

11 жовтня 1937 року заарештований письменник, геолог Микола Філянський

Причини арешту і звинувачення проти письменника, геолога і музейного діяча Миколи Філянського й досі залишаються невідомими, оскільки архівно-слідчої справи не виявлено. Письменник проходив по «сталінському списку» від 7 грудня 1937 року із трьома «за» — «Сталін, Молотов, Жданов». Розстріляний 12 січня 1938 року в Києві. За клопотанням дружини реабілітований посмертно 21 листопада 1959 року Військовою колегією Верховного суду СРСР «за відсутністю складу злочину».

Письменник народився 1873 року і був сучасником кількох літературних поколінь: від Лесі Українки та Івана Франка до авангардистів і неокласиків. Першим критиком Філянського став Михайло Коцюбинський, який розгромив дебютну поетичну збірку

молодого автора. Другим великим критиком творчості письменника був Микола Зеров.

Незважаючи на те що Микола Філянський своєю творчістю та громадсько-культурною діяльністю після 1917 року засвідчив лояльність до радянської влади, видав публіцистичну книжку про будівництво Дніпрогесу, опублікував чимало цінних праць із геології, проблем мистецтва, під час активізації сталінського терору він зазнав репресій.

Джерела

Базилевський Володимир. Микола Філянський (1873—1938). «І серце вії підняло...» // Слово Просвіти. — 2011. — 22 грудня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/MpRwfy>

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/TWJqbI>

Філянський Микола. Поезії. — К.: Радянський письменник, 1988. *Режим доступу:* <https://goo.gl/PZhvLV>

12 жовтня 1974 року розпочав голодування поет Тарас Мельничук

У рукописі збірки карпатського поета Тараса Мельничука «Несімо любов планеті» цензори видавництва «Радянський письменник» виявили вірші, які було визнано антирадянськими. Опісля у його квартирі було проведено обшук та конфісковано весь літературний доробок.

У липні 1972 року Мельничука засудили до 3 років таборів сурового режиму.

Поет брав активну участь в акціях протесту політв'язнів, влаштованих проти свавілля табірної адміністрації, писав скарги на ім'я прокурора щодо нелюдського ставлення наглядачів до політв'язнів.

Голодування 1974 року було розпочате Тарасом на знак протесту проти відмови табірному лікарю надати необхідну медичну допомогу політв'язню Івану Світличному (майже весь останній табірний рік Світличний провів у лікарні: у нього не припинялися носові кровотечі

і головний біль, загострилася хвороба нирок, були рецидиви туберкульозу, але він намагався працювати разом з усіма попри отриману інвалідність).

Лауреат Шевченківської премії (1992) Тарас Мельничук вдруге опинився за ґратами в 1979 році у Вінницькій колонії суворого режиму «за злісне хуліганство». У листі поетці Ніні Гнатюк поет писав: «Ножа приписали мені, хоча я зроду-віку не ходив із таким творчим інструментом. Зробили з мене і призвідника бійки, і плюс — алкаша».

Джерела

Виступ Тараса Мельничука на врученні Шевченківської премії 1992 р: [Відео]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nW7aNI>

Гнатюк Ніна. Тарас Мельничук: «Крім честі, в мене нічого не лишилось» // *День.* — 1998. — 20 серпня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/gVtwY8>

Карп'юк Василь. З Гуцульщини: Тарас Мельничук. *Режим доступу:* <https://zbruc.eu/node/12054>

Мельничук Тарас. Князь роси: Вибрані поезії. *Режим доступу:* <https://goo.gl/jxw53q>

Пам'яті Тараса Мельничука. 1939—1995. *Режим доступу:* <https://goo.gl/GGcifu>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012. **12 жовтня 1978 року з СРСР виїхала правозахисниця Надія Світлична**⁶⁷

Публіцист, філолог, шестидесятниця, учасниця правозахисного руху, політв'язень Надія Світлична ще 1976 року написала заяву про відмову від громадянства СРСР. У ній жінка зазначила: «Нижче людської гідності після усього пережитого бути громадянином найбільшого у світі, наймогутнішого, найдосконалішого концтабору».

У жовтні 1978 році Світлична виїхала до Рима, де її прийняв Папа Римський Іван-Павло II, а у листопаді разом із двома маленькими синами прибула до США.

В оточенні брата Надії, репресованого літературознавця Івана Світличного, були найцікавіші люди доби: на «суботи Світличного» приходили молоді художники і поети Алла Горська, Галина Севрук, Іван Драч, Ірина Жиленко, Микола Вінграновський, Василь Симоненко

та інші. Суть шістдесятництва Надія Світлична найперше вбачала у «моральному кліматі, який створювали шістдесятники».

Після зіткнення з міліцією 22 травня 1967 року учасників зібрання біля пам'ятника Тарасу Шевченку Світличною зацікавився КДБ і почав викликати на допити, тому щодня, виходячи з дому, вона брала з собою мило і зубну щітку й прощалася з малолітнім сином. У листопаді 1967 року разом із братом, Іваном Дзюбою та Ліною Костенко надіслала лист першому секретарю ЦК КПУ Петру Шелесту, протестуючи проти арешту В'ячеслава Чорновола.

У грудні 1970 року Надія Світлична та Євген Сверстюк у підвалі будинку у місті Василькові Київської області знайшли тіло по-звірячому вбитої художниці Алли Горської, організували похорон і спорудження пам'ятника на могилі.

Надія була надзвичайно активною — вона передруковувала головні тексти епохи, збирала вірші, магнітофонні записи, їздила із читаннями у регіони. Михайлина Коцюбинська казала про Світличних: «Іван колись називав себе “оптимістом-рецидивістом”. І Надія була з цієї ж самої породи. Вона якось уміла організувати людей, залучити їх до української ідеї, причому без фанатизму, без ксенофобії, з чуттям гумору, якось самозрозуміло». За антирадянську діяльність у 1973 році Надію було засуджено до 4 років таборів суворого режиму.

В еміграції Надія Світлична працювала перекладачем у Гарвардському університеті, збирала інформацію й до 1985 року регулярно видавала «Вісник репресії в Україні». У 1983—1994 рр. вона працювала в українській редакції «Радіо Свобода», у 1989—1992 рр. вела цикл передач «Шістдесятництво в Києві», збирала та розшифровувала передані з таборів матеріали і готувала їх до видання. Отримавши ще у Києві від Василя Стуса посилку із рукописом книжки, вважала справою життя переписати, зберегти і видати «Палімпсести» (їй це вдалось у 1986 році). У 1992 році започаткувала створення «Музею шістдесятництва» у Києві, віддавши на нього частину Державної премії імені Тараса Шевченка.

Джерела

Загоруйко Наталія. До роковин смерті Надії Світличної // День. — 2016. — 8 серпня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/Ips4rs>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

Стенула Надія. Надія Світлична. Пам'яті авторки «Журналу надій», «голосу дисидентської України» // Радіо Свобода. — 2006. — 15 вересня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/zOJiJH>

13 жовтня 1976 року заарештований різьбяр Петро Рубан

Проти різьбяра Прилуцького меблевого комбінату Петра Рубана у 1976 році було порушено справу, яка так і називалася: «Справа Рубана». Впродовж восьми місяців до 200-річчя США майстер виготовляв подарунок американському народові — дерев'яну книгу із зображенням статуї Свободи. Однак невідомі книгу викрали. У прокуратурі Рубану спочатку порадили «забути» про цей випадок, а згодом різьбяра заарештували.

29 грудня 1976 року Прилуцький народний суд розглянув справу обвинуваченого за частиною 3 статті 81 («крадіжка державної власності») і статтею 150 («приватнопідприємницька діяльність») Кримінального кодексу УРСР. Рубана також звинуватили у здачі до художнього салону 73 сувенірів, начебто «виготовлених поза обліком на підприємстві» та крадіжку матеріалів на комбінаті. Суд засудив його до 8 років ув'язнення і 5 років заслання.

У травні 1988 року Петра Рубана було звільнено і вислано з СРСР. Перед тим він разом з іншими дисидентами був офіційно запрошений до американського посольства в Москві на зустріч з президентом США Рональдом Рейганом.

Джерела

Петро Рубан і його «Справа». *Режим доступу:* <https://goo.gl/hiFEIS>
Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

In memoіam: Петро Рубан — член УТГ і ОУН // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2011. — 27 вересня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/hJ5SIv>

13 жовтня 1968 року проведений обшук у квартирі священника Романа Бахталовського

КДБ розкрило діяльність священника катакомбної Української греко-католицької церкви Романа Бахталовського в сфері духовного виховання молоді. Під час обшуку в квартирі було конфісковано рукописи духовної літератури, магнітофонні стрічки з записами конференцій, священницькі предмети та книги для Богослужіння. Суд за зачиненими дверима визначив термін покарання для отця Романа — 3 роки таборів суворого режиму в Мордовії та 5 років заслання у Красноярському краї.

У 1946 році Бахталовського вперше заарештували за відмову зректися католицької віри українського обряду. Він був засуджений до примусових робіт за «антирадянську діяльність». У таборі він працював санітаром у лікарні, рубав дрова, провадив реколекції для в'язнів різного етнічного походження, поширював щоденне Святе Причастя. Отець Роман Бахталовський був добрим педагогом, священником та літератором.

Джерела

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

Слуга Божий. о. Роман Бахталовський. 1897—1985. *Режим доступу*: <https://goo.gl/ocoV58>

14 жовтня 1946 року засуджений священник Петро-Йосафат Герилюк-Купчинський

Коли у травні 1945 року окупаційна влада створила ініціативну групу для переходу Української греко-католицької церкви до Московського патріархату, лікар, священник катакомбної УГКЦ, в'язень сумління радянських тюрем і концтаборів Петро-Йосафат Герилюк-Купчинський відмовився підписатися під документом та, не чекаючи призову до радянської армії, пішов у підпілля. Петро-Йосафат вів різнобічну активну діяльність. Випускав та розповсюджував серед священників та монахів інформаційні «летючки» проти ліквідації УГКЦ: «З нами Бог, тримайтеся! Не підписуйте православіє московське!». Організував в Станіславі (Івано-Франківську) чотири станиці, які були у помешканнях священників та вірних. У станицях можна було відправити службу Божу, повінчатися чи висповідатись.

Разом з отцем Романом Бахталовським організував у Коломиї монастир сестер Матері Божої Неустанної Помочі.

«Дивлячись на всі ті події, у нас виникла думка написати листа до Папи і повідомити його про всі ті безчинства. Ми багато думали і вирішили, що я маю їхати до Польщі, оскільки я народжений в Польщі, і звідти передати лист, написаний французькою мовою о. Романом Бахталовським. У листі йшла мова про «ініціативну групу», про її організаторів, про хвилю арештів наших єпископів та священників».

На жаль, Герилюку-Купчинському так і не вдалося повідомити Папі Пієві XII, що діється в Галичині, бо за день перед від'їздом він був заарештований у Львові. Коли енкаведисти переклали листа, розпочалися жорстокі побої. У внутрішній тюрмі НКВС у Києві Петро-Йосафат зустрів у коридорі Йосифа Сліпого, якого вели на слідство, і митрополит дав йому благословення. Військовий трибунал за начебто «антирадянську агітацію» та «шпигунство на користь Ватикану» засудив священника на 10 років ув'язнення та 5 років обмеження у правах.

Після рішення суду Герилюка-Купчинського відправили до камери на 60 осіб, де більшість ув'язнених чекали на смертну кару. Там він познайомився з єпископом Йосафатом Коциловським, який просто у тюремній камері висвятив Петра-Йосафата на диякона. За півдня священника перевели до робочого табору.

Джерела

Гринішак Наталія. Все життя Богові віддав. *Режим доступу:* <https://goo.gl/fjq1H4>

Овсієнко Василь. Герилюк-Купчинський Петро-Йосафат Петрович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 11 липня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/C743Pa>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

Солецький Андрій. Життя крізь терни до зірок. *Режим доступу:* <https://goo.gl/0VmMTu>

15 жовтня 1950 року в Інті у таборі МВС відбувся закритий процес над 31 в'язнем

Напередодні «великого ювілею» — 70-ліття Йосипа Сталіна — у грудні 1949 року окремі в'язні табору «Мінлаг» в Інті розраховували на амністію. Натомість багато українців та уродженців країн Балтії усвідомлювали марноту таких сподівань.

У таборі № 1 в'язнями був розроблений план повстання. Українці, які становили 60 % в'язнів табору, сформували три курені по 450 осіб та роту смертників-добровольців із 30 осіб на чолі з Михайлом Загоровським із Запоріжжя. Крім українських куренів, були також сформовані російські, литовські, латиські, білоруські роти. Координаційний комітет та план повстання мали назву «Північне сьайво».

У лютому 1950 року через засланого із Москви провокатора Бжевськ підготовка повстання була перервана. Почалося слідство. 15 жовтня 1950 року відбувся закритий процес над 31 в'язнем: 11 осіб були засуджені до розстрілу, 15 — до 25 років особливих режимних таборів.

Розстріляні:

1. Братусь Петро Володимирович — українець з-під Борислава.
2. Бригів Анатолій Павлович — українець з Лебедина.
3. Добровольський Михайло Олексійович — українець з м. Бжеська.
4. Загоровський Михайло — українець із Запоріжжя.
5. Кашуба Адам Андрійович — українець з Житомирщини.
6. Лихінін Олександр — українець зі Львова.
7. Павлов Георгій Тимофійович — росіянин зі Ставрополя.
8. Писанко-Лиссанко Костянтин Федорович — українець із Закарпаття.
9. Романчук Юліан Володимирович — білорус із Західної Білорусії.
10. Романов Петро — росіянин з Ленінграда.
11. Рутковський Валерій Павлович — білорус із Бобруйська.

27 червня 1951 року Військова колегія Верховного Суду переглянула справу №401 і не знайшла у діях в'язнів злочину, оскільки вони були «поставлені у стан крайньої необхідності захисту і самооборони свого людського існування від глузу та сваволі». Усіх було реабілітовано, в тому числі розстріляних.

Джерела

Губка Іван. Боротьба ОУН-УПА в московських концтаборах. *Режим доступу:* <https://goo.gl/u92qli>

16 жовтня 1939 року помер письменник Михайло Івченко

У 1920-х роках оповідання, повісті, п'єси і роман Михайла Івченка були широко відомими. Їх друкували у читанках для трудових шкіл, журналах, окремими книжками. На жаль, понад 60 років українському читачу ім'я та твори письменника були невідомі.

Івченко було властиве прагнення за вчинками людини побачити її внутрішній світ, відчутти її розуміння життя, природи. Критик Яків Савченко, узагальнюючи творчий доробок прозаїка, писав: «Від цілої його постаті віє спокоєм і серйозним гуманним ставленням до людини. Він увесь задуманий і філософічний».

У вересні 1929 року Івченка було заарештовано у сфальсифікованій «справі Союзу визволення України». Під тиском під час попереднього слідства письменник зізнався у тому, що висловлював антирадянські ідеї.

Івченко, переживши сильну депресію, після звільнення тривалий час не міг повернутися до творчої діяльності. Згодом почав писати, але рукописи з прозовими текстами і перекладами Рабіндраната Тагора так і залишились неопублікованими.

У 1934 році після розстрілу Григорія Косинки, Дмитра Фальківського, Олекси Влизька, Костя Буревія, арешту Євгена Плужника, Миколи Куліша, Валер'яна Підмогильного, Валер'яна Поліщука та інших Михайло Івченко, рятуючись, виїхав до Москви начебто на лікування. Звідти перебрався на Кавказ. У Владикавказі працював за спеціальністю — агрономом-економістом. Там же раптово і помер.

Джерела

Івченко Михайло. Робітні сили: Новели, оповідання, повісті, роман. — К.: Дніпро, 1990.. *Режим доступу:* <https://goo.gl/RVjE8v>

Історія української літератури ХХ століття: у 2 кн.: 1910—1930-ті роки: Навч. посібник/ за ред. В.Г.Дончика. — Кн. 1. — К.: Либідь, 1993. *Режим доступу:* <https://goo.gl/3VHrfy>

*17 жовтня 1985 року поет Іван Сокульський переведений
до відділення особливого режиму табору у с. Кучино
Пермської області*

Учасник українського правозахисного руху, політв'язень радянських тюрем і концтаборів, поет Іван Сокульський був автором «Листа творчої молоді Дніпропетровська» на захист роману Олеся Гончара «Собор». Наприкінці літа 1968 року лист був направлений Голові Ради Міністрів УРСР В. Щербицькому, кандидатові в члени політбюро ЦК КПУ О. Ватченку та секретареві Спілки письменників України Дмитрові Павличку. За лист, розповсюдження українського самвидаву та вірші Сокульський був заарештований. За «антирадянську агітацію і пропаганду» Дніпропетровський обласний суд засудив його до 4,5 року таборів.

У всіх поетичних творах письменника (а Сокульський писав про нерівноправне становище України у складі СРСР, відсутність демократичних свобод, жалюгідний стан української мови і культури) суд побачив наклепи на радянський державний і суспільний лад. Були відкинуті аргументи автора про те, що описані у віршах події стосуються минулого й жодним чином не зводять наклепів. «З метою завуалювати антирадянський зміст вірша, [автор] вдається до алегорій, інакомовлень і так приховує під конкретними образами інші поняття», — резюмувало обвинувачення.

Іван Сокульський неодноразово заявляв: «Нема у мене ніякого криміналу. Любити свій край не є злочин!» У відповідь на чергову хвилю арештів правозахисників та близьких друзів М. Горбаля, П. Розумного, а також брата дружини Я. Лесіва у 1979 році письменник вступив до Української Гельсінської групи. Під час другого арешту 1980 року в Сокульського вилучено всі листи, рукописи, літературознавчі дослідження.

17 жовтня 1985 року Івана Сокульського доставлено до відділення особливого режиму табору ВС-389/36-1 (Пермська область). За відмову від роботи та інші «порушення режиму» понад 100 днів провів там у штрафному ізоляторі (ШІЗО), у 1987-му на рік був переведений до камери-одиночки. Звільнений у серпні 1988 року.

З 1989 року Сокульський видав 9 номерів громадсько-політичного і літературно-мистецького журналу «Пороги». 20 травня 1991 року

у Дніпропетровську під час пікетування на підтримку незалежності України письменник був жорстоко побитий агентами КДБ, що призвело до значного погіршення його здоров'я. Помер у 1992 році.

Джерела

Платонов Володимир. «Без України — ми раби»: Іван Сокульський у віршах, листах, документах // Дзеркало тижня. — 2010. — 10 липня.
Режим доступу: <https://goo.gl/44DIPu>

Пороги: Літературно-мистецький і громадсько-політичний самвидавний журнал: Вибране. — К.: Смолоскип, 2009.

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

18 жовтня 1941 року під час евакуації з Харкова зпалений поет Володимир Свідзінський

Коли німецькі війська наблизилися до Харкова, НКВС запровадив вибіркові арешти тих мешканців, які ще не евакуювалися. Карні органи ретельно відстежували тих, хто міг, на їхню думку, чекати на прихід німців. Так, донька поета Володимира Свідзінського засвідчила, що останні дні перед арештом за батьком стежили: «чорний ворон» подовгу стояв біля їхнього будинку.

Як член Спілки письменників УРСР Свідзінський мав евакуаційний талон, але не квапився (донька відмовилась їхати з міста — закохалась), тому потрапив під облаву. Письменника разом з іншими силоміць евакуйованими просто гнали під конвоєм на схід. Неподалік німецька танкова колона прорвала оборону. На цей випадок конвой мав наказ знищити в'язнів. Наказ було виконано: арештованих спалили живцем у покинутій будівлі між Куп'янськом і Старим Салтовом... У поезіях різних років Володимир Свідзінський наче передчував свою смерть в огні: «В полум'ї був спервовіку/ І в полум'я знову вернуся...»

Павло Тичина казав про Свідзінського: «Це справжній поет, у нього кожне слово на своєму місці», а Майк Йогансен, який знав деякі поезії письменника напам'ять, наголошував: «Це поет для поетів».

Джерела

Герасименко Ольга. Володимир Свідзинський: маловідомі факти. *Режим доступу*: <https://goo.gl/xuAAnc>

Свідзинський Володимир Євтимович (1885—1941): [Біографія і твори] // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. *Режим доступу*: <https://goo.gl/cWXpy7>

Свідзинський Володимир. Вибрані твори. — К.: Смолоскип, 2011.

Соловей Елеонора. Невпізнаний гість: доля і спадщина Володимира Свідзинського // Дзеркало тижня. — 2001. — 19 жовтня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/xv3oYv>

У жовтні 1972 року заарештований учасник руху опору Володимир Кузюкін

«Він служив у Чехословаччині, потім у Білій Церкві. За листівки сидів, що стосувалися окупації Чехословаччини. Був дуже хворий, вкрай виснажений, і то можна зрозуміти, чому він пішов на співпрацю з КГБ», — писав Василь Овсієнко про Володимира Кузюкіна.

Військовий зв'язківець Володимир Кузюкін виготовляв і розповсюджував у Саратові, Бресті та Білій Церкві листівки. У 1972 році його викрили і заарештували за звинуваченням в «антирадянській агітації і пропаганді».

Під час слідства погрожували заарештувати його дружину, піддавали фізичним тортурам, саме тому він визнав себе винним та наполягав на тому, щоб відповідні органи звернули увагу на окремі недоліки з метою їхнього виправлення. Кузюкіна засудили на 5 років таборів судового режиму, однак звільнили за клопотанням дружини через проблеми зі здоров'ям — він хворів на виразку шлунка.

Джерела

Овсієнко Василь. Інтерв'ю з Зоряном Попадюком 27—28 і 30 січня 2000 р. в Самборі // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2007. — 21 листопада. *Режим доступу*: <https://goo.gl/XWVAg7>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

20 жовтня 1930 року розстріляний колишній генерал-хорунжий Армії УНР Юрко Тютюнник

Коли людина тратить віру в свої сили, віру в перемогу, то ні думати, ні говорити інакше вона не може. «Хочу рятувати, те, що ще осталося», — так скаже тільки переможений.

Юрко Тютюнник

Генерал-хорунжий Армії УНР мав вплив не лише на політичну та військову ситуацію в Україні, але і на мистецтво. Спільно з Майком Йогансеном і Олександром Довженком він створив сценарій фільму «Звенигора», працював актором, близько товаришував із Юрієм Яновським (з нього письменник списав образ головного героя роману «Чотири шаблі»).

12 лютого 1929 року Юрія Тютюнника запросили на допит у Харкові, після якого — арештували. У розмовах зі слідчим військовий не відмовився від своїх поглядів. За три тижні, 4 березня, йому пред'явили звинувачення у «пропаганді українського фашизму та приховуванні контрреволюційного елемента».

«Розслідування» справи тривало до кінця року. 3 грудня 1929 року Юркові Тютюннику винесли смертний вирок з приміткою «не приводити у виконання до особливого розпорядження».

Тютюнник листувався з дружиною Вірою до серпня 1930 року, потім листи від нього приходити перестали. До 1932 року Віра Тютюнник-Левицька зверталась до органів НКВС з проханням повідомити про долю чоловіка.

28 листопада 1977 року Юрко Тютюнник був реабілітований.

Джерела

Коваль Роман. Коли кулі співали. Біографії отаманів Холодного Яру і Чорного лісу. — Київ, Вінниця, 2006. *Режим доступу:* <https://goo.gl/Z7KOeK>

Шатайло Олег. Генерал Юрко Тютюнник. — Львів: Світ, 2000. *Режим доступу:* <https://goo.gl/Auynz7>

Юрій Тютюнник: від «двійки» до ГПУ: Документи і матеріали. — К.: Дух і літера, 2011.

Див. також: «18 травня 1972 року заарештована правозахисниця
Надія Світлична: Операція “БЛОК”» (с. 221).

Листопад

3 листопада 1937 року в урочищі Сандармох (Карелія) тривали розстріли в'язнів соловецьких таборів

3 листопада 1937 року є однією із найжахливіших в історії ГУЛАГу та однією із найвагоміших дат в історії України ХХ століття. За кілька днів наприкінці жовтня — на початку листопада 1937 року було знищено цвіт української інтелігенції.

Розстріли було здійснено до 20-ї річниці більшовицької революції. Імовірною причиною вбивства 1111 людей, серед яких було близько 300 українців, стала підготовка до війни з Фінляндією. Влада не хотіла, аби інформація про табори та в'язнів поширювалась за межі Союзу.

Списки складали начальник Соловецької тюрми Іван Апеттер та його заступник Пьотр Раєвський. В'язнів із Соловків перевезли на материк та утримували у приміщенні пересильної тюрми у Медвеж'єгорську, що була неподалік місця злочину. Розстріли виконував капітан держбезпеки Міхаїл Матвеев разом із поплічниками-«помічниками».

Час на вбивство однієї людини — кілька хвилин. Арештантів витягували з машини по одному і розстрілювали, хто чинив опір — отримував удар по голові. Є свідчення, що деякі з в'язнів зуміли пронести із собою заточки і спробували вбити або принаймні поранити катів.

Надворі стояв лютий мороз. Після кількох пострілів Матвеев з помічниками ішли грітись.

3 листопада 1937 року в урочищі Сандармох було розстріляно понад сотню українців. Того дня зустріли свою смерть поет Василь Атаманюк-Яблуненко, науковець Олексій Вангенгейм, поет Марко Вороний, професор Василь Гоца, історик Сергій Грушевський, літератор Григорій Епик, поет Микола Зеров, літератор Мирослав Ірчан, письменник Михайло Козоріс, журналіст Петро Кривенко,

Антін, Богдан та Остап Крушельницькі, офіцер Микола Кузняк, драматург Микола Куліш, режисер Лесь Курбас, професор Михайло Лозинський, прозаїк Валер'ян Підмогильний, письменники Клим Поліщук та Валер'ян Поліщук, географ Степан Рудницький, письменник Олекса Слісаренко, поет Павло Филипович, історик та міністр УНР Микола Чехівський, офіцер Олексій Яворський, письменник Юліан Шпол та багато інших.

11 листопада 1990 року звільнений останній українець-політв'язень СРСР Богдан Климчак

Одного разу вчителька накинулася на мене під час уроку: «Чево ти либишся?» Я недавно приїхав з України і не зрозумів, що вона питає.

Коли я приїхав в концтабір і зустрівся з українцями, я вже ледве сто слів пам'ятав українською мовою. А спочатку було: «Чево ти либишся?»

Зі спогадів Богдана Климчака

Родину Климчаків — один із синів був членом ОУН — на початку 1950-х років вислали на спецпоселення до Хабаровського краю. Вперше Богдана заарештували після закінчення технікуму — п'ять років хлопець відбув у мордовському таборі.

Після звільнення повернувся в Україну. Невдовзі спробував втекти із СРСР. У 1978 році Климчак перейшов радянсько-іранський кордон і здався правоохоронним органам. Але за дев'ять днів, згідно з міжнародними домовленостями між країнами, його передали на «батьківщину».

У червні 1979 року Богдана Климчака засудили до 15 років таборів суворого режиму та 5 років заслання. Покарання за спробу втечі відбував у мордовському таборі ВС-389/36 та 35, але часто бунтував, оголошував голодування, за 12 років ув'язнення рівно 590 днів провів у штрафному ізоляторі (ШЗО), 10 місяців у табірній тюрмі (ПКТ), 7 місяців — на погіршеному харчуванні. Незважаючи на нелюдські умови, він категорично відмовлявся підписувати будь-які документи, що полегшили б його становище.

Звільнений 11 листопада 1990 року. Реабілітацію не прийняв.

Джерела

Богдан Климчак // Територія терору: [Електронний ресурс]. *Режим доступу*: <https://goo.gl/rmSmD1>

Овсієнко Василь. Климчак Богдан Степанович: Інтерв'ю 21 січня 2000 року // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2008. — 22 лютого. *Режим доступу*: <https://goo.gl/9L5mh4>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

13 листопада 1965 року заарештований мовознавець Святослав Караванський

4 вересня 1965 року, під час першої хвилі арештів шістдесятників, у квартирі Караванського в Одесі відбувся обшук. У автора самвидаву кадебісти сподівались знайти багато компромату, проте помешкання було чистим.

Наступного дня Святослав Караванський почав протестувати проти такого свавілля: поширив звернення про безпідставний обшук, а згодом вручив консулам Польщі та Чехословаччини листи про «порушення ленінських норм національної політики» в Україні та арешти інтелігенції.

Караванського було вперше заарештовано за приналежність до ОУН у 1945 році. Проте він відсидів лише половину терміну, вийшовши за амністією. Після сміливого спротиву у 1965 році його відправили досиджувати термін, що залишився — 8 років та 7 місяців. Генеральний прокурор СРСР Роман Руденко (організатор міжнародних конгресів по боротьбі з нацизмом і мілітаризмом, обвинувачувач від СРСР на Нюрнберзькому процесі) вирішив, що звільнення Караванського у грудні 1960 року було «помилковим».

Проте і в таборі суворого режиму Караванський протестував: оголошував голодування, розсилав листи, через що сидів у штрафному ізоляторі та БУРі (з рос.: барак усиленого режима). За кілька років через «порушення табірною режиму» його перевели до Володимирської в'язниці. Усі документи, які він таємно передавав дружині — листи, книги з тайнописом, твори, свідчення в'язнів (зокрема і про розстріли в Катині) — миттєво розходились у самвидаві.

За це його термін його ув'язнення був подовжений на 3 роки тюрми і 7 років таборів.

Загалом унікальний мовознавець та поет провів у неволі 31 рік.

Джерела

Анцибор Дар'я. Святослав Караванський проти сталінської «єрижки» // *Gazeta.ua.* — 2012. — 24 грудня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/EhtFw5>

Караванський Святослав. Практичний словник синонімів української мови. — К.: Українська книга, 2000. *Режим доступу до онлайн-версії словника:* <https://goo.gl/MV5UED>

Караванський Святослав Йосифович // Открытый список: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/W245aQ>

Мельник Ігор. Арешти української інтелігенції 1965 року. *Режим доступу:* <https://goo.gl/y4JimG>

Рапп Ірина. Караванський Святослав Йосипович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 19 квітня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/jdLCsz>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012. **14 листопада 1937 року розстріляний письменник Дмитро Бузько**

У 1920-х роках Дмитро Бузько співпрацював з ЧК. Він повинен був здати отамана Семена Заболотного. За мотивами операції Дмитро написав роман «Лісовий звір», який став бестселером, згодом був екранізований.

Бузька заарештували в Одесі 20 жовтня 1937 року. Приводом став його виступ на зборах письменників, де Дмитро сказав: «Мені прикро, що наших українських радянських письменників не читають партійці і найвідповідальніші партійці... Помилятися можуть усі, і критикувати необхідно всіх. Ми ще не вміємо критикувати, незважаючи на особи, у нас панує чиношанування. Коли Косіор помилиться, ми скажемо: ти помилився. Коли великий, мудрий Сталін помилиться, ми, демократія, скажемо: ти помилився...»

Слідство намагалось звинуватити Бузька у причетності до «націоналістичної організації» через його «антисталінський випад». Письменник заперечував «факти» слідства.

1 листопада 1937 року «трійка» засудила Дмитра Бузька до розстрілу. Вирок був виконаний 14 листопада 1937 року.

Тридцять років згідно з офіційними документами датою смерті письменника вважалось 18 квітня 1943 року, а причиною — крупозне запалення легень.

Джерела

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nUku5h>

Бузько Дмитро (1891—1937): [Біографія і твори] // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/m3Nii3>

20-ті LIVE з Яриною Цимбал. *Режим доступу:* <https://goo.gl/QpW1eg>

15 листопада 1967 року правозахисник В'ячеслав Чорновіл засуджений до трьох років виправно-трудової колонії

Відомого на той момент громадського активіста та захисника прав в'язнів В'ячеслава Чорновола звинуватили у тому, що нібито за його участі був створений і переданий за кордон документ, що розкривав незаконний характер судових процесів 1965—1966 років.

Чорновола ув'язнили за статтею 187-1: «поширювання завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад». На суді були присутні Алла Горська, Іван та Надія Світличні, Іван Драч.

Улітку наступного року у таборі В'ячеслав Чорновіл голодував 48 днів, щоб повернути вилучені рукописи. Звільнений за амністією у лютому 1969 року.

Джерела

Бажан Олег. В'ячеслав Чорновіл — провісник духовної свободи. *Режим доступу:* <https://goo.gl/EdU7NG>

Відкритий лист громадян України до Л. І. Брежнєва, О. М. Косигіна і М.В.Підгорного з протестом проти репресій, що відбулися у середині 60-х рр. (1968 р., квітень). *Режим доступу:* <https://goo.gl/AQ2Y9N>

Побережець Ганна, Шкварець Валентин. Чорновіл В'ячеслав Максимович: життєпис-хроніка діяльності та творчості. — Миколаїв : Іліон, 2012. **17 листопада 1970 року засуджений історик Валентин Мороз**⁶⁹

Причиною другого арешту дисидента стали статті, написані на волі. Втім, за словами дружини Валентина Мороза, у статтях слідчі не виявили нічого антирадянського, тому до справи долучили написану ще під час першого ув'язнення працю «Репортаж із заповідника Берії».

Судові засідання були закритими, що викликало обурення громади. Свідки В'ячеслав Чорновіл, Іван Дзюба, Борис Антоненко-Давидович відмовились свідчити, остерігаючись спотворення даних. Вирок — 6 років спецтюрми, 3 роки таборів та 5 років заслання — оголосили також у закритому режимі. Це рішення викликало понад 40 масових протестів у СРСР та за кордоном — у США, Канаді, Франції... Із вимогою звільнення Валентина Мороза виступали Ірина Стасів, Ніна Строката, Олена Антонів, Юрій Шухевич та багато інших.

У Володимирській в'язниці, де Мороз відбував перший етап покарання, дисидента поранили заточеною ложкою. Два роки він пробув в одиночці, голодував, вимагаючи перевести його до табору. КДБ ухвалив рішення утримувати Мороза у в'язниці впродовж усього терміну.

Другий етап ув'язнення Мороз відбував у мордовському таборі. Його протести та виступи спричинились до створення спеціального комітету, у складі Данила Шумука, Володимира Романюка та Едуарда Кузнєцова. Комітет, що мав сприяти дружнім відносинам серед політв'язнів, засудив поведінку Валентина Мороза, зокрема за неповагу до в'язнів та розпалювання національної ворожнечі. Також члени комітету запропонували бойкотувати Мороза та не згадувати його імені у самвидаві.

Втім, протести за звільнення Мороза не вщухали. В результаті СРСР обміняв Валентина Мороза та ще чотирьох осіб на двох агентів КДБ, що шпигували в ООН і були викриті.

Валентина Мороза у США зустрічали гучно. Проте, як свідчать джерела, інтерес до особи дисидента швидко згас через його різкі заяви.

Джерела

Вахрамеев Олександр. Волинянина Валентина Мороза США обміняли на радянських шпигунів // Вісник+К. — 2016. — 14 квітня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/cwyK3t>

Мороз Валентин (1936 р.н.): [Біографія і твори] // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. *Режим доступу*: <https://goo.gl/iVWFQy>

Рапп Ірина. Мороз Валентин Якович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 19 квітня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/EemK75>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

Справа Валентина Мороза // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. *Режим доступу*: <https://goo.gl/MAAEQF>

19 листопада 1989 року у Києві на Байковому кладовищі відбулось перепоховання політв'язнів Василя Стуса, Юрія Литвина й Олексі Тихого

Тисяча людей зустрічала у аеропорті «Бориспіль» труни з тілами закатованих українців. Згідно з радянськими законами, тіла в'язнів передавали родинам лише після закінчення терміну.

Місцеві органи влади у Пермській області влаштували серйозні перешкоди перепохованню: брехали про епідемію у Чусовському районі, не поспішали із виготовленням трун, пробіли колеса машини... Включно з паперовою тяганиною, процес перепоховання тривав майже три місяці.

Після довгих бюрократичних перипетій син Василя Стуса Дмитро, режисер Станіслав Чернілевський та Василь Гурдзан 17 листопада почали викопувати труни...

Відспівували Василя Стуса, Юрія Литвина і Олексі Тихого у Свято-Покровській церкві на Подолі (саме там у різний час відспівували Валерія Марченка та Георгія Гонгадзе). Труни несли Володимирською вулицею повз КДБ на Байкове кладовище. У процесії взяли участь понад 100 тисяч осіб.

Джерела

Кузнецова Інна. Ми ще повернемося... До 20-річчя перепоховання Василя Стуса, Юрія Литвина та Олекси Тихого // Радіо Свобода. — 2009. — 18 листопада. *Режим доступу:* <https://goo.gl/sgIB4y>

Мороз Міла. Хотіли нести тіла на плечах, а КДБ було проти — свідок перепоховання Стуса // Громадське радіо. — 2015. — 19 листопада. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nFDmFE>

Нецензурний Стус: Книга у 2 частинах. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. *Режим доступу:* <https://goo.gl/HZ1jDX>

Овсієнко Василь. Повернення додому. Василь Стус, Юрій Литвин, Олекса Тихий // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2013. — 18 листопада. *Режим доступу:* <https://goo.gl/6VchDo>

Овсієнко Василь. Повернення. *Режим доступу:* <https://goo.gl/Hu2gaf>

Просвітлої дороги свічка чорна: [Кінохроніка перепоховання та спогади. 1992]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/euc5Do>

Шовкошитний Володимир. Герої народжуються на могилах героїв // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2013. — 16 листопада. *Режим доступу:* <https://goo.gl/ErFA2m>

20 листопада 1970 року затриманий музикант, поет Микола Горбаль

Коли я приїхав до табору в Мордовію, мене зустріла українська громада... Я думав, що Караванський сидить, Мороз, і ще пару людей сидять. А тут — сотні людей! Я кажу: так що ви тут сидите, треба ж щось робити, заяви писати! А вони: «Так це ж банда, їх лише стріляти треба, вони плювати хотіли на ваші заяви».

З інтерв'ю Радіо Свобода

Через чотири дні після затримання Миколу Горбалья офіційно звинуватили в «антирадянській агітації та пропаганді». Під час обшуку в нього вилучили поему «Дума», де Україна була зображена як колонія тоталітарного СРСР.

У квітні 1971 року Миколу Горбалья засудили до 5 років таборів суворого режиму та 2 років заслання. Етапований до мордовського табору у селище Лесной.

Семен Глузман згадував про перебування Миколи Горбалья у таборі так: «Доки наші наглядачі-чекісти натхненно боролися з присутністю в зоні зимової білизни та пружинних механічних бритв (Не положено!), тихі і зовні спокійні до байдужості Антонюк і Горбаль обкладалися безліччю книг та журналів і... писали, писали, писали. Їхні «ксиви» несли світові інформацію про людей зони, її життя. І це була страшна зброя».

У 1975 році Миколу Горбалья етаповано до Томської області. Після заслання, почувши про початок ліквідації Української Гельсінської спілки, вирушив до Києва, аби поповнити її ряди.

Джерела

Микола Горбаль. *Режим доступу*: <https://goo.gl/HNpkDp>

Овсієнко Василь. Горбаль Микола Андрійович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 19 квітня. *Режим доступу*: <https://goo.gl/jTdqJn>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

Трегубова Ярослава. «Коли нації тяжко, Бог посилає потрібних людей» — політв'язень Горбаль // Радіо Свобода. — 2016. — 7 листопада. *Режим доступу*: <https://goo.gl/oV0nYM>

21 листопада 1958 року вдруге заарештований письменник

Данило Шумук

У 1956 році Данила Шумука достроково звільнили із Володимирської тюрми, де він відбував покарання за бунт у Норильському таборі. У листопаді 1957 року КГБ почав пропонувати Данилові Шумуку «співпрацю», від якої той категорично відмовився. Удар у відповідь не забарився — у помешканні Шумука був проведений обшук, а письменника вивезли до Луцької тюрми.

За «антирадянську агітацію та пропаганду» на закритому засіданні Шумука засудили до 10 років позбавлення волі у таборах суворого режиму.

Відбував термін у Воркуті, Тайшеті, Мордовії (сумнозвісний табір ЖХ-385). За вилучені під час обшуку записи багато часу відбув у БУРі (з рос.: барак усиленого режима).

Данило Шумук відбув увесь термін. 21 жовтня 1967 року його етапували до Києва і через місяць звільнили. Та на волі він пробув недовго: 12 січня 1972 року його заарештували втретє.

Джерела

ЖИВИЙ ГОЛОС: Данило Шумук про Норільське повстання 1953 року // 3 архіву Богдана Нагайла. *Режим доступу:* <https://goo.gl/ROJxTt>

Зінкевич Осип. Про спогади Данила Шумука і «всезнаюче» КДБ // Исторична правда: [Інтернет-ресурс]. — 2011. — 18 березня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/jP2zKI>

Рапп Ірина. Шумук Данило Лаврентійович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 20 квітня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/5WFqJd>

Шумук Данило Лаврентьевич (1914—2004) // Сахаровский центр. Воспоминания о ГУЛАГе и их авторы: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/Po8qId>

Шумук Данило. За східнім обрієм. — Париж, Балтимор: Смолоскип, 1974. *Режим доступу:* <https://goo.gl/kRhGTn>

Шумук Данило. Пережите і передумане: Спогади й роздуми українського дисидента-політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921—1981). — Детройт, 1983. *Режим доступу:* <https://goo.gl/rRftSK>

Шумук Данило. Я також знав Василя Стуса // Не відлюбив свою тривогу ранню... Василь Стус — поет і людина: Спогади, статті, листи, поезії / Упоряд. Орач (Комар) О.Ю. — К. : Укр. письменник, 1993. *Режим доступу:* <https://goo.gl/ilRpxn>

22 листопада 1937 року засудили до розстрілу письменницю Мирославу Сопілку

Мирослава Сопілка (творчий псевдонім Юлії Мисько) разом із чоловіком Михайлом Пастушенком переїхала з Польщі на «вільну радянську Україну» у 1930 році. У Винниках біля Львова, де вони до того часу жили, письменницю двічі заарештовували за участь у робочих страйках та дружбу з членами Компартії Західної України.

Мрія про світле майбутнє у вільній країні розбилась: у серпні 1937 року заарештували Мирославу Сопілку, а у вересні — Михайла Пастушенка. Подружжя звинуватили у шпигунстві на користь польської розвідки; слідчі цікавились також їх зв'язками з Мирославом Ірчаном та Василем Бобинським.

На допитах жодної інформації на користь обвинувачення ув'язнені не надали. 18 листопада 1937 року розстріляли Михайла, через кілька днів до найвищої міри покарання засудили і Юлію. Вирок був виконаний 28 листопада 1937 року.

Подружжя поховане у Биківнянському лісі.

Джерела

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nUku5h>

Кубська Лариса. Творча спадщина Мирослави Сопілки — цінне надбання української літератури. *Режим доступу:* <https://goo.gl/EFZhVZ>

23 листопада 1929 року у тюремній камері знайшли повішеним письменника Аркадія Казку

Аркадій Казка, за визначенням істориків, став одним із перших «лицарів німого протесту».

Письменника заарештували у вересні 1929 року за начебто належність до міфічної Спілки визволення України (так звана «справа СВУ»). В одеській в'язниці Аркадія допитував слідчий Григоренко, він вивідав, що Казка нібито приїхав до Одеси за дорученням якоїсь «контрреволюційної організації». Втім, матеріалів слідства в архівах не знайдено.

23 листопада 1930 року тіло Аркадія Казки знайшли у тюремній камері. За офіційною версією, письменник не витримав перебування у в'язниці і повісився на рушнику. Проте його друзі відмовлялись у це вірити, вважаючи вбивство більше реальним сценарієм. Начальник окрвідділу ДПУ УСРР Ємельянов, начальник 2-го відділку Блюман та оперуповноважений Григоренко закрили справу за фактом самогубства.

Поета реабілітовано 27 листопада 1997 року Чернігівською обласною прокуратурою. Справу за підозрою у вбивстві не відкрито. Архів Аркадія Казки знищено під час Другої світової війни. Збірка його творів вийшла друком у видавництві «Смолоскип» у 2010 році.

Джерела

Демченко Тамара. «Седнів мене заколисає»: Аркадій Казка про свою батьківщину // Містечко над Сновом: збірник статей і матеріалів. — Ніжин: Аспект-Поліграф, 2007. *Режим доступу:* <https://goo.gl/eaVlxP>

Демченко Тамара. Аркадій Казка: поет з розстріляного покоління // Сіверянський літопис. — 2010. — № 4—5. *Режим доступу:* <https://goo.gl/5ZAsWL>

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nUku5h>

Пристайко В. І, Шаповал Ю. І. Справа «Спілки визволення України»: невідомі документи і факти. Науково-документальне видання. — К.: Інтел, 1995. — 448 с. *Режим доступу:* <https://goo.gl/8FCzLF>

Слобожаніна Наталя. Як з Аркадія Казки хотіли зробити Сказкіна. *Режим доступу:* <https://goo.gl/w9y5AC>

Шкварчук В. Винуватий, бо українець <https://goo.gl/4qTGz8>

Шугай Олександр. Крапля сонця у морі блакиту. *Казка Аркадій.* Вибрані твори. — К.: Смолоскип, 2010.

25 листопада 1936 року заарештували художників Михайла Бойчука, Софію Налепинську-Бойчук, Івана Падалку та Василя Седяра

Допитував митців оперуповноважений Микола Грушевський. Він «будував» справу навколо ймовірної «української контрреволюційної націонал-фашистської діяльності. Мета — відторгнення України від Радянського Союзу і створення української націонал-фашистської держави», долучав до справи розгромні статті та детально випитував про тих, чия діяльність начебто заважала будувати «щасливу радянську дійсність».

Уривок із допиту від 4 грудня 1936 року:

Бойчук: Я познайомився з Шептицьким у 1907 році через відомого польського критика Станіслава Віткевича. І Шептицький запропонував мені поїхати вчитися до Німеччини та Франції за його рахунок. На кошти Шептицького я навчався до 1911 року і зустрічався з ним під час приїздів додому.

Слідчий: До цього на чий гроші ви навчалися?

Бойчук: Я був стипендіатом українського Наукового товариства імені Шевченка у Львові.

Слідчий: Ви даєте загальні відповіді. Слідству відомо, що ви проводили націонал-шовіністичну роботу».

Михайла Бойчука, Василя Седляра, Івана Падалку, Івана Липинського та Івана Орла-Орленка розстріляли 13 липня 1937 року.

Софію Надашківську-Бойчук розстріляли 11 грудня 1937 року.

Оперуповноважений Микола Грушевський був заарештований 6 серпня 1937 року за «фальсифікацію справи». Він визнав, що свідчення проти художників неправдиві. 7 вересня того самого року Грушевського засудили до найвищої міри покарання. Найімовірніше, він похований у тому самому місці, де і його жертви, — у Биківні.

Джерела

Аболешева Анастасія. Як це: убити мистецтво // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/3ntu5Z>

Бойчук Михайло Львович // Открытый список: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/mhtxJH>

Кравченко Ярослав. Школа Михайла Бойчука. Тридцять сім імен. — К.: Оранта, 2010.

Михайло Бойчук // Радіо Свобода. — 2007. — 31 жовтня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/7Cz1hH>

Штогрин Ірина. Гуманітарна сфера: під розстріл (до 73-ї річниці загибелі Михайла Бойчука) // Радіо Свобода. — 2010. — 14 липня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/yuD5nC>

**29 листопада 1937 року вдруге заарештували інженера
Степана Кожум'яку**

Степан Кожум'яка відбув у неволі 22 роки.

Коли його вперше скрутили і вели вночі Одесою, проститутки, як згадував він сам, плакали: «О, лягаві вже й українчика забрали, паскуди!»

Талановитого студента відпустили здати іспити, а потім — уже дипломованого — примусово відправили на будівництво «Енергобуду» до Йошкар-Оли. Повернувся за кілька років з обмеженими правами. Перед другим арештом побачив вдома обшук і хотів втекти, але подумав «У чому ж моя вина? Чого мені боятися?» — і на 10 років поїхав будувати мости у Самарлаг. Втретє слідчий, погрожуючи Степану вкраденою у нього ж рушницею, «пришив» терористичну діяльність і забрав у хлопця п'ять років свободи.

До Кожум'яки ходили знайомитись всі відомі політичні в'язні, митці, політики, називали його лагідно «дідом Степаном», дружили і писали всілякі приємні спогади. Дід Степан «бомбив» усі офіційні установи мільярдами листів: вимагав повернути крихітну свічечку букви г до української абетки, відстоював права людини усіма можливими способами та поширював самвидав, змушував зняти цензуру з віршів Симоненка, перший у Шполянському районі почав безрєзну традицію зустрічей біля пам'ятника Шевченку.

У його спогадах є гарна фраза: «Інтелігентна людина — це світло, що повинно світити навколо всіма найкращими якостями».

Дід Степан помер в останній день літа 1989 року.

Після таких людей лишається світло. Багато-багато світла. І від цього приємно і сумно водночас.

Джерела

Кожум'яка Степан. Одиссея діда Степана // Біль: Альманах. — Вип.5—6. — Львів, 1995. *Режим доступу*: <https://goo.gl/dbyUGM>

Милі мої українці: [Документальний фільм Олександра Жовни про Степана Кожум'яку]. *Режим доступу*: <https://goo.gl/EzWNo6>

68

Див. також: «18 квітня 1943 року датована фальшива довідка про смерть письменника Дмитра Бузька» (с. 165).

69

Див. також: «1 вересня 1965 року заарештований історик Валентин Мороз» (с. 349).

Грудень

2 грудня 1934 року відкрито справу проти поета Євгена Плужника⁷⁰

Боже, куди я тільки не вибігала, кого я тільки не просила... Добралася навіть до військового прокурора. Пферільов його прізвище було. Запам'ятала. Кажу йому: «Куди ви його висилаєте, він же не доїде, по дорозі вмере, він тяжко хворий, хай я поїду з ним», а він мені каже: «Минулися часи декабристів. Декабристи їхали на заслання і родину свою брали, тепер нема цього і, так я думаю, ніколи не буде».

Зі спогадів Галини Коваленко, дружини Євгена Плужника

Після вбивства Сергія Кірова 1 грудня 1934 року розпочалися масові арешти «ворогів народу» — сумновідомий «кіровський потік». В урядовому повідомленні було зазначено, що Кіров загинув «від руки вбивці, підісланого ворогами робітничого класу». У пошуку винних керувались постановою Центрального Виконавчого Комітету СРСР «Про внесення змін до діючого кримінально-процесуального кодексу союзних республік», в якій найбільше уваги приділялось «терористам». Згідно постанови, слідство потрібно було закінчувати не пізніше ніж через 10 днів після початку справи, обвинувачення пред'являти обвинуваченим не пізніше ніж за добу до розгляду справи, розглядати справи дозволялось без участі сторін. Також потрібно було не допускати помилювань та касаційних оскаржень вироків, а розстріли проводити одразу ж після винесення вироку.

Справу на поета Євгена Плужника завели 2 грудня 1934 року. Уповноважена секретно-політичного відділу УДБ НКВС УСРР Пера Гольдман назвала його учасником контрреволюційної організації, що «була пов'язана з терористичною групою письменників», звинуватила в організації та підготовці терактів. Гольдман вирішила, що свобода Плужника прямо загрожує СРСР — його перебування на волі названо «соціально небезпечним». 4 грудня в квартирі поета було проведено

обшук, а його самого повезли до спецкорпусу Київського обласного управління НКВС.

У січні 1935 року «митців-терористів» (усього 37 осіб) звезли до Києва, аби розглянути справу у суді. Євген Плужник, Микола Куліш, Григорій Епик, Валер'ян Підмогильний, Андрій Панів, Валер'ян Поліщук, Григорій Майфет, Олександр Ковінька, Володимир Штангей, Василь Вразливий були засуджені до розстрілу, згодом замінені на 10 років позбавлення волі.

Під час ув'язнення у Євгена Плужника загострилась хвороба легень. Він не опирався слідчим. Везли його на Соловки етапом окремо. Він часто перебував у тюремних лікарнях, про його останні дні відомо із інформації, зібраної Леонідом Череватенком.

Останній лист, відправлений дружині, Плужник диктував, очевидно, санітарові. Втім, фразу «Присягаюся тобі, я все одно виживу» дописав своєю рукою. В останні хвилини життя він попросив санітара принести води: «Я вмюсь, пригадаю Дніпро і вмру». Та коли санітар повернувся з водою — Євген Плужник уже не дихав.

Домовину з його тілом віз на кладовище Валер'ян Підмогильний.

Джерела

Євген Плужник — поет, убитий сталінською системою // Радіо Свобода. — 2012. — 26 грудня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/GzIsjL>

Плужник Євген (1898—1936): [Біографія і твори] // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/iqk8cz>

Череватенко Леонід. Підмогильний — убитий в Сандармосі попередник нобелівських лауреатів Камю і Сартра // Радіо Свобода. — 2012. — 3 листопада. *Режим доступу:* <https://goo.gl/2S56vp>

4 грудня 1934 року заарештований письменник Микола Любченко (творчий псевдонім — Кость Котко)

2 грудня 1934 року після вбивства Сергія Кірова уповноважена секретно-політичного відділу УДБ НКВС УСРР Пера Гольдман постановила відкрити низку справ проти «учасників контрреволюційного блоку». Одним із тих, кому не пощастило потрапити до переліку членів цього міфічного «контрреволюційного

блоку», був Микола Любченко — письменник, журналіст, редактор, колишній член партії боротьбістів, член КП(б)У з 1920 року.

Після обшуку помешкання «активного учасника контрреволюційної організації» Любченка заарештували і за «приналежність до боротьбістського крила блоку контрреволюційних націоналістичних сил» ув'язнили у спецкорпусі Київського обласного управління НКВС.

Допити вів слідчий Микола Грушевський. Спочатку Любченко заперечував усі пред'явлені обвинувачення, проте згодом — зізнався.

Виїзна сесія Військової колегії Верховного Суду СРСР на закритому засіданні без участі звинувачення і захисту 27 і 28 березня 1935 року розглянула справу Любченка і винесла вирок: позбавити волі на 7 років з конфіскацією особистого майна.

Покарання відбував у Карагандинському таборі — Картабі, до травня 1936 року працював у селі Долинському, згодом — на Біломоро-Балтійському каналі, далі — на Соловецьких островах.

Виїзна «трійка» заочно засудила Миколу Любченка до розстрілу. Його життя обірвалось 8 грудня 1937 року.

4 серпня 1956 року Військова колегія Верховного суду СРСР скасувала вирок і припинила кримінальну справу за відсутністю складу злочину.

Джерела

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/Kr072G>

Щербак Лариса. Геннадій Садовський. Отаман Соловків // Радіо Свобода. — 2012. — 9 квітня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/iQYaaT>

6 грудня 1971 року ув'язнена Ніна Строката-Караванська

Упродовж 18 років адміністрація таборів виявилася неспроможною вплинути на в'язня Караванського С.І., а його сім'ї не дають можливості підтримувати з ним дозволені законом контакти. Тому я, дружина Караванського С.І., прошу його розстріляти, щоб припинити багатолітні страждання мого чоловіка і нескінченні конфлікти між Караванським та адміністрацією.

Із клопотання Ніни Строкатої на ім'я начальника табору, де утримували Святослава Караванського, Генерального секретаря ЦК КПРС Леоніда Брежнєва та редакції французької комуністичної газети «Юманіте»

Сучасники згадують про Ніну Строкату-Караванську як про сильну та рішучу людину. Зважаючи на її активну участь у захисті свого чоловіка — мовознавця Святослава Караванського — суд виніс спеціальну ухвалу, що була направлена до Одеського медінституту, де працювала Строката. Це призвело до звільнення жінки з роботи. Ніна переїхала до Нальчика (столиця Кабардино-Балкарії) і влаштувалась викладачем технікуму. Та в цей час в Одесі заарештований лікар Олексій Притика дав свідчення, що обмінювався із Строкатою забороненою літературою. Тому 6 грудня 1971 року Ніну Строкату заарештували, інкримінувавши розповсюдження «Українського вісника» самвидаву та листів на захист Юлія Даніеля і Святослава Караванського.

Арешт Строкатої підняв бурю. У Львові Ірина Калинець та В'ячеслав Чорновіл організували Громадський комітет захисту, членом якого, серед інших, став і Василь Стус. Учасники Комітету писали та розповсюджували матеріали про ув'язнену — «Хто така Ніна Строката» і заяву про створення та мету Комітету. Інформація про організацію вийшла за кордон, про справу Строкатої дізнався світ. Але проведена КДБ операція «Блок» та масові арешти за кілька місяців припинили всю діяльність Комітету.

На суді Ніна Строката активно та обґрунтовано захищала свою позицію: називала слідство антирадянським, а статтю 62 Кримінального кодексу УРСР «Антирадянська анітація та пропаганда» — неконституційною та такою, що перекреслює формальні громадянські права.

Останнє слово Ніна Строката виголосила 17 травня 1972 року: «Конституція нашої країни гарантує свободу слова взагалі та свободу друкованого слова зокрема. Проте, як спадок від культівських часів, лишилася свобода цензури, яка пересилує свободу слова...

Український патріотизм, як запоруку національного поступу саме української нації, треба підтримувати, а не таврувати чи засуджувати.

Той, хто відкидає широту принципів демократії та свободи, той відкриває шлях до тиранії».

За кілька днів суд виніс вирок. Ніна Строката була засуджена на чотири роки таборів суворого режиму, Олексій Притика — на два роки, Олекса Різників — на п'ять з половиною років.

Ніну Строкату етапували до мордовського табору ЖХ-385/3-4 в селище Барашево.

Вісім місяців вона провела у тюремній лікарні — здоров'я було нещадно підірване важкими умовами ув'язнення. Третина її терміну пройшла у внутрішній табірній в'язниці, куди жінку кидали за її непокору.

Після звільнення дисидентці заборонили повертатись в Україну. Вона мешкала у Калузькій області та перебувала під адміністративним наглядом.

У 1976 році, через 10 років після останнього побачення, їй нарешті дозволили на один день побачитись з чоловіком: «Дали 3 години. От за тих 3 години купа людей змагалася зі мною разом від початку серпня, а він сам тримав голодівку 34 доби».

Джерела

«Ви сиділи, Ніно, на престолі...» // Український самвидав. — 2006. — № 3 (18).

Десятеро сміливих. Всі члени-засновники Української Гельсінської групи // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/xOK8Gc>

Зайцев Юрій. Строката-Караванська Ніна Антонівна // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2011. — 29 серпня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/HOUGl9>

Рапп Ірина. Строката (Строкатова)-Караванська Ніна Антонівна // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2005. — 20 квітня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/XIx8A9>

8 грудня 1934 року заарештований драматург Микола Куліш

Хоч ярмо й червоним стане, а ярмом не перестане!
З драми «Патетична соната»

Арешт Миколи Куліша, що відбувся у рамках так званого «кіровського набору», співпав із кількома особистими трагедіями драматурга.

Незадовго до арешту Миколу Куліша виключили зі Спілки письменників УРСР через заглиблення у національну тему. На початку 1930-х років письменник мандрував Херсонщиною та спостерігав жахливу картину Голодомору та репресій, і це не могло не відбитись у його творах.

Критика, що звучала з вуст тодішнього голови Спілки Івана Кулика (до речі, репресованого у 1937 році), мала більш політичний характер, аніж літературознавчий. Він називав п'єси Куліша «відверто націоналістичними», згадував у негативному ключі Леся Курбаса та театр «Березіль», який активно ставив твори Куліша на сцені.

До того ж 1 грудня 1934 року в Харкові помер письменник Іван Дніпровський (Шевченко) — близький приятель Куліша, з яким драматург ділився творчими планами і особистими переживаннями, а також проговорював побачене під час мандрівки Півднем України.

Не оговтавшись від втрати товариша, Микола Куліш потрапив за ґрати. Нашвидкоруч зібрану папку обвинувачення долучили до «Справи боротьбістів», за якою проходили митці Григорій Епик, Євген Плужник, Валер'ян Підмогильний та інші. Усім інкримінували стандартні для «кіровського набору» обвинувачення: державна зрада, зв'язки з терористичними угрупованнями, націоналізм. Щоправда, слідчі виокремили справу Куліша з-поміж інших, дописавши йому участь в ОУН.

Закритий процес над арештантами тривав з 27 по 28 березня 1935 року. Виїзна сесія Військової колегії Верховного Суду СРСР відправила Миколу Куліша відбувати десятирічний термін на сумнозвісні Соловки.

Згадок про перебування Куліша в ув'язненні мало, історики пояснюють це тим, що його тримали як «особливо небезпечного політичного злочинця» в спеціалізаторі, його контакти з іншими в'язнями були мінімальними.

Микола Куліш загинув 3 листопада 1937 року в урочищі Сандармох. Багато років дата смерті драматурга була сфальсифікованою.

4 серпня 1956 року Військова колегія Верховного Суду СРСР реабілітувала Миколу Куліша посмертно за відсутністю складу злочину.

Джерела

Голобородько Ярослав. «Просвіта» в житті і духовній спадщині Миколи Куліша. *Режим доступу:* <https://goo.gl/5lGwnQ>

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/Kr072G>

Кузякіна Наталя. Микола Куліш // Кіно-Театр. — 2003. — № 6. *Режим доступу:* <https://goo.gl/OJUVNA>

Куліш Микола Гурович (1892—1937): [Біографія і твори] // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/WYdphC>

Стех Марко Роберт. «Очима культури» № 33: Микола Куліш і джерела драматизму. *Режим доступу:* <https://goo.gl/ajL86E>

Танюк Лесь. Винен... бо Куліш // Радіо Свобода. — 2012. — 21 лютого. *Режим доступу:* <https://goo.gl/tji3uu>

8 грудня 1937 року розстріляний письменник Василь Вражливий

Василь Вражливий потрапив на «кіровський потік» у 1934 році. Вже 25 грудня його заарештували за участь у міфічній «контрреволюційної організації».

«Я не був ні в яких партіях, був просто націоналістом. Я вихованець Хвильового, знаходився під його впливом і вже у 1927—28 роках це визначило мій наступний політичний шлях...» — повторював він на допитах, але це жодним чином не могло вплинути на слідство. Одночасно із ним у «Справі боротьбістів» проходили Григорій Епик, Микола Куліш, Григорій Майфет, Валер'ян Підмогильний, Євген Плужник, Валер'ян Поліщук, Олександр Ковінька та інші.

Наступного року Виїзна сесія Військової колегії Верховного Суду СРСР розглянула сфабриковану справу 16-ти «есерів-боротьбістів», які «мали за мету відторгнення України від Радянського Союзу

і перетворення її в колонію німецького та польського фашизму. Організація ставила своїм безпосереднім завданням вбивство керівників радянської влади та комуністичної партії, створивши для безпосереднього виконання терористичних актів кілька терористичних груп у Києві, Харкові та Полтаві». Василя Вражливого засудили до 10 років позбавлення волі, які він відбував у Соловецькому таборі.

Іван Сенченко у «Нотатках про літературне життя 20—40-х років» писав, що Вражливого заарештували не випадково: «Тут і ламати голову довго не доводилося. Бо, бачте, Василь Вражливий організував на своїй квартирі явочний пункт для шпигунів і диверсантів. І чудового письменника, свіжу, благородну, творчу людину було знищено».

У 1937 році Особливою трійкою Управління НКВС СРСР Ленінградської області засуджений до розстрілу.

Джерела

Вражливий Василь. Шість оповідань. — Х., К., 1930. *Режим доступу:* <https://goo.gl/NTgYk6>

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/jMTPpk>

Носков Володимир. Будинок попереднього ув'язнення — «Слово» // Радіо Свобода. — 2012. — 7 листопада. *Режим доступу:* <https://goo.gl/XEDhmr> **11 грудня 1937 року стратили художницю Софію Налепинську-Бойчук71**

Справу проти художників-бойчукістів розпочали 25 листопада 1936 року — тоді заарештували Михайла Бойчука, чоловіка Софії, та двох його учнів.

За місяць до його смерті квартиру Софії на сучасній вулиці Банковій у Києві обшукали, а графіка і професорку художньої академії ув'язнили. Справу проти неї відкрила Пера Гольдман, оперуповноважена IV відділу УДБ НКВС УРСР.

Допитували мисткиню начальник III відділення IV відділу УДБ НКВС старший лейтенант Данило Лифар і начальник районного відділення сержант Василь Миненко.

Енкаведисти цікавились причинами поїздок подружжя Бойчуків за кордон, зв'язками із «ворогами народу», намагались «розкрутити» на

свідчення проти друзів та знайомих, вивести у справі «антирадянську лінію», проте Софія Налепинська-Бойчук не надавала потрібних даних (та і не могла їх дати).

Справу передали «трійці» 3 листопада 1937 року. Софію назвали «учасницею антирадянської націоналістичної терористичної організації», що «мала на меті скинути радвладу і встановити фашистський порядок в Україні».

6 грудня художницю засудили до розстрілу. Про виконання вироку прозвітував начальник I відділення VIII відділу УДБ лейтенант Гроссман (розстріляний у 1938, реабілітований у 1958 році).

Джерела

Білокінь Сергій. Смерть Софії Налепинської-Бойчук // Образотворче мистецтво. — 1997. — №. 1. *Режим доступу:* <https://goo.gl/02cBJS>

Черкаська Ганна. Сепаратисти? До стіни! *Режим доступу:* <https://goo.gl/1DC4hj>

12 грудня 1977 року заарештований дисидент Левко Лук'яненко

Створюючи Групу сприяння виконанню Гельсінських угод, ми розуміли примарність в умовах СРСР проголошуваних Гельсінським актом прав і свобод, проте розуміли також, яка велика потенційна сила закладена в цьому міжнародно-правовому документі... Отже, опертя на Прикінцевий акт ставило боротьбу за українські національні інтереси на міжнародно-правову основу і виводило їх у контекст загальноєвропейського демократичного процесу.

Левко Лук'яненко. До історії українського правозахисного руху

У листопаді 1976 року Левко Лук'яненко, за плечима якого вже був присуд до розстрілу, замінений на 15 років у Володимирській тюрмі і Мордовії, на пропозицію Миколи Руденка увійшов до складу новоутвореної Української Гельсінської групи (УГГ). Як член УГГ писав звернення до Белградської наради 35 країн з приводу дискримінації права українців на еміграцію. «Радіо Свобода» транслювало в ефірі його нарис «Рік свободи».

За рік до другого арешту вдома у Левка Лук'яненка працівники спецслужб провели обшук, під час якого вилучили листи і матеріали

УГГ. Чоловіка неодноразово допитували у справах Миколи Руденка та Олекси Тихого (на їхньому суді у Дружківці він також виступив свідком), Мирослава Мариновича, Миколи Матусевича, Петра Вінса.

Після арешту 12 грудня 1977 року Лук'яненко оголосив голодування і відмовився давати будь-які свідчення у справі. На додачу відмовився від радянського громадянства. На підтримку в'язня в Радянському Союзі та за його кордонами проходили мітинги. Але вимоги людей з усього світу радянське правосуддя ігнорувало.

20 червня 1978 року Лук'яненка засудили до десяти років позбавлення волі та п'яти років заслання. Зважаючи на те, що до лап радянського суду активіст потрапив вдруге, на нього повісили тавро небезпечного рецидивіста.

У таборі особливого режиму у селі Сосновка разом із іншими в'язнями Лук'яненко протестував і передавав за межі зони інформацію про порушення прав людини. Згодом його перевели до спецтюрми в Кучино, потім — через Пермську пересильну тюрму — до Чернігівської. Після катувань — наглядачі позбавляли його сну — повернули до Кучино, згодом етапували до Томська.

Тим часом на волі Левка Лук'яненка у 1988 році обрали головою відновленої Української Гельсінської групи. У квітні 1989 року він повернувся після заслання в Україну. Виїхати за межі Союзу відмовився — на його думку, ситуація у СРСР змінювалась, з'являлись перспективи для діяльності нової політичної партії.

Джерела

Лук'яненко Левко. Сповідь у камері смертників. — Київ, 1991.
Режим доступу: <https://goo.gl/9IGtWL>

Лук'яненко Левко. До історії українського правозахисного руху // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2011. — 8 березня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/6SVvur>

Полянська Яна. Левко Лук'яненко про Українську Гельсінську групу: ми боролись проти імперії // Радіо Свобода. — 2015. — 31 липня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/2cz7kL>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

Сторінка Левка Лук'яненка на сайті Фонду пам'яті Олекси Тихого.
Режим доступу: <https://goo.gl/aAB7qr>

14 грудня 1934 року розстріляний письменник Іван Крушельницький

За національно-культурну діяльність Івана Крушельницького переслідувала польська влада. 1929 року він потрапив до в'язниці Баторія у Львові. Зрештою, позбавлений права викладати в українських школах, Іван Крушельницький займався літературною творчістю, писав мистецькі розвідки. Згодом Крушельницький разом із сестрою виїхав до УСРР.

Івана та його брата Тараса заарештували у листопаді 1934 року. Як і багатьох «західняків», їх звинувачували в «організації підготовки терористичних актів проти керівників радянської влади». Звісно, арешт був безпідставним.

13 грудня 1934 року Виїзна сесія Військової колегії Верховного суду СРСР у Києві на підставі постанови Президії ЦВК СРСР від 1 грудня 1934 року засудила Івана Крушельницького (разом із братом Тарасом, Григорієм Косинкою, Дмитром Фальківським, Романом Сказинським, Олексою Влизьком та іншими) до розстрілу. 14 грудня вирок було виконано.

У 1958 році Івана Крушельницького було реабілітовано.

Джерела

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/0PbRNB>

Іван Крушельницький // Українці в світі: [Електронний ресурс]. *Режим доступу:* <https://goo.gl/kydKDF>

Пеленська Оксана. Іван Крушельницький: розстріляний дар // Радіо Свобода. — 2010. — 12 листопада. *Режим доступу:* <https://goo.gl/0C5XIM>

15 грудня 1934 року розстріляний письменник Григорій Косинка

Твори Косинки у 1920-х роках мали неабияку популярність серед читачів. Письменник Олександр Ковінька згадував: «У двадцяті роки оповідання Григорія Косинки — їй-бо, не перебільшую — з рук

виривали». Колеги відгукувалися про тексти письменника по-різному: одні звинувачували у поетизації ворожих радянській дійсності сил, інші просто не могли зрозуміти, на чиєму він боці.

Восени 1929 року Станіслав Косіор, генеральний секретар ЦК КП(б)У, публічно звинуватив Григорія Косинку у буржуазному націоналізмі, а на початку 1930-х цензура наклала заборону на розповсюдження його збірки «Серце». У 1934 році письменник відкрито виступив проти радянської політики. Як згадував Віктор Петров (В.Домонтович), «він говорив про те, що в умовах «соціального замовлення», коли людину взяли за горлянку, вона не може творити».

У листопаді того самого року Косинку викрали співробітники НКВС. У судовій справі «організації підготовки терористичних актів проти керівників радянської влади» він проходив разом із Антіном та Іваном Крушельницькими, Дмитром Фальківським, Костем Буревієм. Виїзна сесія Військової колегії засудила Григорія Косинку до розстрілу. 15 грудня 1934 року вирок було виконано.

Перед смертю Григорій встиг написати дружині листа: «Пробач, що так багато горя приніс тобі за короткий вік. Прости, дорога дружино, а простивши — прощай. Не тужи, кажу: сльозами горя не залити. Побажая тобі здоров'я. Побачення не проси, не треба! Передачу, коли буде можливість, передай, але не часто. Оце, здається, все. Я дужий, здоровий».

Письменника реабілітували 19 жовтня 1957 року.

Джерело

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник, 1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/0PbRNB>

19 грудня 1933 року заарештований письменник Олесь Досвітній

Фатальний документ, що злавав життя Олександрю Скрипалю-Міщенку — письменникові Олесеві Досвітньому, — був підписаний оперуповноваженим слідчої групи секретно-політичного відділу ДПУ УСРР Гольдманом 7 грудня 1933 року.

19 грудня 1933 року до квартири № 31 відомого харківського будинку «Слово» прийшли чекісти. Слідство вів уповноважений ДПУ УСРР Микола Грушевський. Він звинуватив Олесь Досвітнього (як і сотні інших) у «терористичній діяльності», «підготовці замаху на посадових осіб», «приналежності до української контрреволюційної організації, що намагалася повалити радянську владу».

На допиті 29 грудня 1933 року Олесь Досвітній під тиском «визнав» приписані йому гріхи перед Союзом, а за кілька днів надіслав слідчому лист з проханням надати можливість «відданою роботою на соціалістичному будівництві довести свою відданість великій справі партії і радянської влади».

Письменник Володимир Гжицький, якому вдалось пережити сталінські репресії, розповідав про методи роботи особливого відділу і зокрема оперуповноваженого Грушевського: «У період ведення слідства мені давали тільки 300 грамів хліба і тарілку супу, через що я дуже ослаб... За ніч мене піднімали разів по 10 і вели до Грушевського, який щоразу вимагав у мене зізнання... На допиті я сказав Грушевському, що Досвітній, Губенко та інші готувалися вбити Чубаря, але ці свідчення не відповідають дійсності. Вони були сфабриковані й написані самим слідчим Грушевським, а мною за його ж таки пропозицією підписані. Підписав я їх через те, що не міг витримати таких гонінь стосовно мене в період ведення слідства».

Невідомо, чи вплинуло прохання Олесь Досвітнього на слідчого, однак він запропонував «трійці» зберегти життя письменника і відправити його на 10 років до таборів. Проте заступник прокурора ДПУ УСРР наполягав на найвищій мірі покарання. «Трійка» на закритому засіданні 23 лютого 1934 року постановила Олесь Досвітнього розстріляти. Злочин скоєний 3 березня 1934 року.

У травні 1956 року рішенням ЦК Компартії України письменник був реабілітований.

Джерела

В'ятрович Володимир. Історія з грифом «Секретно». Нові сюжети. — Львів: Наш формат, 2011. *Режим доступу:* <https://goo.gl/qs15Vq>

З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій. — Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. — К.: Рад. письменник,

1991. *Режим доступу:* <https://goo.gl/0PbRNB>

21 грудня 1937 року відкрито третю справу проти мистецтвознавця, теософа Євгена Кузьміна

З обшуком у квартиру науковця вдерлись у грудні 1937 року. Картини та бібліотеку з історії мистецтва (близько 250 книг) врятувала сусідка по комунальній квартирі. Колекція фаянсу та порцеляни зі зразками Межигірської фабрики, над дослідженням якої працював Кузьмін, «чомусь» не фігурувала в описах вилучених речей. Арешт дослідника був лише одним з сотень: у 1930-ті роки винищення українських науковців стало найбільш агресивним.

Цькування вченого у періодичних виданнях почалось задовго до його арешту. «Треба побажати, щоб ДВУ змінило своє враження від «творчости» тих «мистецтвознавців» і «критиків», архідилетантів і містиків, які характеризують їхні критичні вправи. Маємо на увазі філософа і містика Є.Кузьміна, Ю.Михайліва та інш.», — зазначалось у часопису «Радянське мистецтво» у 1930 році.

Справу за обвинуваченням Кузьміна «у тому, що він є активним учасником контрреволюційної організації серед теософів і проводив шпигунську роботу на користь фашистських держав» було розпочато 21 грудня 1937 року. Кузьмін не визнав себе винним за жодним з обвинувачень.

За вироком Окремої наради при НКВС СРСР від 22 вересня 1938 року мистецтвознавця «як соціально небезпечний елемент» було вирішено вислати до Казахстану терміном на п'ять років.

70-річний науковець не витримав важких умов: він загнув у Казалінську на передостанньому році заслання. Реабілітований у 1989 році.

Джерела

Амеліна Лариса. Культурний Київ Євгена Кузьміна: повернення із забуття. *Режим доступу:* <https://goo.gl/k78Ko3>

Кузьмін Евгений. Киев, которого не знают. — К.: Лыбедь, 2014.

Ременяка Оксана. Євген Кузьмін — «Работа: искусствовед, архитектор» // Сучасні проблеми дослідження, реставрації та

збереження культурної спадщини. — 2010. — Вип. 7. *Режим доступу:* <https://goo.gl/PeBkAW>

Список українських митців, які зазнали репресій в часи СРСР. *Режим доступу:* <https://goo.gl/nJ00PF>

***29 грудня 1952 року заарештований студент-художник
Григорій Волощук***

— Не буду описувати, як велося слідство. Скажу лише, що за півмісяця допитів, з 14 січня, я забув своє прізвище.

Із заяви Григорія Волощука на ім'я Микити Хрущова від 31.10.1961 з проханням про реабілітацію

На «цибульського маляра» — автора кількох малюнків-карикатур, уродженця села Цибулівки що на Вінничині — слідчі зібрали не багато і не мало — три томи справи.

Перший допит, який відбувся в день арешту, спантеличив слідчих. «Визнав, що з іронією називав вождя народів «батькой», а роботу з питань мовознавства переписав з творів В. Леніна та К. Маркса», — зафіксовано в документах капітаном Ахмідєєвим.

На другому, нічному допиті Гриць Волощук розповів, що антирадянські настрої у нього виникли від скрутного матеріального становища. На третьому, також нічному допиті, він коментував радіопередачі.

Далі слідчий вирішив натиснути на художника — називав імена друзів, розпитував про родичів, про книжки, які читав Грицько, про знайомих, у яких позичав газети, знаходив у архівах дядьків-колгоспників і дядьків-петлюрівців. Після того, як один за одним із папки капітана почали «вистрибувати» імена близьких, Григорій Волощук змінив свідчення. Він визнав себе винним за усіма обвинуваченнями, зізнався, що «кидав об стіну автобіографію одного з керівників радянського уряду», націоналістом «став сам», без стороннього впливу, книжки знаходив у студентів, яких давно відрахували, малював у зошитах тризуби... Та навіть у цього гротескного допиту була своя межа:

— Ви заявляли, що було б краще, якби Україна стала самостійною? — запитав капітан Ахмідєєв.

— Від цього я не відмовляюся.

Друзі Григорія Волощука згадували про нього як про добру і тубротливу людину з дуже специфічним почуттям гумору. Він ніколи не відмовляв у допомозі друзям, умів розважити навіть у найскрутніші часи. Навіть на допитах, які проводились лише вночі (вдень наглядач пильно слідкував, аби Грицько не задрімав ні на хвилину) і швидко виснажували навіть найстійкіших, не забував про тих, хто ще не потрапив на гачок до слідчого, і всіляко уникав будь-яких імен.

Слідчий бив студента і ставив на коліна «перед советской властью». Від хвилювань та відсутності інформації про сина його матір спаралізувало. На суді, що відбувся 14 травня 1953 року, за «організаційну діяльність, спрямовану на вчинення особливо небезпечних державних злочинів, а так само участь в антирадянській організації» Григорія Волощука та Миколу Адаменка засудили до 10 років таборів, а Ростислава Доценка — до 8, усіх із обмеженням у правах на три роки.

Художник Григорій Волощук перебував у таборах у районі Ухти. Через три роки звільнений за амністією. КДБ стежило за ним, і повернутись до дов'язничного ритму життя Волощуку так і не вдалось, хоча він одружився, відновився в університеті та працював вчителем. Втім, згодом переїхав до рідної Цибулівки, де сам собі дав псевдо «Зек». Працював у церквах — малював ікони та майстрував хрести. Пережив ще кілька обшуків за «зв'язок із закордоном».

Помер у 1970 році. Після похорону до села навідувались слідчі і розпитували, хто був на церемонії прощання. Друзі художника вважали, що КДБ навіть після його смерті продовжували шукати компромат для підготовки нової серії арештів.

Джерела

Адаменко Микола. На хисткій кладці через безодню (Спогад-роздум про Григорія Волощука) // Зона. — 2006. — № 20. *Режим доступу:* <https://goo.gl/kmyNs3>

Малюта Іван. Волощук Григорій // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2016. — 8 лютого. *Режим доступу:* <https://goo.gl/h8tgUk>

Малюта Іван, Овсієнко Василь. Волощук Григорій Парфенович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. — 2011. —

5 березня. *Режим доступу:* <https://goo.gl/hmuav9>

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

31 грудня 1965 року відкрито кримінальну справу проти одного із провідників кримськотатарського національного руху Мустафи Джемілева

27 серпня 1965 року кілька протестувальників, серед яких був юний Мустафа Джемілев, намагались добитись зустрічі із першим секретарем ЦК Компартії Узбекистану Шарафом Рашидовим. За два тижні активістів було заарештовано за «порушення громадського порядку та хуліганство», згодом Джемілева виключили з університету за «академічну неуспішність». Насправді причина була іншою — чітка громадянська позиція: юнак мав проблеми через поширення рукопису «Короткий історичний нарис тюркської культури у Криму у XIII—XVIII ст.», що здався КДБ занадто антирадянським та націоналістичним.

В останній день 1965 року Джемілева заарештували та протримали 15 діб. На суді, що відбувся у травні 1966 року, Мустафа скористався можливістю виступити публічно. Він говорив про трагедію кримськотатарського народу та власні демократичні переконання. Суд засудив активіста до 1,5 років позбавлення волі за «ухиляння від призову в армію».

У таборі під Ташкентом, де Джемілев відбував покарання, його поміщали до штрафного ізолятору за «проведення антирадянської пропаганди серед в'язнів». Там Мустафа оголосив голодування на знак протесту.

У листопаді 1967 року Джемілева звільнили з табору. Та невдовзі його справу було поновлено начебто за поширення ним «завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад». На той час Мустафу Джемілева було обрано постійним представником кримських татар для клопотання перед радянською владою про повернення їх додому в Крим, в Україну.

Джерела

Бекірова Гультара. Пів століття опору: кримські татари від вигнання до повернення (1941—1991 роки). Нарис політичної історії. — К.: Критика, 2017.

Рух опору в Україні 1960—1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012.

70

Див. також: «28 березня 1935 року засуджені літератори Андрій Панів, Валер'ян Підмогильний, Валер'ян Поліщук, Василь Вражливий-Штанько, Володимир Штангей, Григорій Епик, Григорій Майфет, Данило Кудря, Євген Плужник, Левко Ковалів, Микола Куліш, Микола Любченко, Олександр Ковінька, Олександр Полоцький, Петро Ванченко, Семен Семко-Козачук, Юрій Мазуренко та інші» (с. 133).

71

Див. також: «13 липня 1937 року вбито художника Михайла Бойчука та його учнів» (с. 281).

Популярне видання
Герасим'юк Олена

Розстрільний календар
(російською мовою)

Керівник проекту *С. І. Мозгова*
Відповідальний за випуск *К. В. Новак*
Редактор *Г. В. Сологуб*
Художній редактор *А. В. Ачкасова*
Технічний редактор *В. Г. Євлахов*
Підписано до друку 04.07.2017.
Формат 84x108/32. Друк офсетний.
Гарнітура «QuantAntiqua». Ум. друк. арк. 22,68.
Наклад 4000 пр. Зам. № .
Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а
E-mail: cop@bookclub.ua
Віддруковано у ПРАТ
«Харківська книжкова фабрика “Глобус”»
61012, м. Харків, вул. Різдвяна, 11.
Свідоцтво ДК № 3985 від 22.02.2011 р.
www.globus-book.com

- за телефонами довідкової служби
(050) 113-93-93 (МТС); (093)170-03-93 (life);
(067) 332-93-93 (Київстар); (057) 783-88-88
 - на сайті Клубу: www.bookclub.ua
 - у мережі фірмових магазинів
див. адреси на сайті Клубу або за QR-кодом
- Надсилається безплатний каталог**

Запрошуємо до співпраці авторів
e-mail: publish@bookclub.ua

**Запрошуємо до співпраці художників,
перекладачів, редакторів**
e-mail: editor@bookclub.ua

Для гуртових клієнтів

Харків

тел./факс +38(057)703-44-57
e-mail: trade@bookclub.ua
www.trade.bookclub.ua

Київ

тел./факс +38(067)575-27-55
e-mail: kyiv@bookclub.ua

Одеса

тел./факс +38(067)572-44-28
e-mail: odessa@bookclub.ua